

*Nasr
gulshani*

Xayriddin SULTON

ODAMLARDAN TINGLAB HIKOYA

O'ZBEKISTON YOZUVCHILAR UYUSHMASI
«IJOD» JAMOAT FONDI

Xayriddin SULTON

ODAMLARDAN TINGLAB HIKOYA

Hikoyalar

TOSHKENT
«ADABIYOT»
2020

UO'K: 821.512.133-3

KBK: 84(50')6

S 96

Sulton, Xayriddin.

S 96 Odamlardan tinglab hikoya [Matn]. *Hikoyalar / X. Sulton.*

– Toshkent: «ADABIYOT» nashriyoti, 2020. – 376 b.

ISBN: 978-9943-6472-1-3

Hassos shoirimiz Hamid Olimjon:

“Odamlardan tinglab hikoya,

O’sar edi shoirda g’oya”, –

deb yozganida mutlaqo haq edi.

Taniqli adib Xayriddin Sultonning qo’lingizdagi kitobi o’ttiz bitta yangi hikoyadan iborat. To’plamga kiritilgan hayot-nomalarni muallif to’qib chiqargan emas, u faqat odamlardan eshitgan va bor holida qog’ozga tushirgan, xolos.

Har bir qahramon taqdirida shundoq yonimizda yashayotgan turli insonlarning tarixi va qismati, baxti-yu baxtsizligi, quvonch va qayg’usi o’zining badiiy ifodasini topgan.

821.512.133-3

84(50')6

*Kitob O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi
«Ijod» jamoat fondi homiyligida chop etildi.*

ISBN: 978-9943-6472-1-3

© Xayriddin SULTON, 2020

© «ADABIYOT», 2020

BIR SATR VA BIR KITOB TAASSUROT

Umr o'tgan sayin insondan uzoqlashib boradigan, ayni paytda hayot charxida sayqal topib, odamning qalbidan chuqur va mustahkam joy oladigan sog'inchli xotiralar hamisha aziz va qadrlidir. Bolalikdagi, yoshlik paytingiz va o'rta yosh davrlarda ko'rgan, tanigan-bilgan, hamsuhbat bo'lgan kishilaringiz, yor-u oshnolar, begonalar, turfa xil qiyofalar...

Nainki ana shu siymolar, balki qachondir o'qigan sevimli kitoblaringiz, maktab partasida yod olingan she'riy satrlar, dimog'ingizda xirgoyi qilib yurgan ashulalar bora-bora qadrdon hamrohlaringizga aylanib qolganini ham sezmay qolar ekansiz. Oradan necha yillar o'tib, turmush tashvishlari aro tasodifan ana shunday bir xotira parchasiga duch kelsangiz, beixtiyor chang bosgan olis umr yo'llari xayolingiz ko'zgusida charaqlab yorishib ketganday tuyuladi.

Dilbar shoirimiz Hamid Olimjonning "O'zbekiston" qasidasini bundan ellik yillar avval biz, sakkizinchi sinf o'quvchilari Sariosiyo paxtazorlarida bir-birimizga zavqlanib aytib yurardik. Shundan buyon qancha suvlar oqib o'tdi, mustabid tuzum, yolg'on-soxta ta'limotlar zavolga yuz tutdi. Ammo "O'zbekiston" qasidasi, bu latif va sehrli satrlar, bu go'zal she'riyat hamon yashab kelyapti.

Bu mulohazalarni men bejiz yozayotganim yo'q. Taniqli adibimiz Xayriddin Sultonning yangi kitobi qo'lyozmasining birinchi varag'ini ochar ekanman, o'sha she'rdagi bolalikdan oshno va qadrdon "Odamlardan

tinglab hikoya" degan satrga ko'zim tushdi. O'qiganim zahoti, xuddi bir paytlar bir partada bayt talashib, she'r aytishgan, ko'pdan buyon ko'rishmagan sinfdosh do'stim bilan yuzma-yuz uchrashganday ajib holatga tushib qoldim.

Mana shu birgina satr ko'nglimning tub-tubida xira torta boshlagan olis xotiralarni uyg'otib yuborgandek, ularga qaytadan jon ato etgandek bo'ldi.

Darhaqiqat, ulug' ustozlarning zavol bilmas ijodi davr-u zamonlarning sinovidan o'tib, o'zida hayotning zalvori va shiddatini, latofati va hasrat-anduhlarini mujassam etgani bilan mumtozlik kasb etgandir.

Shubhasiz, kitobning "Odamlardan tinglab hikoya" deb nomlanishi zukko o'quvchining fikr-u zikrini o'ziga tortadi. Va o'ylaymanki, u so'z zahmatkashi bo'lmish donishmand adibning maqsad-muddaosini savqitabiiy ravishda yurak-yurakdan his eta boshlaydi.

Men Xayriddin Sultonning 30-40 yoshlik davrlarini - jo'shib ijod qilgan, hikoya va qissalari, publitsistik maqolalari, roman va kinossenariylari muntazam nashr etilib turgan ijodiy kamolot yillarini yaxshi eslayman. Shundan so'ng adibimizning zimmasiga mas'ul davlat ishlari yuklanib, ko'pchilikning nazarida u ijoddan bir-muncha uzoqlashganday edi.

Ammo adabiyot, so'z san'ati shunday bir sehrli mo'jiza ekanki, uning ilohiy mohiyatiga oshno bo'lgan haqiqiy iste'dod sohibi bu maftunkor, sirli olamni aslo tark etolmas ekan.

Shu ma'noda, Xayriddin Sulton keyingi yillarda "Uch yuz oltmish to'rt kun", "Haqiqat jamoli", "Ko'ngil ozodadur", "Boburiynoma" nomli yangi kitoblarini e'lon qilgani, muallifning o'quvchilar bilan qayta diydorlashuvi barchamizni xursand qilgan edi. Mana, bugun qo'lingizdagi ushbu muazzam majmua bilan adabiy jamoat-

chilikning, adabiyot muhiblarining quvonchi bardavom bo'lib turibdi.

Ilk taassurot shulki, kitobga nozik did va mahorat bilan tartib berilgan. Oddiy o'quvchi sifatida ilg'aganimiz – masalan, to'plamdagi birinchi asar – “Omad” hikoyasi “Bismillohir rahmonir rahim” degan tabarruk kalom bilan boshlanadi va u go'yoki butun kitobning mazmun-mundarijasini belgilab beradi. So'nggi, “Maktub” deb atalgan, kuygan ko'ngil faryodi kabi yangraydigan asar esa Yaratganga munojot bilan tugallanadi.

Qo'lyozmani o'qir ekanman, avvalo, unga o'ttiz bitta yangi hikoya jo bo'lgani e'tiborimni o'ziga qaratdi.

Qiziq, nega aynan o'ttiz bitta? Adibning bundan oldin nashr etilgan “Uch yuz oltmish to'rt kun” kitobiga ham o'ttiz bitta hikoya, “Haqiqat jamoli” publitsistik to'plamiga ham o'ttiz bitta maqola kiritilgan edi.

Albatta, bu bejiz bo'lmasa kerak. Ehtimol, buning zamirida faqat muallifning o'zigagina ma'lum va ma'qul bir ma'no mujassamdir? Balki bu raqamda biz bilmaydigan qandaydir sirli xosiyat bordir? Ehtimol, bunda inson umrining tugal bir fasli – o'ttiz bir kundan iborat to'liq oy nazarda tutilayotgandir?

Nima bo'lganda ham, men bu savollarga javobni kitobning o'zidan izlashni afzal topdim.

O'ttiz bitta hikoyada bir-birini takrorlamaydigan, bir-biriga o'xshamaydigan yorqin xarakterlar, qahramonlarning ichki dunyosi, qalb tug'yonlari ularning bevosita o'z tili, o'z nutqi orqali ochib beriladi. Bu esa yozuvchining bir qarashda juda oddiy, sodda bo'lib tuyuladigan, ammo aslida nihoyatda murakkab bir ijodiy uslubni tanlab ish ko'rganidan dalolat beradi.

Ma'lumki, mumtoz adabiyotimizda “**sahli mumtane**” degan badiiy san'at bor. Uning mohiyatini zakiy ajdodlarimiz “Aytmoq oson-u yengil ko'rinadi, ammo

bunday aytmoq mumkin bo'lmaz yo qiyin bo'lur", deya sharhlaganlar. Kitobdagi har bir hikoya mana shu go'zal san'at asosiga qurilgan, desak, adashmagan bo'lamiz.

Nasrda faqat bir kishining aytganiga, ya'ni, monologga tayanib to'laqonli badiiy asar yaratish albatta oson ish emas. Bunday usul qahramonning ruhiy olamini borligicha, yaxshi-yu yomon barcha jihatlar bilan haqqoniy aks ettirishga monelik qilishi (har kim ham o'zining salbiy xususiyatlarini ochiq tan olib aytishga qodirmi?), ma'lum darajada yozuvchining ijodiy fantaziyasini cheklab qo'yishi mumkin. Binobarin, bunday ifoda usuli adibdan zargarona mahoratni talab qiladi.

To'plamdagi mavzusi ham, badiiy talqini va yechimi ham g'aroyib hikoyalarni o'qiganda, kishi o'ylanib qoladi: bu hayotnoma, taqdirnoma, dardnomalarning hammasi bo'lgan voqealarni yoki muallif xayolotining mahsullarimi?

Agar bo'lgan voqealar desangiz, ularda shunday antiqa hodisa-tafsilotlarga duch kelasizki, yo'g'-e, hayotda bunday bo'lishi mumkin emas, degan fikrga borasiz.

Agar bu hikoyalarni muallif o'ylab topgan yoki to'qib chiqargan, desangiz, undagi aksariyat roviylar ko'pchilikka tanish insonlardir.

Masalan, kitobda "Omad" hikoyasini mashhur ulamo Anvar qori Tursunov, "Otamning aytganini qilishim kerak"ni shoir Orif Odilxonov, "Har ish bo'lsa - Xudodan" hikoyasini ma'naviyat fidoyisi Zokirjon Mashrabov, "Odam bo'lgan odam"ni harbiy vrach Zikrilla Egamberdiyev singari real shaxslar so'zlab bergan, deb naql qilinadi.

O'rni kelganda aytib o'tmoqchiman, Zikrilla akani men ham yaxshi tanirdim. O'tgan asrning 80-yillarida "Toshkent oqshomi" gazetasida ishlab yurgan kezlaringda u kishi bilan ko'p uchrashganman, suhbatlashganman.

Eng qizig'i, rahmatli Zikrilla aka hikoyada ifoda topgan hayratomuz qismatini bizga – tahririyat xodimlariga ham so'zlab bergan edilar. Lekin, qarangki, butun boshli bir asarga arzigulik mana shunday voqealarni yozib qo'yish bizning xayolimizga kelmagan ekan.

“Monolog”, “Birinchi million”, “Otabekning janozasi”, “Ikki karra qahramon”, “Millatchining jazosi”, “Bir umrning uch fasli” hikoyalaridagi quyma, yombi xarakterli badiiy siymolar ham qaysi bir jihatlari bilan hayotda o'zingiz ko'rgan, uchratgan, suhbatidan bahramand bo'lgan insonlarni yodingizga soladi.

Yozuvchi oddiy odamlarning oddiy hayotiga juda sinchkovlik bilan teran nazar tashlaydi, ularning dard-u dunyosini ich-ichidan anglashga, jo'ngina hayotiy voqealardan jiddiy badiiy-falsafiy umumlashmalar kashf etishga intiladi. Dehqon yoki usta bo'ladimi, tergovchi yoki muallim, shifokor yoki tadbirkor bo'ladimi, shofyor yoki sug'urta agenti bo'ladimi – ular tabiatining shu paytgacha biz sezmagan, ko'rmagan yangi qirralarini ochib beradi.

Muallif odamlardan hikoya tinglar ekan, ayni vaqtda hassos shoirimiz aytganidek, uning qalbi va ongida ijodiy g'oya ham o'sib borayotganiga ishonch hosil qilamiz.

To'plamdagi boshqa hikoyalarni kamsitmagan holda, “O'zbek xalqining milliy g'oyasi” menga ayniqsa qattiq ta'sir qilganini ta'kidlashni istardim. Balki buni hikoya deb ham bo'lmas, uni, ehtimol, keksa faylasuf olim Ehtirom Abdullayev timsolida muallifning iztirob bilan sug'orilgan achchiq va haqqoniy o'ylari, xalqimizning dil dardlari mujassam bo'lgan sardaftari deb atash o'rindir. Ochig'i, mo'jazgina bu asarni o'qib, kulishingizni ham, yig'lashingizni ham bilmay qolasiz.

Kitobdagi aksariyat asarlar mahzun ohang bilan yo'g'rilgan bo'lib, ularda fojiali taqdirlar, xiyonat va

hijron, sarobga aylangan orzular haqida soʻz boradi. Ayni vaqtda muallif hasrat vodiysi tasvirida ham “zulmat ichra nur” topa oladi. Yuksak nekbinlik va shukronalik, beozor va samimiy yumor tuygʻusi bu hikoyalarni ichididan nurlantirib turadi. Ustoz Abdulla Oripov taʼbiri bilan aytganda, ushbu asarlar shaxsan menga **“Labda tabassum-u koʻzda yosh bilan”** yaratilgandek tuyuladi.

Taʼkidlash kerakki, oʻzbek prozasida shu vaqtga qadar jamiyatning yuqori tabaqasiga mansub boʻlgan ijtimoiy qatlam hayotiga bagʻishlangan asarlar barmoq bilan sanarli edi.

Ulugʻ adibimiz, rahmatli Shukur aka Xolmirzayev suhbatlarining birida: “Men generallar, ministrlar, umuman, kiborlar dunyosi haqida asarlar yozishni orzu qilaman, ammo bunga bilim va tasavvurim yetmasligini ham tan olaman”, degan edi afsuslanib.

Ushbu kitobdan oʻrin olgan “Ichki ishlar vazirining oshga borgani”, “Qishloq xoʻjalik vazirining taʼziyaga borgani”, “Mudofaa vazirining janozada imomlik qilgani”, “Valijon kasal boʻldi”, “Bayrut xotirasi” kabi hikoyalarda ana shu adabiy orzuning amaliy ifodasini koʻrgandek boʻlamiz. Koʻz oʻngimizda bugungi kunning yuqori martabali rahbarlari, vazirlar, favqulodda va muxtor elchilar, generallar, oliy toifali uchuvchilar, din peshvolari, madaniyat va sanʼat arboblarning butun boshli bir galereyasi namoyon boʻladi. Yozuvchi ularning oddiy kishilar koʻpincha aniq tasavvur qilavermaydigan hayot tarzi, ichki dunyosi, bu odamlarga berilgan katta vakolat bilan birga, ularning zimmasidagi katta masʼuliyat va majburiyat tuygʻusi, insoniy iztiroblari bilan bizni yaqindan oshno etadi.

Masalan, ichki ishlar vazirining bir oʻrinda: **“Men agar kechasi soat ikkida ishdan uyga qaytsam, oʻzim-**

ni baxtli hisoblayman", degan so'zlari, o'ylaymanki, ko'p narsani anglatadi.

Xayriddin Sulton – dunyoning juda ko'p mamlakatlari goh rasmiy, goh norasmiy tarzda kezib chiqqan jahongashta adib. Eng muhimi, ko'rgan-kechirganlariga mohirlik bilan badiiy jilo berib, ularni go'zal, ta'sirchan asarlarga aylantira oladigan ijodkor. Uning bu fazilatiga "Boburiynoma" ma'rifiy romanini mutolaa qilganda amin bo'lgan edik.

Mazkur to'plamdagi aksariyat hikoyalar ana shunday safar va sayohatlar taassuroti asosida yaratilgan bo'lib, o'quvchini notanish, yangi bir adabiy makonga olib kiradi. Biz qahramonlarga ergashib, goh Bayrutning to'rt ming yillik tang-u tor ko'chalarini, goh Andaman dengizining sokin sohillarini, goh g'oyat dramatik voqealar yuz bergan Nyu-York, Kuala-Lumpur aeroportlarini, goh qirq yildan buyon o'q tovushi tinmayotgan jafokash afg'on zaminini kezib yurganday bo'lamiz.

Kitob mutolaasi adog'iga yetar ekan, uning sahifalarida tasvir etilgan yetti yot begona insonlar endi nihoyatda yaqin odamlaringizga aylanib borayotganini, ular sizga nafaqat ma'naviy yo'ldosh, balki taqdir-dosh ekanini anglay boshlaysiz. Anglay boshlaganingiz sayin o'zgara boshlaysiz, o'zgara boshlaganingiz sari yanada chuqurroq anglay boshlaysiz.

To'plamdagi "Tarjimayi hol" hikoyasi Nisoxon Ahmedova nomiga nisbat berilgan. Magnitofon tasmasidan yozib olingan bu asar bilan tanishgan o'quvchi uning avtobiografik xarakterga ega ekanini darrov sezadi.

"Men bor-yo'g'i uch sinf o'qigan bir kampir bo'lsam, menda tarjimayi hol nima qiladi", deb so'z boshlagan oddiy bir insonning qismatini – umr bayonini kuzating.

Mana u – quloq qilingan otasining yonida mushtday boshi bilan sho'ro oshxonasini supurgan, achchiq qismatdan qochib borar ekan, izg'irinda pishqirgan dar-yoda chirpirak bo'lib oqib, bir o'limdan qolgan, ilon-chayonlar, kalamush-kaltakesaklar yugurib yurgan to'-qayzorda yerto'la qazib kun kechirgan, ot o'rniga o'zining bo'yniga arqon solib omoch tortgan, oyning yorug'ida yer chopib, umrida ketmon tegmagan tosh tuproqni tozalab dehqonchilik qilgan, dahshatli urushda arslonday akasidan ajralgan, uyidagi bor-budini davlat frontga deb tortib olgan, Farhod GESi qurilishida yelkasida tuproq tashib umurtqasi ezilgan, goh chaylada, yerto'lada, birovlarining ijara uyida yashagan, goh bir qarindoshining og'ilini o'ziga boshpana qilgan, goh dalada gektarichilik qilib kun ko'rgan, goh azim shaharda ahvoli tang bo'lib, nonga ham pul topa olmay qolgan, dalada beda o'rib yurib bola tuqqan, sakkizta farzandini boqib odam qilgan, kamqonlik tufayli boshini yostiqdand ko'tarishga ham majoli qolmagan, o'ttiz olti yashar o'g'lini mashina urib o'ldirgan bir ayol...

O'zingiz ayting, bir inson shuncha azob-uqubat va ko'rgiliklarga bardosh bera olishi mumkinmi? Mumkin ekan, deb dalolat beradi ushbu hikoya.

Irodasi, sabr-matonati temir kabi mustahkam bu ayol o'z boshidan shunday og'ir kunlarni kechirgan bo'lsa-da, hech qachon Xudoyi taologa, hayotga bo'lgan umidi va ishonchini yo'qotmaydi.

Shuncha qiyinchilik va mashaqqatlarga qaramasdan, noshukurlik qilmagan, alaloqibat, yaxshi kunlarni ham ko'rish nasib etgan inson taqdiri haqida ham qayg'uli, ham quvonchli qo'shiq bu!

Mana, mushfiq ona umrining so'ngida anglab yetgan tiriklikning sodda, teran haqiqati:

“Nima deb nasihat qilay sizlarga? Mayli, bolalarim, nevara-chevara, kelin-kuyovlarim, sizlardan bitta iltimosim bor: rizqi-nasibam bitib, bu dunyodan ketar bo'lsam, o'zlaringni yo'qotib, yurt-u elga kulgi bo'lmanglar, bilib-bilib ishlaringni qilinglar. Tug'ilmoq ham, o'lmoq ham – Odam Atodan qolgan meros.

O'g'illarim, nevaralarimga atab o'z qo'lim bilan chopon, belbog', do'ppilarni tikib qo'yganman. Paxtali chopon ham bor, paxtasizi ham, keragini sandiqdan olib kiyarsizlar.

Qizlarim, kelinlarimga gapim shuki, ortiqcha dod-u faryod solib olamni buzmanglar, o'lganning ketidan shahid bo'lish dinimizda yo'q ekan. Bosh egalarini hurmat qilinglar, o'g'ildir-qizdir, nevara-chevaralarimni o'qitinglar, tagli-taxtli, halol-pok odamlar bilan quda-anda bo'linglar.

Ma'rakalarimni katta qilaman, deb hech o'zinglarni urintirmanglar. Sizlar qiynalsangiz, mening arvohim ham bezovta bo'ladi...

Bolalarim, ahil bo'linglar – yengilmaysiz, mehnatdan qo'rqmanglar, mehnatdan qochmanglar – xor bo'lmaysiz. O'qib, olim-u dono bo'linglar – butun dunyo sizniki bo'ladi. Lekin qo'lingizda albatta bir hunaringiz bo'lsin – hech qachon nochor qolmaysiz.

Yaxshi kunlaringizda, to'y-tomoshalaringizda bir keksa onam, ezma buvim bo'lardi, shu gaplarni bizga aytib ketgan ekan, deb bir og'iz eslasangiz, men ham sizlar bilan birga xursand bo'laman...”

Bir o'ylab ko'raylik: bu hikoya har birimizning umr bo'yi mehnatdan, g'urbatdan boshi chiqmagan, hayotda odamlardan ko'p yomonlik, jabr-u jafo ko'rgan bo'lsa ham, birovga aslo kek saqlamagan, hech qachon iymonini yo'qotmagan, oqko'ngil, insof-diyonatli o'zbek onalari – har birimizning onamiz, momomiz haqida emasmi?

Hurmatli o'quvchi, men siz mutolaa qilishga chog'langan ushbu kitobni boshdan-oyoq sharhlab yo tushuntirib berish fikridan yiroqman. Ammo undan o'ringan asarlarni o'qish asnosida dunyodan o'tib ketgan ne-ne aziz insonlarning xotirasi yodimga tushganini, bugun hayot bo'lgan ustozlarim va do'stlarimni ko'rgim kelganini, odamzod umri yugurik vaqt va hayot shiddati oldida hech narsa emasligini yana bir karra yurak-yurakdan his qilganimni aytib o'tmog'im joiz.

Alqissa, bir satr va bir kitobdan olgan taassurot va kechinmalarimni – kam-ko'stlari uchun uzr so'ragan holda – yakunlar ekanman, zarofatli adibimizga, ayni paytda, milliy adabiyotimizga ushbu yangi, ko'rkam va muhtasham kitob muborak bo'lsin, deyman.

Sirojiddin SAYYID,
O'zbekiston xalq shoiri

OMAD

– Bismillohir rahmonir rahim.

Odamzodda hamma narsa bo'lsa-yu, lekin omadi kelmasa, qolgani bir pul ekan.

Mashoyixlar bekorga: **«Omading yor bo'lib, baxting uyg'onsa, toqqa otgan kesaging toshni sindirar»**, deb aytmaganlar.

Shu xususda sizlarga bir hikoya aytib bermoqchiman. Rivoyat ham, afsona ham emas, hayotda yuz bergan, o'zim guvoh bo'lgan bir voqea.

Bilasizlar, Qirg'izistonning Qorasuv shahrida mening ustozim, shayx Alouddin Mansur yashaydilar. Xabaringlar bo'lishi kerak, hazrat hali sovet davrida Qur'oni karimning o'zbekcha tafsirini tayyorlab, chop etgan zot bo'ladilar. Alloh taologa beadam shukurlar bo'lsinki, meni Qur'oni karimning ana shu o'zbekcha tarjimasiga muharrir bo'lish saodatiga muyassar qildi.

Ustozni ziyorat qilish uchun yilda bir-ikki marta Qorasuvga borib turaman.

Oxirgi borganimda ajoyib bir ish bo'ldi.

Hazratning xonadonida suhbatlashib o'tirganimizda meni bir odam yo'qlab kelganini aytishdi. Ustozdan ijozat olib, darvozaxonaga chiqdim.

Qarasam, oq yuzli, yelkalari biroz bukur, siyrak soqolli bir kishi yonida suyagi buzuq, norg'ul, yigirma yoshlar chamasidagi yigit bilan turgan ekan.

Men bilan xuddi ming yillik eski qadrdonlardek samimiy ko'rishishdi. Odatiy takalluflar bo'lib o'tgach, yoshi kattasi menga yuzlanib:

– Qori aka, haddimiz sig'ib sizga bir iltimos bilan keluvdik, – dedi.

– Xo'p, eshitaman, jonim bilan, – dedim.

– Mening otim Shokirbek, qirq yil muallimlik qilib, pensiyaga chiqqanman. Bu bola to'ng'ich o'g'lim Botirbek bo'ladi, – deb yonidagi yigitni ko'rsatdi. – Ko'rib turibsiz, devdek kuchi bor, faqat shu... ancha bo'ldi, ishlamaydi-da...

– Nega ishlamaydilar?

– Ish yo'q-da, qori aka. Endi, buni qarang, kuch-quvvat bor, aql-idroki joyida, g'ayrati qaynab yotibdi. Faqat... shu, Safar bo'zchi aytmoqchi, tole pastlik qilib turibdi-da, tole... Shunga qori akam bir yordam qilarmikanlar, deb sizga bosh urib keldik-da.

Sobiq muallimning mumtoz adabiyotga, ayniqsa, Abdulla Qodiriyga ixlosi borligini ko'rib, ota-bolaga mehrim tovlanib ketdi.

– O'g'lingiz mullami?

– Labbay?

– Ya'ni, diniy ilmi bormi?

– Yo'g'-e, qori aka, diniy ilm nima qilsin, shu... maktabni amal-taqal qilib bitirgan-u o'zi.

– Hay, unda men nima ish topib berishim mumkin? Biror kasb-hunarlari bormi? Yo Toshkentga borib ishlamoqchilarmi?

– Yo'g'-e, Toshkentda nima qiladi, shu o'zimizning qishloqdan bironta ish bo'lsa, bas. Iltimos, yo'q demang, taqsir.

– Axir men qanday qilib qishlog'ingizdan bu kishiga ish topib beraman? Bu yerda birovni tanimasam...

– Zato, – dedi suhbatdoshim dona-dona qilib, – sizni hamma taniydi, qishlog'imizda Toshkent televideniyesi ko'rsatadi, «Hidoyat sari»da chiqqaningizni ko'rib, qoyil qolmagan odam yo'q.

Masala tushunarli bo'ldi. Ulardan uzr so'rab, ustozimning huzuriga kirib, maslahat soldim.

– Qaysi qishloqdan ekan? – deb so'radilar hazrat.

– Oqyordanmiz, deyishyapti.

– Oqyordan bo'lsa, u yerda mulla O'roz degan machitning imomi bor, qirg'izlardan, o'shanga aytsak, biron ish-pish topib berar, – dedilar ustoz. – Oqyor – katta qishloq, eng kami o'n ming odami bordir.

Savob uchun ota-bola bilan birga Oqyorga yo'l oldik. Mulla O'rozqul Toshkentda, o'zimizning ma'hadda tahsil olgan xushfe'l, ilimli odam ekan, yaxshi kutib oldi. Ancha suhbatlashib o'tirdik, hazratning duoyi salomlarini yetkazib, Botirbek uchun ish so'rab kelganimizni bildirdim.

– Жумуш табылат, – dedi O'rozqul, – кўптон бери корустонго мурзочу жок. Кор казышты билесинби?

Botirbek qo'rqa-pisa menga mo'ltirab qaradi.

– Inim, musulmon bandasini oxirat yo'liga kuzatish ko'p savobli ish, – dedim unga tasalli berib.

– Mayli, qori aka, faqat... o'likdan qo'rqaman-da, – dedi Botirbek ovozi qaltirab.

– Yo'q, siz o'likdan qo'rqmang, – deb unga nasihat qildim, – tiriklardan qo'rqing. O'liklar sizga hech qanday yomonlik qilolmaydi. O'lik nima? Bamisoli uxlab yotgan odam, tiriklar chatoq, har balo-yu ofat shulardan keladi.

Xullas, mulla O'rozqul, men, otasi – uchovlon pand-nasihat bilan Botirbekni ko'ndirib, uni go'rkovlikka tayin qildik. Men duoni quyuq qilib, savobga doxil bo'lganimdan xotirjam tortib, Toshkentga ketdim.

Ko'z ochib yumguncha oradan bir yil o'tib ketdi. Yana ustozimni ziyorat qilish uchun ulug' ayyom kunlarining birida Qorasuvga bordim. Ikki kun shayx haz-

ratlarining fayziyob suhbatlaridan bahramand bo'lib, uchinchi kuni ortimga qaytaman, deb tursam, bir yigit meni yo'qlab kelib, darvozaxonada turganini aytishdi.

Chiqib qarasam, o'sha – bundan bir yil avval o'zim Oqyordagi qabristonga go'rkovlikka tayinlab ketgan polvon yigit Botirbek turibdi.

Tavoze-takalluf bilan ko'rishdik, hol-ahvol so'rashdik. Botirbek qo'li ko'ksida, bir yil ichida ancha-muncha mullayona gaplarni o'rganib olgan ekan, otasining salomlarini yetkazdi.

– Taqsir, qiblagohim haqqingizga duo qilib qoldilar, – dedi. Ha, aynan shunday deb aytdi. Ichimdan xursand bo'ldim. Kechagi to'pori, sodda bir yigitning bugun islomiy odob bilan so'zlashi chindan ham zavqli edi.

– Xo'sh, mulla Botirbek, o'zingizning ishlaringiz qalay? Xizmatga ko'nikib, o'rganib ketdingizmi? – deb so'radim.

Botirbekning oq-sariqqa moyil to'garak yuzidagi mulozamat o'chib, o'rnini tashvish egalladi.

– Rahmat, qori aka, rahmat. Sizdan minnatdorman, lekin... endi menga boshqa bir ish topib bermas-mikansiz, deb yana oldingizga keluvdim.

– Nega? Bu ishingiz o'zingizga yoqmay qoldimi?

– Yo'-yo', ish-ku yoqadi, lekin...

– Nima, yo O'rozqul domla bilan chiqisholmayapsizmi?

– Yo'q, taqsir, u kishi meni o'g'illaridek ko'radilar, juda mehribonlar..

– Ha, unda sabab nima? Yo oyligi yetmayaptimi?

Botirbek siyrak kiprikklarini pirpiratib, ancha jimib qoldi, nihoyat, o'ng'aysizlanib, ming bir istihola bilan tilga kirdi:

– Endi, sizga qanday tushuntirsam ekan... Endi... shu, siz ishga qo'yib ketganingizdan keyin... qishlog'i-mizda... bironta ham odam o'lmadi-da...

Botirbek buning uchun xuddi o'zi gunohkordek, boshini egib, yana so'zsiz qoldi.

Shaytoni alayhila'na g'alaba qilib, ich-ichimdan shunday bir zo'r qahqaha qo'zg'alib keldiki, uni qanday qilib to'xtatganimga o'zim ham hayronman.

Astag'firulloh! Endi... bu sinoatni qarang – katta qabriston bor, go'rkov bor, ketmon, belkurag-u guvala – hamma narsa bor, imom-xatib rozi, odamlar rozi, faqat... faqat o'lik yo'q, xolos! Ya'ni, Botirbekda kuch-quvvat bor, aql-idroki joyida, g'ayrati jo'sh urib yotibdi, faqat tole pastlik qilib, omad kelmay turibdi-da, omad!

Shuning uchun, azizlar, Alloh taolodan so'raganimizda omad ham so'rash kerak ekan...

Anvar qori Tursunov,
Toshkent shahrining sobiq bosh imom-xatibi
(marhum)

MONOLOG

– Vaalaykum assalom. Nima qilardim, akang aylan-sin, shu, yomg'irda ivib turibman, suvga tushgan bo'lkadek. Aksiga olib, trolleybus kelmayapti, zontik ham, plash ham yo'q. Mana shu sigirning tilidek uzun ro'yxatni ko'ryapsanmi, kennaying yozib bergan, Alayskiyga kirib bozor qilishim kerak. Cho'ntagingda hemiri bormi-yo'qmi, itning ham ishi yo'q.

Bugun seni redaksiyangdan uch-to'rt tanga gonoririm bor edi, olarman, deb keluvdim, kassir тетя Klava «Деньга нет!» deb darchani qarsillatib yopib oldi.

Menga zontik tutib turib, o'zing yo'ldan qolmay-sanmi, ishqilib?..

Endi, uka, turib-turib xafa bo'lib ketaman-da. He, o'sha, sendan G'afur G'ulom chiqadi, degan Dadavoy so'tning padariga ming la'nat!.. Akang aylansin, menga bunday ag'rayib qarama, Akbar akang, Xudoga shukur, hali jinni bo'lgani yo'q. Otamni bilasan, eshitgansan-a, kimsan Dadavoy so't, – O'zbekistonda yurist zoti bor-ki, hammasining piri-ustozi bo'ladi. Birinchi bo'lib shu sohada so't raisi, keyin kandidat, o'ttiz bir yoshida do'xtir nauk bo'lgan. Yustitsiyaning birinchi professori, akademigi, o'ttiz yil yurfakning dekani bo'ldi, besh yil ministr bo'ldi.

Mana shu respublikada qancha prokuror, qancha so't, qancha nachalnik melisa, shu sohada nechta kandidat-do'xtir nauk bo'lsa, Xudoga sig'inmasa

sig'inmaydi, lekin hammasi Dadavoy so'tning soyasiga sig'inadi.

Bu Dadavoy so't – odamga shunisi alam qiladi-da, bolalarining hammasini yurist qildi. Ya'ni, odam qildi. Katta o'g'li Bakirni prokuror qildi. O'rtancha o'g'lini Oliy so'tga a'zo qildi. Katta qizini yurfakka kafedra mudiri qildi, kuyovini nachalnik melisa qildi. Kichkina qizi Zurafoni akademiya naukning huquq institutiga bo'lim boshlig'i qilib joylab qo'ydi.

Hammasining noni butun, egni butun, tagida mashina, menga o'xshab avtobusga osilib yurgani yo'q.

Men ahmoq, men durrak, o'ninchi sinfda o'qib yuranimda Salima degan sariq-mashak bir qizga oshiq bo'lib, she'r yozib, adabiyot o'lgurga qiziqib qoldim. Kechasi-yu kunduzi yozganim yozgan, azbaroyi qog'oz qoralashga qiziqib ketganimdan Salimayam esimdan chiqib ketibdi, o'ninchini bitirganimizdan keyin qaragam, Pirmat kesak degan bir shopirga tegib ketibdi.

Maktabni bitirib, sochimni popiratka qildirib poson bo'lib yurgan edim, bir kuni Dadavoy so't chaqirib qoldi.

«Xo'sh, Akbarvoy, planlar qanday, qayerga hujjat topshirasiz?» «Menmi? Men shoir tayyorlaydigan institutga kirmoqchiman, ada», dedim gerdayib. «Ey! O'zlari she'r yozadilarmi? Yaxshi, yaxshi, qarqunoqdan bulbul chiqibdi», dedi otam. Men ishshayib turaverdim. «Mayli, o'g'lim, she'r yozishning aybi yo'q, – deb Dadavoy so't mening taqdirimni uzil-kesil hal qildi: – G'afur G'ulom ham o'lib ketdi, ajabmas, sendan G'afur G'ulom chiqsa... G'ayrat qilaver, o'g'lim».

Otamning shu gapi bilan universitetning jurfagiga hujjat topshirdim. Falokat bosib, hamma imtihondan o'tib ketsam bo'ladimi!

Besh marta uch oydan paxtaga borib kelgunimizcha «oltin davr» ham o'tdi-ketdi. Qochib-quvib o'qishni ham bitirdim. Besh yilda mendan G'afur G'ulom chiqmadi, zora, endi chiqib qolsa, degan umid bilan ish qidirishga tushdim. O'sha paytda O'zbekistondagi eng katta gazetaning redaksiyasiga ish izlab bordim. Baxtinga, gazetaning bosh redaktori yurist odam ekan, hoynahoy, Dadavoy so'tning shogirdi bo'lsa kerak, arizamdan meni tanib, lekin o'zini tanimaslikka solib, ishga oldi. Ishga olgandayam, bilasanmi, qayerga oldi – naq feletonlar bo'limiga!

Endi, uka, u paytda gazetada feleton chiqarishning o'ziga yarasha qonun-qoidasi bor edi. Masalan, biron o'g'ri, kazzob-muttaham yoki poraxo'r rahbar, xotin-boz yoki ig'vogar kimsa haqida partiya kontroli idorasi yoki organ material to'plardi, uning otini «kompromat» derdi, keyin shuni gazetaning bosh redaktoriga berib, «feleton tashkil qilish»ni buyurardi. Redaktor bo'lsa, feletonlar bo'limiga topshiriq berardi. Biz ana shu materialni o'qib, o'zimiz umrimizda ko'rmagan, borib gaplashmagan, o'zimiz tekshirmagan voqealar haqida feleton to'qirdik. «Kompromat»dagi faktlar to'g'rimikan, deb so'rash xuddiki partiya organiga shubha qilish bilan barobar edi.

Feleton gazetada chiqqanidan keyin partiya idoralari go'yo bu gapdan mutlaqo bexabardek, yolg'ondan ajablanib, «Iya, shundoq ishlar bo'p ketibdi-yu, nachora, endi chora ko'rmasak, sotsialistik matbuot tanqidiga prinsipial baho bermasak bo'lmaydi», deb, feleton qahramonlarining masalasini byuroga qo'yib, boshiga itning kunini solardi. Shundoq zamonlarni ham ko'rgan bu akang boyoqish.

Xullas, bir kuni navbatdagi ana shunday topshiriqni bajarishga to'g'ri keldi. Ya'ni, Buxoro shahrida yashirinchasi olib borgan tikuv sexi fosh bo'lgan ekan-u, shu to'g'rida feleton yozish kerak ekan. U paytlarda o'g'rincha ish qiladigan bunday odamlar «sexovik» deb atalardi.

Men durrak, men ahmoq, shu sexoviklarni fosh qilishga qattiq berilib ketibman shekilli, kraskani aymasdan, orqa-o'ngiga qaramasdan rosa chaplabman. Esimda, masalan, bosh qahramon tilidan: «Bizlar bir bechora, kambag'al odamlarmiz, erkaklarning shimidan chiqqanini yeb kun ko'ramiz», degan jumlaning ham yozvorgan ekanman. Ne ko'z bilan ko'rayki, gazetada ham shundoq chiqib ketibdi.

Hamma g'avg'o uch-to'rt kundan keyin boshlandi. Men bilmagan ekanman, bu sexoviklar buxor juhudlari ekan, buyam kamdek, bosh qahramon ayol kishi ekan, boyagi qochirim jumlaning kimdir o'rischaga boplab tarjima qilib bergan shekilli, ustimdan nafaqat o'zimizdagi, balki Moskvadagi sekaga-yu prokuraturaga ariza ustiga ariza yozishni boshlavorsa, degin!

Eng yomoni, voqeaga siyosiy tus berrorishdi. Ha, nimaga angrayasan, akasi, siyosiy tus nimaligini bilmaysanmi?

Ayniqsa, bittasi bor edi, Isidor Abramovich Shuf degan, butun SSSRdagi advokatlarning «pirimurshidi» ekan, Leningraddan atay oldirib kelishdi. Ammo-lekin Xudoning g'azabi ekan bu Isidor Abramovich, Toshkentdagi sudda gapirgani-ku, mayli, naq Izroilning radiosidan ham chiqib gapirdi.

«Bu Akbar Dadavoy degan nomatlub shaxs burjua antisemitlari pozitsiyasida turib, begunoh, mehnatkash bir insonni, nafaqat oddiy inson, balki hurmatli

bir ayolni, nafaqat hurmatli bir ayolni, balki mo'tabar zot – onani haqorat qildi. Agar u bitta odamni tahqirlasa, mayli, bunga chidash mumkin edi, lekin butun bir millatni, sovet xalqining ajralmas qismi bo'lgan bir xalqning sha'nini oyoqosti qilganiga mutlaqo chidash mumkin emas!» deb otashin na'ra tortib, bir urganida – tizzamgacha, yana bir urganida – belimgacha, oxirgi marta urganida – yelkamgacha yerga kirib ketdim.

«Antisemit» degan gap, endi, mulla, hozir ham yengil ayb emas-u, u paytlarda juda dahshat ayb edi-da.

Tag'in ham baxtinga Dadavoy so't kishibilmas shogird-pogirdlarini ishga solib, meni qamoqdan olib qoldi! Seka-chi, deysanmi? E, odam bunchalar go'l bo'lmaydi-da, uka! Eski hofizlarning ashulasini eshitmaganmisan: «Ur!» deganda nomard qochur, mard qolur maydon ichinda...» Hammasi tumtaraqay bo'lib ketdi – buyurgan partkontrol ham, «kompromat»ni bergan narkontrol ham. Bosh redaktor bechora ham amallab jonini saqlash talvasasiga tushib qoldi.

Oxiri nima bo'ldi, deysanmi? Nima bo'lardi, bu feleton mening shaxsiy tashabbusim bo'lib chiqdi. Xizmat vazifasiga sovuqqonlik, mas'uliyatsizlik bilan qaragani, fakt-ma'lumotlarni yetarlicha tekshirmagani, eng yomoni, feleton qahramoni bilan uchrashmasdan yolg'on, tuhmatdan iborat, buning ustiga, haqoratli, uyat gaplarni matbuot orqali tarqatgani, sovet jurnalistining axloq kodeksini qo'pol ravishda buzgani uchun gazetaning katta muxbiri Akbar Dadavoyga partiyaviy uchyot kartochkasiga yozish sharti bilan qat'iy hayfsan e'lon qililib, ishdan «статья» bilan bo'shatildi. Boshqalar ham benasib qolmasin, deb, shu kasofat feletonga qo'l qo'ygan ikki-uch kishiga ham hayfsan-mayfsanlar berildi.

Feleton qahramonlarining qavmidan bo'lmish Maryam Yoqubova aytmoqchi, ana senga syurpriz-u ana senga G'afur G'ulom!

Garchi ishdan haydalib, sharmandayi sharmisor bo'lgan bo'lsam ham, qilmishimga yarasha jazoyimni bergan bu xalqning aql-zakovatiga, birdamligiga qoyil qoldim, tan berdim.

Dono odamlardan biri Dadavoy so'tga yo'l ko'rsatib, «Endi bu ishlar bosdi-bosdi bo'lib ketguncha o'g'lingiz ko'zdan panaroqda bo'p tursin», debdi.

Shu dono gapga amal qilib, chillalik kelinga o'xshab, naq ikki yil uydan chiqmasdan, Dadavoy so'tga oshga balo, nonga balo bo'lib o'tirdim. Bilmadim, sendan G'afur G'ulom chiqadi, deb bergan maslahatiga rosa pushaymon bo'lgandir.

Endi, o'zing o'ylagin, akasi jonidan, odamga alam qiladi-da. Xo'p, men-ku, hali ko'zi ochilmagan mushuk boladek bir narsa edim, lekin Dadavoy so't, endi kechirasana-u, burganing ko'zini ko'rgan odam edi-ku! O'shanda men shoir bo'laman, deb xarxasha qilganimda, chakagimga bir shapaloq urib, o'chir ovozingni, ahmoq, deb qo'limni qayirib bo'lsa ham, jurfakka emas, atigi bittagina harf farq qiladigan yurfakka oborib topshirsa, nima, o'lib qolarmidi?! Yo xonlikdan tushib qolarmidi?

Nima emish, «Mayli, o'g'lim, she'r yozishning aybi yo'q, G'afur G'ulom ham o'lib ketdi, ajabmas, sendan G'afur G'ulom chiqsa» emish!

Hoy, inson, hoy, musulmon, ovozi do'rillab, mo'ylovi chiqa boshlagan qaysi yigitcha she'r to'qimaydi? Ana, Erkin akang boplab aytgan-ku, «Kim she'r yozmas mening yoshimda» deb! Shu Salima sariq-mashakka xushtor bo'lib, mov mushukdek miyovlab, almoyi-

aljoyi gaplarni she'r deb yozgan bo'lsam, nima endi, shuning uchun men bechorani umrbod jazolash kerakmidi? «Пожизненный» berish kerakmidi? Ha-a, loaqal yozganlarimni bir o'qib chiqsa bo'lasmidi bu Dadavoy so't? Xo'p, deylik, she'r-pe'rga balki o'zining aqli yetmas, lekin G'afur G'ulom o'lib ketgan bo'lsa, Akmal Po'lat deganlar tirik edi-ku, o'shalarga bir ko'rsatib olsa, nima, asakasi ketarmidi? Ana, «Akmalingman, hur, baxtiyor qizingman», degan zo'r ashulalari bor, bilasan-ku. Nimaga irshayasan, akasi?..

Bu trolleybus o'lgur qachon kelarkin, a? Yo tepamda zontigingni ko'tarib, yarim kechagacha turaverasanmi qoqqan qoziqqa o'xshab? Mayli, o'zing bilasan, uka, ammo-lekin erinmagan bola ekansan.

Endi, sen ham hayron bo'layotgandirsan, bu Akbar akamning dardi beva xotinning hasratidan ham uzun ekan, deb. Albatta, ikki yil «uy qamog'ida» g'irt bekor o'tirganim yo'q, Xudoga shukur, qog'oz-qalam serob, bilak baquvvat, ichim to'lib ketgan ekan, kallamga kelgan gapni qaytarmasdan yozib yotdim. Mana, sen mulla yigitga o'xshaysan, adabiyotda qancha janr bor o'zi, bilsang kerak, shularning hammasida yozib ko'rdim. Faqat roman yozmadim, buning uchun «temir ket» kerak, ochig'ini aytaman, menda yo'q shu narsa. Boshqa janrlarni bilmadim-u, lekin she'rda G'afur G'ulomga yetolmasam ham, Akmal Po'latlardan ozgina o'tib, Po'lat Mo'minlarga yaqinlashib qolgan edim. O'zimning nazarimda, albatta.

Yozish degani, o'zingdan qolar gap yo'q, tug'ishdek bir azob. Menga o'xshab, «uy qizi» bo'lib qolgan mirquruqlarga yozganini mashinkalatish ayniqsa yana bir azob. Tanish mashinkachi xotinlarga yalinib, nasiyaga ko'chirtirib, Toshkentda oti redaksiya borki, hamma-

siga qo'shqo'llab oboraman. Mana shu sen ishlaydigan binoda «Neos dromos» degan, hozir rahmatli bo'lib ketgan grekcha bir gazet bo'lardi, chiqmagan jondan umid deb, shungayam she'rmi, hikoyami, ocherk-pocherkmi, nima bo'lsa, tiqishtirib ko'rardim. Lekin biron qator narsam hech qayerda bosilmaydi. Hamma joyda maqtab-maqtab qo'limga qaytarib berishadi. Bahona tayin – biriga temasi to'g'ri kelmaydi, biriga hajmi. Sababi esa menga aniq – qora ro'yxatga tushganim, ishdan «статья» bilan haydalganim, nomim Maskovlarda ham doston bo'lgani. Senlar bilmaysan, u vaqtlarda «Toshkentdan gapiramiz va ko'rsatamiz» degan, haftalik programmalarni bosadigan gazetacha bo'lardi. Men shu gazetning nomini o'zimning holimga moslab olgan edim, ya'ni, «Toshkentdan gapiramiz – Moskvadan ko'rsatamiz!» Endi tushungandirsan, mulla?

Shu orada onam rahmatli yo'q yerdan bir g'avg'o boshlab qoldi. Ya'nikim, Akbarvoy tengilar ikki-uchta bolaning otasi bo'ldi, qachon buning boshini ikkita qilasiz, dadasi, deb Dadavoy so'tning oldiga masalani ko'ndalang qilib qo'ydi.

Dadavoy so'tning boshi qotib qoldi. Nazarimda, ishdan urilgan, partiyadan surilgan, antisemit pozitsiyada turgan, sovet jurnalistikasining axloq kodeksini qo'pol ravishda buzgan yaramas kimsaga qaysi tentak qizini berardi, degan o'y-andishalar xayolini parishon qilgan bo'lsa, ajab emas.

Lekin onamning qistovi, Dadavoy so'tning kichkina qizi Zurafoining sa'y-harakatlari bilan uyida soch tarab, kuyov kutib o'tirgan bir kelin bo'lmish ham topila qoldi. Dadavoy so'tning shogirdlaridan bir g'o'daygan professorning (g'o'daygan ekanini albatta to'ydan keyin bildim) qizi ekan. Nomiga bir-ikki «свидание»-

ga chiqqan bo'ldim, ko'zimga balodekkina ko'rindi. Ungayam bekorchi er yoki akademik qaynota kerak ekanmi, xullas, ikki o'rtada rozi-rizolik bo'lib, ro'zadan keyinga to'y belgilandi.

Bir kuni redaksiyalardan qaytgan bir quchoq qo'lyozmani qo'ltiqlab, tramvayda sho'ltillab uyga ketayot-sam, o'zimga o'xshagan sho'rtumshuq bir kursdoshimni ko'rib qoldim. Skverda tramvaydan tushib, ko'rim-siz bir oshxonaga kirdik. Chuchvara bilan yarimta aroqni urdik. Kursdoshim Safar meni bir yangilikdan voqif qildi: mundan ikki oy burun Mirzacho'lda yangi gazeta tashkil bo'пти. «Rus va o'zbek tillarida», dedi Safar alohida urg'u berib. Mashhur otaxon jurnalist Alijon Xoliqulov bosh redaktor etib tayinlangan emish. Viloyatda mahalliy kadrlar yetishmagani uchun Toshkentdagi jurnalistlarni ishga olayotgan emish. Safarning o'zi o'zbekcha gazetada mas'ul kotib emish. Agar xohlasam, meni Alijon Xoliqulovichga tavsiya qilishi mumkin emish, Alijon Xoliqulovich juda yaxshi odam emish, yosh kadrlarni nihoyatda qadrlar emish.

Safarboy bu gapni o'zining xorazmcha shevasiga solib, «**qadrlarni kadrlaydi**», deb aytdi, ammo mening fikr-u zikrim uning taklifida bo'lgani uchun bunga e'tibor qilmadim.

«Mirzacho'l zamini, – dedi Safarboy xuddi eski ishxonasi – radiodan gapirayotgandek, – sizga o'xshash oltin qalam sohiblariga juda-juda muhtoj».

«Mazgini qotirma, Safar, – dedim uni jerkib, – men ishdan «статья» bilan haydalganman, Alijon Jonqovuliching meni ishga olarmikan?»

«Alijon Xoliqulovich, – dedi Safar mening gapimni tuzatib, – juda prinsipial odam, bunaqa mayda-chuyda

narsalarga mutlaqo e'tibor bermaydilar, albatta, sizni ishga oladilar».

Yana ikki stakandan ichganimizdan keyin Safarboy biroz pastga tushib, redaksiyasining sir-asrorini oshkor qildi: umuman, cho'l gazetasida kadr qahat emish, hozircha gazetani bosh redaktor, o'zi, Qo'shboyev degan bir chol, ruschasini esa Gallamov degan bir tatar amallab chiqarayotgan emish.

«Nima balo, oylik-poylik bermaydimi gazetang?» – dedim shubhalanib.

«Oylik bor, gonorar ham har o'n besh kunda naqd, – dedi Safar maqtanib, – faqat joy masalasida, shu... vagonchada yotib turibmiz vaqtincha, lekin gap bor, tez orada barak uylardan bittasini redaksiya xodimlariga kvartira qilib beradi, так что...»

«Так что, bo'пти, borganim bo'lsin, – dedim, – lekin qanday boradi Mirzacho'linga?»

«Ha-a, o'zimiz studentlikda paxta terib yurgan joylar-da. Vokzaldan to'g'ri elektrichka qatnaydi har kuni. Shanba-yakshanba kunlari bemalol uyingizga kelib-ketsangiz bo'laveradi».

Shirakayf kursdosh bilan qo'l tashlashib xayrlashdik.

To'xta, mulla, anavi nechanchi avtobus? Yo'q, menga trolleybus kerak, to'rtinchi, qorasi ko'rinmaydimi? Nima balo, shox-poxi uzilib tushganmikan bu la'natining?

Xullas, uka, shunday qilib desang, men Mirzacho'l gazetasining muxbiri bo'lib ish boshladim.

Senga yolg'on, Xudoga rost, lekin cho'lda ish yurishib ketdi, og'ayni. Faqat ba'zan kattakonlarning Moskvadan keladigan quloch-quloch dokladlarini poylab, redaksiyada tongotargacha qolib ketishimizni aytmasa...

Bu yerda havoyam, hayot ham, odamlar ham boshqacha – yangi edi-da. Cho'lda yursang – yuraging ham kengayib ketarkan.

*«Kirib kela boshlar qalbingga bahor,
Ko'ngil to'la ochilmagan qo'riqday»,
deb o'shanda yozganman-da, akasi.*

Gazetada bosilgan maqola-yu ocherklar, she'r-u hikoyalarim bilan bir yilda otning qashqasidek bo'lib hammaga tanilib qoldim. Redaksiyaning erkasi bo'lib olganman, degin. Alijon Xoliqulovich har yig'ilishda menga o'xshagan ahmoq mardikorni boshqalarga «ko'rgazma qurol» qilib ko'rsatadi. Boshqalarning lab-dahani osilib ketadi, sezib turaman. Redaksiya-da obro' mirzaterakdek baland. Hatto ishxonaning ziqna bosh buxgalteri Zohir Rizo ham men bilan hisoblashadi. U bechorayam shoirlik kasaliga yo'liqqan, yuzingni ko'rmoqchi bo'lsam, kabinkani yopib ketding, degan she'rlar yozib turadi, bo'linga tiqishtiradi, piyonista bo'lsayam, adabiyot bo'limining mudiri Jur'at Sharipov hali insofini ichib qo'ymagan odam edi, o'rischa so'kinib, «Только через мой труп!» deydi – o'tkazmaydi. Shundan keyin omadsiz shoir Zohir Rizoning jini qo'zib, o'zini ranjitgan qalam ahlidan qasos olishning o'ta makkor yo'lini ishga soladi: gonorar vedomostiga qo'l qo'ymasdan, oyoq tirab turvoladi. Shundan keyin redaksiya xodimlarining ko'p sonli iltimoslariga ko'ra, men boshbuxning huzuriga elchi bo'lib boraman.

Lekin battol Zohir Rizo «Elchiga o'lim yo'q», degan gapni yo eshitmagan, yoki eshitgan bo'lsayam uni ikki pulga olmaydi shekilli, pinagini buzmaydi. Qiya ochiq turgan eshigining oldidan tomoq qirib u yoqqa o'taman, bu yoqqa o'taman, qani endi, qilt etsa! O'zini nihoyat-

da band odamdek ko'rsatib, stolining ustidagi bir to'p qog'ozga tikilib o'tiraveradi. Hech bo'lmagandan keyin so'nggi – sinalgan hunarimni ishga solaman, boshbuxning eshigi oldidan ashulani varanglatib, muqom qilib o'ta boshlayman:

*Zohir Rizo,
Boqmay qiyo,
Kuydirdi-yo...*

Yo'lakda tomoshatalab odamlar to'planadi. Buni ko'rib battar avj qilaman:

*Zohir Rizo,
Boqmay qiyo,
Kuydirdi-yo...
Qo'l qo'ysa-yo,
Osh bo'lardi-yo.*

Oshning daragini eshitib, nihoyat, battol taslim bo'ladi, iljayib, qo'l qo'yib beradi.

*Zohir Rizo,
Kapitulyatsiyaga
Qo'l qo'ydi-yo... –*

deb yangi baytni to'qiyman.

Yo'lakda yangragan qahqaha ovozi eshitib, kabinetidan hatto Alijon Xoliqulovich yugurib chiqadi: «Tinchlikmi?» Hamma xona-xonasiga tumtaraqay bo'ladi. «Tinchlik, xo'jayin, – deyman Zohir Rizoga ko'z qisib, – rassomimiz Leshchenko boplab karikatura chizibdi, Amerika imperialistlarining abjag'ini chiqarib... Shuni muhokama qilayotuvdik».

«Yaxshi bo'lsa, nomerga tayyorlash kerak», deydi bosh redaktor, kabinetiga kirib ketarkan.

Mana shunaqa hangomalar bilan ishlab yuraverdim. Bu orada to'y ham bo'lib o'tdi. Kelinni onamning xizmatiga qo'yib, o'zim davlat xizmatida davom etdim.

Bir yildan keyin xotinim o'g'il tug'ib berdi. Og'zim qu-log'imda, chaqaloqni tug'ruqxonadan opchiqish uchun uch kunga javob so'rab, Toshkentga keldim. Bolani be-shikka soldik, cho'zma-chalpak pishirib, qo'ni-qo'shni-ga tarqatdik. Bu yoqda desang, mening «odam» bo'lib qolganimni ko'rib Dadavoy so'ting ham xursand. Uch kun ham ko'z ochib yumguncha o'tib ketdi. Uydagilar bilan xayrlashib, o'g'ilchaning yuzidan o'pib, to'rva-xal-tamni ko'targancha vokzalga keldim. Qarasam, ham-mayoq to's-to'polon, vahima. Nima emish, qo'shni res-publikada chuma tarqabdi, shuning uchun temiryo'lda karantin e'lon qilinibdi, endi poyezd-u elektrichkalar qachon yuradi – yolg'iz Xudo bilarmish...

Bu gapni eshitib menga jon kirdi. G'izillab uyga qaytdim. O'g'ilchaning diydoriga to'ymagan ekanman, erkalab-o'ynatib o'tiraveribman, bir kuni qarasam, bir oycha vaqt o'tib ketibdi.

Vokzaldan xabar olay-chi, karantin bekor bo'lgan-dir, deb borsam, ana urdi Xudo! Bu la'nati karantin quruq vahima ekan, ertasigayoq bekor bo'lib ketgan ekan-u, men durrak g'aflat bosib yotgan ekanman.

Beto'xtov elektrichkaga minib, Mirzacho'lga ra-vona bo'ldim. O'zimga o'zim dalda berish uchun «Pe-shonamni yaltiratgan cho'l shamoli, yor-yor» degan ashulani xirgoyi qilib bordim.

Tushdan keyin qadrdon-u jonajon redaksiyamga yetib keldim. Bir oy ko'rmagan hamkasblarim achom-lashib ko'rishish o'rniga «tag'ofilu orifona» qilishadi. «Tag'ofilu orifona»ni bilmaysanmi? E, o'qimagan! Bu bir adabiy priyom, klassik adabiyotda, xususan, Alisher G'iyosiddinovichning g'azallarida ko'p qo'lla-nadi. Alisher G'iyosiddinovich kim deysanmi? A, bu Navoiy bobongning zamonaviy oti-ku. Qisqasi, ko'rib

– koʻrmaslikka, bilib – bilmaslikka olishni «tagʻofilu orifona» deydi, akang aylansin.

Kursdoshim Safar boʻlsa, koʻzining paxtasini chiqarib, qoʻlini paxsa qilib: «E, odam boʻlmay keting, meni «подводить» qildingiz!» deydi.

Qabulxonaga kirdim – xuddi oʻlik chiqqandek hammayoq jimjit. Kotiba qiz joyida yoʻq. «Bir boshga bir oʻlim!» deb Alijon Xoliqulovichning eshigini taqillatib, sekin ichkari kirdim.

Bechora kichkina, mushtdek odam emasmi, stol-da qalashib yotgan qogʻoz-u grankalarga koʻmilib ketganidan tepakal boshi arang yaltirab koʻrinardi, mening kirganimni payqamadi ham.

– Assalomu alaykum, xoʻjayin! – dedim tovushimga bardam tus berib. Bosh muharririm shundagina menga yalt etib qaradi. Bilmadim, rosa toʻlib-toshib ketgan ekanmi, birdaniga baqirib... yoʻq, yarador arslondek naʼra tortib yubordi:

– Qaysi goʻrda yuribsan, sabotajnik?!

– Goʻrda yurganim yoʻq, xoʻjayin, – dedim tumshayib, – men ishga kelmoqchi boʻlib vokzalga bordim...

– Xoʻsh?! – deb vishilladi Alijon Xoliqulovich.

– Borsam, chuma tarqagan ekan...

– Xoʻsh?! Shunga qorangni oʻchirib daf boʻlib ketdingmi? Oʻsha chuma seni olib ketsa boʻlmasmidi, laʼnati sabotajnik?

– Boʻlardi, lekin... – dedim dovdorib, – karantin eʼlon qilgan ekan, poyezd yurmaydi, deb... Shunga...

Alijon Xoliqulovich grankalarni toʻrt tomonga sochib, koʻkarib-boʻzarib baqirishga tushdi. Tovba, oʻzi zigʻirdek odam-u, buncha ovozi oʻtkir boʻlmasa!

– Hoʻv, goʻrsoʻxta, vijdotsiz, karantin laʼnati bir kun boʻlgandir, bir hafta boʻlgandir, sening bir oydan

beri o'lik-tirigingning daragi yo'q-ku? Sen o'zi biron narsani o'ylaysanmi, yaramas, bezbet, senda insofning «i» harfi bormi o'zi? A?

– Bor, xo'jayin, – dedim, – faqat shu karantin...

– E, o'l-e, boshingni yesin seni karantin! – dedi bosh muharrir va kaftining qirrasi bilan stolga qarsillatib urdi. Joni og'ridi shekilli, zahil afti burishib ketdi. – Bo'ldi, ko'p gap eshakka yuk! Yoz arizani!

Endi menga alam qilib ketdi. Namuncha pishqiradi, nima, «Pravda» gazetasimi bu! Buncha dimog'ingizdan eshak qurti yog'ilmasa, Alijon Xoliqulovich!

– Bo'pti, xo'jayin, mana hozir yozamiz-da arizani, – dedim uning qarshisidagi stulga xotirjam o'rnashib olgach. – Faqat... shu, bir varaq qog'oz bilan ruchka bersangiz.

Bosh muharrir mendan bu gapni emas, aksincha, ko'zimning siydigini oqizib, yalinib-yolvorishimni kutgan shekilli, bir zum taraddudlanib qoldi. Lekin endi u bechora ham, men ham ortga chekinolmas edik, chunki – «за нами Москва» edi.

Shuning uchun u tishlarini g'ijirlatib, «Sabotajnik!» deb to'ng'illadi-da, oldimga bir varaq sariq qog'oz bilan ruchka tashladi.

– Rahmat, xo'jayin, – deb, bosh muharririmning naq ko'ziga qattiq, ma'nodor tikilib, sekingina so'radim: – Xo'jayin, gazetamizning oti nimaydi?!

Alijon Xoliqulovich, xuddi miyasiga gurzi bilan qarsillatib urgandek batamom karaxt, gung va lol bo'lib qoldi. Endi, ko'p baloni ko'rgan, tullak odam emasmi, gapimning tag-tubida yotgan, inson tugul filni ham o'ldiradigan zaharxandani darhol fahmladi.

– Sen... sen... la'nati, негодяй! – dedi nafasi tiqilib. Baroq qoshlari, ko'kimtir mitti ko'zlari pirpirab ucha

boshladi, azbaroyi bo'g'ilganidan, meni so'kish uchun buyuk va qudratli rus tilidan boshqa so'z topolmasdi.

Shu payt qabulxonada qandaydir harakat, taraqaturuq tovushlar eshilib qoldi.

– Тётя Маша! – deb baqirdi bosh muharririm jon holatda. – Тётя Маша!

Eshik sharaqlab ochilib, egnida ko'k satin xalat, qo'lida pollatta ko'tarib olgan farrosh kampir ko'rindi.

– Чё, Алиджан Халикулович? – deb shang'illadi u. Qo'lidagi ho'l lattadan chakillab suv tomardi.

– Как называется наша газета? – deb so'radi endi sobiq xo'jayinim.

Masha xola hayron bo'lib qoldi, lekin hayallamay javob qaytardi:

– “Мирзачул хакикати” – “Мирзачульская правда”. А чё случилось-то?

– Ничего не случилось, – dedi Alijon Xoliqulovich, – спасибо вам.

Masha xola eshikni yopishi bilan u yana alam bilan baqirdi:

– Ko'rdingmi? Ko'rdingmi, la'nati жулик?! Hatto shu «uborshitsa»yam biladi gazetaning otini! Tur, yo'qol ko'zimdan, iloyo, u dunyo-yu bu dunyo turqingni ko'rmay!

– Yaxshi qoling, xo'jayin, – dedim qiyshanglab. – Toshkentdagi birodarlaringizga salom deb qo'yaymi? – Mendan G'afur G'ulom chiqmaganiga yarasha loaqal Shumbola chiqsa, nima bo'пти?

Alijon Xoliqulovich basharamga qarab otish uchun stol ustidan bop narsa qidirayotganida lip etib tashqariga chiqib oldim...

Keyin yana uch-to'rt dargohlarda ishlab ko'rdim. Boshim kal, ko'nglim nozik, deganlaridek, ba'zi joylar

menga to'g'ri kelmadi, ba'zi joylarga – men. Mana, o'n yilcha bo'ldi, erkin qushman, senlarning tiling bilan aytganda, erkin ijodkorman. Lekin yeyman, kiyaman deb turgan uchta bola, noshukur bir xotin qo'lingga qarab, katta bir ro'zg'or g'or bo'lib yutaman, deb tursa, bunaqa erkinlikni boshimga uramanmi, uka? Shuning uchun Dadavoy so'tdan men xafa bo'lmay kim xafa bo'lsin?

Nima? Qo'ysang-chi, akang aylansin, qanday qilib yozganlarim zo'r bo'lsin... Zo'r, deb mana, G'afur G'ulomni aytsa bo'ladi, Oybek domlani, Asqad akamni. Bizlarniki endi, bir havas, xolos. Ishq boshqa, havas boshqa. Shunisiga ham shukur. Shu, hushimga kelsa, goh-goh u-bu yozib qo'yaman, senga o'xshagan mulla ukalarim bosib turishibdi, rahmat deyman.

Lekin Xudoga qarab, o'zing ayt, uka, bitta zo'r misra yozish – bu taxti Sulaymonning davlatiga teng emasmi?

*«She'r – tong va shom aro talash ranglardan
Yetim qatralarga qorishgan tuyg'u.*

Darz ketgan dildagi ishq, ohanglardan

Qirq yil sayqallanib yorishgan tuyg'u», deb kim yozgan? O'lma, ай да Akbar Dadavoy, ай да сын Дадавая судьи!

Dadavoy so'tning bolalari bilan ba'zan to'y-ma'ra-kada yig'ilishib qolamiz. Amal bor, uchastka bor, pul bor, mashina bor, savlat bor, bilim bor, hamma narsa bor, lekin... Zerikaman ular bilan. Yarim soat o'tirib gaplashsam, Xudo haqqi, qochib ketgim keladi. Qonimiz bir bo'lgani bilan jonimiz boshqami, bilmayman. She'r o'qimagan, she'r eshitmaydigan odamlar.

Ochig'ini aytaman senga – shunaqa paytda sendan shoir chiqadi, deb ishongan padari buzrukvorim Dadavoy Maxsumovning arvofiga sekin duo qilib qo'yaman.

E, ana, mulla, trolleybusim ham ko'rinib qoldi. Yo'q-yo'q, zontigingni olmayman, o'zingga buyursin. Faqat ertaga ishga kelganingda kassir тетя Klavadan so'rasang, pul bo'ladimi-yo'qmi? Agar beradigan bo'lsa, shundoq bir og'iz telefon qilib yuborgin, akaginang o'rgilsin. Telefon nomerim... Ha, daftarchangda bormi? Yasha, rang-raftoringdan yaxshi bolaga o'xshaysan, she'r-pe'r yozmaysanmi, ishqilib? Obbo! Hay, mayli, g'ayrat qilaver, mendan-ku, G'afur G'ulom chiqmadi, shoyad, sendan chiqib qolsa. Omon bo'l, uka, Xudoning panohiga...

Akbar Maxsumov,
shoir, 43 yosh

MILLATCHINING JAZOSI

«Ismimdagi bir harfning qurboniman...»

Asqad Muxtor

– Hurriyat bo'lib, kommunistlar demokratlarga, ateistlar dindorlarga aylangan, milliy o'zlikni anglash siyosat darajasiga ko'tarilgan dorilomon kunlar edi.

O'roq-bolg'ali, cho'g'day qip-qizil sovet pasportini almashtirishning tarixiy fursati yetib, tegishli idoraga bosh urib bordim. Xalqimizning xat-hujjat ishiga odatiy hafsalasizligi tufayli, pasport almashtirish muddatiga kechikkan men kabi mas'uliyatsiz fuqarolar mahkama eshigi oldida marjondek tizilib turishardi.

Sho'ro davlati bilan birga uning qadrdon «ochirit»lari ham yo'qolib ketgan, shu sababli bu hol biroz erish tuyulsa-da, sabr-toqat bilan navbat kutib, nihoyat ichkariga kirdim. Eshigiga «Подполковник Назымов Батыр Юлдашевич» degan lavha osig'liq kattakon xonaning to'rida o'tirgan qiyofasiz kishiga ro'para bo'lib, arzim bayon ayladim.

– Akajon, – dedim kichkina ukamdan ham kichkina bu odamni ulug'lab, – shu... bir masalada yordam bersangiz...

Podpolkovnik Назымов Б. Ю. siyrak qoshlarini chimirib, menga so'zsiz tikildi.

– Bilasizmi... shu mustabid tuzum davrida mening ismim pasportga noto'g'ri yozilib qolgan. O'ttiz to'rt yil

shu xato nom bilan yurdim, endi shuni tuzatib olmoqchi edim...

– Qanday xato? – Agar podpolkovnik Назымов Б. Ю.ning o‘rnida o‘zim bo‘lganimda, hech shubhasiz, bunday boshog‘riqdan mening ham ensam qotishi tayin edi.

– Otim Jamoliddin, ikkita «d» bo‘ladi, lekin bu pasportda «Jamolitdin» deb «t» bilan xato yozilgan...

– Metrika, – dedi podpolkovnik Назымов Б. Ю.

– Mana, akajon, – deb ta‘zim-tavoze bilan tug‘ilganlik haqidagi guvohnomamni qo‘shqo‘llab uzatdim. U metrikani qo‘liga olib, obdon sinchiklab ko‘zdan kechirdi, hatto yozuvlarini pichirlab o‘qib ham chiqdi.

– Hammasi to‘g‘ri, – deb nihoyat hukm chiqardi-da, hujjatlarimni tap etkazib oldimga tashladi.

– Nimasi to‘g‘ri?

– Hech qanaqa xatosi yo‘q, metrikada qandoq yozilgan bo‘lsa, shundoq yozilgan.

– Nega to‘g‘ri bo‘larkan, o‘zbek tilida...

– Davlat tilida, – deb tuzatdi u.

– Ha, sizlarning ta‘biringiz bilan aytganda, davlat tilida «Jamoliddin» degan ism «t» bilan yozilmaydi, ikkita «d» bilan yoziladi.

– Lekin, – dedi u chertib-chertib, – metrikada «t» bilan yozilgan, shu asosda sizga sovet pasporti berilgan, yangi pasportda ham shunday deb yoziladi.

– E, aka, qo‘ying, «t» bilan yozganda ismim «itdin» bo‘lib qolyapti-ku!

– Buning bizga aloqasi yo‘q, – dedi u. – Bu sizning problemangiz.

Bu gapni eshitib, agar mening o‘rnimda podpolkovnik Назымов Б. Ю.ning o‘zi bo‘lganida ham, shaytonga hay berolmay qolishi muqarrar edi.

– E, siz qanaqa odamsiz?! – dedim tutaqib. – Shu bitta harf o'lgurni to'g'ri yozib bersangiz, nima, haqingiz ketib qoladimi?

– Haqim ketib qolmaydi, – dedi u pinagini buzmasdan, – lekin haqqim yo'q.

– Nega?

– Chunki asos yo'q.

– Qanday asos kerak sizga?

– Metrika.

– Metrika qo'lingizda turibdi-yu?

– Metrikada «t» bilan yozilgan.

– Ha, bu metrikani... bundan ellik yil burun bir chalasavod tatar kampir yozib bergan-da.

– Bizga buning daxli yo'q, – dedi podpolkovnik НАЗЫМОВ Б. Ю. – Agar metrikani o'zgartirib kelsangiz, xohlaganingizdek qilib, ikkita «d» bilan, kerak bo'lsa, uchta «d» bilan ham yozib berishimiz mumkin.

– Uchta «d» kerak emas, – dedim tumshayib, – bu... metrikani qayerda, qanday o'zgartiraman?

– Berilgan joyida, – dedi u, – qaysi rayondan olgan bo'lsangiz, o'sha yerning ZAGSiga yozma murojaat qilasiz. ZAGS arxivga zapros beradi, arxiv roddomdan olingan spravka asosida spravka beradi, ZAGS shu spravka asosida sizga ikkita «d» bilan yangi metrika beradi, shu metrika asosida biz sizga yangi pasport beramiz. Shu.

Obbo! Axir, men tug'ilib o'sgan, tupkaning tagidagi bu tuman o'tgan qirq yil mobaynida to'rt marta – Stalin nomidan Malenkov nomiga, undan Xrushev nomiga, undan keyin To'qsonota nomiga o'zgargan bo'lsa... Xo'p, deylik, ana Toshkentdan ming kilometr yo'l bosib, ona qishlog'imga borsam. Borsam-u, menga metrika bergan ZAGS allaqachon yopilib, FHDYga aylanib ket-

gan bo'lsa. FHDY diydiyomni eshitib, arxivga zapros bersa-yu, arxiv allaqaysi go'rga ko'chib ketgan bo'lsa. Boringki, arxiv topilsa-yu, u yerdagi roddomdan berilgan spravkani yigirma yil oldin sichqon kemirib ketgan bo'lsa...

Istiqbolimda kutib turgan bunday ajib, muqarrar kelajakni bir zumgina tasavvur qilib, vujudimni g'am bosdi.

Shu payt deng, ming yillar davomida ota-bobolarimning qonida mudrab yotgan qandaydir bir g'alati tuyg'u... bilmadim, otini «millatchilik» desa bo'larmikan, lop etib junbisha kelib qoldi-yu!

– Men buni, – dedim, – shu ahvolda qoldirmayman! Yetar shuncha yil chidaganimiz! Men... milliy o'zligimni tiklashingizni talab qilaman!!!

Qattiqroq baqirib yubordim shekilli, eshik qiya ochilib, yoshgina leytenant bosh suqdi: «Tinchlikmi?»

Podpolkovnik Назымов Б. Ю. xira pashshani haydagandek unga qarab behafsala qo'l silkidi: «Bor, ishingni qil!»

– Marhamat, – dedi yana derazaga tikilib, – milliy o'zligingizni tiklashingiz mumkin. Faqat asos kerak. Metrikani o'zgartirib keling.

Bu gapdan keyin har qanday aqli raso kishi kabinetni tark etishi kerak edi, albatta. Ammo milliy uyg'onish tuyg'usi qo'zib, jazavaga tushgan odamni aqli rasolar qatoriga qo'shib bo'lmasligi har bir aqli raso odamga ayondir.

– Sizga, – dedim tutaqib, – sizga asos kerakmi? Mana asos!

Xudoning marhamati bilan deng, o'sha yillarda men kichikroq bir davlat nishoni bilan taqdirlangan edim. Shu nishonning guvohnomasi lop etib sumkam-

dan chiqib qolsa bo'ladimi! Baxtimni qarangki, guvohnomada ism-familiyam o'zbek... yo'g'-e, davlat tili qoidasiga moslab, ya'ni, ikkita «d» bilan, «Jamoliddin» deb yozilgan ekan!

– Mana sizga asos, – dedim g'olib jangchining vajohati bilan.

Podpolkovnik Назымов Б. Ю. guvohnomamni erinib qo'liga oldi, sinchiklab ko'zdan kechirdi, hatto yozuvlarini pichirlab o'qib ham chiqdi. Keyin afsus-nadomat bilan bosh chayqab, guvohnomani qaytarib berdi.

– Bu asos bo'lolmaydi, – dedi.

– Nega asos bo'lolmas ekan?

– Chunki instruksiyada faqat metrika asos bo'ladi, deb yozilgan...

Endi shu yerga kelganda millatchiligim naq Elbrus cho'qqisiga chiqdi-yu!

– Kechirasiz, – dedim juda sekin, odamni qo'rqitadigan darajada sekin ohangda, – kechirasiz, davlat rahbarining shaxsan o'zi qo'l qo'ygan hujjat sizga asos bo'lmaydi-yu, bundan ellik yil burun, sovet davrida, Stalin rayonining ZAGSida o'tirgan bir chalasavod kampir yozib bergan metrika asos bo'ladimi? A?!

Agar podpolkovnik Назымов Б. Ю.ning o'rnida o'zim bo'lganimda, mening ham bunday qo'rqinchli savoldan kapalagim uchib ketgan bo'lardi.

Tabiiyki, u churq etmay qoldi, stol ustidagi grafindan qirrador stakanga to'ldirib suv quydi, yutoqib simirdi.

Qarasam, vaziyatni yumshatmasam bo'lmaydigan.

– Mana, – dedim devordagi portretga ishora qilib, – suratlarini stolingiz tepasiga osib qo'yibsiz, u kishining davrida polkovnik bo'libsiz...

– Men podpolkovnikman, – dedi u o'kinib.

– Polkovnik ham bo'lasiz, – dedim uni ovutib, – milliy o'zlikni tiklash ruhida ishlasangiz, albatta...

Podpolkovnik Назымов Б. Ю. og'ir uh tortdi, bir menga, bir devordagi portretga qaradi, keyin chuqur xo'rsinib:

– Hammanglar shunaqa qilasizlar, – dedi-da, oldidagi bir varaq qog'ozga mening ism-familiyamni to'g'rilab, ya'ni, davlat tiliga moslab, ikkita «d» bilan yozib, stol tagidagi knopkani bosdi. Ostonada paydo bo'lgan boyagi leytenantga buyurdi: – Bu kishining pasportini mana shunday qilib rasmiylashtiring.

– Rahmat, akajon, ming rahmat sizga, – dedim qulluq qilib.

Mahkamadan qalbimdagi milliy o'zlikni anglash tuyg'usi yuksalib, uchib chiqar ekanman, beixtiyor «Haq berilmas – haq olinur!» deya biz kabi gumrohlarning ko'zini ochib ketgan Behbudiy boboning ruhi poklariga duo ham o'qib qo'ydim.

Byurokratik idora ustidan qozonilgan zafar sururi, bilmadim, bir yilmi, ikki yilmi davom etdi.

Xudoyimning marhamatini qarangki, shuncha jafo chekib, toshbag'ir byurokratiya ustidan g'alaba qozonib, qo'lga kiritgan yangi pasportim oradan ko'p o'tmay menga yangi imkoniyatlar eshigini ochib berdi: kamina qulingizni yangi ishga – nufuzli bir idoraning bo'lim boshlig'i lavozimiga taklif qilishdi. Tartib-taomilga ko'ra, suhbatga chorlandim. Eshigiga «Топ-менеджер Р. Ж. Халтыраев» deb yozilgan kabinetga olib kirishdi. «Choy, kofe, viski»ga tobim bor-yo'qligini so'rashdi. Rad javobimni eshitib, nazarimda, biroz yengil tortishdi.

– Men rezyumeyingiz bilan tanishdim, – dedi suhbatdoshim – bo'lg'usi rahbarim, o'zbekcha so'zlarni inglizcha talaffuzda chertib-chertib. – Rezyumeyingiz menga yoqdi. Menejment, konsalting, autsorsing sfera-sida tajribangiz bor ekan. Korporativ upravleniyani asta-sekin o'rganasiz. Kasting ishlari sizga tanishmi?

– Tanlovni aytyapsizmi? Ha, men umrbod shu ish bilan shug'ullanganman-da.

– Okey, – dedi suhbatdoshim va qabul tugaganini bildirib, o'rnidan turdi. – Diplomangizni ofis-menejerga berasiz.

Surishtirib bilsam, «ofis-menejer» degani – o'sha o'zimizning eski qadrdonimiz – kadrlar bo'limi boshlig'i, ism-familiyasi, deylik, taxminan, Faya Renatovna Zinatullina ekan.

U kishi hujjatlarimni, ya'ni, «rezyume va diploma»mni sinchiklab ko'zdan kechirdi, keyin pasportimni so'radi. Men mag'rurlanib, xuddi Mayakovskiy aytganidek, keng-mo'l shimimning cho'ntagidan «o'roq-bolg'asi bor, cho'g'day qip-qizil»... e, kechirasiz, yam-yashil muqovali, milliy pasportimni olib stolga qo'ydim.

Ofis-menejer oldin pasportimni, keyin «diploma»mni qo'lga olib, ulardagi yozuvlarga uzoq tikilib qoldi. Rangi o'zgarganini yuzidagi go'zal, mukammal makiyaj ham yashirolmadi. Oraga juda sirli, xuddi Shekspir tragediyalaridagi kabi chuqur ma'noli sukunat cho'kdi.

– Diplom o'zingiznikimi? – deb so'radi nihoyat Faya Renatovna qalam bilan chizilgan qoshlarini chimirib. Ochig'ini aytsam, nafasim ichimga tushib ketdi. Chunki hayotimda uchta narsadan – daydi itdan, ukol bilan kadrlar bo'limidan qattiq qo'rqaman.

– O‘zimniki, o‘zimniki bo‘lmay kimniki bo‘lardi,
– dedim shosha-pisha, – faqat shu... mustabid tuzum davrida berilgan, xolos.

Ofis-menejer buyuk bir shubha va tantana bilan «diploma»mni, ayni vaqtda pattamni qo‘limga tutqazdi.

– Pasport bilan diplomdagi ma‘lumotlar bir-biriga to‘g‘ri kelmaydi, – dedi u hamon chimirilib. Shu chimirilish bechoraning peshonasiga chuqur ajin bo‘lib tushib qolsa, ajab emas. – Pasportda ism ikkita «d» bilan yozilgan, diplomda esa «td» deb yozilgan. Demak, bularning bittasi qalbaki. Hujjatlarni qalbakilashtirish esa, sizga ma‘lum bo‘lishi kerakki, qonun yo‘li bilan ta‘qib qilinadi.

– Nega qalbaki bo‘lar ekan, sirayam qalbaki emas!
– dedim men, lekin negadir ovozim qaltirab, munofiqona chiyillab chiqdi. – Faqat pasportdagi ismim o‘zbek tilining, sizlarning tilingiz bilan aytganda, davlat tilining qoidasiga muvofiq qilib yozilgan. Farqi shu. Mana, suratim ham turibdi-ku, yaxshilab qarang.

– Diplomda umuman surat bo‘lmaydi, shuniyam bilmas ekansiz-da, – dedi Faya Renatovna. – Kechirasiz, lekin sizni bu hujjat bilan ishga qabul qilib bo‘lmaydi.

Podpolkovnik Назымов Б. Ю. ni qanday qilib yenggan bo‘lsam, ushbu ofis-menejerni ham shunday usulda bir zarb bilan tor-mor qilmoqqa chog‘landim-u, lekin Xudo birdan aql berib, esim borida etagimni yopdim. Kim biladi, agar oyog‘imni tirab talashib-tortishadigan bo‘lsam, kadrlar bo‘limi pasport stoliga «zapros» bersa, pasportdagi ism noqonuniy asosda tuzatilgani oshkor emas, fosh bo‘lib qolsa... arbob keyin har bob bilan urmaydimi?!

– Hay, nailoj, – dedim o‘zimni quvnoqlikka solib, – sizlar bilan birga ishlash nasib qilmagan ekan-da. O‘zimning ham ko‘zim uchib turgani yo‘q edi. Xayr.

– Xayr.

Oradan bir hafta o'tdi.

Shanba kuni nonushta qilib, er-xotin endi bozor-ga jo'namoqchi bo'lib turgan edik, eshik qo'ng'irog'i jiringladi. Salom berib, bir yosh yigit kirib keldi, «kadastr xizmatidanmiz» deb guvohnomasini ko'rsatdi. Oshxonaga taklif qildik.

– Ertalabdan bezovta qilganimiz uchun uzr, okaxon, xizmatchilik, – deb gap boshladi u katta papkasi-ni ochar ekan, – uy, adashmasam, sizning nomingizda, shundaymi?

– Shunday, – dedim men bamaylixotir, – hozir hamma hujjatlarni ko'rsatamiz... Mana, kvartira berish haqidagi order, mana bu xususiylashtirish to'g'risidagi dalolatnoma, bunisi BTIdan olingan spravkalar, mana bu kadastr qog'ozlari, bu bo'lsa, uy-joyga egalik qilish huquqi guvohnomasi.

– Juda yaxshi, – dedi kadastr xodimi mamnun bo'lib, – dakumentga puxta ekansiz, oka, gap yo'q sizga. Qani edi, boshqalar ham sizga o'xshagan bo'lsa. Bir xillar bor, uyiga kirsang, bironta dakumentini topib berolmaydi. Topib bersayam, hammasi chalkash bo'lad-i. Mana, yaqinda uchinchi kvartaldagi bir xonadon-ga kirdik, ishonasizmi, uy o'tgan asrda o'lib ketgan buvisining nomida qolib ketgan. Bo'tta yashayotgan nabirasining o'zi qarib, kampir buvi bo'lib qolgan. Hujjatlarining na boshi, na keti bor. Rahmat sizga, oka. Shu pasportni bersangiz, men «danniylar»ini shundoq yozvolsam bo'ldi, keyin sizni vaqtingizni olmayman.

«Pasport» degan gapni eshitib, yuragim shuv etib ketdi. Lekin sir bermay, sipogina bo'lib pasportimni uzatdim.

– Juda yaxshi, – dedi xodim, – demak, otlari Jamoliddin aka... familiyalari... E, bu qanaqasi? Oka, kechirasiz, kadastrdagi ot bilan pasportdagi ot mutlaqo boshqa-boshqa-yu!

– Mutlaqo emas, ukajon, mutlaqo emas, – dedim hovliqib, – yaxshilab qarang, ko'rmayapsizmi, faqat bitta harfda farq bor. O'tta «itdin» deb noto'g'ri yozilgan, bo'tta «iddin» deb to'g'ri yozilgan. Shu, xolos.

– Oka, bu dakument, «bitta harf», «ikkita harf» degan gap bo'tda ketmaydi, – dedi kadastr xodimi qovog'ini solib, – dakument tochniy bo'lishi kerak, bidingizmi? Sizda bo'lsa, yo pasport, yo kadastr soxta. Agar pasportdagi ot to'g'ri bo'lsa, bu uy-joy sizniki emas, boshqa odamniki, ya'ni, Jamoliddin akaniki emas, Jamolitdin akaniki bo'lib chiqadi. Umringiz uzoq bo'lsin-u, agar o'lib-netib qolsangiz bu mol-mulkingiz bola-chaqangizga meros bo'lib o'tmaydi, chunki u butunlay boshqa odamning nomiga rasmiylashtirilgan, tushundingizmi?

Shundagina, qanday katta, aytish mumkinki, dahshatli bir xatoga yo'l qo'yganimni tushundim. Bo'shashib ketdim, hol-jonim qolmay...

– Nima qilsa bo'ladi? – deb pichirladim o'zimga o'zim.

– Nervichit qilmang, oka, to'g'rilasa bo'ladi. Buning uchun siz pasportdagi otingiz o'zgarganini bildirib kadastr xizmatiga ariza yozasiz, biz keyin pasport stoli-ga zapros beramiz, zapros tasdiqlansa, kadastr hujjatlari-ga tegishli o'zgartirishlar kiritiladi. Lekin buning uchun avval kadastr guvohnomasiga asos bo'lgan hujjatlarni, ya'ni, kvartira berish haqidagi orderni, xususiy-lashtirish haqidagi dalolatnomani, BTI spravkalarini, kvartira planini, to'lovlar kvitansiyalarini, uy-joy-

ga egalik qilish huquqini beradigan shahodatnomani o'zgartirish kerak bo'ladi.

Kadastr xodimi xayrlashib ketdimi, xayrlashmasdan chiqib ketdimi – bilolmay qoldim, chunki g'am-tashvish dengiziga cho'kib, g'arq bo'lib ketgan edim.

E, millatchi bo'lmay, har balo bo'lay men!

Bir mahal hushim o'zimga kelib, endi nima qilishni mulohaza qilishga urindim. Lekin bu mulohazaning natijasi mening holimni battar xarob aylaydigan bo'lib chiqdi.

Siz o'rtamiyona bir odamda qancha hujjat bo'lishini hech hisob-kitob qilib ko'rganmisiz? Men, boshimga millatchilik savdosi tushib, kechasi uxlamasdan odamga umr bo'yi hamroh bo'ladigan, kerak bo'lsa, uning inson, fuqaro, hatto shaxs ekanini tasdiqlaydigan va men o'zgartirishim zarur bo'lgan bir dunyo hujjatlarining qisqacha ro'yxatini tuzib chiqdim.

Ushbu ro'yxat bu turur:

1. Tug'ilganlik haqidagi guvohnoma. Metrika. (Insonning butun taqdirini hal qiladigan eng asosiy, bosh hujjat).

2. Pasport. (Hamma g'urbat shundan boshlangan).

3. O'rta ma'lumot to'g'risidagi attestat.

4. Harbiy bilet. (Hali harbiy majburiyat yoshidan o'tmaganman, har qachon xizmatga chaqirilishim mumkin).

5. Nikoh to'g'risidagi guvohnoma. (Busiz o'ttiz yil birga yashagan ayolim mening xotinim bo'lmay chiqadi, ya'ni, xotinsiz qolib ketish ehtimoli yuz foiz).

6. Diplom, top-menejerlar tili bilan aytganda, «diploma». (Busiz meni hech qayerga ishga olmaydi, hujjatni soxtalashtirganlikda ayblab, javobgarlikka tortishmasa, shukur qilishim kerak).

7. Haydovchilik guvohnomasi. (Busiz DAN xodimi istalgan chorrahada mashinamni «arest» qilib, jarima maydonchasiga tiqib qo'yishi mumkin).

8. Uy-joy bilan bog'liq hujjatlar. (O'ndan ortiq. Buning salbiy oqibatlarini haqida yuqorida aytib o'tdim, qayta bayon aylashga yuragim dosh bermaydi).

9. Dacha hujjatlari. (Uh!)

10. Partiya bileti. (Millatchiligim tufayli «Milliy tiklanish» partiyasiga a'zo bo'lganman, demak, uning ham guvohnomasini o'zgartirishim shart).

11. Ovchilar jamiyatining guvohnomasi. (E, Xudoyim, eng chatog'i shu – axir, mening nomimda ov miltig'i bor-a! «Noqonuniy qurol saqlagan», deb qiya bo'lib ketish hech gap emas!)

12. Bolalarimning metrika, pasport, attestat va diplomlari. (Agar «otasining ismi» degan bandi bo'yicha tekshirsa, uch o'g'il va bir qiz mening farzandim bo'lmay chiqadi!)

13. Fan nomzodligi uchun berilgan guvohnoma.

14. Mualliflik huquqi. (1 ta monografiya, 3 ta uslubiy qo'llanma, 1 ta ratsionalizatorlik patenti, 100 ga yaqin ilmiy maqolaning muallifi men ekanimni isbotlash).

15. Xizmat guvohnomasi. (Ishxonaga har kuni birovning nomidagi hujjat bilan kirib-chiqyapman!)

16. Soliq to'lovlari (INN). (Zudlik bilan o'zgartirmasam, tekshirib qolsa, million-million so'm soliqlarini qayta to'lash kerak).

17. Barcha to'lovlar (elektr, tabiiy gaz, issiqlik, sovuq suv, issiq suv, chiqindilar) bo'yicha daftarchalar.

18. Davlat mukofoti guvohnomasi. (Buni qanday qilib o'zgartirsa bo'ladi, ey odamlar?!)

19. Propiska. (Pasportning o'zida, pasport stolida, mahalla idorasida va Xudo biladi, yana allaqaysi go'rlarda qayd etilgan).

20. Omonat kassa daftarchasi. (2 ta. Bittasini xotinim bilmaydi, yaxshi-yomon kunga atab to'plangan jamg'arma mening emas, Jamolitdin degan mutlaqo begona bir odamning nomida yotibdi. Bank bu ahvolda bir tiyin ham bermasligi muqarrar. Oh, pul topib, aql topmagan ahmoq!)

21. Uy-joy, dacha, mashina, sog'liq bo'yicha sug'urta hujjatlari.

22. Aksiyalar. (20 ta, bir paytlar ishxonada majburan berishgan, shuncha yil davomida sariq chaqa ham dividend to'lanmagan, lekin bilib bo'ladimi, noumid – shayton).

23. Jamg'arib boriladigan pensiya guvohnomasi. (Menga umuman aloqasi yo'q Jamolitdin degan betayin bir shaxsning nomiga rasmiylashtirilgan. Qo'limdagi pasport bilan hemiri ham ololmasligim aniq).

24. Kasaba uyushmasiga a'zolik guvohnomasi.

25. Milliy (o'l, sen millatchi bo'lmay!) kutubxonaga a'zolik bileti.

Bular – uyqusiz kechada karaxt kallamga dabdurustdan kelgan, men eslashga ulgurgan hujjatlarining bir qismi, xolos. Bularni o'zgartirish uchun, yuzlab idoralar eshigida sarg'ayish uchun bitta umr emas, buddaviy banda kabi yetti umr bo'lsa ham yetmasligi men kabi ahmoqqa ham ayondir.

Shunday ekan, oldimda ikkita dolzarb savol paydo bo'layotir, ya'ni, «Kim aybdor?» va «Nima qilmoq kerak?»

Birinchi savolning javobi aniq va ravshan – o'zimdanda o'zga aybdor yo'q. Nima qilar eding o'lgan ilonning boshini qo'zg'ab?!

Ikkinchi savolga javob axtarib, shahri azimdagi eng mashhur huquqiy maslahatxonaning ostonasiga bosh urib bordim. «Pinxasov va o'g'illari» deb atalar ekan bu maslahat koni.

U yerda o'tirgan sakson olti yashar mo'ysafid, o'zining aytishicha, Oxunboboyevning idorasida «начальник юротдел» bo'lib ishlagan, har turli chalkash huquqiy masalalarning pixini yorgan Pisar bobo Pinxasov arzimni tinglab, ko'zini yumdi, uzoq tafakkurga cho'mdi va dedi:

– Bo'tam, men dardingizni angladim, ko'p mushkul ahvolda qolibsiz. Sizning bu vaziyatingizda mavjud ikkita balodan imkon qadar yengilrog'ini tanlash kerak.

– Ya'ni?

– Ya'ni, o'ttizta hujjatni o'zgartirgandan ko'ra, bitta hujjatni o'zgartirgan ma'qul. Men sizga pasportingizni o'zgartirishni tavsiya etgan bo'lardim.

Bu gaplarni eshitib, mening nafsoniyatim, nozik milliy g'ururim qanchalik aziyat chekkanini aytib o'tirishimning, yaramga tuz sepishning, o'ylaymanki, hojati yo'qdir?

Bir hafta-o'n kun taraddud, ikkilanish, shubhagumonlar iskanjasida o'tdi. Bu orada meni o'z fuqarolik burchimni bajarib, mahalliy kengashlarga bo'lib o'tadigan saylovlarda qatnashishga da'vat etadigan, pasportimni o'zim bilan birga olvolishim kerakligi eslatilgan taklifnoma ham kelib qoldi. Bu yog'ini endi o'zingiz tasavvur qilavering!

Oxiri bo'lmadi – yana o'sha pasport bergan mahkamaga borib, navbatga turdim. Sabr-toqat bilan kutib, nihoyat, qadrdon podpolkovnik Назымов Б. Ю.ning qabuliga kirdim.

Ona xalqimdan, dono xalqimdan ming o'rgilsam arziydi – mana shunday holatlarda nihoyatda qo'l keladigan, odamni xijolat botqog'idan tortib chiqaradigan yuzlab maqol-matallarni yaratib qo'ygan, ana, sarjinday taxlanib yotibdi, keragini ol-u, maqsadingga moslab ishlataver.

Men ham shunday qildim.

Podpolkovnik Назымов Б. Ю. ga yuzlanib dedimki, hammamiz ham xom sut emgan bandamiz, jahl kelganda aql ketar ekan, egilgan boshni qilich kesmas, bir ko'rgan tanish, ikki ko'rgan bilish, deydilar, endi, shu bir qoshiq qonimizdan kechib, mushkulimizni hal qilib bersangiz, iloyo, tuproq olsangiz oltin bo'lsin, martabangiz bundan ham ziyoda bo'lsin...

Podpolkovnik Назымов Б. Ю. menga yana uzoq tikilib turdi-da:

– Xo'p, – dedi, – metrikangizdagi nomingiz asosida, ya'ni, «Jamolitdin» deb yangi pasport yozib beramiz, men to'g'ri tushundimmi?

– To'g'ri, to'ppa-to'g'ri, – dedim hovliqib.

– Xo'p, – dedi u, – lekin faqat istisno tariqasida, tushundingizmi? Akt tuzamiz, qo'l qo'yib berasiz, kassaga buncha so'm, buncha tiyin to'lab kelasiz, uch kundan keyin yangi pasport olasiz.

– Rahmat, ming rahmat sizga, meni juda og'ir muammodan qutqardingiz.

– Sog' bo'ling, – dedi podpolkovnik Назымов Б. Ю. va o'rnidan turib, xayrlashish uchun qo'lini cho'zarkan, – siz faqat bir narsani biling, – dedi dona-dona qilib, – o'sha siz aytayotgan milliy tuyg'u bizda ham bor. «Назымов Б. Ю.»ni o'zbek tili qoidasiga to'g'ri emasligini, nima, men bilmaymanmi? Bilaman. Otam harbiy bo'lgan, men Vengriyada tug'ilganman, metrikamni garnizonda yozib berishgan, tushundingizmi?

Hayron bo'lib qoldim.

Qarshimdagi bu odam badbin byurokrat emas, balki darddoshim, millatdoshimga aylandi.

– Shunday, – dedi podpolkovnik Назымов Б. Ю., xuddi mening fikrimni o'qigandek.

– Xo'sh, unda nima qilish kerak? – deb ritorik savol berdim men.

– Siz hozir ko'p o'zbek maqollarini keltirdingiz, – dedi u, – men ham bitta ruscha maqolni eslatmoqchiman. Ruslar «Береги честь с молоду», deydi. Men bunga qo'shimcha qilib aytmqchiman: «Береги... метрику с молоду».

Biz ma'yus kulib xayrlashdik.

Jamolitdin Buzrukov,
ilmiy xodim, 50 yosh

UY SOTILADI

– Shanba kuni vaqt topib kelsang, bir uyni ko‘rardik, – deb qoldi akam haftaning o‘rtasida telefon qilib. – Vagiz Samatovich hovlisini sotmoqchi ekan.

Vagiz Samatovich Zaitov maktabda bizga tarix, mehnat bilan harbiy ta‘limdan, umuman, qaysi fandan o‘qituvchi bo‘lmasa, shundan dars bergan, vajo-hatidan butun sinf titrab turadigan, qo‘li qattiq, savlatli o‘qituvchi edi. Ismi-familiyasi o‘zbekchaga o‘xshagani bilan o‘zi bizning qavmdan emas, ko‘p yillar burun Qozondanmi, Qozog‘istondanmi qishlog‘imizga yo‘llanma bilan ishga kelib, shu yerda qolib ketgan, yevropavor qiyofali, daroz bir kishi edi.

O‘zi bilan kelgan Murshida Bekirovna degan sap-sariq xotini xim-biologiyani o‘qitar, erini sensirab chaqirar edi.

Doimo ozoda kiyinib, batartib, puxta-saranjom yuradigan bu er-xotin muallimlar qishlog‘imizning eng toza, chiroyli va obod go‘shasida – Tatar mahallada yashardi.

Tatar mahalla deganimiz – arxitektorning nazari tushgan, qutichadek bejirim uylar qator tizilgan, oqlab-ko‘klangan devor-darvozalari uzra olcha, jo‘ka, nastarin daraxtlari quyuq, sirli ko‘lanka tashlab turadigan keng, uzun, tekis mavze bo‘lib, qishloqdagi boshqa qing‘ir-qiyshiq, tang-u tor ko‘chalardan farqli ravishda uning hududida hech vaqt tappi-tezak par-

chalari sochilib, pichan-somon to'zib, eshik oldiga bog'langan mol-hollarni pashsha talab yotmas edi.

Odatda shahri azimlar eski shahar va yangi shahar degan qismlarga bo'linadi. Tatar mahallani, ta'bir joiz bo'lsa, qishlog'imizning yangi qishlog'i, deb atash mumkin edi.

Xullasi kalom, yo'llari ravon, ko'chalari charog'on, odamlari farovon Tatar mahallada yashashni orzu qilmagan o'zbek yo'q edi qishlog'imizda. Shuning uchun akamdan bu gapni eshitib hayron qoldim: Vagiz Samatovich bilan Murshida Bekirovna shundoq uy-joylarini tashlab qayga ketishmoqchi ekan?

Ayni paytda og'zimning suvi keldi. Sobiq muallimlarimning hovlisi jannat bog'chasi bo'lsa kerak, hoynahoy.

Aslida shu tobda mening uy olishga bo'lgan havasimdan boshqa cho'ntagimda hemiri ham yo'q edi.

Bundan chorak asr muqaddam ota makonimni tark etib, Toshkentga ketdim. O'qidim, ishga joylashdim, uylandim, ikkita bolali bo'lganimda partiya-hukumat menga to'qqiz qavatli uyning sakkizinchi qavatidan uch xonali bepul kvartira berdi. «Ijroqo'm uy bermish, ko'zlaringda yosh»,¹ deb shodumon yashayberdim.

Ammo otam, mehribon padari buzrukvorim har safar mening bu kulbanga qadam ranjida qilganida, quvonch bilan birga, «Bolam, musofirchilikda, osmoni falakda qolib ketding-da», deb jindek afsus ham qilib qo'yar va imkon boricha meni qishloqdan «bir vatan qilishga» da'vat etar edi.

Yosh, o'yinqaroq paytim emasmi, sira qarimayman, hamma vaqt mana shunday navqiron, baquv-

¹ Abdulla Oripov satri.

vat, chiroyli bo'lib yuraveraman, bolalarim ham hech qachon katta bo'lmaydi, doimo mana shunday shirin-shakar go'daklar bo'lib qolaveradi, shu uch xonali uy menga bir umrga yetib ortadi, ortiqcha tashvishning nima keragi bor, deb o'ylar, otamning gaplariga beparvo kulib qo'yar edim.

Kulgi-tabassumlarim uzoqqa bormadi. Bir kuni ertalab uyg'onib qarasam, shu paytgacha ko'zimga podshohning saroyidek ko'rinib kelgan uyim 38, 3 kvadrat metrni tashkil etadigan, qish qahratonida sovib, yoz saratonida yonib yotadigan beton katalak ekan. Bo'yi cho'zilib qolgan ikki o'g'il «spalniy» degan xonani egalagan, birinchi sinfga chiqqan qizim 8, 1 kvadrat metrli xonaga talabgor, er-xotin ikkalamizga yashash uchun zal yoki oshxonadan boshqa joy qolmagan edi.

Qizimning bo'lmasi shu qadar tor ediki, bitta krovatchani amallab joyladik, ammo kiyim-kechak qo'yadigan shkaf unga umuman sig'madi. Oxiri, azbaroyi achchig'im kelganidan qo'limga arra olib, yap-yangi shkafning bir tabaqasini kesib tashladim va uni bazo'r xonaga o'rnashtirdik. Shu kunlarda erta-yu kech Xudoga iltijo qilib, kulbanga yana bir xona qo'shib berishini yalinib so'rar edim. Bu paytga kelib SSSR tarqab ketgan, tekinga uy beradigan partiya-hukumat ham yo'q bo'lgan edi.

Bu tanglik, bu diqqinafas hayot jonga tegdi. Shaharda yashash og'ir bo'lib qoldi, inflyatsiya 2000 (ikki ming) foizdan ham oshib ketdi, sotsiolog degan, hech kimga keragi yo'q mutaxassisning kundan-kunga qadrsizlanib borayotgan oyligi bilan bu toshdek qattiq shaharda besh jonni boqish imkonsiz bir yumushga aylandi.

Ana shunday qutsiz kunlarda dov-dastagimni yig'ishtirib, qishloqqa qaytishga qaror qildim. Harqalay, u yerda kengchilik, ota-ona, qarindosh-urug' bag'ridasan, mol-hol bor, sut-qatiq, meva-cheva o'zimizdan chiqadi, qisqasi, xotin ikkalamiz maktabda dars bersak ham ochdan o'lmaslik mumkin.

Lekin buning uchun avvalo qishloqdan bir vatan qilish kerak, chunki men tug'ilib o'sgan hovlida ukam to'rtta bolasi, ota-onam bilan olti jon bo'lib yashardi.

Shuncha yil shaharda ishlab orttirgan uch-to'rt so'm jamg'armamni inflyatsiya yeb bitirgan, shuning uchun men kvartiramni sotib, qishloqdan hovli olishni reja qilib yurganimda Vagiz Samatovich uyini sotadigan bo'lib qoldi.

Shanba kuni uchib-qo'nib, ayolim, bolalarimni ergashtirib, qishloqqa yetib bordim. Bolalarni uyda qoldirib, otam, akam bilan ukamning eski «Moskvi-ch»ida Tatar mahallaga yo'l oldik.

Maktabda o'qib yurgan kezlarim shu ko'chada turadigan Enver, Ayder, Mustafo degan o'rtoqlarim bo'lardi. Bir necha marta ergashib uylariga kelganimni, ularning stol-stullar qo'yilib, devoriga turli manzarali suratlar osilgan, derazalariga oppoq pardalar tutilgan xonadonlaridagi turish-turmushiga havas bilan boqqanlarimni eslayman. 90-yillarda hammasi Qrimga ko'chib ketib, bordi-keldi uzilib qoldi.

Beshafqat vaqt hamma narsani yemiradi, yitadi. Tatar mahalla ham bu qismatdan qutula olmabdi. Ko'chib ketgan tatarlarning uylarini sotib olgan baraka topkur hamqishloqlarim ko'z ochib yumguncha bu yerlarni ham qishloqning boshqa xarob ko'chalari qatoriga tushirib ulgurishibdi. O'ydim-chuqur yo'llarning u yer-bu yerida saqlanib qolgan asfalt parchalari

xuddi qadimiy tarix eksponatlaridek taassurot qoldiradi. Oxirgi tatarning mohir, mehrli qo'li bilan oqlangan, endi olapes bo'lib yotgan devor-toshlar, bo'yog'i ko'chib ketgan eshik-derazalar, qurib-qovjiray boshlagan olcha-yu jo'ka, nastarin daraxtlari bir paytlar bu makonni gullatib-yashnatgan, o'zlari ham gullab-yashnagan egalariga bamisoli motam tutayotgandek...

Bu g'aribona manzara fonida devoriga «Дом продаётся» degan yozuv o'qlog'idek harflar bilan yozib qo'yilgan Vagiz Samatovichning uyi ham avvalgi shukuhi, tarovatini yo'qotib, zavol sari yuz tuta boshlagan edi.

Bir tomonga qiyshayib, naqshlari o'chib ketgan ulkan yog'och darvozaga o'rnatilgan qo'ng'iroq tugmasini bosdik. Qo'ng'iroq ishlamas edi. Ukam darvozaning kichkina tavaqasini ochib, «Vagiz aka! Ho'v Vagiz aka!» deb ovoz berdi. Ichkaridan sado bo'lmadi. Ukam to'vushini balandlatib, yana chaqirgan edi, «Kim? Ayvonga yaqin keling», degan ovoz eshitildi. Oradan shuncha yil o'tib ketganiga qaramasdan, Murshida Bekirovna-ning dadil, o'ktam ovozini darrov tanidim va go'yo hozir bu zahargina opay darsini so'rab doska oldiga chaqiradigandek, biroz hayajonga tushdim.

Ichkari kirdik. Hovli katta, sahni keng-mo'l, lekin ko'pdan buyon... nima desam ekan, «supurgi tegmagan xonumon xarob»¹ degulik bir ahvolga kelib qolgan edi.

Oynavand ayvonning bir tabaqasi qiya ochiq ekan, shuning oldiga kelib, ichkariga razm soldik. To'rda, devor tomonga qo'yilgan ko'hna divanda oppoq sochlari to'zg'ib ketgan, tanib bo'lmas darajada qarigan Murshida Bekirovna kulrang adyolga burkanib yotardi.

¹ G'afur G'ulom satri.

– Murshida opa, salom, yaxshimisiz? – deb so‘rashdi akam.

– Kim bu? Ay, Omonullaga o‘xshaysan?

– Ha, Omonullaman, – dedi akam kulimsirab, – bu ukam Habibulla, o‘quvchingiz. Bu kishi dadam bo‘ladilar.

– Ay, Habibulla, senmisan? Qalaysan? Men yiqilib, oyog‘im sinib qoldi, ikki oydan buyon gipsda yotibman...

Hammamiz achinib-afsuslanib, boyaqish muallimamizga taskin-tasalli bildirdik, Xudodan shifo so‘radik.

– Rahmat... Rahmat. Aybga buyurmanglar, o‘rnimdan turolmayman. Ey sen, Omonulla, ichkari opkir bularni, – deb javray ketdi Murshida Bekirovna. – Vagiz akang bozorga ketgan, hozir kelib qoladi. Habibulla, sen yaxshimisan? Televizorda chiqqaningni ko‘rib, nevaralarimga maqtanaman, «Это мой лучший ученик» deb... Bolalaring, xotining yaxshimi?

– Xudoga shukur, yaxshi, – deya oldim bazo‘r.

– Ha, bu kelin, nabiralar ko‘rinmaydi, Murshida opa? – deb so‘radi akam.

– Ey... sen bexabar o‘xshaysan... Kelin nevaralarimni olib – ikkalasiyam qizbola, kattasi o‘n uch, kichkinasi yetti yoshda – ikki yil bo‘ldi, ko‘chib ketgan.

– Qrimga ko‘chib kettimi?

– Ay, yo‘q, nega Qrimga ko‘chib ketadi? Biz qozon tatarmiz-ku. – Murshida opa og‘ir qo‘zg‘alib qo‘ydi. – Toshkentda ular. Risoviyni bilasan-a, o‘sha yerda ijara-da yashaydi. Ketdi, ketib qoldi. Vagiz akang ikkalamiz qoldik. Uyam «saxar» bo‘pqolgan, o‘ziga o‘zi ukol qiladi.

– O‘g‘lingiz-chi, Lenur, uyam ko‘chib ketdimi? – deb so‘radim hamdard bo‘lib.

– O, Lenur... bizni xarob qildi-ku... – Murshida Bekirovna xuddi birov eshitmasin degandek, shivir-

lab: – Ichaverib, piyanista bo'lib qolgan, – dedi. – Kayf bilan motosikl haydab, bir odamni urib ketdi. To'rt yil qamalib keldi. Hozir ham «запой» bo'lib ichadi, hech qayerda ishlamaydi. Shuning uchun kelin... Gulzira ajrashdi, aslida, yomon emas edi u. Nevaralarim kelsa, yig'laydi, ularni ko'rib men yig'layman... Nima qilaylik, Vagiz akang bilan ming-ming bolaga tarbiya berdig-u, yolg'iz o'g'limizga tarbiya berolmadik.

Murshida opa piqillab yig'lashga tushdi.

Muloqot tugadi.

Baxtimizga eshik ochilib, uch-to'rtta og'ir to'rva-xalta ko'tarib olgan Vagiz Samatovich sudralib hovliga kirib keldi.

U kishi, xiyla ozganini, baroq qoshlarigacha oqarib ketganini hisobga olmaganda, soxt-sumbati, savlati deyarli o'zgarmabdi.

Murshida Bekirovnaning ayvondan ovozi keldi:

– Vagiz, buncha kech qolding? Endi bularga o'zing qara, uyat bo'ldi, men o'rnimdan turolmasam... Choy damla, gilosdan uzib qo'y.

Vagiz Samatovich bizni hovli o'rtasidagi temir so'riga taklif qildi. Hammamiz so'rining chetiga omonat o'tirib, hol-ahvol so'rashdik, muddaomizni bayon qildik.

Vagiz aka otamni yaxshi tanir ekan, asosan u kishiga murojaat qilib, avvalo, uyining tarixi haqida so'zlab ketdi:

– Endi, Shukrulla aka, o'zingiz yaxshi bilasiz, biz elliginchi yili Murshida bilan birinchi maktabga ishga keldik. Isidor Abramovich Levin direktor edi, maktabning hovlisidagi ikki xonali uyni bizga kvartira qilib berdi, to'rt yil shu yerda yashadik.

– Lenur o'sha yerda tug'ilgan, – deb gap qo'shdi Murshida Bekirovna yotgan joyidan.

– Ha, shunday... Keyin o'rtog'ingiz Berdiqu'l aka – kolxozning raisi, ellik to'rtinchi yil oktabr oyida meni chaqirib, Vagiz, sen bir ariza yoz, hukumatning qarori bor, o'qituvchilarga uchastka berilsin, degan, men bir parcha yer beray, besh-o'n yilda yig'lab-siqtab uyni tiklab olasan, dedi.

– Yaxshi odam edi Berdiqu'l, – deb tasdiqladi otam.
– Sizga o'xshagan frontovik edi-da.

– Juda mard odam edi, – dedi Vagiz Samatovich, – aytdiki, ey Vagiz, biz o'zbeklarda maqol bor, «qarz uziladi, xotin yonga qoladi», degan, bahonada vatanli bo'lib qolasan, dedi.

– Sen unga nima deganingni ham ayt-da, Vagiz?
– Ayvondan yana Murshida Bekirovnaning ovozi keldi. – Shukrulla aka, bu sodda bo'lgan-da, Berdiqu'lga, mening vatanim bor, SSSR degan, depti.

– Men u paytda o'zbeklar yashaydigan uyini ham vatan deyishini bilmas edim-da, – deb iqror bo'ldi Vagiz aka. – Xullas, Berdiqu'l aka yigirma uchinchi oktabr kuni Murshida ikkalamizni boshlab kelib, mana shu yerdan sakkiz sotix yer o'lchab berdi, ikki sotixiga uy solsang, olti sotixini hovli qilib, dov-daraxt ekasan, dedi.

– U paytda bu joylarda bironta ham uy yo'q, suv ham, yo'l ham yo'q, hammayoq dala edi, – deb yana gapga qo'shildi Murshida Bekirovna.

Akam vaqt ziqligini bildirish uchun bilagidagi soatiga dam-badam qaray boshladi, lekin Vagiz Samatovich pinagini buzmagani uchun o'zi so'z ochishga majbur bo'ldi:

– Vagiz aka, agar iloji bo'lsa, uyni bir ko'rsak. Ishxonadan yarim soatga javob olib keluvdim, Habibulla ham Toshkentga qaytadigan.

– Ha, qani, yuringlar bo'lmasa, – deb Vagiz Samatovich og'ir qo'zg'alib, o'rnidan turdi va uy tomon boshladi.

Murshida Bekirovnadan uzr so'rab, ayvondan o'tgach, nimqorong'i, salqin koridor – dahlizga kirdik. Uy yevropacha uslubda qurilgan, shiftlari, derazaromlari baland, eshiklari mustahkam, u yer-bu yerida polining bo'yog'i ko'cha boshlagan to'rt xonadan iborat bo'lib, ko'chib kirib yashasa bo'ladigan holatda edi.

Vagiz Samatovich endi bino ichidagi har bir ash-yoning tarixi haqida so'zlay ketdi:

– Mana bu eshikni ellik oltinchi yili usta Shotursun yasab bergan. Otpuska puli olgan edik. Yarmini berganman. Mana bu eshikni esa ellik yettinchi yili dekabrda Chirchiqda bir o'risdan o'ttiz yetti so'mga olganman. Shukrulla aka, qo'shningiz bo'lardi-ku, Mal-lavoy degan shopir, shuni mashinasida o'n so'm berib opkelganman.

– O'n so'm katta pul edi-da u vaqtda, – deb otam bizga izoh berdi.

– Bitta sigir yuz so'm turardi-da, aka, – dedi Vagiz Samatovich va hikoyasini davom ettirdi, – mana bu yotoqxonaning poliga yog'och topolmay rosa ovo-ra bo'ldim. Oxiri, Oqqovoqdagi lesotorgoviy bazaga bordim, Haydar degan direktori bor ekan, dardimni aytdim, o'qituvchiman, dedim. Baxtinga uniyam otasi o'qituvchi bo'lgan ekan, dadam bilan hamkasb ekansiz, deb, bir mashina quruq, yaxshi taxtani arzon narxda berdi baraka topkur. Ellik sakkizinchi yili avgust oyida shu xonaning polini o'zim qoqqanman. To'rt banka kraskani xozmagdagi Sa'di aka Toshkentdan opkelib bergan.

– Uyning devori guvalami, paxsami? – deb so‘radi shuncha paytdan buyon jim turgan ukam G‘aybulla devorni taqillatib urib ko‘rarkan.

– Bu uyda guvala umuman ishlatilmagan, – dedi Vagiz Samatovich g‘urur bilan, – bunga o‘n ikki mingtadan oshiq xom g‘isht ketgan. Besh ming yetti yuztasini Murshida ikkalamiz otpuska paytimizda quyib, chillani oftobida quritganmiz. Qolganini Kultepadagi Normat mo‘ylov degan kishidan olganman, donasini yigirma tiyindan. Xom g‘isht bo‘lsayam pishgan g‘ishtdan zo‘r, yana yuz yil turadi, ha... Bu tomonidan xotirjam bo‘linglar. Podvalni ham ko‘ramizmi?

G‘irchillab yotgan yog‘och zinapoyalarni bosib, podvalga tushdik.

– Mana shu ayvon bilan to‘rdagi katta zalning tagi podval qilingan, – dedi Vagiz Samatovich, – buni tuprog‘ini kinomexanik Arsen ikkalamiz bir hafta qaziganmiz. Rahmatli bilan detdomda birga o‘sgan edik...

Vagiz Samatovichning bolalar uyidan chiqqani men uchun butunlay yangilik edi.

– Siz detdomda bo‘lganmisiz? – deb so‘radim taajjublanib.

– Ha, Murshida ham detdomda tarbiyalangan, – dedi Vagiz Samatovich. – Qachon, deysanmi? Urushdan oldin, Jambuldagi 4-detdomda katta bo‘lganmiz. Keyin men urushga ketdim, 3-Ukraina frontiga. Murshida pedtexnikumga o‘qishga ketdi. Taqdir ekan, urushdan keyin yana topishdik. Mana, ko‘rib turibsizlar, bu podval ham bir uydek joy, to‘rt tomoniga o‘zim polka yasaganman, don-dun, bonka-monka, hamma ortiqcha narsani shu yerda saqlash mumkin.

Hovlidagi uzun temir narvon orqali chordoqqa chiqdik. Vagiz Samatovich yoshiga yarashmagan ep-

chillik bilan tepaga ko'tarilar ekan, orada ushbu temir narvonni yetmish oltinchi yil o'n to'qqizinchi mart kuni Ilhom payvandchiga ellik so'm berib yasattirganini ham aytib o'tishga ulgurdi.

Chordoq ozoda, saranjom-sarishta, tomga yopilgan shiferlarda siniq-mertik yoki teshilgan, darz ketgan biron joy ko'zga tashlanmas edi.

– Bu tomni avval to'l – qora qog'oz bilan yopgan edim, – deb sharhlashga tushdi Vagiz aka, – chunki uyni bitirgan yilim tomga material olishga pulim yetmay qoldi, bir o'zim ishlardim-da, Murshida dekretda edi. To'l ikki-uch yil chidab berdi. Keyin ellik sakkizinchi yili Toshkentga borib, Chuqursoydagi bazadan yuz ellikta rossiyский shifer opkeldim. Usta Meli ikkalamiz bir hafta ishlab, to'lni olib tashlab, mana shu shiferni qoqdik. Xudo xohlasa, yana yuz yil qilt etmay turadi, garantiya beraman.

Sakson yoshni to'ldirib turgan Vagiz Samatovichning yuz yillik istiqbolga bo'lgan nekbin kayfiyati, ishonchiga qoyil qolib, chordoqni tark etdik.

Hovlida ko'radigan boshqa inshootlar yo'q ekan. Bir vaqtlar hammom va yozgi oshxona deb qurilgan pastqam imorat vayrona bo'lib yotardi, shu sababdan uni ko'zdan kechirishga hojat yo'q, deb topildi.

Yana boyagi temir so'riga omonatgina o'tirdik.

– Xo'sh, Vagiz aka, mana, uyni ko'rdik, – deb gap boshladi otam, – yomon emas, lekin hali qiladigan ishlariyam ancha bor ekan.

– Endi, o'zingiz bilasiz, Shukrulla aka, imoratni ishi bir umr bitmaydi, – dedi Vagiz aka bosh irg'ab. – Bir joyini bitirsangiz, yana bir joyi chiqib turaveradi.

– To'ppa-to'g'ri. Qani, endi gapning indallosiga ke laylik – qancha so'rayapsiz?

Vagiz Samatovich biroz jim qoldi, so'ng kaftiga yo'talib olib:

– Shu... el-yurtda bo'lib turgan narx... Hozircha to'rt-beshta xaridor kelib-ketdi. O'zinga qolsa, o'lsam ham sotmas edim, bu qishloqda hech kimdan yomonlik ko'rmadik, lekin... – U bir yutinib oldi, – lekin majburiyimiz hozir, sharoitimiz shunaqa.

– Ay, Shukrulla aka, biz uyni sotib, Toshkentdagi nabiralarga «dom» obermoqchimiz. O'zimizga ham ularning yonidan bir xonali «dom» olsak... – deb ovoz berdi Murshida Bekirovna va yana yig'lab yubordi.

– E, nega yig'laysiz, Murshida opa, yig'lamang, qayerda bo'lsalaringiz ham omon bo'linglar, yer, joy – Ollohniki. To'g'ri o'ylabsizlar, nabiralarni, tag'in ikkalasiam qiz bola ekan, begona shaharda yolg'iz qoldirib bo'ladimi?.. Toshkentda tirikchilik qilish osonmi? Mana, bizni Habibullayam... – Otam shunday deb, bu gapning davomi o'rinsiz bo'lishini sezib qoldi shekilli, Vagiz akaga yuzlandi. – Xo'sh, odamlar qanchaga so'radi? Siz nima deyapsiz?

– Shukrulla aka, meni yaxshi bilasiz, shaltay-baltay gapga toqatim yo'q: bo'ladigan narxi – o'ttiz ming dollar.

– O'ttiz ming dollar?! – deb yubordik birdaniga uchala aka-uka.

– Ha. O'ttiz ming.

Nima deyishni bilmay goldik. Sababi, avvalo, bizda hozir o'ttiz ming dollar tugul, o'ttiz sent ham yo'qligi bo'lsa, ikkinchidan, ayni shu kunlarda milliy valyutamiz – o'zbek so'mi muomalaga chiqarilib, bir dollar – olti so'm qiymatida belgilangan edi.

Miyamizning kalkulyatorlari shitob bilan ishlab ketdi. O'ttiz ming dollarni oltiga ko'paytirsak, bu bo'la-di bir yuz sakson ming so'm. Xo'sh, sakkizinchi qavatdagi beton katalakni, boring, ana, o'n ming dollarga amal-taqal qilib sotadigan bo'lsak ham, Vagiz Samatovich bilan bunday savdolashib o'tirishimizdan ne ma'no bor?

– Vagiz aka, kami yo'qmi? – deb so'radi akam umidvor ohangda.

– Yo'q, Omonullajon, kami bo'lsa, ana, Sobir qas-sobning o'g'li keldi, Mahmud olako'z keldi, berrorar-dim. Bo'ladigan narxi shu.

– Vagiz Samatovich, – deb nihoyat men ham odob bilan gapga aralashdim, – siz aytayotgan narx real narx emas-da endi. O'ttiz ming dollarga hozir Toshkentda ham zo'r uchastka beradi, bu yer qishloq-ku.

– Endi, Habibulla, uyni o'zing ko'rding-ku, ka-pitalniy qurilgan. Senga o'xshagan yaxshi odam-ga, o'zimizning o'quvchiga sotilsa, biz ham xursand bo'lardik, lekin sen meni tushungin, shu narxdan tu-sholmayman.

Ayvondan Murshida Bekirovnaning ovozi keldi:

– Ay, Habibulla, mening sendan «личный» bir iltimosim bor. Iloji bo'lsa, Vagiz aytgan pulga yana ikki ming dollar qo'shib bergin, nevaralarimga sep uchun ajratib qo'yardim. Sizlarga aytmadik, Lenurning ko'chadan katta qarzi ham bor... – Gapning davomi yana yig'iga aylanib ketdi.

Mening tilim lol bo'lib qolganini ko'rib akam gapga aralashdi:

– Murshida Bekirovna, Habibullaning siz o'ylagan-dek puli yo'q. Peshonasida bitta «dom»i bor, sakkizin-chi qavatda, shuni sotsa agar...

– Iloji bo'lsa, devdim-da, – dedi Murshida Bekirovna xijolat bo'lib. – Habibulla, men qari kampirni kechir, xo'pmi?

Shu payt kutilmaganda otam o'rnidan turib, Vagiz Samatovichning oldiga keldi.

– Endi, Vagiz aka, gap bundoq, – dedi qat'iyat bilan, – siz aytgan narxni qoq o'rtasidan bo'lamiz – yarmini beramiz, xo'pmi? Xo'p, deng, qo'lni tashlang, qani...

Kapalagim uchib ketdi. Falokat bosib, Vagiz Samatovich xo'p, deb yuborsa, o'n besh ming dollar yoki to'qson ming so'mni qayerdan topaman?

Xayriyatki, G'aybulla chidab turolmadi.

– E, ota, nima deyapsiz, – dedi ko'zlari chaqchayib, – yaxshi tushunmadingizmi, deyman, bu siz bilgan eski sovet puli emas, dollar, o'ttiz ming dollar!

– Dollir? Dollir? U qanaqa pul? – deb so'radi otam bechora hang-u mang bo'lib.

– Amerikaning puli, – deb tushuntirdi akam.

– E, Amerikaning puli bizlarda nima qiladi? Bu yer Amerika emas, O'zbekiston-ku! – dedi otam battar hayron bo'lib.

– Endi... Hozir hamma katta savdolar dollarda bo'lyapti-da, Shukrulla aka, – dedi Vagiz Samatovich aybdor ohangda, go'yo otamga hamdardlik bildirgandek.

– A, bu bizning pulda qancha bo'ladi? – deb so'radi otam javdirab.

– Ko'p bo'ladi, ota, juda ko'p, – dedi ukam. – Nu, misol uchun, o'n besh ming dollarga... yuz ellikta sigir olsa bo'ladi.

– Yuz ellikta sigir? Voy-bo'! – deb yubordi otam. – A, bu butun qishloqning podasi-ku?!

– Vagiz Samatovich, bo'ladigan gapni gaplashaylik, – dedim men, – siz aytayotgan narx hech qayerda yo'q o'zi. Bilasizmi, bu pulga mana shu qishlog'imizning yarmini sotib olsa bo'ladi.

– E, agar yaxshilab savdolashsa, yarmini emas, butun qishloqni sotib olsa bo'ladi! – deb ozgina mahovat qildi ukam.

Vagiz Samatovich uh tortib bosh chayqadi.

– Ilojim yo'q, uka, ilojim yo'q...

Og'ir, juda og'ir sukunat cho'kdi.

Nihoyat, ayvondan Murshida Bekirovnaning yig'i aralash tovushi eshitildi:

– Ey, Shukrulla aka, nima qilaylik, yoshligimizda yetim edik, qariganimizda yana yetim bo'lib qoldik...

Ortiq bu yerda qololmasligimni sezdim.

– Ketaylik, – dedim akamga.

Chol-u kampir bilan bazo'r xayrlashdik.

– Vagiz akaning tomi ketib qolibdi, – dedi ukam mashinaga o'tirganimizdan keyin.

– Bu narxga baribir sotolmaydi, hali ko'rasan, – dedi akam. – Qani, kutib turaylik-chi.

– Bo'lmaydigan savdo ekan-ku, – dedi otam, – dollir, deb toza boshimni qotirdilaring.

Men indamadim.

Negadir holim yo'q edi.

Habibulla Shoumarov,
sotsiolog, 50 yosh

BIR UMRNING UCH FASLI

Shodiyona

– Viloyatda yashaydigan bir do'stim bor. Universitetni oldinma-keyin bitirganmiz. O'qish davrida tani-shib, bir yotoqxonada yashab, keyinchalik qalin o'rtoq bo'lib ketdik. Do'stimning qobiliyati ham, bilimi ham mendan zo'r edi, poytaxtda ishga qolib, katta amal-dor bo'lib ketish ham asli unga tan edi. Ammo otasi yoshligida o'lib ketgani uchun keksa, yolg'iz onasining yoniga – uzoq bir qishloqqa qaytishiga to'g'ri keldi. Uning o'rniga men Toshkentda qolib, o'rtamiyona bir amaldorga aylandim.

Do'stim viloyatda ham o'zini ko'rsatib, mansab pillapoyalaridan ilgarilab ketishi mumkin edi. Ammo falokat bosib, u maishatga mukkasidan berilib ketdi.

Ana shu do'stim turli bahona-yu sabablar bilan goh-goh Toshkentga kelib turardi. Kelganida albatta mening tez-tez o'zgarib turadigan telefon nomerimni, bilmadim, qayoqdan, qanday qilib topib, qo'ng'iroq qi-lar, «ko'rishib, bir otamlashish»ni taklif etar edi.

Endi men kattagina mansab egasi bo'lsam ham, aslida shu mansabning quli edim, ixtiyorim o'zimda emas, choyxonada yonboshlab yotishga imkonim yo'q, qolaversa, «aptartetim» ham bunga yo'l qo'ymas edi.

Mening uzr-ma'zurlarimga oshnamning javobi tayin edi: «Bo'ldi-bo'ldi, tushunarli, sizlar faqat kattalar bilan ulfatchilik qilasizlar-da...»

Shu gapi xuddi badanimga bigiz tiqqanday jon-jonimdan o'tib ketardi. Men endi na kattalar, na kichiklar bilan maishat qilmasligimni, qolgan umrimni rohat-farog'atda emas, mehnat-u mashaqqatda o'tkazishga mahkum ekanimni unga tushuntirish amrimahol edi.

Qish kunlarining birida u yana Toshkentga kelib qolgan ekan, qo'ng'iroq qilib, eski ashulasini takrorladi:

– Otam, bir cho'qim oshimiz bor edi, falon parkda, kelsangiz, diydorlashsak, degan edim.

– Rahmat, rahmat, lekin vaqt o'lgur... – dedim men odatdagidek chaynalib.

– Qo'rqmang, otam, hech qanaqa problema qo'ymaymiz, u yog'idan xotirjam bo'ling, – dedi u. Xudoyo tovba, ekstrasensmi bu nima balo, ko'nglimdan o'tib turgan gapni bexato topganini qarang!

Xullas, u desam bu dedi, bu desam u dedi – oxiri ko'ndirdi. Bahodirjon (yana bir kursdoshimiz) ishdan keyin meni «Falon parkka» olib ketadigan bo'ldi.

Do'stimning baxtigami yo o'zimning baxtingami, ishqilib, shu kuni «ish qamog'idan» bir amallab erta-roq ozod bo'ldim. Ishxonamizning yon-atrofida kutib turgan Bahodirjon bilan quchoqlashib ko'rishib, uning oq «Lasetti»sida taklif etilgan joyga jo'nadik.

Bahodirjon Toshkentda ishlaydi, lekin u bilan ham ko'pdan buyon ko'rishmagan edik, yo'l bo'yi undan-bundan so'zlashib bordik.

Aytishiga qaraganda, do'stimiz bu safar bekor kelmabdi: ishxonasining poytaxtdagi bosh idorasi unga qandaydir mukofot beribdi, lekin u biror nishonmi, faxriy yorliqmi – Bahodirjon bilmas ekan. Oshnamiz ishxonasidagi kattalarga mukofotni yuvib berish uchun shu o'tirishni tashkil qilibdi.

– Tushunarli, biz «ilova» ekanmiz-da, – dedim kulib.

– Yo'-yo', – dedi Bahodirjon shoshib, – ishxona tush payti kelib, oshni yeb ketgan, men boya telefonda gaplashdim. O'rtog'imiz bizni alohida kutyapti, boshqa hech kim yo'q.

Biroz yengil tortdim.

Shahar chetrog'idagi «Falon park»ka ham yetib keldik.

Studentligimizda goh-goh bu yerga kelib turardik, shunga ham o'ttiz yilcha bo'libdi. Shu o'tgan davrda na-faqat shahar, balki butun mamlakat o'zgarib ketdi-yu, lekin bu kichkina, ko'rimsiz choyxonadagi manzara mutlaqo o'zgarmabdi: o'sha qing'ir-qiyshiq yog'och so'rilar, o'sha isqirt ko'rpacha-bolishlar, labi uchgan choynak-piyolalar... Burni qizil, oqsoq, xomsemiz bir choyxonachi bo'lardi, haliyam bor ekan. Xullas, bu yerda vaqt taqa-taq to'xtab, muzlab qolgandek edi.

Biz borgan paytda oshnamiz aytgan so'ridagi isliqi dasturxonda non burdalari, yelim tarelkalarda sho'r bodring, turp parraklari-yu guruch donalari sochilib yotardi. Xontaxtaning bir chetida qora kurtka kiygan bir odam xumdek boshini dasturxonga qo'yib xurрак otardi.

Do'stimiz choyxonachi bilan gaplashib o'tirgan ekan, bizni ko'rib irg'ib tushdi:

– Iye-ye, otam, o'zlarimi? E, Bahodirjon, boryap-miz, deb mundoq telefon qilib qo'ymabsiz-da! Ey, yashang, otam, qadamingizga hasanot! – deb chakak ura ketdi.

Bahodirjon bundagi parishon ro'zg'orni ko'rib xijolatga tushdi, dasturxonni tartibga keltirishga kirishdi.

– Iye-ye, siz urinmang, uyat bo'ladi, – dedi do'stim qo'lga sochiq olib, – hozir o'zimiz «yest» qilamiz. Hoy

Sunnat aka, bu yoqqa qarab yuboring, aziz mehmonlar kelib qolishdi! Obbo, do'stim-ey, sizni qarang-u, kela-siz deb hech ishonmagan edim, qani, bu yoqqa o'tir-sinlar... Yo'g'-ey, u yoqqa emas, to'rga chiqsinlar...

Oshnamiz ziyofat asnosida yaxshigina «tortib», xiyla yetilib qolgan edi.

Bahodirjon yelib-yugurib dasturxonni tuzatdi, choyni yangiladi, ikkita kosada sovib qolgan osh keltirdi. Ko'nglimiz tortmasa ham do'stimizni yuz-xotir qilib, dezinfeksiya uchun bir piyoladan aroq ichib, oshdan ikki-uch qoshiq tatigan bo'ldik.

– O'zingiz qalaysiz? Bolalar katta bo'lyaptimi? Soliha yaxshi yuriptimi? – deb hol so'radim. Do'stimizning xotini Soliha ham biz bilan bir kursda, faqat qo'shni guruhda o'qigan edi.

– E, otam, – deb xo'rsindi oshnam, – ammo-lekin sizga qoyilman, valiy ekansiz, valiy! O'qib yurgan paytimizda shu qizga uylanaman, deganimda, hoy bola, esingni yig', bu zaifa kasalmand, senga xotinlik qilmaydi, deb aytgan edingiz, mana, yuz ellik foiz to'g'ri chiqib turibdi-da gapingiz!.. Bir yilcha bo'lib qoldi – kasalxonadan beri chiqmaydi.

Angrayib qoldim. Oradan o'tgan yigirma ikki yil davomida ko'p voqealar, xotira-taassurotlar, yaxshi-yomon gaplar albatta unutilgan bo'lishi mumkin, lekin bu tentakka, Solihaga uylanma, deb hech qachon aytgan emasman, mana, tepamda Xudo, dasturxonda non turibdi, aniq esimda – zinhor-bazinhor o'rtamizda bunday so'z bo'lgan emas.

– Hoy, oshna, – dedim jonholatda, – esingiz joyidami, men sizga hech vaqt bunday bema'ni maslahat bergan emasman. Agar shunday degan bo'lsam, to'yi-

ngizda kuyovjo'ra bo'larmidim, tanangizga bir o'ylab ko'ring, axir!

– Mayli, mayli, – deb beparvo qo'l siltadi do'stim, go'yo bag'rikenglik bilan gunohimni kechirgandek. – Sizdan sirayam xafa emasman, faqat o'shanda menga xolisona, to'g'ri gapni aytganingizda quloq solmaganimga picha achinaman-da.

– Nima bo'lgan Solihaga, qayerda yotibdi? Bizdan biron yordam kerak emasmi? – Mast odam bilan masala talashish borib turgan ahmoqlik ekanini bilganim uchun amaliy ishga ko'chdim. – Qayeri og'riydi?

– He-e... – do'stim beo'xshov iljaydi. – Qayeri og'rimaydi, deb so'rang. Qiztaloqni og'rimagan joyi yo'q. Qayeri og'rishini o'ziyam, do'xtir la'natiyam bilmaydi. A, qayerda yotibdi deysizmi? Ha-a, u oldin nevrologiyada yotdi, keyin eski ToshMIga, undan yangi ToshMIga ko'chirdik, endi «экстренная помощь»ga oborsammikan, deb turibman.

– Xayr, mayli, shifo bersin, – dedim, – nima yordam kerak bo'lsa ayting – do'xtirmi, dori-darmonmi...

– E, yo'q, o'rtoq, shu gapingizning o'zi mingta dori-darmondan afzal biz uchun, – dedi oshnam, – hali borib ko'raman, do'stim o'z vaqtida senga uylanmagin, deb to'g'ri maslahat bergan ekan, deb albatta ayta-man...

Endi Bahodirjon ham jim turolmadi.

– Jinni bo'lganmisiz? – dedi do'stimizga xo'mrayib. – Bu kishini xotiningizning ko'ziga balo qilib ko'rsatmoqchimisiz?

– Ha, darvoqe, – dedi oshnam biroz hushiga kelib, – uni aytmayman bo'lmasa... Mayli, otam, qachon endi biz tomonlarga o'tasiz? Borganingizda bexabar qolmaylik tag'in. Bilaman, borsangiz kattalar qo'lma-

qo'l qilib opketib qolishadi-yu, baribir... Shu yerda bir g'arib darvesh bor, deb bir og'iz so'rab qo'ysangiz – bas, otam, bizga boshqa hech narsa kerak emas. Ashula bor-ku, «Bizga olam tinch bo'lib, do'stlar salomat bo'lsa bas».

Oshnam parkni boshiga ko'tarib katta ashula boshlab qoladimi, deb qo'rqqan edim, hartugul, Xudo insof berib, unday qilmadi.

Eng qizig'i, bizning suhbatimiz davomida salat solingan tarelkaga yuzini qo'yib yotgan boyagi qora kurtkali odam bir daqiqa bo'lsin, xurрак otishdan to'xtagani yo'q. Uning kimligini birov aytgani yo'q, biz ham so'raganimiz yo'q.

Bu orada do'stimiz bir necha marta alyor aytib, bizni ham ichishga qistadi, rag'bat ko'rmagach, o'zi bir tomchisini ham qoldirmasdan ikki piyolani bo'shatdi.

Kech kirib, qorong'i tusha boshladi.

– Endi turaylik, – dedim men. – Xo'sh, do'stim, siz nima qilasiz, kasalxonaga borasizmi? Keyin qayerda qolasiz, mehmonxona bormi?

– E, hech tashvish qilmang, – dedi oshnamiz sho'r bodringdan tishlab, – hozir kasalxonaga borib, anovi dardisarni ko'ramiz, keyin hayyo-huyt deb dovonga qarab jo'navoramiz.

Ochig'i, uning gapini eshitib qo'rqib ketdim.

– Qanday... nimada ketasiz?

– Vey, ana, gijinglab turibdi-ku bizning tulpor! – deb qiyqirib kuldi do'stim.

Shundagina choyxona yo'lagida turgan pachოqqina kulrang «Tiko»ga ko'zim tushdi.

– Shu ahvolda mashina haydab ketasizmi? Yo'q, yo'q, sirayam unday qilmang! Bugun albatta yotib

damingizni oling. Bahodirjon mana sizga joy qildirib beradi.

– Siz xotirjam bo'ling, – dedi Bahodirjon, – bu kishining Toshkentga kelganda doimo turadigan joyi bor, ishxonasining profilaktoriysi. Agar u yerni xohlamasalar, mana, men bajonidil uyga opketaman. Bolalar qishloqqa ketgan, bemalol gaplashib yotamiz.

– Ha, shunday bo'lsin, – dedim biroz yengil tortib.

– E, siz tashvish qilmang, – dedi do'stim, – men mashina haydamayman, shopir bor.

– Qani, qayerda shopir?

– Mana, Ravshanboy-da, dam olib yotibdi-ku. – Do'stim shunday deb salatga yuzini bosib yotgan boyagi qora kurtkali odamga ishora qildi.

– Shu shopirmi? – dedim battar hang-u mang bo'lib. – U qanaqa qilib mashina haydab ketadi, g'irt mast-ku?!

Shu payt boshini dasturxonga qo'yib yotgan odam xurrakdan to'xtab, xirillagan ovozda:

– Ey, Sanjar aka, men mast emasman, – deb otimni aytib qolsa deng, Xudoyo tavba! – Men mast emasman, uch-to'rt piyola ichdim, xolos. Hech narsa qilmaydi. Bir shishani pok-pokiza urvolib, akam bilan vodiyan Toshkentga, Toshkentdan vodiya o'h-ho', necha martalab kelib-ketganmiz-u, to'g'rimi, akam?

– To'ppa-to'g'ri, – deb tasdiqladi do'stim bosh irg'ab, – rost aytyapti, otam.

Toza g'alvaga qoldim-ku! Bu ikkita gap uqmas g'alcha hozir dovdirab yo'lga chiqsa, dovondami, undan beridami bir kor-hol bo'lib baloga yo'liqsa, oxirgi marta kim bilan birga bo'lgan edi, degan savol chiqishi muqarrar.

Bahodirjon ham yaxshi-yomon ohangda gapirib ko'rdi, qani endi, bularga ta'sir qilsa!

Bu orada Ravshanboy boshini ko'tarib ko'zini ochdi, dastro'moli bilan basharasini artib, sigaret tutatdi.

– Men yaxshiman, hech xavotir olmanglar, – dedi, – ammo-ley... faqat shu oyog'im yurmay turibdi-da. Agar qo'ltig'imdan ko'tarib, kabinaga opkirib, rulga o'tqazib qo'ysanglar bo'ldi – u yog'iga raketadek uchirib ketaman...

Bunga javoban do'stim mehri tovlanib, Ravshanboyning peshonasidan o'padi, ko'rdingizmi, bunaqa yigitning xo'rozi yer yuzida bittagina, deb maqtab ham qo'yadi. Ravshanboy bunga sayin bir qop semirib, battar taltayadi.

– Ammo-ley... Sanjar aka, shu... akamga aytib qo'ysangiz, moshinda ketayotganimizda oyoqlarini chiqarib asfaltga chizib ketmasalar, iltimos-da endi...

Men uning gapini anglamasdan Bahodirjonga qaradim, Bahodirjon esa do'stimizga. Oshnamiz bilan Ravshanboyning bir-biriga gal bermasdan, baqirib-qiyqirib aytgan gaplaridan shu narsa ma'lum bo'ldiki, do'stimiz ichib olganida «Tiko»da haydovchining yoniga o'tirib olar ekan, mashina tezlik olishi bilan eshikni ochib, o'ng oyog'ini tashqariga chiqarar ekan, uning tufisimi, botinkasi yoki etigimi – bundan qat'i nazar, poshnasiga nag'al qoqilgan bo'lar ekan-u, u kishi ana shu nag'alni asfaltga tegizib ketishni xush ko'rar ekan. Yana kamiga «Bos, bos!» deb tezlikni oshirishni talab qilar ekan.

Ravshanboy shopir xo'jayinining shu qilig'ini takrorlamasligini bizdan iltimos qilayotgan ekan. Chunki hozir havo sovuq, oshnamizning oyoqlari shamollab qolishi mumkin ekan...

Men garang bo'lib qolgan, kulishimni ham, so'kishimni ham bilmas edim.

– Xo'p, bunda nima ma'no bor? – deb so'radim oshnamizdan.

– E, nag'al asfaltga tegib, yo'lni chizib ketayotganida zo'r chiyillagan ovoz chiqadi, tevarak-atrofga rosa uchqun sachraydi, – dedi do'stim ko'zlari chaqnab, – shunaqa kayf bo'ladiki, naryog'i yo'q.

– Astag'firullo! – dedim yoqamni ushlab.

– Ha, siz ham bir qilib ko'ring, shunaqayam maza qilasizki...

Xullas, Bahodirjon butun mas'uliyatni bo'yniga olib meni xotirjam qildi, ya'ni, qanday qilib bo'lsa ham, bu boshog'riq mehmonlarni Toshkentda olib qoladigan bo'ldi.

Oradan ikki haftalar o'tib, oshnamiz kutilmaganda telefon qilib qoldi. Ovozi tetik, sho'x-shaxdam edi.

– Otam, «Yana sog'indim, yana» degan ashulani bilasiz-a? Ha, o'lmang, ammo-ley, Ozodbek ham aytib qo'ygan-da, gap yo'q, otam. Jichcha vaqt topib, o'sha o'zingiz bilgan parkka kelsangiz, biz g'ariblarning boshi ko'kka yetarmidi...

«Qulluq! – dedim ichimda. – Qulluq! Ko'r hassasini bir marta yo'qotadi, oshna!»

– Jonim bilan borar edim-u, – dedim yolg'onni qalashtirib, – shu deng, bugun peshindan keyin safarga jo'naydigan bo'lib qoldim.

– E, shunaqami? Ming afsus, bir cho'qimgina oshimiz bor edi. Qaysi viloyatga ketyaptilar, sir bo'lmasa?

Shoshib qoldim. Dabdurustdan biron viloyatni aytib yuborsam, orqamdan yetib borishdan ham toymaydi bu – «Tiko»sini minib, asfaltga poshnasi bilan chizib, atrofga uchqun sachratib... Qayerga desam ekan-a?

– Bu safar viloyatga emas, chet elga ketyapmiz, Burkina-Faso degan mamlakatga.

– Burkina-fason deysizmi? Qayerda u?

– Afrikada.

– Ha-a, rostdan ham uzoq ekan, – dedi do'stim hafsalasi pir bo'lib.

– O'zingiz qalaysiz, Soliha, bolalar? – deb so'radim nimadir deyish uchun.

– Yaxshi, otam, hammasi joyida. Ammo-ley... o'sha o'tgan safar ko'rishganimizdan keyin qiziq bir ish bo'ldi, deng.

– Xo'sh, xo'sh?

– Siz bilan xayrlashgach, Ravshanboy bilan to'g'ri dovonga qarab jo'nadik.

– Nima?! Ketvordinglarmi? E, tovba! Axir Bahodirjon aytgan edi-ku...

– Choyxonada jichcha sovuq o'tgan ekan, mashinaga o'tirishim bilan issiq elitib dong qotib qoppan. Bir mahal ko'zimni ochsam, deng, oppoq, yorug', issiq bir joyda yotibman. Atrofimda oq tumanmi, bulutmi, bir narsalar suzib yuribdi, oq kiyimda qanaqadir odamlar ham ko'zga tashlanadi. G'o'ng'ir-g'o'ng'ir tovushlarni eshitayapman-u, ma'nosini, o'lay agar, tushunmayman. Nima bo'lganini eslayman, deb uvvalo urinaman, qani endi, biron narsani eslolsam! O'ylayverib, ishonsangiz, boshlarim ham og'rib ketdi. Choyxonada o'tirganimiz, ishxonadagi kattakonlar bilan mukofotni yuvganimiz esimda, keyin Bahodirjon bilan sizning kelganingiz ham elas-elas xotiramda, ammo undan uyog'i – urib o'ldiring, «темный лес»da. Ko'p tahlillardan keyin shunday xulosaga keldim: biz ancha ichib qo'ygan edik, qayoq-qadir bormoqchi bo'lib yo'lga chiqqan edik, ammo-ley rulda kim edi – menmi, Ravshanmi, buni bilmayman.

Demak, avariya bo'lganmiz, men o'lgan bo'lsam kerag-u, keyin jannatga tushgan bo'lsam kerak. Mana shu hozir men yotgan joy jannat bo'lsa kerag-u, oq kiyimli bu odamlar farishtalar bo'lsa kerak, deb o'yladim.

– Xo'sh, xo'sh, keyin-chi? – deb so'radim oshnamning mantiqiy mushohada qudratiga qoyil qolib.

– Bir payt boshimning og'rig'i picha bosilib, g'o'ng'ir-g'o'ng'ir tovushlarni chala-chulpa tushuna boshladim. Shu payt boyagi farishtalardan biri tepamga kelib, qandaydir idishda suvni, sutni uzatib, «Пей, сынок, пей» deganini eshitib qoldim-u, tag'in hushim boshimdan uchdi. «Yo, tavba! – deb o'ylayman nuqul, – bu, jannatda ham o'rischa gaplashishar ekan-da? Yo men o'rislarning jannatiga tushganmikinman?» Siz nima deysiz, o'zi, jannatning o'rischasi-yu o'zbekchasi bo'larmikan, a?

– Men qaydan bilay, – dedim kulgidan o'zimni arang tiyib, – men bu dunyo bo'yicha mutaxassisman, u dunyoni endi... domla-pochchalardan so'rash kerak. Xo'p, keyin qanday qilib chiqdingiz... o'rislarning jannatidan?

– Yo'-yo', u o'rislarning jannati emas ekan, – dedi do'stim hikoyasini davom ettirib, – boyagi men farish-ta deb o'ylagan ayol bir o'ris kampir ekan. Suvni ichib yana uxlab qolibman. Ertalab o'zimga kelib qarasam, men baland karavotda, oppoq ko'rpa-yostiqlarga burkanib yotibman, pastda – yerda esa Ravshanboy varanglatib xurракni otyapti... Keyin bilsak, biz kayf ustida dovonning tagiga yetib kelganimizda GAllar mashinamizni to'xtatibdi. Sizga aytsam, ishonmaysiz, insofli, yaxshi bollar ekan, ahvolimizni ko'rib, yo'ldan qaytarishibdi, mashinamizni o'zlari haydab, bizni Angrenga opkelib, boyagi o'ris kampirning uyiga bir kechalik kvartirant qilib topshirib ketishgan ekan...

Mastona

Ana shu ajoyib do'stim yaqinda yana bir hangomani so'zlab qoldi:

– Bir kuni ishda o'tirsam, qo'shni viloyatdan Samandar telefon qilib qoldi. Siz ham taniysiz, bizdan ikki kurs keyin o'qigan. «Tinchlikmi?» desam, «Aka, ko'rishsak, maslahatli gap bor», deb qoldi. Ko'rishsak, ko'rishaylik, dedim. Ikki-uch soatda qora «Neksiya»-da yetib keldi. Yonida basavlat, toza ust-boshlar kiyib yasangan bir odam.

Achomlashib ko'rishdik. Bu Samandar, siz uncha bilmaysiz, juda aqlli, jonon yigit. Katta bir tashkilotda muovin, lekin hamma ishni o'zi yurgizadi, rahbari to'qsonga borib qolgan bir chol, faqat yashanglar, ha, barakalla, deb turadi.

Samandar hamrohini menga tanishtirdi. Bu odam tadbirkor, qo'shni viloyatdagi yangi chiqib kelayotgan boylardan ekan. Men unaqa dimoq-firog'ini sezmadim-ku, lekin o'ziga ishongan, ishiga pishiq, tutumi mustahkam odamga o'xshab ko'rindi.

«Aka, masalani o'zingiz tushuntiring», dedi Samandar uni menga ro'para qilib.

Biznesmen boyvachcha masalani qisqagina qilib tushuntirdi.

Peshonasida bitta-yu bitta qizi bor ekan, bu yil bizning viloyatdagi universitetning eng zo'r fakultetiga imtihon topshirgan ekan. Qizning bilimi yomon emas ekan-u, lekin «straxovka» uchun universitetdagi bir korchalon bilan zimdan gaplashib qo'ygan ekan. Bu korchalonning nomi «prorektor N.» ekan. U biznesmen do'stimizni yuz foiz ishontirib, «avans»

ham olib qo'ygan ekan. Imtihonlar o'tib, mana, darslar boshlanganiga ham ikki oycha bo'пти, ammo-lekin qizimiz o'qishga kirmabdi. «Prorektor N.» esa har xil bo'lmag'ur gaplarni bahona qilib, ularning qulog'iga lag'mon osib yurgan emish. Oxiri bechora ota taqdirga tan berib, mayli, qizim o'qishga kirmasa-kirmas, lekin avansni qaytarib bering, deb ming tavallo qilsayam, la'nati muttaham dumini tutqazmayotgan emish. Shunga boshi qotib, Samandarjon akaga dardini yorgan ekan, u kishi meni aytibdi, haqiqatchi odam, viloyatda hammani taniydi, rektor bilan ham qalin, borib masalani tushuntirsak albatta yordam qiladi, deb ikkovlon qora tortib kelishibdi.

«Endi, bu juda nozik masala, o'zingizdan qolar gap yo'q, birovga jar solib bo'lmaydi, ayniqsa, organ-porganga arz qilish niyatim yo'q, bizning ishimizda ortiqcha g'alva mutlaqo kerakmas, shu ishni imi-jimida bitirsak, juda soz bo'lardi-da», dedi jabrdiyda tadbirkor elanib.

Bu gapni eshitib, otam, juda qattiq jahlim chiqdi. Ey, noinsof, o'g'ri bo'l, g'ar bo'l, evi bilan bo'l-da! Ishni-ku bitirmabsan, soqqani qaytarib bermaysanmi, xunasa!

– Xafa bo'lmang, – dedim chuv tushgan otani yupatib, – hozir nima ko'p – apiris ko'p. Tarakanday bolalab ketdi bu yaramaslar. Men u iflos prorektorni shaxsan tanimayman. Lekin viloyatda ko'p odamni laqillatib yuradi, deb eshitganman. Kelib-kelib shu firibgarning changaliga tushibsiz-da. Xo'sh, qancha bergansiz u muttahamga?

Mehmon birpas ikkilanib, Samandarga savol nazari bilan qaradi.

– Aytavering, aka o'zimizning odam, – dedi Samandar unga dalda berib.

– Men unga pul berganim yo‘q, u mendan pul oldi,
– dedi jabrdiyda pichirlab.

– Ha, mayli, nima farqi bor, aytavering.

– Beshta oluvdi.

– «Beshta»ngiz... bu besh yuzmi?

– Yo‘q, shuni endi... o‘nga ko‘paytirsangiz...

– Demak, bu muttaham N. sizdan besh ming dollar-ni aldab olgan, shundaymi?

– Shunday, – dedi tadbirkor ko‘zlarini pirpiratib.

– Ha, bo‘pti, qizingizning familiyasi nima? O‘zingizning otingiz, ish joyingiz?

– Shartmi bularni aytish? – dedi biznesmen boyvachcha battar xavotiri ortib.

– Ey, siz qiziq odam ekansiz, bularni aytmasak, rektor u kazzobga qanday chora ko‘radi?

– Ha, darvoqe... – U bir zum taraddudlanib, bir parcha qog‘ozga nimalarnidir yozib menga tutqazdi.

– Yashang. Hozir janobi rektorga telefon qilamiz. U judayam halol-pok odam, eshitsa, terisini shilib oladi yaramasning.

Rektorning ishxonasiga qo‘ng‘iroq qilsam, Toshkentga, majlisga ketganini aytishdi. «Sotka»siga sim qoqdim, baxtimizga, telefonini olib qoldi. Hol-ahvol so‘rashgach, «bir maslahatli ish bor» ekanini aytgan edim, uzr so‘rab, ikki kundan keyin qaytishini, shunda bafurja gaplashib olishga tayyor ekanini bildirdi.

– Mana, ishingiz bitdi hisob, faqat ikki kun kutishga to‘g‘ri keladi, – dedim mehmonlarga qarab. Ularning ham rangiga qon yugurib, yengil tortishdi, rahmat aytib o‘rinlaridan turishdi va qaytish uchun izn so‘rashdi.

Men albatta aziz mehmonlarni qo‘yib yubormadim. Azza-bazza shuncha joydan yo‘l bosib kelib, «Soy

bo'yi» choyxonamizda bir cho'qim osh yeb ketishmasa, biz endi nima degan odam bo'lamiz?

Xullas, arang ko'ndirdim. Ikkita ulfatimni ham chaqirdim. Choyxonaga qarab ketdik.

Choyxonachi Mahmudjon juda shinavanda yigit, kecha-yu kunduz qachon borsangiz – qozonda zirvak qaynab yotgan bo'ladi, o'ttiz minutda devziradan oshni «gatop» qiladi-da, baraka topkur.

Xona issiqqina ekan, kostyumlarni yechib, burchakdagi kiyim ilgichga osdik, so'riga yastanib, «qittak-qittak»ni boshladik. Samandar ruldaman, deb ichmadi, tadbirkor sherigi ham unamay turgan edi, mening lab-lunjim osila boshlaganini ko'rib, noiloj bir-ikki piyola ho'plagan bo'ldi.

Osh pishguncha ham, taom paytida ham suhbat mavzusi faqat apirislar haqida bo'ldi.

– Mana bizning mahallada, – dedi Samandar, – Shohrux degan tuppa-tuzuk bola bo'lardi, otasi katta amaldor. Shu bola Koreyaga ishga jo'nataman, deb o'n beshta odamni aldab, har biridan yetti ming dollardan olib dom-daraksiz qayoqqadir survordi. Laqma ishchilar chapagini chalib qolaverdi.

– E, siz uni aytasiz, – deb gapga qo'shildi Eshdavlat ulfatim shakarobga pomidor to'g'rar ekan, – mening amakimning yurist kuyovi bor edi, Habibjon degan, kelishgan, aqlli, ko'rsangiz, suqingiz kiradi. Shu bola bir kuni qaynona-qaynotasiga, mana shu xatga qo'l qo'ysanglar, pensiyalaringiz ikki marta ko'payadi, deb bir qog'ozga imzo chektirib olibdi. Keyin chol-kampirga mehribonlik qilib, Chortoq sanatoriysiga putyovka opkelib beribdi. O'zi bo'lsa, bir haftada kelaman, deb komandirovkaga jo'nab ketibdi. Qariyalar sanatoriidan qaytib kelib qarashsa, hovlisida begona bir odam

bola-chaqasi bilan o'tirgan emish. Surishtirib bilishsa-ki, kuyov apiris ekan, chol-kampirni chuv tushirib, oldi-sotdi shartnomasiga qo'l qo'ydirib, uyni bir yuz ellik ming dollarga pullab, juftakni rostlab qolgan ekan.

– O', la'nati!

– Obbo, zang'ar-ey!

– Shundan beri amakim bechora uyni sotib olgan odam bilan sudlashadi, hozircha befoyda, – deb Eshdavlat hikoyasini yakunladi.

Suhbat qizigandan qizidi. O'tirganlar biri olib, biri qo'yib, o'zlari ko'rgan yoki birovdan eshitgan firibgar-muttahamlarning kirdikorlarini aytib ado qilolmas edilar: navbatsiz mashina oberaman, deb aldagan kim-u, kredit yoki yer oberaman deb laqillatib ketgan kim... Eng ajoyibi, apiris-kazzoblar qanchalik ko'p bo'lsa, ularning tuzog'iga o'z ixtiyori bilan ilinadigan laqma odamlar ham shunchalik ko'p ekan.

Endi, otam, Samandarjon kep qolganiga suyunib ketibmanmi, ishqilib, ancha-muncha tortib qo'yibman. «Odatdagidek», deganingiz nimasi, do'stim, bilasiz-ku, men o'zi umuman ichmayman, endi, ahyon-ahyonda bir erkalik qilib qo'yamiz-da. O'zi, shu meni ichadi, deb kim gap tarqatgan, o'lay agar, hayronman.

Xullas, o'tirishning oxirini mutlaqo eslolmayman. Ko'zimni ochsam, uyda, o'z o'lan to'shagimda yotibman. Bosh sabil shunaqangi og'riyaptiki, chertsangiz, tars yorilib ketadigan siyoqi bor.

Eng chatog'i, choyxonachi bilan hisob-kitob qildimmi-yo'qmi, bilmayman. Bir amallab, emaklagandek bo'lib o'rnimdan turdim. Kostyum ham, chamasi, kechqurun yechilib, poygakka otilgan ekan, joyida izzat kutib yotibdi. Otam, endi o'zingiz ayting, er degan jonivorning kostyumini loaqal mixga ilib

qo'yishga yaramagan xotinni nima qilish kerak? O'zi, vaqtida, hoy bola, ko'zingni och, bu qiz senga xotinlik qilmaydi, deb to'g'ri aytgan ekansiz, otam. Valiysiz, valiylar, shahrimni berdim ammo-lekin...

Xullas, ming mashaqqat bilan kostyumning oldiga yetib olib, ich cho'ntagiga qo'l soldim. Bir balo qilib esladim – choyxonaga borganimizda yonimda to'rt yuz ming so'm bor edi, xo'sh, Mahmudjonga qancha berdim ekan? Pulni sanab ko'rsam, Xudoyo tovba, to'rt yuz ming chiqyapti. Yo qudratingdan, bu qanaqasi bo'ldi? Ha-a, demak, kecha «g'ijjak» bo'lib qopman-u, hisob-kitobni nasiya qilib uyga jo'navoribman-da. Mahmudjon ham go'ringa g'isht qalab o'tirgandir.

Sekin qiyshayib choyxonaga bordim. Mahmudjon kulib, ochiq chehra bilan kutib oldi:

– Yaxshi dam oldingizmi, aka? – deb, shinavanda yigit emasmi, oldinga bir baklajka muzdek «Nestle» qo'ydi. Ikki piyolasini simirdim, ichimdagi alanga pasaygandek bo'ldi.

– E, Mahmudjon, kecha sal ko'payib ketibdi-da, – dedim.

– Aka, hurmatingiz bor, tozasidan qo'ydim-da. O'ziyam to'rt kishi to'rtta shishani oq urdinglar-da, osh bo'lsin...

– Ha, mayli, – dedim qo'l siltab, – kecha hisob qilish esdan chiqibdi, qani, gapiring.

Mahmudjon hayron bo'lib qoldi.

– Aka, nima deyapsiz, kecha pulini berdingiz-ku?

– Mahmudjon, boshni qotirmang, hisobli do'st ayrilmas, degan gap bor. Bilasiz, meni ishim nozik, sizni-ki esa o'n karra nozik. Ertaga melisami, nalogmi kelib bossa, bir do'q qilganda tamom bo'lasiz. Falonchini o'n yildan beri tekinga boqib yuribman, deb «шесть

секунд»da sotvorishingiz turgan gap. Shuning uchun gapni cho'zmang-da, haqingizni olib qo'ying, siz ham tinch bo'lasiz, men ham.

Choyxonachi battar hayron bo'ldi.

– Odamni xafa qilyapsiz, aka. Ketishdan oldin, mana shu kostyumingiz qoziqda osig'liq turgan edi, borib ikki yuz sakson ming so'm chiqarib berdingiz, o'n ming ortiqchasi bilan. Qo'ying, desam qo'ymadingiz, так что, rachcho'tmiz, aka...

Boshim qotib qoldi.

– Aldamayapsizmi, Mahmudjon?

– Xudo ursin, nega aldayman, aka.

Tavba! Bu qandoq sinoat bo'ldi endi?

Sudralib ishxonaga bordim. Shopir Ravshanboyni chaqirib so'ray, desam, telefonni olmadi. Bitta ayol – bilmadim, xotinimi, o'ynashimi ensasi qotib, «o'chirilgan» dedi. Tushunarli, kechagidan keyin o'chib yotgan bo'lsa kerak.

Padariga la'nat, kim o'ylab topgan shu ichishni? Mehmonlarni qanday kuzatdim – kuzatdimmi o'zi, urib o'ldiring, eslolmayman-da, otam.

Samandarga sim qoqdim. Ancha mahtal qilib, bir payt «Eshitaman, Iskandarov» deb sovuq, rasmiy javob qaytardi. Tavba, bugun yakshanba, ishga bormagan bo'lsa, uyida yalpayib o'tirib, bunaqa ohangda gapirishiga balo bormi? Nima, men arpangni xom o'rdimmi, bachchag'ar? Shundayam shaytonga hay berib, arang o'zimni bosdim.

– Samandarjon, yaxshi yetvoldinglarmi? Akamiz qalay, kayfiyatlari durustmi?

– Yaxshi, – dedi Samandar.

– Ertaga kelinglar bo'lmasa, anavi masala bo'yicha rektorga kiramiz.

– Mayli, rahmat, – dedi kursdoshim quruqqi-na qilib. – Akamiz, qo'yavering, do'stingizni ovora qilmang, deyaptilar.

– E, ovorasi bor ekanmi! Bu apirisning ta'zirini berib qo'yish kerak-ku? Xo'p, ertaga qay paytda kelasizlar?

– Og'ayni, shu masalaga nuqta qo'ysak, akamiz xohlamayapti, dedim-ku, dunyoda apiris ko'payib ketgan ekan, shu narsa bosh-ko'zimdan sadaqa, deyapti. Xo'p, omon bo'ling.

Samandar shunday deb telefonni o'chirib qo'ydi. Yuz martalar telefon qilgandirman – yakkash «Abonent hozir javob berolmaydi», degan gapni eshitaman. Hayronligim oshib, yuragim prujinadek qisilib ketdi.

Ravshan yaramasni topib bo'lmadi, noiloj Asqarali degan bir ukamizga yalinib, uning «Neksiya»sida qo'shni viloyatga jo'nadik.

Ikki soatga qolmay yetib bordik. Samandar ishxo-nasida ekan, qovoq-tumshug'i salkam bir metr osilib kutib oldi, Xudoning zorini qilsam ham xafalik sababi-ni aytmaydi-da, otam.

Qarasam, hech bo'lmaydigan, oxiri, yaqinda siz bilan Toshkentda ko'rishganimiz-u o'zimning «o'rischa jannat»ga tushganlarimni kulib-kuldirib aytib berdim. Bachchag'arning basharasi sal ochilganday bo'ldi. Yana qistagan edim, ozgina qizarib:

– Kecha o'tirishimiz tugaganda, – dedi, – men sezmay qopman, akamiz qarab turgan ekan – siz o'rningizdan turib, to'g'ri akamizning kostyumini cho'ntagiga qo'l solibsiz.

– Yo'g'-e? Yo'g'-e? – dedim kapalagim uchib, – o'lay agar men...

– Akamiz, qani, nima bo'lar ekan, deb kuzatib tura-veribdi, bir dasta pulni olib, choyxonachining haqini sanab beribsiz.

– Yo‘g‘-e? Vot durrak, vot yaramas!

– Hammasiyam mayli, pulning qolganini shimingizning kissasiga urganingizdan keyin akamiz tamom bo‘pti. Sizlar bilan xayr-xo‘sh qilmasdan ham «tez ketamiz»ga tushib qoldi. Yo‘lda yorildi, uka, apirisning ustidan yana bir apirisga arz qilib boribmiz-ku, dedi...

– E, la‘nati! Bo‘ldi, esladim, ikkalamiz ham kostyumimizni qoziqqa yonma-yon osib qo‘ygan edik-ku? Ikkalasi ham qora rangda edi!.. Ertalab ko‘rib o‘zim ham rosa hayron qoldim, choyxonachiga borib surishtirsam, pulini bergansiz, deydi. Endi, urib o‘ldiring, «dub» bo‘lib qolgan ekanman-da, umuman eslolmayman. Sizdan iltimos, – dedim elanib, – akamizni bir minutga chaqiring, men uzrimni aytay, mana, pulini ham qaytaray...

Samandar biroz taraddudlanib, qo‘ng‘iroq qildi, lekin hech qanday javob bo‘lmadi. Uyidan, yor-do‘stlaridan so‘ragan edi, tadbirkor boy, har xil apirislar ko‘payib ketdi, shulardan nari bo‘lib turay, deb chet elga jo‘nab ketibdi...

Fojiyona

Shu hangomalardan so‘ng uch-to‘rt yil o‘tib ketdi, orada oshnamiz bilan qaytib ko‘rishmadik. Yashirib nima qildim, do‘stimning g‘aroyib, qaltis sarguzashtlari sababli o‘zimni undan biroz tortib yuradigan bo‘ldim. Faqat ahyon-ahyonda uning sharob dengizida hamon javlon urayotgani to‘g‘risidagi uzuq-yuluq gaplar qulog‘imga chalinib qolar edi.

Janubiy viloyatlardan birida xizmat safari bilan yurgan edim, to‘satdan Bahodirjon qo‘ng‘iroq qilib qoldi:

– Eshitdingizmi, oshnamizning onasi qazo qilibdi?

Oshnamizning onasi – Karomatxon aya, xuddi kinodagi Lutfixonim Sarimsoqovaga o'xshagan, mehribon, mushfiq, mushtipar bir ayol edi, talabalik yillarimiz necha bor uylarida mehmon bo'lib, qo'llaridan non-tuz tatigan edik, eshitib, yuragim achishib ketdi.

– Xudo rahmat qilsin, qachon bo'пти? – deb so'radim yuzimga fotiha tortib.

– Kecha chiqarishibdi. Menga bugun ertalab telefon qildi oshnamiz. Nima qildik, vaqtingiz bo'lsa, g'ir etib ta'ziyaga o'tib kelamizmi?

Men hozir safarda yurgan viloyat bilan oshnamiz yashaydigan viloyatning orasi ikki soatlik yo'l edi, shuning uchun Bahodirjonning Toshkentdan yetib kelishini kutib o'tirmasdan, issig'ida – bugunning o'zida fotihaga borishga qaror qildim. Poytaxtga qaytganimdan keyin bu tomonlarga yana qachon yo'lim tushadi, Xudo biladi.

Ta'ziyaxonaga tushdan keyin yetib keldim.

Ilgari kelib-ketib yurganimizda oshnamizning qishlog'i girdo-girdini tol-teraklar o'ragan ovloq, sokin bir go'sha edi. Endi biz ko'rgan tollar kesilib, hammayoq butunlay o'zgarib ketibdi.

Qo'shni viloyatdan menga hamrohlik qilib kelgan mahalliy faol – Meliqo'zi aka undan-bundan so'rab, nihoyat, oshnamizning uyini topdi.

Bu imoratning tashqari-yu ichkarisini ta'riflab yoki tasvirlab o'tirishning hojati yo'q. Ziyrak odamsiz, o'zingiz tushunasiz.

Darvozaxona oldida to'rt-beshta bel bog'lagan odamlar qatorlashib turar, oshnamiz nima uchundir ko'rinmas edi.

Azadorlar bilan ko'rishib, devor tagidagi plast-massa stullarga o'tirdik. To'garak yuzli, o'rta yashar bir kishi hammamizga asta qarab olgach, chala-chulpa tilovat qilgan bo'ldi. Meliqo'zi aka meni tanishtirib, do'stimizni so'radi.

– Hozir... hozir... bir minutga ichkariga kiruvdilar. Hoy, akamni chaqirvoringlar, – deb hovli tomonga ovoz berdi Qur'on o'qigan odam. – Toshkentdan katta mehmonlar kelishdi, deng. E, akalar, uyga kirsanglar bo'lardi?

Biz vaqt ziqligini aytib, uzr so'radik. Kimdir choy opkelib, bir piyoladan uzatdi, shoshilmasdan ho'play boshladik.

Oradan ancha fursat o'tdi hamki, oshnamizdan darak bo'lmadi. Azadorlar xijolat aralash bezovtalik bilan bir-birlariga ma'noli qaray boshladilar. Oxiri, bo-yagi tilovat qilgan kishi bosh chayqab, ichkari hovliga kirib ketdi.

– Ta'ziya kutish ham osonmas. Picha charchab qoldilar-da og'ayningiz, – dedi mezbonlardan biri.

Men ham bu noqulay vaziyatni yumshatish uchun rahmatli Karomatxon ayaning qanday mehribon, qanday pazanda ayol bo'lgani, ayniqsa, u kishi bizga pishirib bergan qovoq mantilarning ta'mi hali-hanuz og'zimizda ekani haqida so'zlashga tushdim.

Ikkinchi piyola choyni ham ichib bo'ldik, ammo og'aynimizning qorasi ko'rinmadi.

Ko'nglim allanimani sezgandek bo'lib, Meliqo'zi akaga imo qildim: «Turaylik». U kishi darrov qisqa fo-tiha o'qidi va o'rnimizdan qo'zg'aldik.

Darvozaxonadan chiqib, ko'cha boshida turgan mashinamiz tomon ikki-uch qadam yurgan edik, bir-daniga izimizdan:

– Ota-a-m! – degan o'kirikmi, hayqiriqmi, xullas, achchiq bir nido yangradi. Oshnamizning ovozi ta-nib, ortimga o'girilib qaradim. Jazirama yoz bo'lishiga qaramasdan, egnida qalin paxtalik chopon, soch-soqo-li patak bo'lib o'sgan, oqsoqlanib, o'ng tomonga shox tashlagancha, quchog'ini ochib kelar edi.

– Ayamdi berib qo'ydim, otam! – deb bo'zlagancha u bag'rimga otildi. – Ayajonimdi...

Do'stimning yelkalarini silab, odatiy taskin-tasalli so'zlarini aytar ekanman, aroq aralash arzonbaho atir-ning o'tkir, chuchmal hidi gup etib dimog'imga urildi.

– Ming rahmat sizga, otam! – Oshnam quchog'im-dan chiqib, egilib-bukilib qulluq qilishga tushdi. – Keli-shingizni bilmabman, otam... Men durrakni kechiring, g'am-alamga chidolmasdan, jichcha opqo'yibman, deng...

Nima deyarimni bilmay qoldim. Qarshimda qa-chonlardir men yaqindan bilgan, beg'ubor, tamasiz do'stlik mehri bilan sevgan, yoshlikning qaytmas xoti-ralari ila bog'langan samimiy, sirdosh, oqko'ngil inson o'rnida mutlaqo begona, «to'yda ham, azada ham bir-dek ichadigan», odamiylik siyoqidan butkul mosuvo bo'lgan ayanchli bir kimsa turar edi.

– Bandalik, og'ayni... Soliha yaxshimi, bolalar? – deya oldim, xolos.

Oshnamizning qiyofasi birdan tundlashib, qahrli qiyofaga kirdi, qo'llari musht bo'lib tugildi:

– E! – dedi jahl bilan qo'l siltab. – Eslatmang u megajinni! Ikki yil bo'ldi, ajrashib, yurtiga ketib qoldi. Bolalarni ham o'zi bilan opketdi.

– Yo'g'-e? – Men bu gapdan umuman bexabar edim, hayron bo'lib qoldim. – Qariganda nima jin urdi sizlarni?

– E, men ham shuni aytaman-da, otam! Xudoning bergan kuni janjal qilardi. Nima emish, ichasan, deydi. Hoy, baraka topkur, ichmaydigan erkakni topib bermenga, «Qizil kitob»ga kirgizay, deb uvvalo gap uqtiraman, koshki bu paytavafahmga kor qilsa! O‘zi, o‘shanda to‘g‘ri aytgan ekansiz, hoy bola, bu qiz senga xotinlik qilmaydi, deb... Valiysiz, otam, valiysiz! – Oshnam shunday deb, plastinkani birdaniga o‘zgartirdi. – Endi, gap bundoq, otam. Qo‘y so‘yib, tuya so‘yib chaqirsak ham bizning kulbayi vayronalarga kelmas edingiz, bahonayi sabab, bir kelib qolibsiz, qani, ichkariga kiramiz. Bir chuqum osh yemasdan ketish yo‘q.

– Rahmat, rahmat, – dedim, – yaxshi kunlarda, to‘ylarda, albatta, kelamiz. Hozir mavridi emas.

– E, otam, nega mavridi emas ekan, ayamning to‘yi-da, bu. Qani, kirmasangiz qattiq xafa bo‘laman-a!

Najot izlab hamrohimga jovdirab qaradim. Bir umr mas‘ul xodim bo‘lib ishlagan Meliqo‘zi aka ahvolimni tushunib, jonimga ora kirdi:

– Uka, bir minutga mumkinmi? – deb oshnamizning tirsagidan tutib chetga boshladi. – Endi, o‘zingiz tushungan odamsiz, og‘ayningiz bir soatdan keyin bizning viloyatda faollar yig‘ilishini o‘tkazishlari kerak. Yuz ellik kishi mahtal bo‘lib kutib turibdi, buyoqni qiynamang, xo‘pmi? Shuncha ishning o‘rtasida vaqt ajratib kelganlarining o‘zi...

– A, shuning uchun ham men bu kishini «otam» deyman-da! – deb g‘ururlandi oshnam. – Mayli, mayli, ish bo‘lgandan keyin – nailoj. Lekin qaytishda albatta kirib keting, kutaman-a, otam?

– Xo‘p, lekin siz Solihani borib opkeling, uyat bo‘ladi, – dedim nasihat qilgan bo‘lib. – O‘zingiz ham, bolalar ham qiynalib qolasiz.

– Kelmaydi-da u battol, kelmaydi, – dedi og‘aynim bosh chayqab. – Nima emish, men ichar emishman. Hayronman, shu meni ichadi, degan gap qayerdan chiqqan o‘zi? Hey, inson, avval o‘zingning akalaringga boq, keyin nog‘orangni qoq, deydigan odam yo‘q bularga, ey!

Yuragim ezilib, do‘stimiz bilan bir amallab xayrlashdim.

Toshkentga qaytib kelgach, birinchi qilgan ishim Bahodirjon bilan ko‘rishib, oshnamizning ahvolini muhokama qilish bo‘ldi.

«Bu masala endi maishiy muammo emas, tibbiy muammoga aylanib bo‘pti, – dedim, – og‘aynimizni majburan bo‘lsa ham, davolatish kerak. Mayli, men kerakli do‘xtirlarni topib gaplashib beray, qolganini siz tashkil qiling».

Bahodirjon boshini qashib, oshnamizni kasalxonaga yotqizish uchun ko‘ndirishni bo‘yniga oldi.

Bir hafta-o‘n kundan keyin respublikaning shu sohadaagi eng katta dispanseri rahbari bilan gaplashib, bemorni anonim usulda davolash sharti bilan kasalxonaga yotqizdik.

Bunday kishilar odatda tashqi muhitdan butunlay ihota etilib muolaja qilinar ekan, shuning uchun qirq besh kun mobaynida oshnamizning ahvolidan faqat dispanserning bosh vrachi orqali xabardor bo‘lib turdik.

Bechora Bahodirjon, vujudi qog‘ozga o‘ralgan oq qanddek top-toza, shishadek musaffo holga keltirilgan og‘aynimizni «Lasetti»siga o‘tqazib, izzat-ikrom bilan qishlog‘iga olib bordi, bizning iltimos, vositachiligimiz bilan uyiga qaytgan xotini-yu bola-chaqasiga topshirib, xursand holda qaytib keldi.

– Yana ichib, sharmanda qilib qo‘ymasmikan? – deb so‘radim xavotirlanib.

– Yo‘g‘-e, Xudo urdimi, ichmas, – dedi Bahodirjon, – lekin do‘xtir o‘zigayam, mengayam tayinlab aytdi: agar yana ichsa, organizmda yomon jarayonlar boshlanib, juda og‘ir oqibatlarga olib kelishi mumkin ekan.

– Yo‘g‘-e? – dedim battar tashvishlanib.

– Да, вплоть до летального исхода, – dedi Bahodirjon nima uchundir ruschalab, – men xotiniga ham tushuntirdim.

Xudodan do‘stimizga sabr-toqat, insof tilashdan boshqa ilojimiz yo‘q edi.

Shu kunlarda oshnamizning xotini Solihadan bir xat oldim. Minnatdorlik xati. Yo‘q, rostdan ham o‘quvchi daftarining bir chiziqli varag‘iga chiroyli husnixat bilan yozilgan maktubga shunday deb sarlavha qo‘yilgan, unda, jumladan, quyidagi so‘zlar bitilgan edi:

«... Sizga do‘stingiz nomidan, butun oilamiz nomidan minnatdorchilik bildirish uchun so‘z topolmay qiyalayapman. Qadrli turmush o‘rtog‘imni, bolalarimni mehribon otasining sog‘lig‘ini tiklab, oilamiz bag‘riga qaytarib berganingiz uchun cheksiz minnatdormiz.

Do‘stingiz o‘zi yomon odam emas, faqat ko‘ngilchan, oshna-og‘aynilarining yuzidan o‘tolmaydi. Maishatchi, betayin ulfatlarning ta‘siriga tushib qolib, topgan-tutganini shularga sarflab xonavayron bo‘ldi... Endi qilmishlaridan o‘zi ham pushaymon, Sizning oldingizda bir umr qarzdorman, deb aytadi. Iloyo, bizdan qaytmasa, Yaratgan egamdan qaytsin...»

Bu gaplarni o‘qib, tabiiyki, Bahodirjon ikkalamiz ancha vaqtgacha tanga topgan tentakdek quvonib yurdik.

Oradan bir yil ham o‘tmadi.

Yana bir kuni Bahodirjon telefon qilib, tashvishli ovozda: «Ko'rishaylik» dedi.

Ko'rishdik.

O'sha, biz qo'rqib yurgan voqea yuz bergan edi: oshnamiz eski qilig'ini boshlabdi – yana bo'kib ichadigan, ichganidan so'ng ichak-chavog'i uzilib ketgudek qusadigan, isitmalab, alahlab, o'zini bilmaydigan holatga, ya'ni «белая горячка»ga tushib qolayotgan ekan.

Betimni sidirib, tag'in o'sha dispanserning bosh vrachiga telefon qilishga majbur bo'ldim. Yaxshi odam ekan, gapimni eshitib, «Aka, hech xijolat bo'lmang, bizning ishimiz o'zi shu, mayli, opkelishsin, davolaymiz», dedi.

Baloga qolgan Bahodirjon mashinasini minib, yana oshnamizning qishlog'iga jo'nadi. Minnat bo'lmasin-u, davolash bilan bog'liq barcha sarf-xarajatlarni, yomon dallol yonidan, deganlaridek, ikkalamiz o'rtada to'lab bordik. Mayli, odamlar savob uchun machit soladi, ko'prik quradi, yetim boqadi-ku axir, deb bir-birimizni yupatib ham qo'yamiz.

Bu safargi davolash kursi bir oy davom etdi. Bahodirjon chet elga – ilmiy konferensiyaga ketgan edi, ukasi Baxtiyor bemorimizni qishlog'iga oborib qo'ydi.

Yarim yildan keyin – yana retsidiv.

Bu safar toqati toq bo'lgan Soliha endi umidini butunlay uzib, bolalarini bag'riga bosib, ota yurtiga qarab jo'nadi-ketdi.

Orada og'aynimiz biroz tuzalib, aqli-hushi sal o'ziga kelib qolgan paytlarda Bahodirjon ikkalamiz uni o'rtaga olib qilgan pand-u nasihatlarimiz, o'tkazgan tarbiyaviy soatlarimiz, «mana shu – oxirgi marta» deb qo'ygan ultimatumlarimizni aytib, sizning yuragi-

ngizni siqib o'tirmoqchi emasman. Eslasam, o'zimning ham dilim xufton bo'lib ketadi.

Bunday paytlarda oshnamiz muloyim qo'y ko'zlarini katta-katta ochib, gapingizni quloq qoqmay eshitadi, osma ukollardan ilma-teshik bo'lib ketgan ozg'in qo'llarini ko'ksiga qo'yib, «bo'ldi endi, yig'ishtirdim, o'zimning ham jonimga tegib ketdi», deb shunday samimiy, shunday beg'ubor ohangda tavba-tazarru qiladiki, beixtiyor mijjangizga yosh keladi.

Keyin esa... yana eski hammom, eski tos.

Ba'zan turib-turib, jahlim chiqib ketardi. E, mening gunohim nima o'zi, nega buning orqasidan shuncha chopishim kerak? Aybim shu – «Ne balolig' kun ediki, oshino bo'ldim senga». Qani axir u bilan og'iz-burun o'pishib ulfatchilik qilganlar, qani ko'zining yog'ini o'yib yeganlar? E, odamni o'ziga o'zining rahmi kelmasa, birov o'lib-tirilib rahm-shafqat ko'rsatganidan chikora?

Lekin oradan ozgina vaqt o'tib, og'rimagan boshimni nima uchundir yana shu g'avg'oga tiqardim – do'xtir topish, pul topish, dori-darmon qidirish, insof-murosaga keltirish uchun Solihaga telefon qilish...

Boshda Soliha «oilani saqlab qolish, bolalarni tirik yetim qilmaslik» haqidagi otashin da'vatlarimga ensasi qotib bir-ikki quloq tutgan bo'ldi-da, keyinchalik butunlay «xizmat doirasidan tashqari»ga chiqib ketdi. Surishtirib bilsak, bolalarining birini otasida qoldirib, ikkinchisini «Mehribonlik uyi»ga topshiribdi-da, o'zi ishlagani dunyo keng, Rossiyami, Turkiyami, Dubaymi – noma'lum bir o'lkaga jo'nab ketibdi.

Oshnamiz bu xabarni eshitib qanday ahvolga tushdi ekan, menga qorong'i. Chunki bu vaqtda ishim

boshimdan oshib, viloyatlardagi xizmat safarlaridan bo'shamas, oilam, bolalarim oldiga ham ikki-uch oyda arang bir marta kelib ketar edim.

Qahraton qish kunlaridan birida Xorazmning chegara hududida qurilish ishlarini nazorat qilib yurgan edim, kutilmaganda mutlaqo notanish bir odam telefon qilib qoldi:

– Bu... nomerli telefonmi? – degan ovoz eshitildi trubkadan.

– Ha, shu nomerli telefon.

– Siz Asadullayev Sanjar Hobilovich bo'lasizmi?

– Ha, men bo'laman. Nima gap, tinchlikmi?

– Men falon viloyat ichki ishlar boshqarmasining tergovchisi, katta leytenant Orzumatovman.

– Eshitaman, – dedim battar hayron bo'lib.

– Bugun ertalab tongda, soat taxminan yettilarda Xirmontepa tumani, Ko'ksuv mavzesidagi axlat qutlari yonida noma'lum bir erkakning jasad topilgan, – dedi katta leytenant Orzumatov dona-dona qilib. – Dastlabki tekshiruvlarga qaraganda, marhum spirtli ichimlik iste'mol qilgan holda, shu yerda kechasi sovuq qotib o'lgan.

– Xo'p, mayli, lekin buning menga nima aloqasi bor? – dedim biroz g'ijiniib.

– Jasadning egnidagi ko'k rangli kurtka cho'ntagidan sizning telefon nomeringiz yozilgan qog'oz topilgan. Siz uni taniysizmi?

Yuragim shuv etib ketdi.

– Ko'rmasdan bir narsa deyishim qiyin, – dedim, – lekin bizning shunday bir... tanishimiz bo'lardi, balki shudir.

– Sizni guvoh sifatida so'roq qilishim kerak, – dedi tergovchi.

– Bilasizmi, men hozir uzoqda, Xorazmdaman. Uch kundan keyin qaytaman. Agar ruxsat bersangiz, bir do'stimning telefonini beraman, uyam marhumni tanishi mumkin.

– Ayting.

Orzumatovga Bahodirjonning telefon raqamini berdim va qo'rqib-netib yurmasligi uchun darhol unga qo'ng'iroq qilib, vaziyatni tushuntirdim va «iloyo, taxminim noto'g'ri bo'lib chiqsin», dedim.

Bahodirjon tergovchi bilan gaplashib, yo'lga chiqdi.

Yarim kechasi telefon qildi:

– Do'stim, bandalik, oshnamiz qazo qipti...

Bir muddat ikkovimiz ham jim bo'lib qoldik.

– Nima bo'lgan ekan? – deb so'radim nihoyat.

– O'sha, tergovchi aytgan gap. Kechasi mast holda ko'chaga chiqib ketgan, axlatxona oldida yiqilib tushgan, qorong'i bo'lgani uchun hech kim ko'rmagan, ko'rganlar ham bomj deb o'ylagan... Xullas, peshonasida shu bor ekan-da... Nima qildik, o'zimiz yuvib-tarab dafn qilayeraylikmi yo sizni kutaylikmi?

Men o'ylanib qoldim.

Sanjar Asadullayev,
amaldor, 53 yosh

SINFDOHLAR

– Biz to'rt kishi – ikkita general-mayor, bitta akademik va men juda uzoq bir mamlakatga rasmiy delegatsiya bo'lib, «biznes-klass»da uchib ketayotgan edik.

Generallarning biri – ichki ishlar vaziri, ikkinchisi – mudofaa vaziri, akademik – qishloq xo'jaligi vaziri, men esa tarjimon edim.

Havoga ko'tarilganimizdan so'ng bir piyoladan ko'k choy ichdik, bo'lg'usi muzokaralar uchun tayyorlangan hujjatlarni ko'zdan kechirdik, gazeta-jurnal o'qidik, yoshlikni eslab, bir-ikki qo'l «pirra» ham tashlashdik.

Ikki soatcha o'tib, tushlik taom berildi. Yo'ldoshlarimdan biri jindak mizg'ib ham oldi.

Keyin gurung boshlandi.

Ichki ishlar vazirining oshga borgani

– Endi, kim nima desa desin-u, lekin amal degan narsa har kimga ham nasib qilavermaydi. Xudo nazar qilmasa, eshak bozorga ham dallol bo'lolmaysan. Lekin shu amal deb odamgarchilikdan chiqib qolish yomon-da.

Mana, shaxsan o'zimni oladigan bo'lsak, men melisada oddiy shofyorlikdan ish boshlab, peshonamga yozilgan ekan, nachalnik ROVD bo'ldim, nachalnik GUVB bo'ldim. Hukumatimizga, rahbarimizga rahmat, ellik uch yoshimda vazir etib tayinlandim.

Bir vaqt «Temur tuzuklari»da o'qigan edim, **«Salтанat to'nini kiygach, tanimdan huzur-halovat ketdi»**, deb yozgan ekanlar rahmatli bobomiz.

Bu gap xuddi biz singari forma kiyib, pogon taqqanlar haqida aytilgan, desam, uka, siz xafa bo'lmang. Albatta, perevodchiklik ham oson emas, lekin, bari-bir, nisbatan erkinsiz-da, hech bo'lmasa, kechasi o'zingizga qoladi-ku. Bu juda katta baxt, qadriga yeting, og'ayni.

Masalan, men agar kechasi ikki-uchda uyga qaytsam, o'zimni baxtli hisoblayman. Yil o'n ikki oy shu, nachora, odam ko'nikib ham ketar ekan.

Ertalab ishga kelsam, adyutant pochtaga qo'shib bir dasta taklifnoma olib kiradi: birov, deylik, konferensiyaga, birov to'y-ma'arakaga, yana kimdir yubileyga chaqirgan bo'ladi.

Albatta, bularning aksariyati shaxsan menga emas, balki men egallab o'tirgan lavozimga atalganini yaxshi tushunaman. Shuning uchun gohida adyutantni lol qoldirib, taklifnomani ovoz chiqarib o'qiyman. Ya'ni, o'rnimdan turib, ikki qadam orqaga boraman-da, oldin stol ortidagi kresloga ta'zim bajo keltiraman, keyin:

«Hurmatli Kreslo! – deb murojaat qilaman. – Sizni aziz farzandlarimiz Falonchijon va Pismadonxonning nikoh to'yi munosabati bilan falon kun, falon soat, falon restoranda bo'ladigan to'y oqshomiga lutfan taklif etamiz...»

Adyutant avvallari bu «dramto'garak»ni ko'rib, anqayib qolardi, yo'q, keyinchalik tushunib, iljayib turadigan bo'ldi.

Ba'zan uzoq-yaqin qarindoshlar, oshna-og'aynilardan shunday taklif qog'ozlari kelib qolsa, ularning

shodligi yoki qayg'usiga sherik bo'lolmasligimni o'ylab, xo'rsinib qo'yardim.

Bir kuni qiziq ish bo'ldi.

Adyutant kechki pochtani olib kirib, stolimga qo'yar ekan, sarg'ish bir konvertga o'ng'aysizlanib ishora qildi:

– O'rtoq vazir, kechirasiz, bu xat shaxsiyroq mazmunda ekan, men bilmasdan... Fuqarolardan keladigan pochtani albatta ochib ko'rishimiz shart, instruksiyada shundoq yozilgan.

– Bo'пти, – dedim uni xijolatdan chiqarish uchun.
– Bo'shsiz.

Konvertni ochdim, ichidan bir kichkina taklifnoma bilan katta bir xat chiqdi. Xatning birinchi jumlasiga nazar tashlashim bilan adyutant bechoraning nega qizarib ketganini tushundim.

«Senda o'zi odamgarchilikdan «O» harfi ham qolmabdi, – degan dag'dag'a bilan boshlanardi xat. – Odam deb seni to'rt marta to'yimga aytdim, birontasiga ham kelmading. Bizga o'xshagan kambag'al-faqirlarni nazaring ilmaydi-da, bilmasang, bilib qo'y, dunyoda ikkita narsaning egasi yo'q – tobut bilan kresloni...»

Lovullab isitmam chiqib ketdi. Bu yuragi ikkita betamiz kim ekan, deb xatning oxiriga ko'z tashladim. Hech qanaqa ism, imzo-pimzo yo'q. Shosha-pisha taklifnomaga qaradim – **«Hurmat bilan, Toshpo'lat Kabirovlar oilasi»**, deb qo'yibdi, bachchag'ar!

Toshpo'lat Kabirov!

Mahalladosh, sinfdosh, partadosh bu Toshpo'lat karisidan har baloni kutsa bo'lardi. Birinchi sinfda uni uyimizga boshlab kelganimda onam rahmatli ajablanib: «O'rtog'ing karis bo'lsayam, o'zbekchani sendan yaxshi gapirarkan», deb hayron bo'lgan edi. Shu-shu,

uning laqabi «karis» bo'lib ketdi. Aslida u g'irt o'zbek, ota hovlisi Labzakda, yuzi karisbashara, xolos.

O'zingiz o'ylang, kattakon bir davlatning ichki ishlar vaziriga, general-mayorga bunaqa xat yozish uchun odam yo qip-qizil jinni bo'lishi kerak, yo adresatga juda bir o'tkazib qo'ygan joyi bo'lishi kerak.

Sobiq sinfdoshimning tomi ketganmi-yo'qmi, bilmayman-u, lekin menda enasining haqqi yo'qligi – bu yuz protsent aniq.

Xatning davomi yanayam antiqa edi:

«Endi, gapning o'g'il bolasi shuki, «supraqoqdi» – kenjamni uylantiryapman. Oxirgi to'yim shu. Boshqa sinfdoshlar qatori seniyam odam deb to'yga aytayapman. Kelsang – bosh ustiga, aziz mehmonim bo'lib, o'ttiz yildan buyon ko'rmagan og'aynilarni ko'rib, biroz g'uboring chiqib ketasan. Hech birimizni bu dunyoga bog'lab qo'ymagan, o'rtoq. Qo'rqma, menda ham, sinfdosh do'stlarimizda ham sening oldingga qo'yadigan hech qanday problema yo'q, negaki, biron narsani iltimos qilganimizda ham baribir bajarmasligingni yaxshi bilamiz. Bir hisobda, shunaqa ishlarga aralashmaganing ham tuzuk, mana, necha yillardan beri qoqilmay ishlab yuribsan, hammamiz faxrlanamiz sen bilan, o'rtoq...»

Xatning oxiriga borib Toshpo'lat karis yo qo'rqib ketgan, yo kallasi joyiga kelib qolgan, deb o'yladim. Ammo oxirgi jumlar bu taxminimni chippakka chiqardi:

«Kelmasang – katta ko'cha, sensiz ham to'rtta to'yim o'tgan, beshinchisi ham o'taveradi. Lekin bilib qo'y, bu dunyoyi qo'tirda eng sadoqatli, sotmaydigan do'st – yoshlikdagi do'stdir. Bugun soyangga salom berib, atrofigda girdikapalak bo'lib yurgan oshnolaring sening emas, amalingning do'sti, manfaat do'stidir...»

Obbo, zang'ar-ey! Bunaqa dono gaplarga bu oddiy dalnoboyslikning aqli yetmasligi-ku aniq, nima balo, bitta-yarimta yozuvchiga pul-mul berib yozdirdimikan? Agar o'zi yozgan bo'lsa, bu xumpar karis televizorga chiqib, bemalol «Otalar so'zi»ni oborsa bo'ladigan darajaga yetibdi, Xudoyo tavba!

Lekin har nima bo'lganda ham xat menga yomon ta'sir qildi. Endi, «yomon» deganim shuki, mening onadan nachalnik melisa bo'lib tug'ilmaganimni, bir vaqtlar burni oqib yurgan churvaqa bo'lganimni, juldur-yamoq kiyimlarda, latta papka ko'tarib, mana shu Toshpo'lat bilan olti kilometr uzoqdagi maktabga o'n yil birga qatnaganlarimni, armiyaga ketayotganimda butun sinf – yigirma ikkita o'g'il-qiz meni vokzalga kuzatib kelgani, Bobruyskda melisa maktabining 3-kursida o'qib yurganimda Toshpo'lat bosh Samad, G'anijon, Sherbek, Mira'lo degan sinfdoshlarim qo'yni-qo'nji to'lib, Toshkentdan meni ko'rgani borganlari... E, endi ko'p narsalar esga tushib ketdi-da.

«O'lsam ham, shu battolning to'yiga boray, bo'lmasa, naq qiyomatda ham qutulmayman», deb fikr qildim o'zimcha.

Kechasi ishdan qaytayotganda, yigirma oltinchi iyun kuni nahorda oshga boramiz, esimga solgin, deb shofyorga tayinlab ham qo'ydim.

To'y kuniam g'irillab keppoldi. Ertalab sipo fuqaro kiyimda oshga otlandim. Formada borsam, bilib bo'ladimi, bu qarib quyulmagan oshnam yoshlikdagi bema'ni hazilini qilib, «Yelkangda pogoning, belingda nagoning, shop-u shalopingga balli!» deb obro'ni bir pul qilishi ham hech gap emas. Shuni o'ylab, yonimga birorta yugurdak-mulozim ham olmadim.

Katta ko'chaga chiqqanimizdan keyin shofyor:

– Qayoqqa hayday, xo'jayin? – deb so'radi.

– Qayoqqa deysanmi? Hozir, mana shu qog'ozi-ni olay-chi, – deb cho'ntagimni kavlasam, taklifnoma yo'q, kitelning kissasida qolib ketibdi. «Bot тебе» tomosha! Nima deyishni bilmasdan: – Shu, Qurbaqa-obod tomonga yuraverasan, so'rab-surishtirib toparmiz, – dedim.

Endi, bu voqeaga ancha yil bo'ldi, u paytda to'y-ma'rakani har kim o'z uyida o'tkazardi, hozirgidek restoran-kafeda emas.

Toshpo'lat badbaxtning uyiga o'n besh-yigirma yil burun nimadir sabab bilan bir borgan edim, ishqilib, boshqa joyga ko'chib ketmagan bo'lsin-da.

Mana, Ko'kcha, massiv Oktabr, massiv Birlik, Shtab, Shofayzi quloq degan joylardan o'tib, bir guzarining chorrahasida uch-to'rt kishi gaplashib turgan ekan, shularning oldida to'xtadik.

Shofyor mashinadan tushib, salom-alik qilgach, yo'l so'rashga tushdi. Men deraza oynasini qiya ochib, gapga quloq solib turibman.

«Toshpo'lat dalnoboyshevikning uyi qayerda? Ha, bugun osh berayotibdi-ku?»

Agar e'tibor bergan bo'lsangiz, biz o'zbeklar biron joyning manzil-mo'ljalini tushuntirishda juda ajoyib, dunyoda yo'q usulni qo'llaymiz-da.

Masalan, men bir vaqtlar Lohutiy ko'chasidagi o'n to'qqizinchi domda, beshinchi podyezd, sakkizinchi qavatdagi bir yuz yigirma beshinchi kvartirada turardim. Bir kuni ishdan vaqtliroq kelsam, ko'chamizning boshida u yoqdan bu yoqqa betoqat yurib turgan bir odam ko'zimga tanish ko'rindi. Yaqinroq borib qarasam, Hojiko'lda turadigan o'rtancha bojam –

Fahmiddin ekan. Ishonsangiz, meni ko'rib yig'lavoray dedi. Surishtirsam, meni to'yga aytib, azza-bazza yo'l bosib, peshin payti qishloqdan kelibdi. Nega uyga kiravermading, desam, domingizni amallab topdim-u, podyezdni topolmadim, deydi. Uzoq yili kelganimda, podyezdingizning oldida katta bir ko'k tosh turardi, shu toshni qidirib, to'rt soat sarson bo'ldim-da, deydi. E, Erkin akam ichidan to'qiyapti, deb o'ylamanglar, yuz protsent bo'lgan voqea. Bo'lmasa, bojam katta bir korxonada bug'altir, besh yil Toshkentning ko'chasini changitib, narxo'zda o'qigan bola!

Bizning odamlar hech qachon kvartal yo ko'chaning nomini, hovli yoki dom, kvartiraning nomerini aytmaydi. Aytolmaydi. Raqamini eslab qolishga erinadimi-yey... Yo xotirasini ayaydimi, ishqilib, biron adresni aniq aytish o'rniga biz o'ziga xos shartli koordinatlar tizimini yaratib olganmiz. Al-Xorazmiy boboning avlodlarimiz-da, endi, nima deysiz.

Bu safar ham ana shunday g'aroyib sistema asosida bizga yo'l ko'rsatildi:

«Hozir mana shu ko'chadan to'g'ri ikki yuz metr yurib borsangiz, bog'cha keladi. Bog'chadan o'tib, o'ngga burilasiz. Yuz ellik metrcha borganingizdan keyin chap tomonda Abduzuhur qassobning do'koni bor. Ana shu do'kondan o'tib, uchinchi ko'cha yana chapga burilasiz. Ko'chaning boshida transformator budkaning o'rni (!) bor. Budkaning o'rnini aylanib, ellik metrcha hech qayoqqa qayrilmasdan to'ppa-to'g'riga ketaverasiz. O'shatda bir tupik ko'cha keladi, o'ng tomondagi oltingimikan, yo vallohi a'lam, o'n yettinchimi, ishqilib, katta ko'k darvoza bor, Toshpo'latning uyi shu...»

Ana shunday aniq «oriyentirovka» bilan to'yxonani izlab ketdik. Aytilgan o'ng-chap ko'chalardan,

do'kon-u budkalardan o'tib, nihoyat, odamlar uy-malashib turgan ko'k darvoza yoniga yaqinlashdik. Eshik oldiga yangi asfalt bosilgan, suvlar qalin qilib sepilgan, ichkarida karnay-surnay bir-biri bilan navbat talashib, avj qilib yotibdi.

Qo'limni ko'ksimga qo'yib, peshvoz chiqqan odamlar bilan salomlashgancha darvozaxonaga kirdim. Yasatig'liq stol ortida o'tirgan uch-to'rtta mo'ysafid bilan omonlashib tursam, ichkaridan qordek oppoq «Adidas» olimpiyka kiygan, oyog'ida eng modniy krossovka, bo'yniga yo'g'on tilla zanjir taqib olgan barvasta bir yigit bosaymi-bosmaymi, deb chiqib keldi. Orqasida o'ziga o'xshagan ikkita barzangi shotiri ham bor.

Ishonsangiz, u meni ko'rib, men uni ko'rib, ikkalamiz ham turgan joyimizda taxta bo'lib qotib qoldik.

Lekin dastlab u esini yig'ib oldi.

– Iya! Iya! Buni qarang! Erkin aka, o'zingizmisiz? – deb iljaygancha qulochini katta ochib, men tomon asta yurib kela boshladi. – Ammo-lekin, qoyilman, aka. Haqiqiy mard, erkak ekaningizni bilardim. Gap yo'q sizga! «Вообще» qoyilman! Kecha chiqib keldim, aka, «от звонка – до звонка». Kelishingizni bir og'iz aytib qo'ymabsiz-da...

Gap nimadaligini tushungandirsiz?

Bu – bundan o'n yil avval o'zim ushlab, o'zim qamagan «Воп-закон» Toshpo'lat Nurimbetov, ya'ni «Tolik Tashkentskiy» edi!

Kecha qamoqdan kelib, bugun osh berayotgan ekan...

Qani, ichimizda falsafani kim yaxshi o'qigan? Nima bu – tasodifmi yoki qonuniyat? Buni bilmadim-u, lekin o'zbekchilikning qonun-qoidasi endi ostonadan qaytib ketishga yo'l bermasdi.

– Ha, kecha eshituvdim chiqqaningizni, – dedim sir bermay. Chindan ham, operativ svodkada bu ma’lumot bor edi. – Bir omonlashib ketay, deb keldim. Xo’sh, qalaysiz? Endi bu yog’iga yana adashmang, og’ayni.

– E, bo’ldi, akaxon! – dedi u meni quchoqlab. – Bir og’iz gapingiz – bizga zakon! Hoy, nega qaqqayib turibsanlar, Erkin akamni ichkariga olmaysanlarmi, qani, aka, marhamat!

– Qani, o’zlaridan bo’lsin, – dedim men ham mulozamatni joyiga qo’yib.

Xullasi kalom desangiz, eng ashaddiy jinoyatchi va eng katta ment hamtovoq bo’lib, bir lagandan osh yedik. Nurimbetov menga hayrat-hurmatini aytib ado qilolmas edi.

Bir mahal shofyor oyoq uchida ichkari kirib, qo’limga qog’ozcha tutqazdi. Sekin ko’z tashlasam, *«Xo’jayin, adyutantingiz telefon qildi. Soat 10-00 da Malayziya delegatsiyasi bilan uchrashuvingiz borligini eslatdi»*, deb yozilgan edi.

Men ertaga siyosat va jinoyat olamida O’zbekiston ichki ishlar vaziri Erkin Jalilovning «Воп-закон» Tolik Tashkentskiyning oshiga borgan qanday duv-duv gap bo’lishini o’ylab, mezbonlar bilan xayrlashdim.

Bir ko’nglim kech bo’lsa ham, Toshpo’lat karisning uyini topib, birrov tabriklab ketmoqchi ham bo’ldim, lekin soatga qarasam, kech qoladiganman.

«Mayli, kechqurun kelarman», deb niyat qildim.

Kechqurun esa... shoshilinch topshiriq bilan Termizga uchib ketdim.

Nasib etsa kelur Shom-u Iroqdin, nasib etmasa ketur qosh-u qovoqdin, bildingizmi?

Lekin, o’zingiz ayting, aql-bovar qilmaydigan bu tasodifni Toshpo’lat karisga tushuntirib bo’ladimi?

Qishloq xo'jalik vazirining ta'ziyaga borgani

– Ey, Erkin Jalilovich, gapniyam rosa oppora-siz-da, lekin. Bizni Xorazmda gapni qotirganga shunday deydi.

Sizga aytsam, menda bir marta bundan ham qiziq voqea bo'lgan.

Sizning Toshpo'lat karisingizga o'xshab, mening ham qarddon bir sinfdosh jo'ram bo'lardi, Bobojon degan. O'zi dim yaxshi bola edi, ikki yil bo'ldi qaytish qilg'aniga.

Bobojonning otasi Polvonniyoz og'a Muhammad Rahimxon Feruzning avlodlaridan edi. Lekin, indi, ana bu sovet davrindag'i «qama-qamalar»da ko'zining o'ti-ni oldirib qo'yg'anmi, umuman bu haqinda o'zi ham, bolalari ham churq deb og'iz ochmasdi.

Nega deganda, Xevaning oxirgi xoni Said Abdullaxon bola-chaqasi, qarindosh-urug'lari bilan qo'shib hisoblag'anda, jami bo'lib yuzdan ortiq odam – kimisi otilib, kimisi qamalib, yana qay birlari Ukraina tomon-larg'a surgun etib yuvarilg'anini bular yaxshi bilar edi.

Manglayi qora Said Abdullaxon Krivoy Rog degan shaharda ko'mir shaxtasinda qorovulchilik qilib, xor-liq-zorliqda o'lib ketgan ekan. Indi, buniyam kim bila-di, kim bilmaydi.

Bobojonlarning uyi katta yopning... ha, ariqning yo-qasinda bo'lib, juda kambag'al turishardi. Indi u payt-larda hammayam shundoq yashardi-yu, lekin bosh-qalarga solishtirganda ham Polvonniyoz suvchining ro'zg'ori abgor edi-da. Ammo shu holig'a qaramasdan,

maktab yordam tariqasida qishki kiyim-bosh, kirzovoy etik bersa, oshnam «gerakmiydi», deb olmas edi. Qo'y ko'rmasa ham qiy ko'rgan, xon avlodi-da, nima deysiz. Hozir o'ylab qarasam, Polvonniyoz og'a o'g'liga Bobojon deb ot qo'yganida ham sekretniy bir ma'no borga o'xshab tuyuladi.

Jo'ram ham nihoyatda kamgap, ehtiyotkor bola edi. Uni birinchi marta ko'rgan odam hatto soqov bo'lsa kerak, deb o'ylardi. Dim zo'r o'qirdi lekin, asli-naslig'a, qonga tortar ekan-da.

Xullas, Shovotdagi maktabni bitirib, Bobojon bilan poyezdg'a osilib kelib Toshkentga o'qishga kirdik: men qishloq xo'jalig'i institutiga, jo'ram – TashGUNing matematika fakultetina.

Ikkinchi kursdan boshlab Bobojon vsesoyuzniy olimpiadalarda qatnashib yurdi, Novosibirsk, Kiyev, Moskvalarg'a borib, birinchi o'rinlarni ham olib keldi.

Men institutni bitirib, mana shu vazirlig'imizga oddiy mutaxassis bo'lib ishga keldim. To'rt-besh yil o'tib, Afrikaga, Mozambik davlatig'a xizmat safarig'a ketdim. U yerdayam paxta ekilar ekan, ham xalq xo'jaligini, ham sotsializm qurishni o'rgatadi, deb juda ko'p sovet mutaxassislari shu yoqqa yuvarilgan edi. Sizga o'xshagan yash perevodchiklar ham ko'p edi. Uch yil Mozambikda ishladim, lekin paxtachilikdayam, sotsializm qurishdayam hech qanday o'zgarish bo'lmadi.

Harbiylar to'ntarish qilib, hokimiyatni egalladi, biz – katta bir sovet koloniyasi bir kechada harbiy samolyot bilan Maskovga qarab qochdik.

Toshkentga kelib, yana qadrdon vazirlikda hech narsa ko'rmagandek, ishimni davom ettirdim. Surishtirib bilsam, Bobojon uylanibdi, o'zi o'qig'an fakultetda dotsent bo'lib, dars berayotgan ekan.

Bir shaharda yashasak ham, juda oz ko'rishardik, ko'rishganda ham asosan men gapirardim, xonzoda jim turib tinglardi. Indi, bilasiz, viloyatlardan kelib, poytaxtda yashab qolgan zemlyaklarning o'z davralari, gap-gashtaklari bo'ladi. Bizning Xorazmda bunday yig'inlarning otini «o'tirishma» deydi. Bobojon mana shunday o'tirishmalarda umuman qatnashmas edi. Qanday qisinib ketmaganiga men hayronman. O'tirishmalarimizda bosh bo'lib yuradigan Qadamboy Safayev degan oshnamiz bir kuni: «Bu Bobojoningiz xon avlodidan emas, Xeva atrofida yashag'an menonit-nemislardan bo'lsa kerak», deb aytg'anda men ham o'ylanib qolgan edim.

Bir necha marta, bu tokay indi bo'r changallab yuradi, deb sizlarga o'xshagan yor-do'stlarni ishga solib, o'ziga bildirmasdan, Bobojonni yaxshi-yaxshi vazifalarga chaqirtirdim. Bormadi, go'yo xonlikdan tushib qoladigandek.

Bu o'rtada men uch yil Surxondaryoda, to'rt yarim yil Buxoroda hokim bo'lib ishlab keldim. Vazir bo'lg'animg'a ham, mana, besh yildan oshib ketdi. Bir vaqt «ayti-texnologiya» bo'yincha zo'r bir mutaxassis kerak bo'lib, Bobojonni vazirlikka taklif etdim, nachalnik upravleniya bo'lasan, birga ishlaymiz, deb. Kelmadi.

Qay bir yili Kiyevga delegatsiya boshlig'i bo'lib bordim. Ularning qishloq xo'jalik vaziri Mikola Oleynik degan juda yaxshi odam. Bizni dim yaxshi qabul etdi. Kechqurun «Chervona ruta» degan restoranda choy ichib o'tirg'animizda so'z orasinda bir gapni aytib qoldi: uning asli kasbi matematik ekan, kandidatlik dissertatsiyasini sovet davlatining so'nggi davrinda Toshkentda yoqlag'an ekan. Eng qizig'i, Bobojon Pol-

vonovich Niyozov degan professor uning ilmiy rahbari bo'lg'an ekan.

Bobojon sinfdoshim ekanini aytgan edim, Oleynik o'rnidan dast turib, meni mahkam quchoqlab oldi. Kech bo'lib qolg'anig'a, qo'y, deyishimg'a qaramasdan, shahardan tashqarida, qarag'ayzor o'rmonda katta bir dachasi bor ekan, shu yoqqa olib ketdi. Indi, mehmon-dorchilik «высший класс» bo'ldi – sauna deysizmi, basseyn, bilyard, ichkilikning ming xil turi...

Vazir meni katta kabinetga boshlab kirib, javondan bir kitobni olib, qo'ling'a tutqazdi: ukrain maktablarining 10-sinfi uchun matematika darsligi ekan. Muqovasig'a qarasam, avtori – «B.P. Niyazov» deb yozib qo'yilibdi. Boz ustig'a, Oleynikning aytishig'a qarag'anda, Bobojon to'rt yil burun Ukraina Fanlar akademiyasining muxbir-a'zosi etib saylang'an ham ekan.

Kechasi hech uyqum kelmay, o'ylanib yotdim. Beixtiyor Komiljon ustoz aytgan «O'taliqning molin boqdim saharlab» degan ashula xayolimda aylana-verdi, aylanaverdi. Bobojon bilan Shovotda, yopning bo'yinda qo'y boqib yurg'an davrlarimizni esladim.

Toshkentga qaytg'ach, kech bo'lsa-da, tabrik etgali do'ppi-chopon olib, to'g'ri Bobojonning oldig'a bormoqchi bo'ldim. Lekin so'rab-surishtirsam, Avstraliyag'a, Sidney universitetig'a leksiya o'qig'ani ketgan ekan, olti oyg'a. Dim achindim.

Tabiiyki, na ish joyinda, na Fanlar akademiyasida uning Ukrainada erishgan yutuqlari haqida hech kim hech narsa bilmasdi.

Shu orada men umurtqa pog'onamdan og'ir operatsiya bo'ldim. Ikki-uch oy qimir etmay yotishg'a to'g'ri keldi, ishga ham chiqolmay qoldim.

Kasal bo'lg'animni nechik eshitgan, bilmadim, bir kuni xonzoda jo'ram Sidneydan qo'ng'iroq qilib, hol-ahvol so'radi, reabilitatsiya uchun Germaniyaga, «Sharite» klinikasiga borishni tavsiya qildi.

Men esa Ukrainada bo'lgan voqealar haqida, shogirdi Mikola Oleynik unga salom aytgani haqida, «shuncha zo'r ishlarni qilib qo'yib, nega jim yurgani» to'g'risida kuyunib gapira ketdim. Bobojon esa mening so'zlarimga parvo qilmasdan, «Hovva-hovva» deb turavordi.

U Toshkentga bir oydan keyin qaytar ekan. Kelishi bilan albatta ko'rishish to'g'risida ahdlashib, xayrlashdik. Lekin bu so'nggi so'ylashuvimiz ekanini gumroh banda qayoqdan bilay?

Bir kuni sovuq xabar keldi: Bobojon Niyozov 63 yoshida to'satdan vafot etibdi. Shu kuni tepada majlis bo'lib qolib, janozasinda qatnasha olmadim.

Ertasi kuni Qadamboy Safayev tush payti meni fotihaga olib bordi. Indi, sizg'a yolg'on, Xudoga chin, Bobojonning uyini, qayerda turishini bilmas edik. Qirq yil bir shaharda yashab, jo'rachiliq qilib yurib ham shunday bo'lishi mumkinmi, deb so'rarsiz. Indi, nima deyman, mumkin ekan-da.

Xuddi Erkin Jalilovich aytgan oriyentirovka bilan, yo'lda so'rab-surishtirib ta'ziyag'a jo'nadik. Chilonzorning allaqaysi kvartalinda, zilziladan so'g'in qurilgan «xrushevka» domlardan birig'a yetib bordik.

Fotihaning indi ikkinchi kuni bo'lsa ham, musofirchilik emasmi, odam kam, besh-to'rt kishi podyezd oldida stol qo'yib o'tirishibdi. Bobojonning qishloqdag'i aka-ukalarini tanirdim, nima uchundir ular ko'rinmadi.

Kirdik, plastmassa stullarg'a o'tirdik, kimdir Qur'on o'qidi, yuzimizga fotiha tortib, o'rnimizdan tur-

dik. Atrofimga boqib, biron tanish kimsani ko'rmadim. Shu payt qora chopon kiyib bel bog'lagan ozg'in bir odam o'ttiz-o'ttiz besh yashar, sarg'ish yuzli bir yigitni boshlab kelib, bizga tanishtirdi: «Bu kishi o'g'illari», dedi. Yigit qo'lini ko'ksiga qo'yib, «Rahmat, rahmat» deb turibdi. Bunday nazar solib qarasam, allaqayerlari rahmatli Bobojon do'sting'a o'xshab ketadi. Ko'nglim buzilib, yigitni bag'rimga bosdim, qo'lini mahkam qisib, qo'y ko'zlariga tikildim, nedir bir yaxshi so'zlarni aytgim keldi:

«Uka, o'lim – haq, bardam bo'ling, – dedim. – Rahmatli ajoyib inson edi, qirq yillik qadrdon do'stim edi. Biz u bilan yoshlikda ko'p sarguzashtlarni birga boshimizdan kechirganmiz. Daryoda har kuni birga cho'mildik. Studentchilikda ham ko'p sho'xliklar qilganmiz, sanatoriylarg'a birga borg'anmiz...»

Shu gaplarni ayta turib, bunday qarasam, nechikdir yigitning to'satdan rangi o'cha boshladi. Hayron bo'lib, Qadamboyg'a qaradim. Boyagi bel bog'lagan kishi shosha-pisha uning qulog'iga nimadir deb shivirladi. Qadamboyning ham tusi o'zgarib, «Uzr-uzr!» dedi va meni qo'ltig'imdan tutib, mashina tomon boshladi.

Mashinaga kirib o'tirishimiz bilan qizarib-bo'zarib ketgan Qadamboy uh tortib: «Kechirasiz, Mels Rahimovich, biz salgina adashibmiz, Bobojon Polvonovichning uyi ikki dom narida ekan», dedi.

Boshimg'a birov gurzi bilan urgandek, shok bo'lib qoldim.

«A, bu yerda kim o'lg'an ekan?» deb so'radim.

«Boyagi yigitning onasi. Uniyam kecha chiqarishgan ekan...»

Indi, sizlar, mana, qotib-qotib kulyapsizlar-u, lekin o'sha paytda meni ichimdan qirindi o'tib yotg'an edi.

Так что, men Erkin Jalilovichning fikrlarina to'la qo'shilaman. Amal deb, ish deb, yoshliqdag'i do'stlarni unutmaliq kerak ekan. Komiljon ustoz: «Qadrin bilgan ulfatingdan ayrilma», deb bekor aytmagan, axir.

Mudofaa vazirining janozada imomlik qilgani

– Да-а, мужики, темку серьёзную вы подкинули. Согласен, друзья детства, друзья молодости – это святое. Слушая вас, вот что я вспомнил... Вы уж извините, что я на русском, но что делать, мне так легче...¹

Bo-ot, men o'rta ma'lumotni o'ris Chinozda, Ernst Telman nomidagi 16-maktabda olganman. Sinfimiz, ta'bir joiz bo'lsa, xuddi Nuh payg'ambarning kemasini eslatardi. Faqat u kemaga yer yuzidagi jamiki jonzotlar bir juftdan olingan bo'lsa, bizning sinfimizda o'sha paytda SSSRda yashagan barcha millat va elat vakillari bor edi.²

Hozir eslab qarasam, men Kolya Kravsov, Andrey Kim, Masha Ivanova, Golikov Sergey, Anyuta Shurigina, ta-ak, Levon Melikyan, Oskha Bronshteyn, Ilyusha Mallayev, yana Tedros Dmitridius, Ayder Edemov, Emil Osmanov, Kopaladze... hah, oti nimaydi, ha, Jumali, Ermek Abdildayev, Nailya Gizzatullina, Barnoyev Odilsho degan bolalar, qizlar bilan birga o'qigan ekanman.

Sinfimizda hatto Robert degan bir negr... e, kechirasiz, afroamerikalik ham bor edi, bu tupkaning tagiga qayerdan kelib qolgan – hech kim bilmasdi.

¹ Mudofaa vaziri barchamizga ma'lum sababga ko'ra hikoyasini rus tilida so'zlagan edi, kasbim tarjimon bo'lgani uchun o'zim o'zbekchaga o'girib qo'yaqoldim.

Bularning millati-yu mazhabini endi o'zingiz ajratib olavering. Lekin u paytda biz bu haqda o'ylab, boshimizni og'ritib o'tirmas edik – sinfdosh «yest» sinfdosh.

Ularning ichida Xidir Safarov degan bola eng yaxshi o'rtog'im edi. Uning otasi Safar og'a dadam bilan shag'al karyerida birga ishlardi. Dadam buldozer haydardi, Xidirning otasi qorovul edi. Ba'zan ular kechki payt, yuzlari qizargan, xursand holda uyimizga kepqolishardi. Endi bilsam, ishdan keyin, «qittak-qittak» qilishar ekan-da.

Dadam bilan Safar og'a shunchaki ulfatchilik bilan cheklanishmas, ularning amaliy hamkorligi ham bor edi. Ya'ni, Safar og'a hovlimizdagi sigir-buzoq, qo'y-echkilarining dard-u kasalini davolashga usta edi. Qaysi molga qachon, nima berish kerakligini, qanday qilsa, sigirning suti ko'payishi, yog'li bo'lishini, xullas, chorvachilik ilmini juda zo'r bilar edi. Masalan, bo'rdoqi qo'yning dumbasi tagiga taburetkaga qo'yib boqishni ham dadamga shu Safar og'a o'rgatgan edi.

O'z navbatida dadam unga tomorqada plyonka ostida pomidor-bodring yetishtirish sirlarini o'rgatardi. U paytda Chinozning aholisi yoppasiga pomidor-bodring, ko'kat yetishtirib, Rossiyaga oborib sotish bilan shug'ullanar edi. Так что, akalar, bozor iqtisodiyotini O'zbekistonda birinchi bo'lib biz – chinozliklar boshlaganmiz. Shaxsan men bu bilan faxrlanaman.

Masalan, ko'm-ko'k pomidorni bir kechada qip-qizil qilib qanday pishirish mumkinligini bilasizmi? Xom pomidorni savat yoki yashigi bilan yangi o'rilgan beda g'aramiga ko'mib, dimlab qo'yasiz. Ertalab ochib qarasangiz, loladek qip-qizarib turibdi. Endi, buyam bizning o'zimizga xos «nou-xau» edi-da.

Lekin Xidir bilan men qishlog'imizda gullab-yashnagan bunday agro va zootexnologiyalarga umuman qiziqmas edik. Biz maktabni bitirayotgan davr o'tgan asr oltmishinchi yillarining oxiri edi, Gagarin kosmosga uchgan, hamma yoshlar kosmonavt, hech qursa, uchuvchi bo'lishni orzu qilardi.

Uydagi tugamaydigan yumushlar jonimizga tekkanida do'stim ikkalamiz veliklarimizga minib, men yangi «Ural»da, Xidir esa shalag'i chiqqan «Pioner»da, temiryo'l yoqalab boshimiz oqqan tomonga qarab ketardik. Bir ketganda, bu yog'i – Yangiyo'lgacha, bu yog'i – Sirdaryo shaharchasigacha poyga o'ynab borardik. Yo'l bo'yi hech gapimiz tugamas, kulishib-hazillashar, baqirib o'rischa ashulalar aytar, sirlashar edik.

Bir kuni Olmazorning tepasidagi baland adirga chiqib, quyoshning botishini tomosha qilib o'tirdik. Shu kuni umrimizda birinchi marta sharob ichdik. Och qoringa bir shisha portveynni bo'shatdik. Birpasda ikkalamiz ham mast bo'lib, chuldirab qoldik. Shunda Xidir sinfimizdagi Anyutani yaxshi ko'rib qolgani, ammo yurak yutib buni izhor qilolmasligini aytib, «Anyuta! Anyuta, sevaman seni!» deb yig'ladi.

Eng qadrdon do'sti sifatida men unga hech qanday yordam berolmasligimni o'ylab iztirob chekardim, chunki sohibjamol Anyuta rayispolkom raisi Denis Shuriginning yakka-yu yagona farzandi edi. Boz ustiga, qizning onasi Yevgeniya Pavlovna rayondagi «Красный октябрь» restoranining direktori bo'lib, akasi Moskvada, SK KPSSda ishlaydi, degan gaplar yurardi.

Xullas, rus xalq qo'shiqlarida aytilganidek, «Красавица Маша, но, к сожалению, не наша» edi. Garchi sovet maktabida o'qiyotgan bo'lsak ham, inson uchun moddiy boylik emas, aksincha, ma'naviy boy-

lik birinchi o'rinda turishi quloq-miyamizga tinimsiz quyilayotgan bo'lsa ham, Xidir ikkalamiz «teng tengi bilan, tezak qopi bilan» degan achchiqqina maqolning ma'nosini juda yaxshi tushunar edik.

Lekin bir narsani tan olib aytish kerakki, rus xalqi oqko'ngil bo'ladi – agar qizi yoki o'g'li «Sevdim shuni!» desa, tamom, bo'lg'usi kuyov yoki kelin boymi, kam-bag'almi, millati, dini boshqami, bunga qarab o'tirmasdan, turmush qurishiga shartta rozilik berib yuboraveradi. Shu ma'noda, Xidirda ozgina bo'lsa ham imkon yo'q emas edi-yu, lekin masalaning yana bir mushkul tomoni bor edi. U ham bo'lsa, Xidirning ota-onasi, patriarxal bir oila, yolg'iz o'g'lining o'ris qizga uylanishiga ruxsat berishi... juda katta savol edi.

Bu paytda mening boshimga hali ishq savdosi tushmagan, shuning uchun Xidirni bu javobsiz, imkonsiz sevgi mojarosidan qaytarish uchun unga begunoh qizginani yomonlashdan boshqa yo'l topolmas edim.

O'ninchini bitirayotganimizda sinfdoshlarimizning aksariyat ko'pchiligi Moskva-yu Leningrad-dagi zo'r-zo'r o'qishlarni mo'ljallab qo'ygani ma'lum bo'ldi. Endi u paytda Moskva-yu Leningradlarga borib o'qish – bugun Oksford yoki Garvardga kirib o'qishdek gap edi-da. Xidirni kuydirib adoyi tamom qilayotgan Anyuta, xuddi taxmin qilganimizdek, Moskvaga, MGIMO¹ga hujjat topshirib, kelgusida diplomat bo'lishi sir bo'lmay qoldi.

Do'stim ikkalamiz temiryo'l bo'ylab kezib yurgan paytlarimizda aniq bir qarorga kelgan edik: biz harbiy bo'lamiz. Hatto bu to'g'rida rayon harbiy komissariati boshlig'i o'rtoq podpolkovnik Motsak bilan

¹ MGIMO – Moskva davlat xalqaro munosabatlar instituti.

gaplashib ham qo'ygan edik. Chunki sinfimizdagi eng baquvvat, sog'lom o'quvchilardan edik, ikkalamizning ham bo'yimiz bir-u sakson besh, sport razryadlarimiz bor edi.

Xullas, Ryazandagi harbiy desantchilar bilim yurti bizni kutmoqda edi.

Ayamning picha ko'zyoshi qilganini hisobga olmaganda, mening ota-onamdan ruxsat olishim qiyin bo'lmadi. Dadam gapimni eshitib, «Mayli, borsin, bizning o'zbeklardan ham general chiqsin, axir», deb, bahs-munozaraga uzil-kesil nuqta qo'ydi. Otam o'shanda bashorat qilgan ekan-u, ammo men general bo'lgan kunlarni ko'rolmadi-da, rahmatli.

Lekin Safar og'a: «Faqat mening o'ligimdan hatlab borasan», deb oyog'ini tirab turib oldi. Oxiri Xidirning iltimosi bilan dadam ikkalamiz ularning uyiga elchi bo'lib bordik. Safar og'a bizga ko'p izzat-ikrom ko'rsatdi, xotiniga darrov palov damlashni buyurdi.

Dadam: «Biz osh yegani kelganimiz yo'q, Safar og'a, – deb gap boshladi. – Keling endi, Sobit bilan Xidirga fotiha beraylik. Birga bo'lishsa, mening ham ko'nglim to'q bo'ladi. Xudoga shukur, hozir zamon tinch, urush yo'q, davlat bularga tekin yotoq, tekin ovqat, kiyimbosh, keyinchalik, katta oylik, kvartira beradi. Siz bilan menga o'xshagan qo'li yupun odamlarga shuniysi ma'qul. Yaxshi tomoni, besh yil o'qish ham stajiga kiradi, ana uniyam qo'shib hisoblasangiz, yigirma yil nima degan gap, ko'z ochib yumguncha o'tadi-yu ketadi, nasib qilsa, qirq besh yoshida kattakon pensiyaga chiqib oladi bolalarimiz. Mana qarang, siz bilan men oltmishga yaqinlashib qoldik, haliyam o'lib ishlab yotibmiz, bu tomonlarini ham o'ylang», deb rosa dalolat qildi.

Lekin Safar og'a baribir ko'nmadi.

«Davron aka, sizning yo'lingiz boshqa, Sobitdan tashqari yana uch o'g'lingiz bor. Xidir esa mening yolg'iz o'g'lim, qolgan beshtasi – qiz. Qolaversa, biz bu yerda musofirmiz, men ham qarib qoldim, ruxsat bering, bolam bag'rimda bo'lsin», dedi mo'ltirab, xuddiki masalani dadam hal qiladigandek.

Butun suhbat davomida Xidir poygakda boshini egib churq etmasdan o'tirdi.

Dadam: «Yana bir o'ylab ko'ring, Safar og'a», deb o'rnidan turdi.

Kechqurun temiryo'l stansiyasi yonida Xidir bilan ko'rishdik. U nihoyatda xafa edi – otasi Samarqandga, veterinariya institutiga o'qishga borasan, deпти. «Tushuntirmadingmi axir?» – deb so'rasam, «Foydasi yo'q. Bizda otaga gap qaytarish umuman mumkin emas», dedi xo'rsinib. Uning bori-borlig'i, butun qiyofasida «Alvido, Anyuta!» degan hasratli bir ma'no aks etib turardi.

Uch kundan keyin o'rtoq podpolkovnik Motsak yozib bergan yo'llanmani bag'rimga bosib, poyezdga o'tirgan-cha, «Qaydasan, Ryazan?» deb yo'lga ravona bo'ldim.

Omadim chopib, imtihonlardan yaxshi o'tib, harbiy bilim yurtiga qabul qilindim. Vo-ot, endi u yerda qanday o'qiganim, qanday yashaganim haqida gapirib, sizlarning vaqtingizni olib o'tirmayman. Тем более, bu mavzu Erkin Jalilovichga, o'rtoq general-mayorga yaxshi tanish.

Boshida Xidir bilan xat yozishib turdik. Ma'lum bo'lishicha, u veterinariya institutiga kirolmabdi, hozir otasining yonida karyerda ishlayotgan ekan. Yana bir xatida u kelasi yili politexnika institutiga, qurilish fakultetiga hujjat topshirish niyatida ekanini yozgan

edi. Keyinchalik xat-xabar to'xtab qoldi, uydagilardan surishtirib bilsam, Safar og'a oilasi bilan o'z yurtiga ko'chib ketibdi. Xidir bir paytlar menga aytgan edi – otasi o'ttizinchi yillarda avval Xorazmga, undan keyin bizning Chinozga kelib qolgan ekan.

Harbiy bilim yurtini tugatib, pogonimga leytenantlik yulduzchalari taqildi. Yana baxt kulib boqdimi, Narvada joylashgan, Boltiqbo'yi harbiy okrugiga qarashli desantchi qismlarning biriga xizmatga yuborildim.

O'sha payt sobiq ittifoqda sovet hukumatining ta'siri eng kam seziladigan respublika – bu Estoniya edi. Так что, men deyarli g'arb mamlakatida xizmat qilayotgandek his qilardim o'zimni.

Emil degan qrim-tatar sinfdoshim bilan xat yozishib turardik. U suv polosi bo'yicha O'zbekiston terma jamoasining a'zosi edi. Bir kuni musobaqada qatnashish uchun Narvaga kelayotganini ma'lum qildi. Bo'sh vaqtim bor edi, Suv sporti saroyida bo'lgan o'yinga bordim. Bizning jamoa yutqazdi. Bunga o'zgina xafa bo'ldim-u, lekin Emilni ko'rganimdan juda xursand edim. Kechqurun bir kafeda o'tirdik, maktab davrlarimizni, sinfdoshlarni esladik. Emil ularning ko'pchiligi haqida ma'lumotga ega ekan, birin-ketin gapirib berdi: Seryoja Golikov Moskvada fan nomzodi bo'lib, Bauman nomidagi fizika-texnika oliy maktabida dars berayotgan ekan. Tedros Gretsiyaga qaytib ketibdi. Melikyan Toshkentdagi «Beryozka» magazini oldida valyuta savdosi bilan qo'lga tushib, to'rt yilga kesilibdi. Qizlarmi? Masha Oska Bronshteynga soxta nikoh bilan turmushga chiqib, Isroilga survivoribdi. Nailya Chinozda notarius emish, semirib ketgan, ko'rsam tanimas ekanman. Barnoyev amaldor bo'lib ketibdi,

Bo'ka rayonida komsomollarning kattasi emish. Xo'sh, meni yana kim qiziqtiradi? Ha, Anna Shurigina bir harbiy osetin yigitga tegib, eri bilan Krasnoyarskmi, Oltoy o'lkasimi, ishqilib, juda uzoq bir joyga ketvoribdi.

Emilning bu gapini eshitib, ichimda go'yoki bir narsa uzilib ketgandek bo'ldi. Axir Safar og'a o'shanda qaysarlik qilmaganida, shu osetin bolaning o'rnida do'stim Xidir bo'lishi mumkin edi-ku!

«Xidir qayerda, xabaring bormi?» – deb so'radim.

«Xidir... kim, anavi Safarovmi? Yo'q, bilmayman, yurtiga ko'chib ketgan, deb eshitaman. Sen bilsang kerak, axir, oshnang edi-ku?» – dedi Emil.

«Emil, menga Xidirning adresini topib yozib yuborgin», deb iltimos qildim.

«Bo'pti, gap yo'q. Xo'sh, o'zing qalaysan, o'rtoq starley? Qachon general bo'lasan?» – deb kuldi Emil.

Men ham kulimsirab, turish-turmushimda bo'lgan o'zgarishlarni unga so'zlab berdim. Yashirishning hojati yo'q, ikki yil avval Lyusyaga uylangan edim, u Ryazanda, pedagogika bilim yurtida o'qirdi, tansploshadkada tanishib qolgan edik. Ota-onasi zavod ishchilari, to'g'ri, sodda odamlar edi. Narvaga xizmatga kelganimdan keyin uni chaqirib oldim. ZAGSdan o'tdik, to'yni keyinroq ham Chinozda, ham Ryazanda o'tkazishga kelishib, ijara kvartirada yashay boshladik. Bir yildan keyin qizchamiz Lida tug'ildi.

Baribir eshitishadi-ku, deb qo'rqa-pisa bu xabarni ota-onamga ma'lum qildim. Uyda qanday bo'ron-u dovul qo'zg'alganini, onamning ko'zyoshlari Sirdaryo bo'lib oqqanini taxminan tasavvur qilardim. Lekin, nima qilay, avvalo, Lyusyani sevardim, qolaversa, u paytlarda o'zbek qizlari, umuman, musulmon ayollari harbiylarga deyarli turmushga chiqmas edi. Garnizonma-garnizon darbadar ko'chib yuradigan sovet

ofitserining behalovat turmushiga faqat rus ayollari yoki xoxlushkalar dosh bera olar edi. Endi mustaqil bo'lganimizdan keyin milliy armiyamizda mahalliy millatlardan ofitserlar ko'payib, o'zbek, qozoq, tojik qizlari ham harbiylarga tega boshladi. Lekin u paytda vaziyat butunlay boshqacha edi-da.

O'n-o'n besh kundan keyin uydan xat oldim. Dadamning yirik-yirik harflar bilan dona-dona qilib yozilgan dastxatini darrov tanidim.

«Sendan buni kutmagan edik, o'g'lim, – deb yozgan edi otam. – Bir og'iz ruxsat so'rasang, nima, men shaxsan yo'q dermidim? Yoshlik qilibsan-da, bolam... Mayli, taqdiringga shu ayol bitilgan bo'lsa, qo'sha qarib, baxtli bo'linglar. Kelinga, nabiramizga bizdan salom ayt, suratlari bo'lsa, yubor. Otpuska ololsang, oilang bilan, qudalar bilan Chinozga kel. Yaxshi niyat bilan katta bir novvos boqib yurgan edim, kelsang, el-yurtga osh berib, to'yingni o'tkazamiz...»

Otam so'zining ustidan chiqdi. Yozda otpuskaga borganimda dang'illama to'y qilib berdi. To'ydan oldin yashirinchalik nikoh o'qittirdi. Toshkentdan anavi torchalib, ashula aytadigan bir xotin bor edi-ku, ha, Olmaxon Hayitova, shuni olib keldi. Rayon gazetasida Lyusya ikkalamizning suratimiz bilan «Yana bir international oila» degan maqola chiqdi. Eng muhimi, oilam ayolimni qabul qildi!

Vaqt yarim kechaga yaqinlashganida Emil soatiga ko'z tashladi.

«E, o'rtoq, toza ezmalashib qolibmiz-ku. Mayli, baxtli bo'lgin. Qani, shuni olaylik, keyin menga javob. Mehmonxonada trenerim xunobi chiqib kutib o'tirgandir», deb o'rnidan turdi va biz quchoqlashib xayrlashdik.

Ertasi kuni u Moskvaga, undan Toshkentga uchib ketdi va shu bo'yi dom-daraksiz yo'qoldi. Keyin surishtirib bilsam, treneri Mark Zubarev Sport komitet orqali shartnoma tuzib, vaterpol bo'yicha Bolgariya terma jamoasiga bosh murabbiy etib tayinlangan ekan, uni o'ziga yordamchi qilib olib ketibdi.

Endi bu orada men Mongoliyada, undan keyin Ukrainada, so'ngra Primoreda turli qismlarda xizmat qildim. Mayor unvoni oldim, qizim oltinchi sinfni bitirganida O'zbekistonga qo'shni bir respublikadagi garnizonga desant polkiga batalyon komandiri etib tayinlandim. Yangi manzilga ketayotib, bir oy oilam bilan Chinozda, ota-onamning oldida bo'ldim.

Garnizonimiz chegara hududida joylashgan, yozda Afrikani, qishda Sibirni eslatadigan fayzsiz bir makon edi.

Batalyonni qabul qilib oldim, kundalik rejimga asosan harbiy-jangovar tayyorgarlik, siyosiy mashg'ulotlar boshlanib ketdi. Marsh-brosoklar, parashyutda sakrash, qo'l jangi va hokazolar.

Polkimiz tap-taqir qatron tog' tizmalari etagida edi. Tog'ning ortida esa biz «вероятный противник» deb ataydigan bir mamlakat bo'lib, u o'zining ham kapitalistik tuzumi, ham islomiy mafkurasi bilan davlatimizga nisbatan tahdid solib turardi.

Oradan bir yilcha vaqt o'tdi.

Bir kuni tush payti issiqdan lohas bo'lib o'tirsam, KPPdan navbatchi qo'ng'iroq qilib: «O'rtoq mayor, sizni bir kishi so'rab kelibdi, familiyasi Safarov», deb qoldi.

Chiqib qarasam, Xidir! To'lishib-qorayib, sochlari to'kilib ketibdi, qo'lida bir tugun, eski bir «Villis» mashinasidan iljayib tushib kelayotibdi. Ichkariga olib kirdim, hol-ahvol so'rashdik. Eng hayron qoldir-

gan narsa – meni qanday topib kelgani edi. Ma'lum bo'lishicha, u ikki oy avval qanaqadir spravka zarur bo'lib, Chinoz rayon arxiviga borgan ekan, uyimizga kiribdi, ota-onamni ziyorat qilibdi, mening garnizon-da xizmat qilayotganimni eshitibdi.

Ularning yashaydigan joyi bu yerdan o'ttiz besh-qirq kilometrcha narida ekan. Ota-onasi qarib qolibdi-yu, Xudoga shukur, sog'-omon ekan, menga salom aytishibdi, mehmonga taklif etishibdi. Safar og'a mana shu sovg'alarni o'z qo'li bilan tayyorlatib, bervoribdi.

Xidir shularni aytib, tugunchadan to'rtta katta-katta churek non, ikkita hidi gurkirab turgan gurvak qovun, tuya suti – chal solingan uch litrli bankani olib, stol ustiga qo'ydi va o'rnidan turdi. Ketayotib, ularning uyiga qachon bora olishim mumkinligini so'radi.

Bir yakshanba kuni vaqt ajratib, xotinim bilan qizimni olib, mehmondorchilikka bordim.

Do'stimning hovlisi yalang'och tog' tizmalariga tutash ovloq bir yerda ekan, bironta dov-daraxt, ko'kargan giyoh ko'rinmaydi. Ekkan bilan ko'karmasa ham kerak. Eng qizig'i, uzoq-yaqinda bironta uy yoki o'tov ko'zga tashlanmasdi.

Devor-tosh bilan o'ralmagan hovlida ikkita ulkan tuya kavsh qaytarib yotar, qo'rada uch-to'rtta echki ko'zga tashlanar edi. Kallasi katta olachipor kuchuk Xidirning yonida, dumini likillatib mehmonnavozlik qilib turardi.

Bunday jonivorlarni faqat hayvonot bog'i yoki televizorda ko'rgan qizim anqayib qoldi.

Uy eshigi ochilib, baland-past bo'yli uchta bola, ularning ortidan uzun, havorang ko'ylak kiygan bir ayol chiqib, biz bilan salomlashishdi. Bular Xidirning o'g'illari, ayol esa xotini ekan.

Bolalarning biri plastmassa obdastadan qo'limizga suv quydi, ikkinchisi hoshiyalari guldor kashta bilan bezatilgan sochiqni uzatdi.

Ichkari kirdik. Qalin paxsa devordan tiklangan, nimqorong'i, salqin uyda, dasturxon to'rida Safar og'a chordana qurib o'tirardi. Ko'p yil bo'lgan edi ko'rma-ganimga, o'zgarib ketibdi – oppoq soqollari ko'ksini to'ldirib, farishtali bir mo'ysafidga aylanibdi. Lekin haliyam ko'zi o'tkir, qulog'i ding, meni darrov tanidi.

Dasturxon atrofiga o'tirdik, hol-ahvol so'rashdik. Safar og'a dadamni ko'p surishtirdi, birga ishlashgan davridagi qiziq-qiziq hangomalarni aytib, hamma-mizni kuldirdi. Suhbatimiz asosan rus tilida bo'ldi, chunki, avvalo, mening oilam ham gap-so'zni tushuni-shi kerak edi, qolaversa, Safar og'a bilan ilgarilari ham ruscha gaplashardik.

Bizni rosa mehmon qilishdi. Xidirning xotini be-chora yelib-yugurib xizmat qildi. U ruscha bilmas ekan, bitta-yarimta aytgan so'zlarini Xidir tarjima qilib turdi.

Ikki soatcha o'tirib, uyga qaytdik.

Shu tariqa o'zaro bordi-keldilarimiz boshlanib ketdi. Bir marta biz ham ularni kvartiramizga chaqirib mehmon qildik. Men osh damladim, Lyusya tort pishirdi.

Sal o'tib, 7-noyabr bayramida, undan keyin Xidir-ning tug'ilgan kunida bizni yana taklif qilishdi.

Xidir mana shu tog'dagi qo'riqxonada yeger – qorovul bo'lib ishlardi.

Ba'zan bo'sh vaqtlarimizda «UAZik»ka o'tirib, sahro qo'yniga ov qilgani borardik. Bitta-yarimta tu-valoq otsak otardik, bo'lmasa, asosan yoshligimizni, o'ris Chinozni, sinfdoshlarimizni eslab, undan-bundan gaplashib o'tirardik.

Xidir ilk sevgisi – sohibjamol Anyutani butkul unutib yuborgandek, bu haqda umuman og'iz ochmas, men ham indamas edim.

Kun, oyda baraka yo'q, g'irillab o'taverdi, bu garnizonga kelganimga ham uch yildan oshdi.

Bir kuni Xidir oldimga kelib: «Sobit, otam og'ir-lashib qoldi, dadangni, Davron akani ko'rsam deyap-ti», dedi.

Hayron bo'lib qoldim. Tushunaman, qari odam kasal bo'lganida yaqin qarindoshlari, yor-birodarlari-ni ko'rgisi, balki vidolashgisi keladi, lekin dadam ikki oy burun yiqilib, oyog'ini sindirib olgan, uyda gipsda yotardi. Nu, sog' bo'lganida ham uni bu o'ttiz daraja sovuqqa opkelib bo'lmas edi.

Xidirga vaziyatni tushuntirib, uzr aytdim, kech-qurun Safar og'ani ko'rgani bordim. Xotini, kelini, nabiralari – hammasi tepasida to'planib o'tirishgan ekan.

Safar og'a meni tanimadi.

Ertalabki razvod paytida Xidir yana meni izlab keldi. «Otam o'ldi», dedi, keyin tovush chiqarmasdan yig'lab yubordi. Uni mahkam quchoqlab, tilimga kel-gan so'zlar bilan taskin-tasalli bergan bo'ldim. Xona-ga olib kirib o'tqazdim, bir piyola choy quyib berdim, endi nima qilishimiz kerakligini so'radim.

«Sobit, – dedi Xidir o'ylanib, – otam ikki hafta bu-run, Davron akani chaqirishni aytganida vasiyat qil-gan edi. Ya'ni, uni musulmoncha urf-odat bilan, janoza o'qitib ko'mishimni tayinladi».

«Bo'pti, sen domlanning harakatini qil. Men qabris-ton bilan bog'liq ishlarni hal qilay. Agar kerak bo'lsa, mashina, besh-oltita soldat olib boray – tobut ko'ta-rishga...» – dedim.

Xidir yerga tikilgancha jim bo'lib qoldi.

«Bilasanmi, – dedi nihoyat, – bu atrofda sening harbiy qisimingdan boshqa bironta aholi punkti yo'q. Eng yaqin ovul – uch yuz kilometr narida. U yerda ham janoza o'qishni biladigan odam bormi-yo'qmi, bilmayman».

«Yo'g'-e? – dedim ajablanib. – O'zi ko'pdan buyon so'ramoqchi bo'lib yurardim: bu kimsasiz joyga nega ko'chib kelgansizlar?»

«Bir paytlar bu yer katta qishloq bo'lgan, – dedi Xidir uh tortib. – Bir yili qish payti, yarim kechasi tog'dan ko'chki tushib, qishloqni bosib qolgan. Aytishlaricha, qorning qalinligi o'n besh-yigirma metr bo'lgan ekan. Bironta odam tirik qolmagan. Otamning ota-onasi, beshta uka-singillari hammasi o'lgan. Faqat otam maktab-internatda bo'lgani uchun omon qolgan. Keyin u Xorazmga ketgan».

Bu gapni eshitib, hayron qoldim. Chunki na Safar og'a, na Xidir hech qachon bu to'g'rida churq etib og'iz ochgan emasdi.

«Nega yana shu joyga keldinglar bo'lmasa?» – deb so'radim.

«Otam qo'ymadi, – dedi Xidir. – Meni tug'ilgan yerimga olib borasan, suyagimni suyagimga qo'shasan, deb turib oldi. Hech ko'ndirib bo'lmadi».

Shunda Safar og'a nega dadamni chaqirtirgani-ning sababini tushungandek bo'ldim.

«Otang namoz o'qirmidi?» – deb so'radim.

«Pensiyaga chiqqanidan keyin o'qiy boshlagan edi», dedi Xidir va yana jim bo'lib qoldi.

«Sobit, – dedi birozdan keyin, – sendan iltimos, shu ishni o'zing...»

«Qaysi ishni?!» – dedim hang-u mang bo'lib.

«Mana shu... janozani-da», dedi Xidir siyrak kipriklarini pirpiratib.

Battar dovdirab qoldim.

«Xidir, nima, mening ustimdan kulyapsanmi? – dedim bo'g'ilib. – Birinchidan, men bunaqa rasm-rusumlarni umuman bilmayman, ikkinchidan, kommunist, sovet armiyasining mayori bo'lsam... Nima balo, aqlingni yeb qo'ydingmi?»

Bechora Xidir, to'tiqushga o'xshab nuqul bir gapni takrorlardi:

«Iltimos, yo'q dema endi... Axir, o'zbeklarning hammasi namozni biladi-ku? Xo'p, de, iltimos...»

«Ey, sen o'ylab gapiryapsanmi o'zi! – deb to'vushimni ko'tarishga majbur bo'ldim. – Sovet ofitseri janoza o'qidi emas, janozada qatnashdi, degan gap biron-tasining qulog'iga yetib borsa bormi, nima bo'lishini tasavvur qilyapsanmi? Qo'y, undan ko'ra borib qidir, o'ldimi, biron joyda mulla topilib qolar».

Xidir indamay o'rnidan turib jo'nadi.

O'zimni chalg'itish uchun u-bu ishga uringan bo'ldim, ammo fikr-u xayolim Xidirda edi.

U tushga yaqin paydo bo'ldi, usti-boshi oppoq qor. «Ha?» – dedim.

«Falon rayonga bordim, mulla kasal yotgan ekan, boshqa odam topolmadim, – dedi u va birdaniga gurs etib oldimda tiz cho'kdi. – Sobit! Sendan o'tinib so'rayman, iltijo qilaman, yordam ber. Otamni ko'mishim kerak-ku, axir! Sen o'zbeksan, musulmonsan-ku, axir! – U kutilmaganida yig'lab yubordi. – Yordam ber, jon do'stim!»

Nima qilishni bilmasdan:

«Ey, tur, tur o'rningdan! – deb qo'lidan tortib turg'azdim, stulga o'tqazib, salfetka uzatdim. – Ma, yuz-ko'zingni artib ol. Og'ayni, tushun, axir, bilmagan odam qanday qilib o'qiydi? G'irt gunoh bo'ladi-ku!

Senga hazilmi bu ish? Kel, endi, agar iloji bo'lmasa, bilganimizcha ko'mib qo'yaqolaylik...»

Xidir keskin boshini ko'tardi-da:

«Otamning vasiyatini bajarmasdan ko'molmayman!» – dedi ko'zlari chaqnab.

«Xo'sh, unda nima qilamiz?»

«Men poytaxtga ketaman, – dedi u birozdan keyin. – Hozir yo'lga chiqsam, oqshom temiryo'l stansiyasiga yetib boraman. Kechqurun sakkizda poyezd bor, ertalab yetib borsam, kechgacha bironta odam topib, yana skoriy poyezd bilan qaytarman. Mayli, uzr, seniyam noqulay ahvolga qo'ydim. Bunaqa paytda odamning miyasi ishlamay qolar ekan».

U shunday deb, xonadan chiqdi, oyog'ini sudrab bosgancha, KPP darvozasi tomon yo'l oldi. Soatga qaradim: o'n minut kam bir. Bu hozir o'lik cho'zilib yotgan musibatxonaga boradi, undan stansiyaga jo'naydi, kechqurun poyezdga chiqadi, qaytib kelgunicha nari-berisi ikki sutka o'tadi. Demak, bechora Safar og'a joyi rostoniga topshirilmasdan, yana ikki kun tarasha bo'lib qotib yotadi...

Nima bo'lganini o'zim ham bilmayman, birdaniga beixtiyor: «Xidir, to'xta!» – deb baqirib yubordim, orqasidan yugurib, darvoza oldida yetib oldim. «Bo'pti, boraman! – dedim uning ko'ziga qaramaslikka tirishib. – Lekin mening kimligimni hech kim, eshitdingmi, hech kim bilmasligi kerak. Go'r tayyormi?»

«Tayyor, ertalab qazib qo'yganman, – dedi Xidir mendan battar gangib. – Qachon borasan?»

«Bir soatdan keyin», dedim va shoshilib kvartiramga jo'nadim.

Uyga kelib, birinchi qilgan ishim – dushga tushish bo'ldi. Namoz o'qiydigan odam toza bo'lishi kerak, deb

eshitgan edim, nima deyman endi, tahorat qilishni ham bilmas edim-da.

Harbiy forma o'rniga eski bir kostyum-shim, qora palto, quyon teri telpagim bor edi, shularni kiydim. Bit-ta-yarimtasi tanib qolmasin, deb ko'zimga katta qora ko'zoynak taqib oldim. Lyusya hayron bo'lib so'ragan edi, «Спецзадание!» – deb eshikni yopdim.

Yo'lda ketib borayotibman-u, Xudoyo, o'zing shar-manda qilma, deb iltijo qilaman. Chunki Xidir ten-takning gapiga kirib boshlagan bu ishim qip-qizil avantyura ekanini juda yaxshi sezib turardim.

Yoshligimda, o'n ikki yashar paytimda otamning onasi – Xosiyat buvimni dafn qilishda qatnashgan edim. Shundan keyin bunaqangi marosimda boshqa ishtirok etgan emasdim. O'n yetti yoshimda harbiyga ketdim, xizmat davrida uch-to'rtta ofitserlarni dafn etishga to'g'ri kelgan bo'lsa, ularni harbiy izzat-ikrom bilan, orkestr sadolari ostida, nutqlar so'zlab, yostiqchalar-da orden-medallarini ko'tarib, tobutga solib ko'mar-dik, keyin miltiqlardan salyut berib, qabrlariga gul-chambarlar qo'yardik.

Boshim qotib borarkanman, beixtiyor yana Xosi-yat buvimni esladim. Besh-olti yashar chog'imda men rahmatli buvimning yonida uxladim. Ba'zan uyqum kelmasdan, «Buvi, ertak aytib bering», deb xarxasha qilardim. «Ey bolam, qo'y cho'pchakni, undan ko'ra kali-ma qaytargin, tinch uxlaysan», derdi buvim.

Shu tobda, janozaga ketayotib, buvim o'rgatgan, bolalik xotiramga naqshdek o'yilib qolgan so'zlar bir-dan yodimga tushdi:

«Bismillohir rahmonir rahim. La iloho illolloh, ash-hadu anna Muhammadin rasulilloh. Xudo bir, rasul bar-haq, Xudoga bandaman, payg'ambarga ummatman.

Yotdim tinch, yostig'im notinch. Yotdim o'ng yonim bilan, uyg'otgin imonim bilan».

Bo'ldi. Tamom. O'ttiz sakkiz yoshga kirib, musulmon farzandi sanalib, Sobit Davronov degan nom bilan tanilib yurgan mening dini islomdan bilgan bor-yo'q ilmim mana shundan iborat edi. Va men ana shu ilm bilan janoza namoziga imom bo'lish uchun ketmoqda edim!

Bir ko'nglim, shartta orqangga qayt, deydi. Bir ko'nglim, axir va'da berib qo'ygansan-ku, deydi.

«Ey, bor Xudoyo! – dedim pichirlab. – O'zing holi kunimni ko'rib turibsan. Men gunohkor bandangni o'zing kechir, o'zing sharmanda qilma...»

Endi, bilasizmi, eng qizig'i, shu gaplarning hammasini ichimda, o'rischalab aytayotgan edim!

Nihoyat, Xidirning uyiga yetib keldik. Darhol shofyorim Vaska Paxomovga bir soatdan keyin qabristonga kelib turgin, deb javob berib yubordim.

Hovlida qayerdan kelgan, bilmayman, cho'girma kiygan uchta chol bor edi. Nahotki, shularning ichida birontasi namoz-niyozni bilmasa, deb o'yladim xavotirlanib.

Mayitni yuvib-tarab, kafanlab, zambilga o'xshagan tobutga solib qo'yishgan ekan, olib chiqib, derazaning tagiga qo'yishdi. Ichkaridan xotin-xalajning yig'lagani eshitilardi.

«Boshladik, – dedim Xidirga. – Odamlarga ayt, safga turishsin».

O'zim bo'lsam, hayajonlanib, yuragim dup-dup urib turibdi. Boyagi uchta qariya, Xidir ikkita kichkina o'g'li bilan qing'ir-qiyshiq bo'lib safga tizilishdi.

O'ylanib qoldim – odamlarga qarab gapirish kerakmi yo teskari turibmi? Gapni nimadan boshlashni

ham bilmasdim, shuning uchun tavakkal qilib, tilimga kelgan birinchi soʻzni oʻzbekchada aytdim. Balki Xidir meni ularga oʻzbek mulla deb tanishtirgandir.

«Ey odamlar! – dedim. Endi, komandirskiy ovoz bor, tovushim guldirab chiqdi. – Mana, koʻrib turibsizlar, Safar ogʻa oʻldi. Janoza oʻqish kerak. Qani, boshladik».

Shundan keyin kunbotar tomon yuzlanib, ichimda, Xudoyo, oʻzing kechir, deb, Xosiyat buvim oʻrgatgan kalimani takrorladim:

«Bismillohir rahmonir rahim. La iloho illolloh, ash-hadu anna Muhammadin rasulilloh. Xudo bir, rasul barhaq. Xudoga bandaman, paygʻambarga ummatman. Yotdim tinch, yostigʻim notinch. Yotdim oʻng yonim bilan, uygʻotgin imonim bilan. Ollohu akbar. Xudo rahmat qilsin», deb, yuzimga fотиha tortdim.

Boshqalar ham omin qilishdi.

«Boʻldi, koʻtarish kerak», dedim Xidirga. Doʻstim bechoraning yuzidagi ifodani tasvirlash uchun endi Tolstoy bilan Dostoyevskiy kerak. Bechora meni mahkam quchoqlab olgan, nuqul «Rahmat, rahmat! Oʻla-oʻlguncha sendan qarzdorman!» – deb bir gapni qaytarar edi.

Shunday qilib, ota qadrdonim Safar ogʻani bir paytlar koʻchki tagida qolib ketgan qishlogʻida ota-onasi yotgan tuproqqa dafn etdik.

Ikki-uch kun yuragim taka-puka boʻlib yurdi, yoʻq, xayriyat, Xudoning oʻzi asrab, hech qanday gap-soʻz chiqmadi.

Bir kuni kechqurun Xidir yana meni yoʻqlab kelib qoldi.

«Sobit, men Falon tuman markaziga koʻchib ket-yapman, – dedi. – Bu yerda boshqa turolmayman.

Nima bo'lsayam, odamlarning ichida bo'lay. Senga katta rahmat».

Men do'stinga chin dildan oq yo'l tiladim.

Bu voqeaga ham, yanglishmasam, qirq yilcha bo'ldi. Xidir bilan bordi-keldimiz ham uzilib ketdi. Lekin men hali-hanuz o'ylab yuraman: o'shanda qilgan ishim to'g'ri bo'lganmikan? Yoki ham o'zim gunohga botib, ham Safar og'ani gunohkor qilganmikanman?

Mana, Mels Rahimovich, siz akademiksiz, doim xalq ichida yurasiz, Erkin aka ham urf-odatni yaxshi biladi, sizlar nima deysizlar?.. Rahmat, rahmat.

* * *

Mudofaa vaziri hikoyasini tugatgach, Erkin Jalilovich unga qarab:

«Sobit Davronovich, siz pensiyaga chiqqaningizdan keyin bimalol muftiyatga o'tib ishlasangiz ham bo'la-verar ekan», deb jilmaydi.

«Gap yo'q, agar partiya-hukumat buyursa, biz soldat, har qanday topshiriqni bajarishga tayyormiz», deb g'amgin kuldi barvasta general.

Shu payt samolyotimiz qo'nishga tayyorgarlik ko'rib, pastlay boshladi-da, gurungimiz nihoyasiga yetdi.

Shokir Ashrapov,
Tashqi ishlar vazirligi xodimi, 38 yosh

ASHYOVIIY DALIL

– Men yigirma olti yoshimda viloyatga bo'ysunadigan N. shaharchasi prokuraturasiga stajyor qilib ishga yuborildim.

Shaharcha kichkinagina, tashkil etilganiga ellik yil ham bo'lmagan, u boshidan bu boshigacha yarim soatda aylanib chiqish mumkin. Odam ham ko'p emas, ikki yuz sakson mingning nari-berisida. Lekin shu holiga jinoyatchilik darajasi bo'yicha viloyatda uzoq vaqtdan buyon oldingi o'rinni hech kimga bermasdan kelar ekan.

Ish boshlagan kunimning o'zida, boshlig'im dastlabki jangovar topshiriq berayotganida men bundan voqif bo'ldim.

Prokurorimiz – ellik yoshlardagi, qoramag'iz, baroq qoshli Sa'dulla Xursandboyevich meni jamoaga, jamoani menga tanishtirib bo'lganidan keyin oldimga bir varaq qog'oz qo'yib:

– O'qib, imzo cheking, – dedi. Bu hujjatda stajirovka davrida men bajarishim zarur bo'lgan vazifalar batafsil belgilab berilgan edi. Bir yil davomida men bir qator jinoyatlarni, jumladan, 1 ta qotillik, 2 ta bosqinchilik, 3 ta zo'rlash, 5 ta firibgarlik, 7 ta o'g'irlik, 4 ta giyohvandlik, 6 ta odam savdosi bilan bog'liq ishlarni ochishim kerak edi. Agar shu shartlarni bajarsam, stajyorlikdan prokuror yordamchisi lavozimiga o'tishim mumkin ekan.

Hali sodir bo'lmagan jinoiy xatti-harakatlarni fosh etish oldindan, bu qadar puxtalik bilan rejalashtirib qo'yilganini ko'rib, ochig'i, hayron bo'ldim.

Xo'sh, bordi-yu, N. shaharchasida bir yil mobaynida men ochishim kerak bo'lgan shuncha jinoyat yuz bermasa-chi? Unda nima qilish kerak?

«Omad so'qmoqlari» degan eski sovet filmi bo'lar-di, hozir ham goh-goh ko'rsatib turishadi. O'sha kinodagi bir epizod esimga tushdi. Fotoatelyeda yil oxiriga borib plan to'lmay qoladi, rejani bajarish uchun atelye xodimlarining o'zlari oila a'zolari, yaqinlari bilan suratga tushadilar.

Shunga o'xshab, bir yil ichida mana bu qog'ozdagi jinoyatlar ro'y bermasa, nima, ularni o'zim sodir etamanmi?

Sa'dulla Xursandboyevichga shunday savol bilan murojaat qilmoqchi bo'ldim-u, lekin quyuq, payvasta qoshlari ostidagi ko'zlari menga sinchkov tikilib turganini ko'rib, fikrimdan qaytdim. Axir, donolar, tilni tiygan boy bo'lur, deb bekorga aytishmagan. Qani, hozircha nasiyaga bo'lsa ham boy bo'lib turay-chi.

– Siz, hoynahoy, buncha jinoyatni qayerdan olaman, deb hayron bo'layotgandirsiz? – deb qoldi Sa'dulla Xursandboyevich to'satdan.

– Yo'g'-e, hayron bo'layotganim yo'q, – dedim bat-tar hayron bo'lib.

– Hududimizda kriminogen vaziyat og'ir, – dedi boshliq xo'rsinib. – Siz-u bizning vazifamiz – viloyatdagi birinchi o'rindan juda bo'lmaganda ikkinchi o'ringa tushishdan iborat. Tushundingizmi?

– Xuddi shunday! – dedim harbiychasiga g'oz turib.

– Tushungan bo'lsangiz, muvaffaqiyat tilayman.

Muvaffaqiyat ham ko'p kuttirmasdan ertasi kuni kechasi ijara xonamning eshigini taqillatdi: ichki ishlar bo'limining navbatchisi, katta leytenant Obloqulov telefon qilib, 3-mikrohududda qotillik sodir etilganini ma'lum qildi.

Hayotimdagi birinchi jangovar topshiriqni ado etish uchun shosha-pisha kiyindim. Ozgina hayajon ham yo'q emas.

Jinoyat yuz bergan joy bir vaqtlar gullab-yashnagan, hozir esa ancha yillardan buyon to'xtab yotgan mexanika zavodi atrofida ekan.

Qotillik etagi jarga borib tutashgan, chiqindilar tog' bo'lib uyulib yotgan yalanglikda sodir bo'lgan edi.

Men yetib borganimda bu yerda ichki ishlar idorasining ikki-uchta tezkor xodimi, medekspert, kinolog, fotograf allaqachon ish boshlab yuborishgan, sal naridagi simyog'och tagida «Tez yordam» mashinasi oqarib ko'rinar edi.

Gupillab qor yog'ib turibdi.

Guvohnomamni ko'rsatib, o'zimni tanishtirdim. Tezkor guruh rahbari «Kapitan Shodmonov», deb qo'lini cho'zdi, vaziyat haqida qisqacha ma'lumot berdi.

Qotillik taxminan ikki soatlar ilgari, tungi 12:30 larda sodir etilgan. Noma'lum shaxslar tomonidan o'n sakkiz-yigirma yoshlar chamasidagi ayol kishi pichoqlab o'ldirilgan. Marhumaning sumkasidan shaharchamizdagi axborot texnologiyalari kolleji tomonidan Sadaf Saidova nomiga berilgan guvohnoma hamda ayollarga xos upa-elik, taroq, ko'zgu, salfetka kabi buyumlar topilgan.

Jasadning yonidan pul va boshqa qimmatbaho narsalar chiqmagani, qulog'idagi sirg'a, barmoqlaridagi taqinchoq izi qotillikning talonchilik maqsadida

amalga oshirilganidan dalolat berardi. Lekin shunisi qiziqki, jinoyatchilar marhumaning egnidagi qimmatbaho shubaga tegishmagan.

«Mana, o'zingiz ko'rishingiz mumkin», dedi kapitan Shodmonov va meni uch-to'rt qadam narida ustiga oq choyshab tashlab qo'yilgan murda tomon boshladi. Tezkor xodimlardan biri choyshabni ko'tardi, ikkinchisi fonar shu'lasini bilan joyni yoritdi.

Men ilgari ham amaliyot davrida bir necha marta o'likxonalarga borib, muzlab yotgan murdalarni ko'rganman, lekin shunday bo'lsa-da, biroz cho'chib, sekin jasadga nazar tashladim.

Qarshimda egnida oppoq shuba, oyog'ida chiroyli oq etik, qosh-ko'zlari popukdek bir qiz hayotga to'ymagan ko'zlarini chirt yumib qonga belangancha o'lib yotardi.

Odatdagi rasmiyatchilik tugab, «Tez yordam» murdani olib morgga jo'nadi.

Kapitan Shodmonov tegishli hujjatlarni menga berdi, ishxonaga qaytdim.

Sadaf Saidovanning o'limi bilan bog'liq jinoiy ishning ochilishi o'zi bir tarix, mavridi kelganda aytib berarman. Gapning qisqasi shuki, bu bechora qiz bundan to'rt yil oldin oilasi bilan chekka viloyatdan N. shaharchasiga ko'chib kelgan ekan. Ota-onasi o'ziga to'q odamlar bo'lib, qizlarining kelajagini o'ylab, Toshkentga yaqinroq, deb, bu yerga kelib joylashgan ekanlar.

Prokurorimiz Sa'dulla Xursandboyevich hamma yoqqa ovoza bo'lib ketgan bu ishni shaxsiy nazoratiga olib, barcha kuchlarni safarbar etgani uchun jinoyatchilar ko'p o'tmasdan qo'lga olindi.

Eng qizig'i, qotil qiz bilan birga o'qiydigan, sodir bo'lgan fojidan eng ko'p qayg'u chekkan, jinoyat izini

qidirishda zo'r berib faollik ko'rsatgan A. S. degan yigit bo'lib chiqdi.

Sabab – rad etilgan muhabbat, lekin o'z mah-bubasini o'ldirish bilan tugaydigan munosabatni qan-day qilib «muhabbat» deb atash mumkin – men endi bilmadim.

Begunoh juvonmarg bo'lib ketgan bu qizga odam albatta achinadi, lekin men boshqa narsani aytmoqchi edim.

Tergov jarayonlarini olib borayotganimda bir kuni qotillik bilan bog'liq ashyoviy dalillar kerak bo'lib qoldi. Ular qoida bo'yicha ichki ishlar boshqarmasining jinoyat qidiruv bo'limida saqlanmoqda edi.

Kapitan Shodmonovga qo'ng'iroq qilib, boshqarmaga o'tib bordim. Bahodir degan daroz, ot jag'li, og'zi to'la tilla tishlari yaltillagan katta leytenant bu masala bilan shug'ullanar ekan, ashyoviy dalillar saqlanadigan maxsus xonaga olib kirdi, marhuma Sadaf Saidovaga tegishli buyumlarni oldimga birin-ketin yoyib qo'ya boshladi: mana bu – etigi, mana bu – koftasi, bu – yubkasi, bunisi – paypog'i. Sumkasiyam shu yerda, mana, ichidagi kosmetikasiyam turibdi, tarog'i, ko'zgusi va hokazolar... O'rtoq tergovchini yana nimadir qiziqti-radimi?

Aniq esimda – qotillik sodir bo'lgan kuni voqea joyiga chiqib borganimda marhumaning egnida oppoq shubasi bor edi.

Protokolga ko'z tashladim: ha, mana, 1-nomerli tartib raqami bilan qayd etilgan ekan. «Italiyada ishlab chiqarilgan, 46-razmerli oq rangdagi qimmatbaho shuba».

«Bahodir aka, Saidova o'ldirilgan kuni egnida bo'lgan oq shuba qani?» – deb so'radim.

«Qanaqa shuba?» – dedi Bahodir ko'zlari o'ynab.

«Mana, 1-nomer bilan yozib qo'yibdi-ku?»

«Ha, umi... Kim biladi, bitta-yarimtasi olgandir-da, mening xabarim yo'q, – dedi Bahodir yelka qisib. – Balki ekspertizadadir. Bo'ldimi, omborni yopaveraymi?»

Hayron bo'ldim.

«Qanaqa ekspertiza? Mana, ekspertning xulosasi turibdi-ku?» – deb Bahodirning ukki ko'zlariga qattiq tikildim.

Katta leytenant ko'zini olib qochdi, dovdiray boshladi.

«Ha, u qiz o'lib ketdi, endi shuba kiymaydi-ku?» – deb savolimga savol berdi.

Bildimki, suvni o'zi loyqalatgan. Voy muttaham-ey, nahotki, shubani opchiqib pullab yuborgan bo'lsa?

«Bahodir aka, – dedim, – ashyoviy dalilni yo'qotganlik yoki qasddan yo'q qilganlik uchun qanaqa jazo berilishini bilasizmi? Bo'lmasa, esingizga solib qo'yay: Jinoyat-protsessual kodeksining 25-bob, 212-moddasiga binoan...»

«Bo'ldi, akajon, bo'ldi, – deb birdan elanishga tushdi u, – yerning tagidan bo'lsayam topib, joyiga qo'yaman. Siz faqat hech kimga ovoza qilmay turing, iltimos, anavi iflos Shodmonov eshitsa, payimni qirqadi. O'zi qachondan beri menga tish qayrab yuribdi, la'nati».

«Sotvormaganmisiz, ishqilib? – deb so'radim xavotirlanib. – Bilib qo'ying, men prokurorning nomiga raport yozishga majburman».

«Yo'-yo', akajon, unday qilmang. Bir soat vaqt bering, men topib kelaman. Bitta shans bering, akajon, pensiyaga to'rt yil qoldi, bolalarim bor, sharmanda bo'lib haydalib ketmay».

Indamasam, oldimda tiz cho'kib, ko'zyoshini daryo qiladigan vajohati bor.

«Siz meniyam jinoyatingizga sherik qilyapsiz, – dedim yolgʻondan uh tortib. – Bilmadim, gapingizga ishonib boʻladimi-yoʻqmi? Nima balo qilgansiz oʻzi bu laʼnati shubani?»

Bahodirning peshonasi, yuz-koʻzlaridan ter tom-chilari chak-chak toma boshladi.

«Ming marta aytdim bu megajin xotinga, – dedi boʻgʻilib, – besh yildan beri «shuba»lab meni pichoqsiz soʻyadi. Oylikning ahvolini oʻzingiz bilasiz, oʻn yil yemay-ichmay yigʻsam ham, bunaqa shubaning bitta yengiga yetmaydi. Mana endi niyatingga yetding, manjallaqi, meni tiqadigan joyingga tiqding, he onangni...»

Hang-u mang boʻlib anqayib qoldim.

«Siz hali shubani xotiningizga oborib berdingizmi?»

Devdek katta leytenant chumolidek kichkina boʻlib yerga oʻtirib qoldi.

«Nima qilay, ertaga «gap»ga boraman, deb, hol-jonimga qoʻymadi-da...»

«Oʻlikning ustidan yechib olingan narsani oborib xotiningizga kiydirdingizmi? Qanday koʻnglingiz tortdi?» – Hayron boʻlganimdan hamon oʻzimga kelolmasdim.

«Ximchistka qildirib oldim, xotinga aytganim yoʻq», – dedi Bahodir koʻzlarini moʻltiratib va: «Ruxsat bering, bitta telefon qilib olay?» – deb soʻradi.

Men bosh irgʻadim.

Bahodir hovliqib raqam terar ekan, oʻzicha:

«Ishqilib, telefoni oʻchirilmagan boʻlsin, – deb gʻudrandi, keyin shangʻillab baqira ketdi: – Ha, Napis, qay goʻrdasan, hali qaytmadingmi? Boʻpti, men hozir yetib boraman. Anavi shubani... oʻrab, paketga solib qoʻy. Nima?! Paketga solib qoʻy, deyapman, galvars! Gapni koʻpaytirma, hozir boraman!»

Keyin o'rnidan turib, boshiga shapkasini kiydi, ust-boshini tuzatib, tizzalarini qoqdi.

«Ruxsat eting, o'rtoq boshliq!» – deb menga murojaat qildi.

«Tez borib keling, shu yerda poylab o'tiraman», dedim.

«Yest. Uchib borib, uchib kelaman», dedi katta leytenant Bahodir Mirzayev va ko'zdan g'oyib bo'ldi.

Men ashyoviy dalilni kutib qoldim.

Humoyun Xurshidov,
prokuratura tergovchisi, 34 yosh

HAQIQATCHI

– Bir kuni tanish tergovchi telefon qilib: «Elomon aka, bitta delo bo'yicha davlat advokati kerak, vaqtinigiz bo'lsa, shu ishni qarab berolmaysizmi?» – deb qoldi.

Qo'limda tayinli ish yo'q, kamxarj edim, rozi bo'ldim. Mijoz bilan uchrashgani Toshturmaga bordim. Toshturma deganda ko'pchilik toshdan qurilgan qamoqxonani tushunadi. Aslida bu Toshkent shahar turmasi degani.

Avvalo, «delo» bilan tanishdim. Ayblanuvchi – Shovosil To'xliyev, o'ttiz bir yoshda, millati o'zbek, O'zbekiston fuqarosi, ma'lumoti o'rta, oilali, ikki nafar farzandi bor, muqaddam sudlanmagan, vaqtincha ish-siz, B. tumanining Yordonko'l qishlog'i, «Ittifoq» mahallasi, «Chaman» ko'chasi, 61-uyda yashaydigan bir shaxs ekan.

U Jinoyat kodeksining 273-moddasi 1-2-qismi, «b» bandi hamda ushbu moddaning 2-3-qismi «b» bandida ko'zda tutilgan jinoiy xatti-harakatlarni sodir etganlikda ayblanib, bir hafta burun ehtiyot chorasi sifatida hibsga olingan edi.

Odatda ushbu modda bilan javobgarlikka tortilganlarni xususiy advokatlar himoya qilishdan qochadi – boshog'rig'i ko'p, qolaversa, bunaqa ishlar alohida nazoratda bo'ladi, boshqa sabablari ham bor, albatta.

Davlat tomonidan tayinlanadigan advokatning yo'rig'i bo'lak, rasmiy protsedurani bajarsa bo'ldi –

belgilangan haqini, oz bo'lsa ham ko'p o'rnida ko'rib, olib ketaveradi.

Uchrashuv xonasiga kirib, hujjatlarni yana bir bor ko'zdan kechirdim.

Konvoy ayblanuvchini olib kirdi.

Eski marg'ilon do'ppi ostidagi paxmoq sochlari to'zg'ib yotgan, yoshiga nisbatan qarimsiq ko'rinadigan, jikkak, ko'k ko'zli bir yigit ekan. O'zimni tanishtirdim.

«Sizni himoya qilish uchun men avvalo bor haqiqatni bilishim kerak», dedim.

«Mayli, – dedi u yerga tikilib. – Lekin haqiqatni aytsam, hech kim ishonmayapti-ku. Mana, hozir gapirib beraman, lekin siz ham ishonmaysiz, o'rtoq abdivokat».

«Qani, oldin gapiring-chi», dedim kulgimni yashirib.

«Men o'zim narkoman emasman, – deb, barcha giyohvandlar singari, hikoyasini tonishdan boshladi ayblanuvchi. – Dalada dehqonchilik qilaman, G'anivoy fermerdan ijaraga yer olib, kartoshka-piyoz ekaman. G'anivoy aka yaxshi odam, ona tomondan bizga xeshligi ham bor, boshqalarga yerni yetmishga o'ttiz qilib beradi, menga esa oltmishga – qirq».

«Ya'ni, hosilning oltmish foizi fermerga, qirq foizi sizga tegadi, to'g'ri tushundimmi?» – deb so'radim.

«O'lmang, to'ppa-to'g'ri. Dehqonchilik yaxshi bo'lgan yili besh-o'n qop kartoshka o'zimga qoladi, ishqilib, tuz-u chiroqqa yarab turadi, shunisigayam shukur. Kichkina bog'im ham bor.

Endi bu ishga keladigan bo'lsak, o'tgan yili yanvarda Kadishev bozorida kartoshka sotib o'tirardim. Mahamadjon degan andijonlik bir bola bilan tanishib qoldim. U turshak, yong'oq-mayiz, xullas, quruq meva

bilan savdo qilardi. Juda chiroyli, soʻzga usta, shina-vanda yigit ekan, gapdan-gap chiqib, Yordonkoʻlda yaxshi, arzon mayiz koʻpligini aytgan edim, qiziqib qoldi. Kechqurun uning yap-yangi «Lasetti»siga minib, Yordonkoʻlga keldik. Mehmon – atoyi Xudo, deb top-gan-tutganimni oʻrtaga qoʻyib, dasturxon yozdim.

Oʻzimda ozgina mayiz bor edi, qoʻni-qoʻshni, qa-rindosh-urugʻlardan ham surishtirib, molni koʻrsat-dik. Mahamadjonga maʼqul boʻldi, yomon narx aytma-di, savdomiz pishgach, pulini naqd sanab berdi.

Ertalab qoʻshnimiz Zoyid choʻtirning «Damas»ini kira qilib, oʻn qopcha mayizni ortib, bozorga joʻnab ketdi. Bir hafta oʻtib, kechki payt yana ostonamda paydo boʻldi. Kayfi chogʻ, aka, mayizdan yaxshi foyda koʻrdim, mana bu sizning dolyangiz, deb, holi-jonimga qoʻymasdan uch-toʻrt soʻm tashlab ham ketdi. U yer-bu yerdan surishtirib, yana besh-oʻn qop mayiz gaplashib berdim. Oʻz qoʻlim bilan osh damladim, eshik oldidagi mehmonxonada yarim kechagacha suhbatlashib oʻtirdik.

Erta bilan choy ichayotganimizda Mahamad-jon Yordonkoʻlning havosi zoʻrligini, odamlari ajoyib ekanini ogʻzidan bol tomib maqtadi, ikkalamiz endi qiyomatli birodar boʻldik, dedi.

Shunaqa qilib, qishloqdan mayiz, yongʻoq, keyin, bizda anjir qoqi yaxshi boʻladi, shularni odamlardan sotib olib yurdi. Har kelganida bizning uyda yotib qolar, vositachiligim uchun oz-moz pul berishni kanda qilmas edi.

Bir kuni gaplashib oʻtirganimizda, «Shovosil aka, hali bu hovli-joyingizda qiladigan ishlaringiz koʻp ekan, agar xoʻp desangiz, daromadli bir ish bor, birga-lashib qilsak, sizga ham, menga ham foyda boʻlardi», deb qoldi.

«Xo'sh, xo'sh?» – dedim qiziqib. Endi, rostdan ham uch uy, bir ayvonli bu boshpanani ota-onamning yordamida tiklaganimga olti yildan oshgan, o'lgur imorat haliyam qora qo'rg'on bo'lib yotardi. Topganim yeyish-ichishdan ortmaydi, bu yoqda bolalarning dardi-xarxashasi ham katta bo'lib boryapti.

Mahamadjon yosh bo'lsayam, ish ko'rgan, Rossiyalarga borib savdo qilib keladigan, Andijonda ham do'konlari bor tadbirkor bola edi.

Ochig'i, kambag'alchilikdan ham burun la'nati xotinning egovi juda jonimga tegib ketgan edi. Zora Mahamadjon mengayam tadbirkorlikning yo'lini bo'lmasa ham loaqal so'qmog'ini ko'rsatib qo'ysa, deb o'yladim.

Mehmon eshik-derazani mahkam yopishimini buyurdi, «sotka»larimizni o'chirib, dahlizga olib chiqib qo'yishni iltimos qildi. Negadir yuragim shuv etib ketdi.

Mahamadjon shivirlab, serdaromad ishning uchini chiqardi. Xullas, andijonlik Artur degan bola bor ekan, vodiya nomi chiqqan boylardan birining yuklarini «Kamaz»da Rossiyaga tashir ekan. O'zi Mahamadjonning qalin o'rtog'i ekan. Oramizdan qil ham o'tmaydi, deb maqtandi bachchag'ar. Qisqasi, Artur ikkalasi-ning faqat o'zlari biladigan kichkina bir biznesi bor ekan. Bunga hech kimni hech qachon aralashtirmas ekanlar-u, Mahamadjon ahvolimni ko'rib, azbaroyi rahmi kelganidan, Arturga aytib, meni ham bu ishga qo'shishga rozilik olibdi.

«Xo'sh, bilsak bo'ladimi, qanaqa ish ekan o'zi?» – deb so'radim ichim qizib.

«Ish shundan iboratki, – dedi mehmon pichirlab, – agar xo'p desangiz, erta-indin men sizga kichkina bir

paket tashlab ketaman. Indiniga Artur kelib opketadi. Shu bor-yo'g'i. Ish o'xshab qolsa, siz bemalol «dolya»-ngizni olasiz. Bu grubo hisoblaganda...» – Mahamadjon cho'ntagidan qog'oz-qalam olib, nimanidir yozib menga ko'rsatdi. Qog'ozda: «10 000 ko'kida», deb yozilgan edi. Keyin qog'ozni mayda-mayda qilib yirt-di-da, kuldonga solib zajigalka bilan yoqib yubordi.

O'rtoq abdivokat, bunaqa voqealarni chet el kino-larida ko'rsatardi, to'g'rimi?

Mahamadjonning bu gapi ham, shpiyonga o'xshab qilayotgan qiliqlari ham menga yoqmadi.

«U narsa nima o'zi?» – deb so'radim.

«U Rossiyaga ketadigan narsa, – dedi mehmon. – Siz u yog'ini o'ylab boshingizni qotirib o'tirmang. Xo'sh, kelishdikmi?»

Sezdimki, shudgordagi bu quyruqning tagida bir balosi bor. Qo'y, Shovosil, bu g'alvaga boshingni tiq-ma, och qornim – tinch qulog'im, deb o'zimga o'zim nasihat qildim. Kim biladi, bu Mahamadjon degani balki organ-porganning odamidir, meni baloga aralastirib... Yuragim orqamga tortib ketdi.

«Qo'ying, uka, meni qo'limdan kelmaydi bunaqa ish», deb bosh tortdim. Lekin Mahamadjon kulimsi-rab: «Mayli, Shovosil aka, o'zingiz bilasiz, – dedi, – sizga ozgina foydam tegsin, degandim-da. O'zingiz o'ylang, yana o'n yil kartoshka ekib, mayiz sotganin-gizda ham buncha pul topolmaysiz. Bir kechada qo'lin-gizni sovuq suvga urmasdan, ona sutidek happa-halol shuncha pul-a... Boshingizga baxt qushi qo'ngani shu-da, aka. Ammo-lekin bu dunyoda yigitga baxt bir mar-ta keladi, unutmang, Shovosil aka. Qachongacha itning keyingi oyog'i bo'lib, xotin, bola-chaqadan gap eshitib yurasiz?»

O'rtoq abdivokat, ishonasizmi-yo'qmi, bu bachchag'ar Mahamadjon shaytonning gapini aytayotgan edi-yu, lekin... hamma gapi haqiqat edi-da! Men o'zi yoshligimdan to'g'riso'z, to'g'ri gapni gadosiman, hamma joyda, har bir ishda haqiqat bo'lishi kerak, deb hisoblayman. Lekin, o'zingiz ayting, dunyoda qancha-qancha boy odamlar bor, nima, shularning hammasiyam faqat halol mehnat bilan millioner, milliarder bo'lganmi? Yo'q, ularning ko'pchiligi qulay payt kelganida «Gardkam!» deb, tavakkaliga oshig'ini otgan, xolos. Xo'p, desam, birov bilib o'tiribdimi? Mahamadjon anchadan beri uyimga kelib-ketib yuribdi, quruq meva sotvoladi, qishloqdagilar biladi buni. Ishbilarmon, tadbirkor. Ana, hukumatimiz ham tadbirkorlarga yordam berish kerak, deb aytayapti-ku?

Xullas, aka, ichimdagi nafs balosi boshimdagi aql-hushimdan zo'r chiqdi. Shayton meni yo'ldan urdi. Aslida o'zim ham yo'ldan urilishga tayyor bo'lib, shayton qachon kelarkin, deb kutib turgan ekanman – yuragim o'ynab, rozi bo'ldim.

Shundan keyin, juda bir g'alati ish bo'ldi. Mahamadjon sumkasini ochib, ichidan kaftdek keladigan, qora muqovali kichkina bir kitobcha oldi.

«Aka, bu Qur'on, – dedi, – hozir oramizda bo'lgan hamma gaplarni sir saqlayman, deb qasam ichsangiz».

Qo'rqqanimdan tizzalarim qaltirab ketdi. Azbaroyi Xudo, bular terrorchi-perrorchi emasmikan? Ertaga uyimga bombami, avtomatmi opkelib tashlasa, nima qilaman?

«E, Mahamadjon, meni kim deb o'ylayapsiz? – deb yolg'on dag'dag'aga o'tdim. – Nega meni qasamga tirayapsiz? «Yigit qasam ichmaydi, yigitning so'zi qasam», degan ashulani biz ham eshitganmiz, uka. Bilib

qo'ying, agar bu din-pinga aloqador ish bo'lsa, men umuman aralashmayman».

Mahamadjon menga qarab baqrayib qoldi.

«E, jinnimisiz, nima deyapsiz? – dedi. – Meni siyosat, din-pin bilan umuman ishim yo'q. Nima qilasiz, o'zingizni go'llikka solib, hammasini sezib turibsiz-ku! Ha, bu o'sha, siz o'ylagan narsa, eng tozasi, Afg'ondan Termiz orqali keladi. Endi, qasam ichmasangiz, ich-mang, lekin bu gap-so'zlarning dami chiqsa, hamma-mizga yomon bo'lishini esdan chiqarmasangiz bo'ldi».

Mehmon shunday deb, bo'lg'usi ishning rejasini menga tushuntirdi. U ertaga kechki payt kelishilgan narsani menga tashlab ketarkan. Ertasiga xuddi shu paytda Artur oq «Gazel» mashinada kelib, paketni olib ketarkan. Biron kimsa xitlanmasligi uchun ikki-uch qop mayiz tayyorlab, bittasining ichiga paketni solib qo'yishim kerak ekan.

«Bor-yo'g'i shu. Siz bo'lsa, shu arzimagan ishga ishtoningizni ho'l qilib o'tiribsiz», deb kuldi Mahamadjon va xayrlashib jo'nadi.

Ko'nglim g'ash bo'lib qoldi, xavotirlik bilan uni kuzatib qo'ydim.

Ertasiga xufton aralash Mahamadjon uyimizga kirib keldi. Mashinasini darvozaxonaga qo'yib, bir piyola muzdek suv so'radi. Suv olib chiqsam, qo'lida qora salafan paket ko'tarib turibdi. Endi bilsam, uni mashinaning qayeridan olganini men ko'rmasligim uchun suv so'ragan ekan-da.

Qisqasi, paketni menga tutqazib, «Roppa-rosa besh kilo!» – dedi, uni mayiz solingan qopning ichiga joylab qo'yishimni buyurdi. Keyin yuz-qo'lini yuvib, mehmonxonaga kirdi, xotinim chuchvara qilgan ekan, birga ovqatlandik. Biron soatdan keyin ketdi.

Vaqt yarim kechadan oshganida boyagi la'nati paketni yashirib qo'ygan joyimdan olib, mayiz to'la qopning ichiga joylamoqchi bo'ldim. Negadir vazni yengilroq tuyuldi. Indamay qopga tiqib qo'yaversam ham bo'lardi-ku, lekin boshqa narsani o'ylab, tortib ko'rishga qaror qildim. Tokchadan tosh-tarozini olib, tortib ko'rsam, ishonasizmi, aka, roppa-rosa to'rt yarim kilo chiqdi. Ko'zlarimga ishonmasdan, bir elektron tarozim ham bor edi, skotch bilan chandib tashlangan toshdek qattiq boyagi paketni boshqatdan tortib ko'rdim. Uyam naqd to'rt kilo-yu besh yuz grammni ko'rsatib turibdi-da!

Nahotki, Mahamadjon adashgan bo'lsa?! Bo'lishi mumkin emas! Qayta-qayta telefon qildim, javob bermadi...

Tong otguncha mijja qoqmadim. Xayol har tomonga olib ketdi. Buning yarim kilosi ham talay pul bo'lsa kerak? Ertaga Mahamadjon menga tuhmat qilsa-chi, besh yuz grammni urib qolgansan, deb? Xo'p, bordi-yu u indamaganida ham, manovi Artur degani armanimi, kapkazmi, bir kallakesar bo'lsa-yu, yukni tortib ko'rsa, keyin meni holimga maymun yig'lamaydimi?

O'rtoq abdivokat, mana, o'zingiz xolisanillo ayting, mening o'rnimda siz bo'lsangiz, nima qilgan bo'ladingiz? To'ppa-to'g'ri, meniham qattiq jahlim chiqib ketdi. E, padaringga la'nat, Mahamadjon, g'ar bo'l, o'g'ri bo'l, lekin insof bilan bo'l-da! Axir, bunaqangi nozik ishda bir grammga ham adashib bo'ladimi? Nima, anjonlik shustriy bo'ladi-yu, yordonko'llik loxmi senga?! Tag'in meni qasamga tiramoqchi bo'lganingga o'laymi, noinsof! Axir, uyimdan tuz ichgansan-a, muttaham, yaramas!

Mana shunaqa gaplarni ichimda valdirab, sahargacha to'lg'onib chiqdim.

Ertasi peshinga dovur Mahamadjonga, bilmadim endi, yuz martalar telefon qilgandirman. Zvonok ketyapti, o'tim chiqayotgandir, hoynahoy, itmisan-eshakmisan, deb loaqal bir og'iz javob qilmaydi-da, svolich!

«Shunaqami, – dedim o'zinga o'zim, – ey, anjonlik, shoshmay tur hali, sen shoxida yursang, men bargida yuraman. Aldash qanaqa bo'lishini shundoq ko'rsatib qo'yayki, «Mama!» deb chiyillavormasang, o'timni boshqa qo'yaman!»

Shundoq deb, haromining tashlab ketgan paketini olib, to'ppa-to'g'ri rayotdel melisaga bordim», dedi Shovosil hikoyasini yakunlab.

Hang-u mang bo'lib qoldim, qulog'imga ishonmas edim.

«Melisaga... bordingizmi?» – deb so'radim.

«Ha, qayerga boray bo'lmasa? Borib qarasam, deurniy Jahongir degan bola ekan, o'zimizning mahalladan. Paketni shartta stoliga tashladim, shundoq-shundoq ish bo'ldi, bir anjonlik meni lox qilmoqchi bo'ldi, davay, delo ochgin, desam, tentak nima deydi, deng? «Shovosil aka, ichvolganmisiz, qo'ying, mazgini qotirmang, shundoq ham ishim boshimdan oshib yotibdi», deydi. Yomon jahlim chiqib ketdi. «Ho'v bola, ko'zingni och, men umrim bino bo'lib yolg'on gapirgan inson emasman. Mana shu geroinni bu iflos menga besh kilo deb o'tkazib ketdi, tortib ko'rgin, 500 gramm kam», dedim. Shundan keyin bu ahmoqning kallasi joyiga kepqoldi, shosha-pisha paketni ko'tarib, boshqa bir xonaga kirib ketdi. Men hayronman o'zi, o'rtoq abdivokat, shunaqa dovdir-sovdir bolalarni kim melisaga ishga oladi, a? Birpasdan keyin boshliqlar yugurib chiqdi, uni-buni so'ragan bo'ldi, lekin bachchag'arlarning birontasi gapimga ishonmay-

di-da. Ertasiga mana shu yoqqa opkelib qamab qo'ydi. Tergovchiyam gapimga ishonmayapti. Mahamadjon o'likmi-tirikmi, daragi topilmayapti».

Battar hayron bo'lib, Shovosilning ish hujjatiga sekin ko'z tashladim. Yo'q, mana, tibbiy tekshiruv uni aqli-hushi joyida, muomalaga layoqatli, deb xulosa beribdi.

Tavba! Qirq yillik advokatlik tajribamda bunaqangi g'aroyib ishga duch kelmagan edim.

«Siz nima qilib qo'yganingizni tushunyapsizmi o'zi? – deb so'radim sekin. – Baxtingizga mamlakatimizda o'lim jazosi bekor qilingan, aks holda... Lekin bunday katta miqdordagi giyohvand moddani saqlaganingiz uchun eng kamida o'n yilga kesilib ketasiz, bilasizmi?»

Shovosil og'ir uh tortdi, keyin:

«Ey, otvorsa ham tayyorman, – dedi. – Nima, bu iflos Mahamadjon meni shunchalik anqov, asfalt ko'rmagan qishloqi, deb o'yladimi? Xudo haqqi, odamga alam qiladi-da, endi. O'zingiz ayting, o'rtoq abdivokat, haqiqat bo'lishi kerakmi-yo'qmi?»

Nima desam bo'ladi bu haqiqatchiga?

Elomon Ibodov,
advokat, 67 yosh

BIRINCHI MILLION

– Har qanday biznesmen bilan uchrashuvda siz, jurnalistlar albatta shu savolni berasizlar. Men sizning gazetangizni ancha jiddiy nashr, bunaqa yengil-yelpi gaplardan uzoq bo'lsa kerak, deb o'ylagandim, lekin, afsus. Mayli, bu savolni jurnalist bersa bersin, ishqilib, prokuror bermasa bo'lgani.

Men odatda bu savolga doim bir latifani aytib javob qaytaraman, mana, eshiting.

Bir oligarxdan so'rashibdi: «Siz birinchi millionni qanday qilib topgansiz?» «Birinchi millionnimi? Ha-a, Afrikaga bir samolyot qor oborib sotganman», debdi oligarx. «Iye, hech zamonda bir samolyot qor bir million bo'larkanmi?» deb so'rasa, «A, samolyot-chi?» deb javob bergan ekan.

Agar yo'q demasangiz, men birinchi millionga emas, Toshkentda birinchi kvartiraga qanday ega bo'lganimni gapirib bersam. Faqat bu gaplar «не для печати», kelishdikmi?

Bu voqeaga ancha bo'ldi, o'tgan asrning yetmishinchi yillari edi, men u vaqtda Leningradda oldin besh yil institutda, keyin uch yil aspiranturada o'qib, endi nomzodlik dissertatsiyasini yoqlab kelgan edim. Toshkentdagi, keling, nomini aytmay qo'ya qolay, sal noqulayligi bor-da, katta bir oliygohga o'qituvchi qilib tayinlangan edim.

Yangi uylanganman, bitta bolam bor, xotinim ishlaymaydi, oylik kam, hech baloga yetmaydi, ijarama-ijara ko'chib yuraman. Otam qishloqda feldsher, onam uy bekasi, mendan boshqa yana yettita uka-singil ularning qaramog'ida, xullas, tashqaridan najot kutish imkonsiz.

Leningradda o'qib kelgan, degan oti – ulug', supراسi – quruq nomim bor, sal o'zimga qarab kiyinib yurmasam, boyvachcha studentlar bir tiyinga olmaydi.

Bir-ikki yil tishimni-tishimga qo'yib chidab yurdim, oxiri qarasam, tishimning hammasi to'kilib tushadigan. Ro'zg'or degan g'or kundan-kunga yutib boryapti. Dars soatlari cheklangan, biron joydan qo'shimcha daromad topishning iloji yo'q.

Xotin bechoraning ham nihoyat sabr kosasi to'ldi – bir kuni bolaning sutiga ham pul topolmay, uyda bunt ko'tarildi, men noshudning sha'niga dunyodagi aytilmagan ta'na-dashnom qolmadi.

Men bir umr ruscha o'qiganman, rus tilini yer yuzidagi «eng boy va qudratli til»¹ deb bilardim, ammo ayolimning gaplarini eshitib, amin bo'ldimki, haqorat-u qarg'ish bobida u o'zbek tilining oldida ip ham esholmas ekan.

Xullasi kalom, jonimdan to'ydim, o'zimni osmoqchi bo'ldim, do'konga chiqib, arqon olay desam, shunday pul topolmadim. Turib-turib alam qilib ketdi. Axir men itning keyingi oyog'i bo'lib sudralib yurgan, ko'chada yotgan bomj emasman-ku! Leningradday shahri azimda, butun SSSRdan yig'ilgan ahli donish ishlaydigan mashhur bir universitetda, eng murakkab mavzuda qoyillatib dissertatsiya yoqlagan, ustozim

¹ Rus klassik adibi I. S. Turgenev ta'rifi.

– kimsan akademik Mark Solomonovich Rozenberg istiqbolini porloq deb bashorat qilgan talantli yosh olim edim-ku? Domlalarimning Leningradda ishga qoling, degan astoydil takliflariga uzr aytib, ota-onamning bag'riga qaytay, yurtimda ilm-fanni ko'taray, degan niyatlar bilan kelgan edim-ku? Nahot, hamma orzu-umidlarim barbod bo'lib ketsa?

Yo'q, bu qip-qizil adolatsizlik va bunga mutlaqo yo'l qo'yib bo'lmaydi!

Tamom, hoziroq rektorga kiraman, masalani shartta ko'ndalang qo'yaman, yo yordam bering, yo bo'lmasa, javobimni bering – Leningradga ketaman, deyman! Shekspir aytmoqchi, «Yo o'lish, yo qolish – shudir masala!»

Otashin bo'lib, rektoratga otlandim, qabulga yozildim, ertasiga navbatim kelganida, birdaniga bo'shashib, kechagi shaxd-u shiddatim so'ndi, xotinim aytmoqchi, «pollattadan ham battar» bir narsaga aylanib qoldim.

Qolgan-qutgan jur'atim ham yemirila boshladi: xo'p, kirib nima deyman? Rektor qandoq tushunar-kin? Axir, bu oylikni u bechora belgilamagan bo'lsa? Fe'li buzilib, ketsang ketaver, to'rt tomoning qibla, deb yuborsa, nima qilaman?

Shu xayollarning ichida, ishonsangiz, nihoyatda ahmoqona bir fikr miyamga xira pashshaday yopishib olgan edi: rektordan so'rasam, arqonga pul berib turmasmikan?

Salqin qabulxonada shularni o'ylayverib, jiqqa terga tushib ketdim. Bir ko'nglim, shartta o'rnimdan turib, bu g'urbatxonani tark etmoqchi bo'ldim, lekin endi ortga qaytishning iloji yo'q edi.

Nihoyat, navbatim kelib, ichkariga taklif etildim. Katta, uzun stolning to'rida kulrang kostyum kiyib, ensiz bo'yinbog' taqqan, sochlari oppoq, qirg'iyburun bir mo'ysafid – rektor, akademik Boboxo'jayev o'tirardi. U kishi bilan atigi bir marta – bundan uch yil muqaddam institutga yo'llanma bilan ishga kelganimda besh minutcha gaplashgan edim. Aniqrog'i, asosan u kishi gapirgan, men bosh irg'ab, some' bo'lib o'tirganman. Bu dargohda yuzlab professor-o'qituvchilar ishlaydi, meni allaqachon unutib yuborgan bo'lsa ham kerak.

Sekin borib, tovushim titrayotganini sezdirmaslikka tirishib, salom berdim.

– Vaalaykum assalom. Keling, o'g'lim, – dedi domla muloyim qo'y ko'zlari bilan menga boshdan-oyoq razm solib, keyin o'tirishga ishora qildi.

O'tirdim, lekin gapni nimadan boshlashni bilmasdim. Domla oldida turgan «Borjomi» suvidan toza stakanga quyib menga uzatdi. Shu ishi ayni mudao bo'ldi, chunki tomog'im qurib, tilim tanglayimga yopishib qolgan edi.

– Ishlaringiz qalay? O'zbek gruppalariga ham dars berayotganingizni eshitdim, yaxshi bo'libdi, – dedi rektor.

Demak, mening to'g'rimda so'rab-surishtirgan, kerakli ma'lumotlarni olgan. Biroz dadillanib tilga kirdim.

– Rahmat, domla, endi qo'ldan kelganicha...

– Doktorlikni ham harakatini boshlayvering, dolzarb mavzular ko'p, bittasini olib... Ilm – bu yoshlikning ishi, ha. Hazrat Navoiy bu to'g'rida nima deganlar, bilasizmi?

Uyalib-qizarib, ko'zimni olib qochdim, chunki hazrat Navoiy nafaqat bu to'g'rida, balki umuman nima deganlarini bilmasdim, o'qib tushunmasdim.

– Taxminan... – dedim chaynalib.

– «*Yigitlikda yig' ilmning maxzanin,*

Qarilik chog'i sarf qilgil ani», – deb domla qiroat bilan hazratdan sitata keltirdi, keyin yana muloyim jilmayib so'radi: – Xo'sh, xizmat?

– Xizmat... – deb birpas jim bo'lib qoldim, keyin boshimni egib, dardimni dasturxon qilishga kirishdim. Yosh mutaxassis ekanimni, xotinim, bir yarim yashar bolam borligini, oyligimning yarmidan ko'pi ijara haqiga ketishini, imkoni bo'lsa, kvartira masalasida yordam berishlarini iltimos qilib kelganimni aytdim.

Domla qo'lidagi ikkita yo'g'on qalamni mahkam siqib o'tirgan ko'yi gapimni bo'lmasdan, diqqat-e'tibor bilan eshitdi, arzimni aytib bo'lganimdan keyin:

– Kvartiraga ariza berganmisiz? – deb so'radi.

– Berganman, navbatda bir yuz sakson yettinchi bo'lib turibman, – dedim xuddi aybdordek.

– Da-a, – dedi rektor va o'ylanib qoldi. – Endi, o'zingiz bilasiz, kvartira masalasi og'ir, bizning institutga har yili bor-yo'g'i to'rtta kvartira ajratiladi. To'rtta! – U shunday deb aftimga qaradi-yu yig'lab yuborishimdan cho'chigandek: – Lekin siz xafa bo'lmang, hali hammasi yaxshi bo'lib ketadi. Sog' bo'ling, ishlaringizga omad tilayman, – deb o'rnidan turdi va qabul marosimi tugaganini bildirib, xayrlashish uchun silliq, do'mboq qo'lini uzatdi.

Garang bo'lib, xonadan chiqdim. Ahmoq bo'lmasam, shu dargohga bosh urib kelamanmi!

Dardi dunyom battar qorong'ilashib, bamisoli Vezuviy vulqoni otilib yotgan kulbamga jo'nadim.

Bir-ikki hafta o'tib o'quv yili tugadi, ta'tilga chiqdim. Otpuska pulimni xotinga berib, vulqon alan-

gasini ozgina pasaytirdim. Bola-chaqani jazirama shaharda, beton katalakda qoldirib, o'zim qishloqqa – ota-onamning yoniga ketdim. Oilamiz ilgaritdan pomidor-bodring ekib sotardi, niyatim – ham uydagilarga yordam berish, ham uch-to'rt tanga ishlab olish edi.

Uch kundan keyin, tomorqada pomidor terib yurgan edim, ishxonadan shoshilinch telegramma kelib qoldi. Prorektor Samadov zudlik bilan institutga yetib kelishim zarurligini ma'lum qilgan edi.

Obbo, bir kami endi shu edi. Yuragim g'ash bo'lib yo'lga chiqdim. Bitta-yarimta «ХВОСТ» qolib ketgan bo'lsa, qayta imtihon olish kerakmikan, deb o'yladim.

Samadov baland bo'yli, mushakdor, voleybol bo'yicha institut terma jamoasining sardori, kichkina ko'k ko'zlari kishiga sinchiklab boqadigan odam, meni xushchaqchaq kutib oldi.

– Qalaysiz, bratan? – deb toshdek kaftini kaftimga sharaqlatib urdi. – O'tiring. Mana buyruq, tanishib, qo'l qo'ying: siz qabul komissiyasi a'zoligiga kiritildingiz. Birga ishlaymiz.

– Men... men otpuskadaman-ku? – dedim dovdirab.
– Qolaversa, mo'ljallab qo'ygan ishlarim bor edi.

– Nichevo, ish bo'ri emaski, o'rmonga qochib ketsa, – dedi Samadov oppoq tishlarini yarqiratib. – Bo'pti, bratan, soat beshda keling, komissiyaning yig'ilishi bo'ladi, qolgan gaplarni o'shanda gaplashib olamiz.

Samadovning kabinetidan battar xafa bo'lib chiqdim, keyin o'zimcha bir narsani tushungandek bo'ldim: demak, arz qilib kirganim rektorga yoqmagan, lekin ishimdan, darsimdan xato topolmagan, shunaqa yo'llar bilan, masalan, otpuskamni harom qilib, menga jazo bermoqchi bo'lgan. Oxiri joniga tegib o'zi

bo'shab ketadi, bitta yaramas arizachidan qutulamiz, deb reja qilgan bular.

Xullasi kalom, ertasiga qabul komissiyasida majburan ish boshladim. Qiladigan vazifam – texnik bir yumush, ya'ni, abituriyentlardan hujjat qabul qilish, metrika, pasport, attestatdagi ma'lumotlarni tekshirish. Bu ishni odatda laborantlar yoki yuqori kurs studentlari ham bajarsa bo'ladi. Nega endi fan nomzodi bo'lgan, yevropotokda leksiya o'qiydigan mendek odam ilmimni xor qilib, bu boshog'riq bilan shug'ullanishim kerak – o'lay agar, tushunsam.

Endi u paytda hozirgidek test-pestlar yo'q, imtihonlar yozma-og'zaki shaklda salkam bir oy davom etardi, shuning uchun avgustning oxirigacha institutga har kuni bo'ynimdan bog'langandek kelib-ketib yurdim. «Pomidor-bodring» operatsiyasi ham barbod bo'ldi.

Yangi o'quv yili boshlanishi arafasida qabul komissiyasining raisi Samadov kechki payt meni kabinetiga chaqirib qoldi. Har xil kubok, vimpellar bilan bezatilgan katta xonada odatdagidek dimog'i chog' o'tiribdi, egnida yangi, oqish rangdagi kostyum, mushaklari o'ynab, ko'k ko'zlari yaltillab turibdi.

– Qalaysiz, bratan? Hormang endi, charchamadingizmi? – dedi u mehribonlik ko'rsatib. – Siz voobshe kollektivniy o'yinga zo'r ekansiz, qoyil qoldim, bizning voleybol jamoamizga kelmaysizmi? Yaqinda Rigaga boramiz, universiadaga. A? Bitta komanda bo'lib qoldik, bundan keyin ham... Sportga qiziqasizmi o'zi?

– Shaxmatdan razryadim bor, – dedim o'zimning aqliy salohiyatimni pisanda qilib.

Samadov beparvo qo'l siltab:

– Shaxmat sport emas, – dedi.

– Nega sport emas ekan? – dedim ajablanib.

– Nu, endi bu pensionerlarning ermagi-da. Dominoga o'xshab, – dedi u, keyin asosiy mavzuga o'tdi. – Mana, bratan, qabulniyam zo'r o'tkazib oldik, ko'z tegmasin, tfu-tfu... – U shunday deb, stolning chetiga o'rta barmog'i bilan uch marta urib qo'ydi, – biron-ta «chepe» bo'lmadi. Rektorimiz hamma komissiya a'zolariga tashakkur bildirib qo'yishni topshirdilar, hali o'zlariyam yig'salar kerak. Institutimiz qabul masalasi bo'yicha vazirlikda ham yaxshi baho oldi, tabriklayman sizni.

– Rahmat, – deb qo'ydim.

– E, sizga rahmat, bratan, – dedi Samadov jilmayib, keyin tortmasini ochib, semiz bir konvert oldi-da, stol ustiga tashlab, men tomonga surdi. – Endi mana shuni olib qo'yasiz.

– Nima bu? – dedim hayron bo'lib.

– Bumi? Bu sizning oyligingiz, – dedi Samadov sirli kulimsirab.

– Domla, men oyligimni oldim-ku? – dedim battar dovdirab.

– Ha, bu oylikka qo'shimcha. Nadbavka, – dedi Samadov, – komissiyada yaxshi ishlaganingiz uchun.

– Axir, men komissiyada hech narsa qilganim yo'q-ku? – dedim o'zimni butunlay yo'qotib.

Samadov yayrab kuldi.

– Ana shu hech narsa qilmaganingiz uchun bu, – dedi.

Shunda birdan uning niyatini tushunib, qo'rqib ketdim. Demak, bu meni butunlay yo'qotish uchun rektordan aniq topshiriq olgan-u mana shu provokatsiyani uyushtiryapti, hozir agar qo'limni konvertga tekkizsam, eshik taraqlab ochiladi-yu ikkita formal odam kirib, meni ashyoviy dalil ustida tappa bosadi,

qo'limga kishan urib, avtozakka tiqib, to'g'ri Toshturmaga opketadi.

O'lding, noshukur domla!

Qaltirab o'rnimdan turib ketdim.

– Aka, – dedim dag'-dag' titrab, – meni kechiring, men nodon bilmasdan... Ikkinchi biron joyga shikoyat qilsam, til tortmay o'lay. Jon aka, meni qo'yvoringlar, mayli, bugunoq bo'shashga ariza yozib, qishloqqa daf bo'lib ketaman.

Chamasi qo'rqqanimdan tovushim qattiq-qattiq chiqa boshladi shekilli, Samadov ham xavotirlanib o'rnidan turib ketdi, stolni aylanib o'tib, eshikni ichidan sharaqlatib qulfladi, derazani mahkam yopib, pardasini tushirdi, burchakdagi televizorni yoqib, ovozini baland qilib qo'ydi, keyin oldimga yaqinlashib, basharamga jahl bilan tikildi-da:

– E, o'tir-e joyingga, so'tak! – dedi tishlarini g'ijir-latib. – Odam ham shunchalik tupoy bo'ladimi? Axir, rektorga shikoyat bilan kiruvdingmi? Uyim yo'q, deb yig'lovdingmi? Nega endi talmovsirab qichiq qilasan? E, o'rgildim sendaqa galvarsdan! Institutga kvartira bermasa, domla bechora nima qilsin? Yo senga o'zining uyini bo'shatib bersinmi? E, o'qib uqmagan nodon! Ol buni, mazgini qotirmasdan!

U shunday deb, vajohat bilan konvertni olib, cho'ntagimga tiqib qo'ydi, keyin televizorning ovozini pasaytirib, joyiga o'tirdi-da, menga «Daf bo'li!» degan-dek qo'l siltadi.

Bu hammasi bo'lgan gaplar. Ishonmasangiz, ana, Samadovning o'zlaridan so'rang – Jamol Bositovich hozir menda muovin, kompaniyamizning bosh menejeri, direktorlar kengashining a'zosi, beshinchi qavatda o'tiradilar.

Xullasi kalom, qo'rqib-pisib tashqariga chiqdim, yo'lda ketib borayotibman-u, tinimsiz atrofga alanglayman, nazarimda, mana shu avtobus bekatida meni shartta ushlab, qo'limni qayirib avaxtaga opketadigandek. Yuragimning gupillab urishini aniq-tiniq eshitib turibman.

Uyga kelib, hojatxonani ichidan bekitib, konvertni ochib qaradim: besh ming rubl. Uch xonali kooperativ uyning narxi, bir rubl ko'p ham emas, bir rubl oz ham emas. Ko'rinib turibdi – institutning buxgalteriyasi puxta ishlarkan.

Shunday qilib, men Toshkentdagi birinchi kvartiramga ega bo'ldim. Rahmatli Boboxo'jayev domlaning joylari jannatdan bo'lsin, deb doim duo qilaman.

Endi bu voqea bundan ko'p yillar burun bo'lgan, hozir ta'lim tizimida bunaqa gaplar umuman yo'q, lekin, Xudoga shukur, domlalar ham kvartirasiz qolayotgani yo'q.

Temur Ashirqulov,
biznesmen, 65 yosh

TARJIMAYI HOL

Audiohikoya

– E, bolam-a, qo'ysang-chi shu dahmazangni. Qachondan beri magnitaponingni ko'tarib orqamdan ovorasan – tarjimayi holingizni yozib olaman, deb. Men bor-yo'g'i uch sinf o'qigan bir kampir bo'lsam, menda tarjimayi hol nima qiladi. Umrin bino bo'lib, idora-pidorada ishlash u yoqda tursin, loaqal boshlang'ichda ham dars bermagan bo'lsam... Ana, artistlarni, olimlarni, har xil amaldorlarni radiodan, televizordan gapiradi, endi ular haqiqatda ish ko'rsatgan, gapgayam usta, eshitib qoyil qolasan. Men dunyoga kelib nima karomat qilibmanki, qariganimda valfajr o'qib o'tirsam...

Xudoga shukur, birovdan oldin, birovdan keyin, el qatori yashadim. Sakkizta bolani boqamiz, odam qilamiz, deb adang rahmatli bilan boshimiz qora mehnatdan chiqmadi. Yaxshi kunniyam, yomon kunniyam hammasini ko'rdik, berganiga – shukur, bermaganiga – sabr qildik.

Xo'p, bir boshdan aytadigan bo'lsam, men bir ming to'qqiz yuz o'ttizinchi yili mana shu Parkent qishlog'ida tug'ilganman. Oyini kim biladi deysan, boshpurtimda yanvar yozganmi? Bilmadim, lekin onam aytardi, yozda, qovun pishig'ida tug'ilgansan, deb.

Otamning oti Ahmadxo'ja baqqol, onamning oti Siddiqa. Baqqol deganini bilmaysanmi, uyida do'kon

ochib, mayda-chuyda sotib o'tiradigan savdogar-da, bolam.

Bobongning hovlisi O'choq mahallada, hozirgi bog'chaning o'rnida edi. Otam rahmatli quloq qilinib, sho'roga haqsiz bo'lganidan keyin hovli-joyi Oynisa mingboshi degan jensovet raisiga o'tib ketdi. Bu ayolning bola-chaqasi keyinchalik hovlini bo'lib-bo'lib har kimlarga sotib yubordi, oxirida davlat olib bog'cha qildi. Otam ekkan yong'oqlar hozir ham bor, har ko'rganimda yuraklarim uzilib tushadi.

Hovlimizning etak tomoni soyga tutashib ketgan, boshi-adog'i yo'q katta bog' edi. Olma-o'rik deysanmi, olcha-yu gilos, nashvati-yu nokning necha xili, shaftoli-yu uzum, anjir-u behi, jiyda-yu shotut deysanmi, yong'og'-u bodom – hamma daraxtdan bor, boshini yeb meva qilib yotardi. Bir olxo'rilar bo'lardi, hosilini ko'tarolmasdan kechasi qars-qars sinib tushardi.

Bog'imizning o'rtasida bir tegirmon suv sharqirab oqadigan kungay sahnda gir atrofiga qalin qilib sada-rayhon ekilgan baland supa bor edi. Erta ko'klamdan boshlab, yorug' yoz, kech kuzgacha umrimiz shu joyda o'tardi.

Otamga ulgurji mol yetkazib beradigan toshkentlik Mirumar aka degan mijozi bo'lardi. Shu odam qachon uyimizga kelsa, «Ahmadxo'ja, jannatda yashaysiz, jannatda!» deb nuqul bir gapni qaytarardi.

Otxonada yaxshi otimiz, molxonada ikkita-uchta zotli sigir bo'lardi, qo'radan besh-o'nta qo'y, ombordan don-dun uzilmas edi. Lekin uyimizda hech qachon qarol, xizmatkor bo'lgan emas, hamma ishni o'zimiz, ota-onamiz bosh, to'rt farzand birga bajarar edik.

Aslida biz o'nta bola ekanmiz, hatto Hasan-Husan akalarim ham bo'lgan ekan. Shu o'nta farzanddan

o'lib-o'lib, Sajariddin tog'ang, Zo'raxon xolang, Jo'raxon opam, men – kenja qiz tirik qolgan ekanmiz.

Besh-olti yoshga to'lganimda sho'ro hukumati otamga o'xshagan savdogarlarga katta soliq solib, bobongning ishi sindi. Do'konini, bor-budini sotib to'ladi, lekin baribir soliqdan qarzini uzolmadi.

Tirikchilik toshdan qattiq, kuni kecha oqyog'-charvining ichida yayrab yurgan oilamizning kuni o'tmay qoldi. Otam – yoshi ellikdan oshgan mo'ysafid, har kimlarning eshigida mardikorlik qila boshladi, ham-mollik, o'tinchilik ham qildi. Oxiri rayondagi yangi ochilgan istalavoyga supuriqchi bo'lib ishga kirdi. Men yordam bergani borardim. Otam bechora qo'lida burgan supurgi, changga botib yer supurardi, stollarda qolgan burda-surda bo'lka nonlarni o'g'rincha yig'ib, xaltasiga solardi. Keyin zinapoyaga o'tirib:

*«Gado qilding, sho'ro,
Ado qilding, sho'ro», –*

deb pichirlab yig'lardi.

Shu holimizni ham Xudo ko'p ko'rdi shekilli, bir kuni peshin payti raykomda qorovullik qiladigan Sotim tog'a degan uzoq qarindoshimiz halloslab kelib qoldi. Otamni chetga tortib:

«Ahmadxo'ja aka, harakatingizni qiling, tez Parkentdan chiqib keting, bo'lmasa, ertaga boyning bolasi, quloq deb qamalasiz, ro'yxatning boshida turibsiz, men tasodifan bilib qoldim», dedi.

Ota-onam bu gapni eshitib sarosimaga tushdi. Chunki shu kunlarda kimki o'ziga to'q bo'lsa, mulla bo'lsa, namoz o'qisa, oborib qamayotgan edi.

Bobong rahmatli birpasda qayoqdandir ot-arava topib keldi, darvozaxonaga opkirib, ko'cha eshikni

ichidan tambaladi. Qo'lga ilingan ko'ch-ko'ronimizni aravaga yuklay boshladik.

El oyog'i tingandan keyin xufton aralash yo'lga tushdik. Onam sho'rlik uydan chiqayotganimizda boshini ostonaga qo'yib, ho'ng-ho'ng yig'ladi. O'ttiz yil burun o'zi kelin bo'lib tushgan, o'nta farzandini dunyoga keltirib, oltitasini qaro yerga bergan, yaxshi-yomon kunlari o'tgan boshpana – vatani bilan vidolashdi.

Kimsasiz, pastqam ko'chalardan yurib, Chumchuqjar, Sultonravot, Yangibozor degan joylardan o'tdik, Chirchiq daryosiga qarab jo'nadik. U paytda hozirgi ko'priklar qayoqda deysan, bir yerda kechuv bor ekan, arang topib keldik. Hammayoq qop-qorong'i, daryo yutaman, deb ayqirib yotibdi.

«Qani, onasi, bolalarni mahkam ushlab ol. Yaratgan parvardigor, o'zingga tavakkal, mushkulimni oson qil», dedi otam, keyin aravani suvga qarab haydadi. Tog' tomondan izg'irin urib turibdi, ko'z ochgani qo'ymaydi. Ot bechora qari edi, sovuq suvdan seskanib, daryoning labida taysallab turib qoldi, yag'riniga bir-ikki achchiq qamchi tushganidan keyin, pishqirib suvga qarab yurdi.

Kechuvning yarmiga borganimizda ot turgan joyida taqa-taq to'xtadi. Egarga qiyshiq minib olgan otam jilovni har qancha tortib, qamchi bilan niqtamasin, ot boshini egib olgan, bir qadam nari-beri siljimas edi.

Birpasda arava chap tomonga yonboshlab, teshik-tirqishlaridan muzdek suv sizib kira boshladi. Onam boyoqish kiyim-kechak, ko'rpa-to'shaklar ho'l bo'lmasin, deb joni halak, akam onamga yordam berardi, biz opa-singillar ovoz chiqarmasdan yig'lardik.

Shu payt ot jonivor qamchi zarbiga chidolmasdan, shaxt bilan oldinga tashlandi, arava larzaga kelib, men

bir chetda omonatroq o'tirgan ekanman, otilib, suv chirpirak bo'lib oqayotgan girdobning o'rtasiga tushib ketdim.

«Voy-dod, bolam oqib ketdi! Voy-dod, Nisaxon o'ldi!» deb onamning faryod solganini arang eshitib qoldim.

Otam shu zahoti otning ustidan o'zini suvga tashladi, jonholatda men tomonga qarab suza boshladi. Bu orada men besh-o'n metr nariga oqib ketgan edim. Baxtinga, daryoning o'rtasida taltak¹ bor ekan, shunga ilinib qoldim.

Otam bir amallab meni ko'tarib oldi, aravaga yaqinlashib, izillab turgan onamga meni uzatdi. Ko'karib, hushimdan keta boshlagan edim, onam qalin jun chakmonga o'rab bag'riga bosdi.

«Dovdiramasdan mahkam o'tirib olinglar, qani, chuh, jonivor!» – deb otam otning jilovidan tortib, bo'g'zigacha suv kechib yo'l boshladi.

Xudoning qudrati bilan amal-taqal qilib daryoning u betiga o'tib oldik. Men tishim tishimga tegmasdan qaltirar edim. Ancha yurganimizdan keyin uzoqda miltillagan chiroq ko'rindi, bir gala it vovullab oldimizdan chiqdi. Otam qo'lidagi qamchi bilan do'q-po'pisa qilib, itlarni nari haydadi.

Saksonota degan qozoq ovuli ekan, shu yerda to'xtadik. Otam qorong'ida qayoqqadir qarab ketdi, birozdan keyin ovulning chetidagi qora uyga bizni boshlab bordi. Ichkaridan uyqusiragan bir kampir chiqdi, uyga kirganimizdan keyin ikkita arpa non, bir hovuch qurut, qora qumg'onda choy olib kirdi. Onam xaltadan talqon oldi, ozgina tamaddi qilib, choy ichib badani-

¹ Taltak – toshqinga qarshi o'rnatiladigan yog'och sepoya.

mizga issiq yugurdi. Uyqu elitib, endi mizg'iy boshlaganimizda, otam hammamizni uyg'otdi. Tong yorishmasdan jo'nab ketishimiz kerak ekan.

Choshgohgacha yo'l yurib, odambo'yi qamish, yulg'un o'sib yotgan qalin to'qayga yetdik.

«Keldik», dedi otam yerga qarab.

Hammamiz churq etmasdan yuklarni tushira boshladik. Otam bilan akam ketmon, bolta-tesha olib, bo'yradek sahnni tozalashdi, qoratoldan poya kesib kelib, shox-shabбалarni matashtirib chayla yasashdi. Sal narida bir bo'tana ariq bor ekan, ko'zalarda suv tashib loy qordik, kesak-tuproqlardan yero'choq qurdik.

Onam kechga atala pishirdi.

Bobong bilan buving xufton namozini o'qib bo'lganidan keyin begona yurtda, ilon-chayonlar, kalamush-kaltakesaklar yugurib yurgan to'qayzorda, Xudoga omonat, deb, uyquga bosh qo'ydik.

Ertalab junjikib uyg'onsak, ust-boshimizni, gir-atrofnı to'rt enli qor-qirov bosibdi.

Otam ot-aravani egasiga topshirish uchun kechuvga qarab ketdi. Onam ko'ch-ko'ronimizni chaylaga joylay boshladi. Biz – egachi-singillar tevarak-atrofdan qurigan shox bormi, burgan bormi, mol tezagi bormi – to'plab, o'tin yig'ishga kirishdik. Akam yerto'la qazishga tushdi.

Ikki kun deganda yerto'la bitdi. Yog'och-taxta yo'q, otam bilan akam suvning bo'yidagi qurib qolgan qayrag'ochlarni kesib, yerto'laga xoda-to'sin qilib ishlatishdi. Tomiga qamish bilan tuproq yopdik, oyoq ostiga poxol to'shab, ustidan eski kigizimizni soldik. Ishqilib, jon saqlasa bo'ladigan bir boshpana paydo bo'ldi.

Endi osh-ovqat topishning harakatiga tushdik. Keyin bilsak, bu joylar Do'rmonning yerlari ekan,

bash-o'n kilometr narida Tuzil degan qishloq bor ekan, otam azmoyish olgani borib keldi. U yerda «O'zbekvino» degan sapxo'z¹ bor ekan, uzum yetishtiradigan, Stepan aka degan ukrain kishi direktor ekan, otamni ishga oldi. Sapxo'zning yaxshi tomoni shuki, oylik berardi. Onam, akam, keyinchalik bizlar ham sapxo'zning tokzoriga chiqib ishlaydigan bo'ldik.

O'lmagan qul, shu yil qishni yerto'lada it azobida o'tkazdik. Ko'klamga borib, joying jannatdan bo'lgur Stepan aka yaxshi ishlagani uchun otamga sapxo'zdan uy berdi. Tomi shifer bilan yopilib, devorlari oqlangan, eshik-derazasi ko'kka bo'yalgan bu uy zax yerto'lamizdan keyin ko'zimizga naq podshoning saroyi bo'lib ko'rinardi. O'n so'tiqcha keladigan hovlisi ham bor edi, darrov olma-o'rik ko'chatlarini o'tqazdik, onam ularning orasiga jo'xori, mosh, tariq, qovoq, lavlagi, piyoz, sholg'om – nimaiki yegulik bo'ladigan bo'lsa, hamma-sini ekdi.

Ota-onam rahmatli sapxo'zda peredovoy bo'lib, hamma bir norma ish bajarganida, ular ikki-uch norma bajarib, to'rt-besh so'm pul topib, ro'zg'orimizga sal baraka kirib qoldi.

Qishloqda yarmi o'zbekcha, yarmi qozoqcha maktab bor ekan, opalarim bilan shunga qatnay boshladik. Akam biz bilan bir yil birga o'qib, sakkizinchi sinfni tugatib, Toshkentga, pedtexnikumga o'qishga kirib ketdi.

Otam rahmatli bir kuni Chirchiqning bozoridagi o'ris kampilardan ikkita yetim uloq sotvolib, brezent sumkada ko'tarib keldi. Ayniqsa, men suyundim, uloqchalarni mehr qo'yib boqdim. Keyinroq otam bitta buzoq ham olib berdi. Mol ko'paygani sari tash-

¹ Sapxo'z – sovxoz, sovet, yani davlat xo'jaligi.

vishimiz ham ko'paydi, boshpana, yem-xashak kerak, hovlining etagiga molxona, pichanxona qurdik. Shu orada ko'chamizning boshida turadigan Rufat abziy eshak-aravasini sotmoqchi ekanini eshitib qoldik, pulini olti oyda bo'lib-bo'lib to'lash sharti bilan sotib oldik. Ota-onam erta-yu kech ishda, akam o'qishda, uy-ro'zg'or ishlari bilan birga mol-holga qarash, eshak-aravaga minib, daladan o't ortib kelish uch opa-singilning boshida.

To'qayzordagi yerimizga ham qarov, mehnat kerak. Otam rahmatli kunduzi sapxo'zning dalasida ishlab, kechqurun bizni eshak-aravaga o'tqazib, to'qayzorga jo'nardi. Oyning yorug'ida yer chopib, umrida ketmon tegmagan tosh tuproqni qum-shag'aldan, qamish-ajriqning ildizidan tozalardik, jo'yak olardik, suv bog'lab, ekin sug'orardik. Birinchi yili ekan qovuntarvuzimizni qamish, g'umay bosib ketdi. Kunora chopiq qilamiz, begona o'tdan endi qutuldik, deganimizda yana bosh ko'tarib chiqaveradi, biz yana o'lib chopiq qilamiz. Otam rahmatli g'ayrati ichiga sig'magan kishi edi, «Ishlagandan keyin yo ish o'lishi kerak, yo odam», deb birpas hol-jonimizga qo'ymasdi...

Horib-charchab, tongga yaqin tilimiz tizzamizga tushib uyga qaytsak, onam bechora uxlamagan – kelida jo'xori tuyib yo urchuqda jun yigirib o'tirgan bo'lardi.

Akam har shanba kelib bizga qarashar, yakshanba kuni ketayotganida xaltasiga oziq-ovqat solib, qo'liga besh-o'n so'm berishimiz kerak edi.

Sajariddin tog'ang, ana, shu bitta surati qolgan, kelishgan, bo'yi baland, ko'zlari katta-katta, muloyim yigit edi. Onamning koyishiga qaramasdan, har bayram-hayitda hammamizga nimadir ko'tarib kelar, menga qalam-daftar, kichkina kitobchalar sovg'a qilar

edi. «Ha, Niso, yana suvga kalla tashlamayapsanmi?» – deb hazillashardi. Toshkentday shahri azimda o'qiydigan shundoq azamat, mehribon akam borligidan xursand edim.

Lekin peshonamizga sig'magan ekan – texnikumni tugatib, Namanganga, Kosonsoy degan joyga o'qituvchi bo'lib ketdi. Bir yil ishlab-ishlamasidan urush boshlandi, o'sha yerdan frontga jo'nab, qirq ikkinchi yili «bedarak yo'qoldi» degan uchburchak xat keldi. Arslondek og'amdan shu bir parcha qog'oz qoldi.

Otam ichidan kuydi, lekin kuyganini bir insonga bildirmadi, «O'zi berdi – o'zi oldi», deb, yanayam ko'proq ishlay boshladi.

Qiyin bo'lganda onam rahmatliga qiyin bo'ldi, es-hushidan ayrilib, devonaga aylanib qoldi. Yurgan yo'lida akamning otini aytib bayt-u g'azal o'qiydigan, uydan chiqib, boshi oqqan tomonlarga ketib qoladigan, duch kelgan odamdan: «Meni o'g'limni ko'rmandingizmi? O'zi o'qituvchi, Nomongonda turadi», deb so'raydigan odat chiqardi. Bir marta Chirchiqdagi temiryo'l istansasidan, ikki-uch marta Salar GESidan topib keldik. Oh, zavolli onam, farzand dog'ida ado bo'lgan onam...

Urush davri, ochlik-yetishmovchilik avjiga chiqdi. Maktab yopilib, Zo'raxon xolang oltinchi, Jo'raxon opam beshinchi, men uchinchi sinfda qolib ketdik. Stepan amaki ham urushga ketib o'ldi. Sapxo'z topgan-tutganini urushga jo'natib, ishchilarga sariq chaqa ham berolmay qoldi. Ko'p odam bir burda non qidirib, duch kelgan tarafga ko'chib ketdi.

Sigir-buzoq, echkilarimizni, bor don-dunimizni davlat frontga deb tortib oldi. Bu orada Rufat abziydan olgan eshagimiz ham o'ldi. Aravani sud-

rab yurish o'zimizga qoldi. Ochdan o'lmaslik uchun to'qayzordagi yerimizni kengaytiradigan bo'ldik. Chakalak, yulg'unlarni, qayrag'och daraxtlarni arra, bolta bilan qirqib, ildizini kundakov qildik. Ammo yer haydashga ot-ulov yo'q. Otam sho'rlik bo'yinturuqni yelkasiga ilib, omochni torta boshladi, egachilarimni qo'sh haydashga qo'ydi. Lekin yer tosh-metin bo'lib yotibdi, omochni qattiq bosish kerak, opalarimning kuchi yetmas edi.

Oxiri otam: «Endi, qizlarim, erkak qilgan ishni ayol ham qiloladi, Xudoning o'zi sizlarga kuch-quvvat bersin, joyimizni almashamiz, qani, yo, bismillo!» – deb bizning uchalamizga bo'yincha kiydirdi. Har qadamda kesak-toshlarga qoqilib, titrab-qaltirab, jonimiz boricha tirishib omochni tortamiz, arqonning izi yelkalarimizga botib, jazillab achishtiradi. Otam boyoqish bo'lsa: «Ha, baraka top, bo'sh kelma, Ahmadxo'janing qizlari! Gado qilding, sho'ro, ado qilding, sho'ro!» – deb ovozinig boricha baqiradi.

Uch kun shu azobda yer haydadik.

«Qul – o'lmas, rizqi kamimas», deganlaridek, shu yerga bug'doy ekkan edik, hosili yomon bo'lmadi. Birov bilmasin, ko'rmasin, deb, yarim kechalatib, aravamizda uyga tashib oldik.

Onamning ahvoli o'sha-o'sha. Kimningdir maslahati bilan otam uni Chirchiqdagi bir otinoyiga olib bordi. Musharrafxon degan bu ayol ham alg'ov-dalg'ov yillarda Toshkentdan qochib Chirchiqqa kelib qolgan, asli eshonzodalardan, oq-sariq yuzli, qirraburun, gapni chertib-chertib, qiroat bilan gapiradigan xotin edi. Eri – Abbosxon qori ancha yil burun vafot etib ketgan ekan.

Buvingning hol-ahvolini ko'rib, uyida olib qoldi, nima qildi, nima qo'ydi – bizga qorong'i, ammo oradan

o'n besh kuncha o'tib, otinoyi aqli-hushi o'ziga kelib, rangiga rang kirgan onam bilan uyimizga kirib keldi. Rosa sog'ingan edik, yig'lab bag'riga otildik, u ham qay zamonlardan buyon birinchi marta bizni quchoqlab erkalatdi. Otam rahmatli azbaroyi suyunganidan tovuq so'yib, qon chiqardi, pul bersa, otinoyi olmadi. Onam sandig'ini kavlab olib bergan katta shol ro'mol-ni ham qaytardi. «Yaxshi kunlaringizga buyursin», deb o'zining boshiga o'rab qo'ydi.

Otinoyi yoshi kichikroq edi, onamga singil tutindi. Biz u kishini «Otin opa» derdik, u bizlarni otimizga «jon» qo'shib, «Zo'rajon», «Jo'rajon», «Nisojon» deb chaqirardi.

Chirchiqda, Bo'zsuvning shundoq bo'yida qutidek-kina hovlisi bor edi. Arofatxon degan, «siz»lab chaqiradigan yolg'iz qizi bilan turardi. Otin opam mahalla-ko'yda yashirincha otinoyilik qilardi, Arofat opam ximzovutda ishlardi.

«O'zbekvino»da turganimizda ham, keyinchalik zamon tinchib, Parkentga ko'chib borganimizda ham Otin opam dam-badam sovg'a-salom ko'tarib kelardi, ikki-uch kun mehmon bo'lib ketar edi. Bizga namoz-ni-yozni o'rgatardi, Qur'on o'qib berar edi. Tilovati shundoq yoqimli, shirali ediki, eshitgan odam, qani endi, hech tugamasa, derdi.

Ba'zan eski kitoblarni varaqlab, Mashrabdan, Huvaydodan she'r aytib qolardi. Ayniqsa, devonayi Mashrabning **«Namongondin ketar bo'lsam, mani yo'qlar kishim bormu?»** degan g'azallarini o'qiganida, akam esimizga tushib, hammamiz yig'lardik.

Onam rahmatli sakson ikki yoshda vafot etdi, u kishidan keyin ham Otin opam bilan ko'p yil bordi-keldi qilib yurdik. Hatto Jo'raxon xolangning qizi Mavlu-

da Chirchiqda uch yil medsestralikka o'qiganida, Otin opamning uyida turib o'qidi. Arofat opam, ximzovutda ishlaganida pushti kuyib, farzand ko'rmaydigan bo'lib qolgan ekan, keyinchalik Zokirjon pochchamizga turmushga chiqdi, erining o'lgan ayolidan qolgan uchta bolani boqib tarbiya qildi, ona bo'lib uzatdi, uylantirdi.

Onam rahmatli shunaqa qilib tuzalib ketdi. Bu orada boshimizga yana bir savdo tushdi. Qirq uchinchi yili bo'lsa kerak, Begovot tomonda Farhod GES quriladigan bo'lib, bizning uyimizga ham odam solig'i solindi. Oilamizdan kimdir borib, ikki oy shu qurilishda ishlab berishi kerak ekan. Bu paytda otam «rabochiy batalyon»ga olinib, Toshkentda, temiryo'l istansasi-da vagonga yuk ortardi. Zo'raxon xolang yoshligidan kasalvand, nimjon bo'lgani uchun selsovetdan men bilan Jo'raxon opamga qog'oz keldi. Opam o'n to'rt, men o'n uch yoshda edim.

Onam yig'lab-siqtadi, hech kim dodiga quloq solmadi, qishlog'imizdan ishga yaraydigan odam borki, hammasini bir paluto'rka mashinaga bosib, opam bilan meni ham qo'shib, GESga opketdi.

Endi bu joyda ko'rganlarimizni aytadigan bo'lsam, o'nta magnitaponning ham lentasi yetmaydi, bolam.

Bizni oborib, xotin-xalaj turadigan bir barakka joylashtirdi. Shundoq qoq yerda, mog'orlab ketgan poxolning ustiga o'rin-ko'rpamizni solib yotdik.

Birinchi kuniyoq ishga opchiqib, har birimizning yelkamizga katta faner qutini osib qo'ydi. Ming-ming odam, birov ketmonda, birov belkurakda kanal o'zanini qazib yotibdi. Shularning oldiga borib yelkamizni tutamiz, qutini to'ldirib, tuproq solib beradi. Yog'och pillapoyalardan qaltirab yuz-yuz ellik metr yuqoriga ko'tarilamiz, tuproqni to'kib, g'izillab izimizga qay-

tamiz. Boshimiz aylanib, ko'zlarimiz tinib ketadi. Hamma joyga qorovul qo'yib tashlagan, birpas imillasang, baqirib urishadi, so'kadi, qo'lidagi tayog'i bilan qarsillatib solib ham qoladi.

Kanalda ish kun chiqqandan boshlanib, kechasi ham to'xtamasdi. Qoramoyga shimdirib olgan katta-katta mash'alalarni yoqib qo'yib, shuning yorug'ida ishlatardi. Oyoq-qo'llarimiz, bo'yinlarimiz qavarib shishib ketardi. Yeydigan ovqatimiz – ertalab bittadan kulcha non bilan olma choy, peshin bilan kechqurunda yovg'on sho'rva berardi.

Mahallamizdan Ruqiya opoqi degan ayol biz bilan birga borgan edi. Oxirati obod bo'lsin, shu xotin rahmi kelib, ba'zan bosh-ko'zimizni yuvib qo'yardi. Qaraydigan odami bo'lmagan ko'p qizlar, o'spirinlar kasal bo'lib, bitlab, ozib-to'zib, och arvoonga o'xshab yurardi.

Bir kuni, kechqurun miting bo'ladi, Usmon Yusupov keladi, degan gap chiqib qoldi. Men uzoqdan ko'rdim, qozoqbashara odam ekan, taxta stolga chiqib, mash'ala yorug'ida «Stalin – otamiz», «Fashistlarga o'lim», deb rosa gapirdi.

Uch oyga yaqin shu alfozda ishladik. O'shanda umurtqam shamollab, harommag'izi ezilib ketgan ekan, hozirgacha gardanim lovillab achishadi. Qaniydi, bir mehribon odam bo'lsa-yu, shu joyga pichoq tiqib, tilib-tilib yuborsa, zora yengil tortarmidim...

Ikki yildan keyin urush tamom bo'ldi. Frontga ketganlarning biri sog', biri mayib-majruh bo'lib, uyiga qayta boshladi. Faqat mening sho'rlik og'am qaytmadi, o'n to'qqiz yoshida bedarak ketdi. Mana, oltmish uch yil o'tdi, na tirigi, na o'ligidan nom-nishon bor.

Urushdan keyin «O'zbekvino» sapxo'z yana tiklandi. Jahon Obidova degan opa direktor bo'ldi. Bu ayol

O'zbekistonda birinchi bo'lib paranji tashlagan, avval ko'p katta ishlarda ishlagan, oilasiyam, farzandiyam yo'q, sochini kalta qilib kestirgan, etik kiyib, qo'nji-ga qamchi tiqib yuradigan, burqiratib «Belomor» chekadigan, shahdso'z bir xotin edi, hammani famili-yasini aytib chaqirardi.

Shuning davriga kelib sapxo'z tag'in ko'tarildi, yangi bog'lar tashkil bo'ldi, vinozovut qurildi, har yoq-qqa tarqab ketgan ishchilar qaytib kela boshladi.

Ota-onamiz qarib, kuchdan qolgan, endi biz opa-singillar sapxo'zda jonimizni jabborga berib, perez-dovoy bo'lib ishlardik. Maqto'v qog'ozlari, mukofotlar olardik.

Shunday qilib, ish bilan yuraverib, uzaladigan vaq-timiz kelganini ham sezmay qolibmiz.

Oldin Zo'raxon opamga yonimizdagi Qoramurt de-gan qishloqdan, akamning Po'latxo'ja degan o'rtog'idan sovchi keldi. Tog'ang bilan Toshkentda, texnikumda birga o'qigan, uyimizga kelib-ketib yurardi. Urush-da ish ko'rsatib, yarador bo'lgan, orden-medallar bi-lan qaytib kelgan, yosh bo'lsayam sapxo'zda brigadir, savlatli, sipo yigit edi, onamni «oyi» deb chaqirar edi. Onam rahmatli qachon Po'lat akamni ko'rsa, xuddi o'g'limni ko'rgandek bo'ldim, deb ko'ziga yosh olardi.

«O'zimizning xo'jalardan ekan, Sajariddin o'g'li-mizning o'rniga o'g'il bo'lar, qizimizning ko'zini yosh-latmas», degan umidda ota-onam rozilik berdi.

Safar oyi o'tganidan keyin Zo'raxon xolang Qora-murtga kelin bo'lib tushdi. Hafta-o'n kun oralab, Po'lat akam bilan bizni ko'rgani kelib turardi.

Parkentda Ahmadxo'ja bobongning Zamira degan singlisi bo'lardi. Zamira ammamning eri No'monxo'ja pochchamiz imorat soladigan usta edi, shularning

Muhsiddin degan sho'pir o'g'lidan Jo'raxon xolangga sovchi keldi. Qizimiz begona yurtda qolib ketmayingan bo'ldi, deb suyunib, otam oq fotiha berdi.

Kichkina to'ychiq qilib, opamni Parkentga opketishdi.

Kattakon hovlida qarib-qartaygan ota-onam bilan o'zim qoldim. Ish ko'p, opalarimning o'rni har qadamda bilinadi. Sapxo'zning ishi-yu ro'zg'or tashvishi – pishirib-kuydirish, supurib-sidirish, mol-holga qarash, yem-xashak, ekin-tikin – hammasi bir o'zimga qolib ketdi. Mehribon Xudoyim tag'in ham menga o'xshaganlarga kechasini yaratgan ekan, kunduzi ulgurmagan ishlarimni tunda qilaman: sigir sog'aman, kuv pishaman, tog'ora-tog'ora kir yuvaman, xamir qorib non yopaman, qarsillatib o'tin yoraman. Sahar-mardonda bir-ikki soat mizg'ib olib, yana sapxo'zning ishiga ketaman.

Bir kuni kechga tomon to'qayzordan bir arava pichan ortib, qora terga botib uyga kelsam, onam tashqarida betoqat bo'lib turgan ekan, «Voy, bolam, yurishing ham bor bo'lsin, tez ust-boshingni tuzatib uyga kir, Parkentdan mehmon kelib qoldi», dedi sirli qilib.

Aravadagi yukni tushirib, etak tomondagi pichanxonaga tashiy boshladim. Shu payt ichkaridan oq dakana ro'mol o'rab, qora duxoba kamzul kiygan, baland bo'yli bir ayol obdasta ko'tarib chiqib qoldi, menga hayron bo'lib qaradi. Ustimda uvadasi chiqib ketgan po'payka¹, oyog'imda loyga botgan kirzavoy etik, qo'limda panshaxa, ust-boshimga xas-xashak, chakamug' yopishgan bir ahvolda turardim, shoshib salom berdim. Ayol salomimga bilinar-bilinmas alik oldi-da, etak tarafga o'tib ketdi.

¹ Po'payka – fufayka, paxta solib qavilgan kamzul.

Keyin bilsam, bu kishi bo'lajak qaynonam, adangning onasi – Ishqinisa buving ekan. Parkentda shunaqa uzoqroq qarindoshimiz borligini eshitib yurardim, lekin hech qachon uchrashib-ko'rishmagan edik.

Gapning qisqasi, Ishqi buving bilan adangning tog'asi – Abdusalom dodang maslahatlashib, Do'rmonga ketib qolgan Ahmadxo'ja akaning kenja qizi bor, deb eshitamiz, quda-anda bo'lsak, qarindosh-urug'chilik yo'qolib ketmasa, shu bahona bular ham yurtga qayt-sa, degan niyatda sovchi bo'lib kelishgan ekan.

Xullasi kalom, peshonayi taqdir ekan, ota-onam rozi bo'lib, Ishqi buving Parkentdan olib kelgan non sindirildi. Yo'q, qayerdan ko'rishaman adang bilan, u paytda bunaqa gaplar juda qattiq uyat sanalardi, qiz bola – palaxmonning toshi, qayoqqa qarab otsa, shu yoqqa ketaverardi. Ota-onasi boshing toshdan bo'lsin, borgan joyingda tosh bo'lib qotgin, deb nasihat qilardi. Ha, shu faqat toshni gapirardi.

Bir oydan keyin to'yimiz bo'ldi. Bobong bilan buving Do'rmonda bag'ri uzilib, bo'zlab qoldi. Onam bechora ne azobda qilgan sepimni bir aravaga ortib, Parkentga qarab yo'lga tushdik. Bir paytlar oqib ketganim kechuvga yaqinlashdik. Yuragimga vahima kirdi. Xayriyat, daryoda suv kam ekan, eson-omon o'tib oldik.

Men Parkentda Abdusalom dodangning uyiga kelin bo'lib tushdim. Adangning otasi erta o'lib ketgan, u kishini tog'asi katta qilgan. Shuning uchun dodang menga qaynota, sizlarga bobo o'rnida bo'lib qolgan.

Adangning o'ziniyam hovli-joyi bo'lgan ekan-u, yoshligida o'gay onasiga – Sultonxo'ja buvangning ikkinchi xotini Lazokat oyiga o'tib ketgan ekan. E, bolam-a, bularning barini aytaversam, «Ming bir kecha» bo'ladi.

Sultonxo'ja buvang madrasalarda o'qigan, o'ziga to'q odam bo'lgan ekan. Sho'ro hukumati Parkentga ham kelganidan keyin buvang suvning qayoqqa oqishini darrov sezib, partiyaga kiradi, melisada, selsovetlarda ishlaydi. Oxirgi paytda Kumushkondagi zagotzerno... ha, o'sha, don qabul qiladigan idorada boshliq bo'ladi.

Ishqinisa buvingga – amakisining qiziga uylanib, undan Lutfi amming bilan adang rahmatli, yana Samariddin, Sajariddin degan o'g'illari dunyoga kelgan ekan. Amming o'n yosh, adang yetti yoshga to'lganida Sulton buvang, murosasi kelishmay, Ishqi oyingni taloq qiladi-yu, Lazokat degan yosh, paranji tashlagan kammunis qizga uylanib oladi, lekin amming bilan adangni buvingga bermaydi. Bergandayam ularni boqishga buvingning qurbi yetmas ekan, qo'lida ikkita kichkina bolalari bilan otasining hovlisiga qaytib keladi, ota-onasi o'lib ketgan, hali uylanmagan ukasi – Abdusalom dodang bilan birga tirikchilik qila boshlaydi.

Endi, bolam, bu bedodlikni ko'rginki, erining uyi bilan otasining uyini bir devor ajratib turar ekan... Ikki-kita bolasi kundosh qo'lida xor bo'layotganiga, yana boshqa dard-u alamlarga chidab, buving bechora yigirma yetti yoshida beva qolib, qayta turmush qilmasdan dunyodan toq yashab o'tdi.

Otin opam eski kitoblardan o'qib bergan bir gap hech esimdan chiqmaydi:

*«Har kimki vaf o qilsa, vaf o topqusidir,
Har kimki jaf o qilsa, jaf o topqusidir».*

Sadag'ang ketay mashoyixlar xo'p topib aytgan-da. Bo'lmasa, shundoq karillab, Sulton boyvachcha bo'lib yurgan buvang o'ttiz uchinchi yili to'satdan o'n yilga qamalib ketarmidi? Hukumat hovli-joyini musoda-

ra qilib, begonalarga sotib yuboradi. Endi Lazokat oyi ham ko'chada qoladi, ikkita bolasi – Qamariddin amaking bilan Qo'zixon ammanni olib, akalarining uyida, bir yil unisinikida, yarim yil bunisinikida sig'indi bo'lib yashay boshlaydi.

Sulton buvangni Karmana degan uzoq bir joyga qamoqqa opketgan ekan, olti oydan keyin ichburug' bo'lib turmada vafot etadi. Lutfi ammann bilan adang onasining yoniga qaytib keladi. Ishqi buving azob ko'raverib, qiyinchilik ko'raverib, boshi toshdan bo'lib ketgan ayol edi, ocharchilik yillarida ham novvoychilik qilib, otasidan qolgan sigirning sut-qatig'ini sotib, bola-chaqasini boqadi. Abdusalom dodang kosibga shogird tushib, etik-mahsi tikishni o'rganadi. Olti jon bir amallab tirikchiligini o'tkazib yurganida Sajariddin degan amaking o'n ikki yoshida zotiljam bo'lib, Ishqi oyingning yurak-bag'rini o'rtaib, o'lib ketadi.

Urushdan bir yil oldin buving Lutfi ammannni uzatadi, keyin dodangni Dilovar kennayimga uylantiradi. Dodang farzand ko'rmasdan turib frontga ketadi. Qirq birinchi yili, sakkizinchi sinfni bitirishi bilan adangni ham armiyaga chaqiradi.

Samariddin amaking – ha, anavi katta uydagi rasmda nay chalib turgan yosh yigit shu – ulardan keyin u ham urushga o'tlanib, xuddi tog'ang rahmatliga o'xshab, borsa-kelmasga ketgan ekan, bedarak yo'qoladi.

Arslondek uch erkagini urushga jo'natib, buving Dilovar kennaying bilan hayhotdek hovlida qoladi. Bu orada Lutfi ammannning eri o'lib, uyam onasining oldiga qaytib keladi. Bechora uchta xotin ham kalxo'zda ishlab, ham novvoychilik qilib, do'ppi-jiyak tikib, kun o'tkazadi.

Dodang Vladivostok degan shaharda yetti yil, adang Eronda olti yarim yil xizmat qilib, Xudoning marhamati bilan sog'-salomat qaytib kelishadi.

Men kelin bo'lib tushganimda Parkentda tirik-chilik juda og'ir edi, kalxo'z odamlarni yil o'n ikki oy ishlatib, haq bermasdi. Qishloqda qiladigan boshqa ishning o'zi yo'q. Dodang yamoqchilik qilib topadigan uch-to'rt tanga bilan qora qozon qaynamaydi. Bu paytda dodangning katta o'g'li Abdushukur atak-chechak yuradigan bo'lib qolgan edi. Yetti jon ikki uy, bir ayvon, loyshuvoq xarobada och-nahor yashardik.

Hech iloji qolmaganidan keyin, ko'klamga chiqib, biz bo'lak bo'ldik. Shu ko'chada turadigan Mukambar amma degan qarindoshimizning og'ili bo'sh ekan, rahmi kelib shu joyni berdi. Supurib-sidirib ko'chib o'tdik. Bu o'lgur molxonaga shiptir hidi o'tirib qolgan ekan, har qancha tozalab, isiriq tutatsak ham, rayhon-u qalampir-munchoqni suvga solib sepsak ham, qo'lansa hid dimog'imizdan ketmasdi.

Oynisa mingboshining avlodi otamdan tortib olgan jannatdek hovli-joylarda davr-u davron surib yurardi, ko'rib, xo'rligimdan yig'lab-yig'lab olardim.

Bir kuni qattiq yomg'ir quydi, kulbamizning tomidan suv daryo bo'lib o'tib ketdi. Lutfi opam bilan chakka o'tib yotgan joylarga chelag-u tog'orachalarni qo'yib turgan edik, otam bilan onam kelib qolishdi, ust-boshlari shalabbo. Onam bechora holi-ahvolimizga hang-u mang bo'lib qoldi.

Qaynonam qudalarni Abdusalom dodangning uyi-ga boshladi, orqasidan men ham ammang bilan chiqib bordim. Bir piyola choy ichib, undan-bundan gaplashgandan keyin Ahmadxo'ja buvang:

«Mulla Abdusalom, Madriddinxo'ja, endi bunaqa qilib o'tirgan bilan ish bitmaydi, – deb gap boshladi. – Agar xo'p desanglar, kuyovim bilan qizimni Do'rmonga, sapxo'zga opketsam. Har holda, u yerda ish bor, oylik beradi. Tayyor uy, bag'rimizda bo'lasizlar. Mayli, qudamiz bilan Lutfinisayam borib turaverishsin, joyimiz bemalol», dedi.

Hamma jim bo'lib qoldi. Hech kimdan sado chiqmaganini ko'rib, otam rahmatli yana: «Xo'p desanglar, men borib, bolalarimni ishga olsangiz, deb Jahon opa bilan gaplashaman, – dedi. – Xijolat bo'lmanglar, janobi payg'ambarimiz ham vaqtida Xadicha onamizning uylarida ichkuyov bo'lib turganlar. Bandaning boshi – Ollohning toshi, deydilar. Nasib qilsa, vaqti-soati bilan yana Parkentga qaytib kelarsizlar, uy-joy qilib, tup qo'yib, palak yozarsizlar».

Ancha gap-so'zlardan keyin oldin adang bilan men Do'rmonga borib turadigan bo'ldik. Ishqi oying bilan Lutfi amming hozircha Abdusalom dodangning uyida qoladigan bo'ldi.

Ota-onamning bag'riga qaytayotganimdan o'zimda yo'q xursand edim. Faqat adang onasini tashlab, xotinining orqasidan ergashib ketayotganiga nam tortar edi. Nima qilsin bechora, sakkizni bitirib-bitirmasidan armiyaga opketgan bo'lsa, na ilm, na hunar o'rgatgan bo'lsa...

Shunaqa qilib, qirq sakkizinchi yili mart oyida adang bilan «O'zbekvino»ga ko'chib keldik, sapxo'zga ishga kirdik. Boshida ota-onam bilan turdik, keyinroq Jahon opa, «Ahmedova o'zimning peredovoy qizim», deb bo'sh turgan ikki xonali uyni bizga berdi.

Suyunib, darrov Ishqi buving bilan Lutfi ammaningni Parkentdan ko'chirib keldik. Ammaning ham sapxo'zda ishlay boshladi.

Qirq to'qqizinchi yili Guljahon opang tug'ildi. Chilasini chiqqanidan keyin bolani qaynonamga qoldirib, ishga chiqib ketdim. Bo'lmasa, meni bo'shatib, o'rnimga boshqa odamni olardi.

Ellik birinchi yili Sadriddin akang, ellik uchinchi yili Gulbahor opangni tug'dim, shunda ham ishdan qolmadim. Bolalarning og'zi oqqa tegib tursin, deb bir gallanskiy sigir oldik, o'ziyam bir chelak sut berardi jonivor. Tovuq, kurka, g'oz ham boqdik, ishqilib, olti jonning rizqi-nasibasini topib yurdik.

Bu orada Jo'raxon opam bilan Muhsiddin pochcham ham Parkentda kuni o'tmay qolganidan, bizni qora tortib, Do'rmonga ko'chib keldi. Ota-onamning hovlisida, chol-kampirga tirgak bo'lib yashay boshladi. Xolang ham sapxo'zga ishga kirdi, Muhsiddin akamga garajdan mexaniklik ishi topildi.

Ba'zan uch opa-singil xo'jayinlarimiz, bolalarimiz bilan ota uyimizga yig'ilardik, Siddiqa buving bizlarni o'choqboshiga yo'latmasdan, o'zi osh damlardi. Nabilarining bir hovli bo'lib chopib yurganini ko'rib, Ahmad buvang terisiga sig'masdan xursand bo'lib ketardi. Hamma kuyovlarini «siz»lab chaqirardi, «Xudoga ming shukur, bir o'g'limni olib, o'rniga uch o'g'il berdi», deb ko'ziga yosh olardi.

Ellik uchinchi yilning ko'klamida Stalin o'lib, Malenkop degan poshsho chiqdi. Bobongga o'xshab nohaq qamalgan, quvg'in qilingan odamlar sekin-sekin oqlana boshladi.

Otam rahmatli bir kuni hammamizni to'plab: «Bolalarim, biz endi qarib, o'lim sherigi bo'lib qoldik. Xoki

turobimiz musofir yurtlarda qolib ketmasin. Maslahat bilan, hovlimizni sotsak, Parkentdan bir joy olib, oyingiz bilan ketsak. Sizlar hozircha bu yerda qolib ishlab turinglar, nasib qilgan kuni sizlar ham qaytarsizlar», dedi.

Hammamiz o'ylanib, xomush bo'lib qoldik, chunki ota-onasiz bu joylar biz uchun Do'rmon emas, o'rmon edi-da.

Bobongning gapi bilan hovlimiz savdoga qo'yildi, ammo hadeganda sotilmadi. O'zi, uy sotaman, desang, doim arzon so'raydi, olaman desang – teskarisi, qimmat so'raydi. Xullas, u kishining ko'zi ochiq paytida uyjoyni sotishning iloji bo'lmadi.

Bobong rahmatli ellik oltinchi yili, kasal-og'riq bo'lmasdan, hech kimga og'irligini solmasdan, bandalikni bajo keltirdi.

Taqdir ekan, otamning azasiga borolmadim: o'n to'qqizinchi yanvar kuni ertalab sapxo'zdagi o'sha ikki xonali kulbamizda sen tug'ilding. Doya xotin – qo'shni-miz Savri yanga yo'rgakka o'rayotganida xabar keldi.

Sen otamning o'rniga dunyoga kelgansan, bolam, sen men uchun otamsan...

Qahraton qish, tuf desang, tupuging tosh bo'lib qotadi. Seni bag'ringa bosib, zavolli otamni eslab, faqat yig'layman. Yig'layverib, shishiblar ketibman.

Oxiri Ishqi oying jahli chiqib:

«Bo'ldi qil, suting qochib ketadi, o'lim haq, nima, Xudo bilan urishmoqchimisan?» deb qattiq koyib berdi.

Ko'zimning yoshi quridi-yu, dilimning yoshi qurimadi. Tursam ham, yursam ham, Otin opam o'qib beradigan:

*«Otosi o'lmagan kim bor,
Onosi o'lmagan kim bor?»*

Bu musofir shahrinda

Chin yetim bo'lmagan kim bor?» –

degan baytlarni takrorlar edim.

Otam rahmatli niyatiga yetolmadi, Parkentning tuprog'idan ikki gaz yer nasib qilmadi. Mahalla-ko'y, oqsoqollar maslahatlashib, Po'lat akam bosh bo'lib Arg'indagi qabristonga dafn qilishdi.

Bobongdan keyin onam Do'rmonda turolmadi. Hovlini sotib, topgan-tutganini qo'shib, Parkentdan bir joy oldi. Jo'raxon xolang, Muhsiddin pochchang bilan birga ko'chib ketdi.

Huvillab qolgan «O'zbekvino»da bizning ham turgimiz kelmasdi, lekin boshimizda vatanimiz yo'q, Parkentga qaytib borolmas edik.

Bu orada Abdusalom dodang Yangiyo'lda «Maloch-niy» degan kalxo'zda gektarchilik¹ qilayotgan ekan, adangni yoniga chaqirdi. Men bormaylik, desam, daromadi yaxshi ekan, birgalashib ishlasak, yomon bo'lmas, deb turib oldi. Sapxo'zdan bo'shab, ko'ch-ko'ronimizni ortib, Yangiyo'lga jo'nadik. Yana yerto'la qazib, chayla qurib, polizning boshiga ko'chib chiqdik, qovun-tarvuz, pomidor-bodring ekdik.

Dehqonchilikning noni qattiq, goh ekan urug'ing unib chiqmaydi, goh yomg'ir, do'l urib ketadi, issiq yo kasalga chalinadi. Kuzga borib amallab yetishtirgan hosilingni kalxo'z g'irromlik qilib opqo'yadi, bir-ikki mashina qovunmi, tarvuzmi orttirsang, bozorda sotgani qo'ymaydi, «ispikulyon» deb oborib qamaydi.

Abdusalom dodang bilan birga Islohot aka, Najim qori, Mahmud olako'z, Mas'hariddin aka degan besh-

¹ *Gektarchi* – kolxozdan shartnoma asosida ijaraga yer olib dehqonchilik qiladigan kishi.

oltita hamqishloqlar ham Parkentdan bola-chaqasi bilan kelib, shu «Malochniy» kalxo'zda gektarchilik qilardi.

Bizning yerimiz Mas'hariddin akaning yeri bilan yonma-yon edi, uning Zavqiddin degan bir ukasi bor ekan, boshdan menga yoqmadi. Juda surbet edi, hammaga zo'rlik qilardi, suvni faqat o'zining ekiniga bog'lab olardi.

Adang rahmatli yoshligidan yetim o'smaganmi, ko'ngli bo'sh, yuvosh odam edi, birovdan haqini talab qilolmasdi.

Yozning avji chillasida navbatimiz kelgan bo'lsayam, Zavqi noinsof uch kun biz tomonga bir tomchi suv o'tkazmadi. Ne azobda ko'kartirgan ekinlarimiz qovjirab qoldi. Oxiri bo'lmagandan keyin adang mening qistovim bilan borib, ikki-uch marta Mas'hariddin aka bilan gaplashib keldi. U kishi, suv ikki kun Madriddin akangning navbati, bularga tegma, deb ukasiga tayinlabdi. Namozshom payti suv binoyidek oqib turdi, jo'yaklarga tarab qo'yib, chaylamizga qaytib keldik. Choy-poy ichib, xufton aralash, fonusimizni ko'tarib suvdan xabar olgani bordik. Borib ne ko'z bilan ko'raylikki, Zavqi muttaham ariqdagi suvni yana o'zining ekiniga qamab turibdi-da!

Adang bechora: «Hoy, Zavqiddin ukam, nima qilganing bu?» – deganini biladi, birdan ariqdan otilib chiqib, adangning yoqasidan olsa bo'ladimi? Yerga chalqancha yiqitib, he yo'q-be yo'q so'kib, do'pposlab ura ketdi.

«Voy, qo'yvor, noinsof, nega urasan?!» – deb dod solaman, qani endi qulog'iga gap kirsam.

Birdan boshim zing'illab, ko'zimga qon to'lib ketdi. Qayoqdan kuch keldi, bilmayman, bu quturgan

to'ng'izni yerdan dast ko'tarib, ariqqa otib yubordim. Jon shirin, ha, qo'rqmas ekan, kuchukvachchaga o'xshab vangillab arang o'rnidan turdi, bo'kirib men-ga qarab bostirib kelayotgan edi, bosh-ko'zi aralash qarsillatib urdim, uraverdim. Adang orqamdan kelib qo'limni mahkam ushlab olmaganida, bilmadim, Zav-qining holi nima bo'lardi...

Basharasini kafti bilan bekitib, orqa-o'ngiga qaramasdan, cho'loqlanib qochib qoldi.

«O'ldik endi, hozir qarindosh-urug'ini boshlab keladi», dedi adang cho'chib. Indamadim, ro'molim yerga tushib, tuproqqa belanib yotardi, olib zo'rg'a boshimga o'radim. A'zoyi badanim zir titrardi.

Yarim kechagacha hech kimning qora-qurasi ko'rinmadi. Ertasiga eshitsak, Zavqi tong qorong'isida Parkentga jo'nab ketibdi, xotin kishidan kaltak yebdi, degan isnodga chidash qiyin, qaytib bu yerlarga qadamini qo'yadi.

Bu janjalni birov bilib, birov bilmadi, biz ham do'mbira qilib o'tirmadik.

Kuzga borib, hosilni yig'ib olganimizdan keyin Ab-dusalom dodang bola-chaqasi bilan Parkentga ko'chib ketdi. Biz to'rtta bola, er-xotin, qaynonam, qaynega-chim «Malochniy»da Aliqambar aka degan tagi farg'onalik bir odamning tashqi hovlisida ijara yashab qishni o'tkazdik.

Ko'klamga chiqib, yana gektarchilikka ketdik. O'tgan yili qovun-tarvuzdan daromad bo'lmagan edi, Aliqambar aka bir tanishidan toza urug' topib berdi, o'ttiz so'tiqqa sabzi bilan kartoshka, qirq so'tiq yerga piyoz ekdik.

Piyoz nega achchiq, bilasanmi, bolam? Chunki dunyoda piyozdek mehnati og'ir, mehnati achchiq

ekin yo'q. Dehqon bechora piyozni suv bilan emas, ko'z yoshi bilan sug'oradi. Yerdan nish urib chiqqanidan boshlab kunora o'tash kerak. Har ikki-uch kunda sug'orish kerak, suvdan keyin birpasda o't bosib ketadi, cho'kkalab o'tirib yana o'toq qilish kerak. Oftobning tig'ida kun bo'yi boshingni ko'tarmasdan ming-minglab begona o'tni bittalab yulib olishing kerak.

Shu azoblarni sen ham ko'rgansan, yaxshi bilasan, Xudoga shukurki, sening bolalaring bilmaydi.

Mehribon Egam, baxtimizga, hosil yaxshi bo'ldi, kalxo'zga planini topshirib, ortgan ikki mashina piyozni Toshkentga Meravat¹ bozoriga oborib sotdik. Kartoshka-sabzidan ham ozgina daromad qildik.

Qo'limizda uch-to'rt tanga pulimiz bor edi, Ishqi oying, adang o'tirib maslahatlashdik: Parkentdan joy olib qaytib ketsakmikan? Lekin u yoqda hammaning tirikchiligi abgor, har taraflarda tentirab yurganini eshitardik.

O'ylab-o'ylab, endi baxtimizni Toshkentda sinab ko'rmoqchi bo'ldik. Mashoyixlar, yashasang yo ko'hi balandda, yo shahri azimda yasha, deb bejiz aytganlar. Parkentimiz ko'hi azim edi, u yerda yashab ko'rdik, qani endi, yo Razzoq, shahri azimni ham bir ko'raylik-chi.

Shu Meravat bozorining atrofida «Zavodsko'y» degan ko'cha bor ekan, adang shu yerdan kichkina bir uyning daragini topib keldi. Borib ko'rdik, jugutlarning hovlisi ekan, bo'yradek sahni, ikkita katalakdek eski uyi, o'rtada dahlizi bor, devor-derazalari oqlanib-ko'klangan. Ko'nglimiz to'lmadi. Yana ko'p uylarni ko'rdik, biri ma'qul bo'lsa, puli ma'qul bo'lmadi,

¹ Meravat – Mirobod (sheva).

birining puli ma'qul bo'lsa, o'zi to'g'ri kelmadi. Xullas, taqdir-nasiba ekan, aylanib-aylanib, o'sha jugutlarning hovlisini oladigan bo'ldik.

Bir ming to'qqiz yuz oltmishinchi yili noyabr oyida shu joyga ko'chib kirdik. Xudoga shukur, nihoyat, bizning sho'r peshonamizga ham boshpana – vatan bitdi, katalakdek bo'lsayam o'zimizning uyimizga – o'lan to'shagimizga ega bo'ldik. Opa-akalaring Mera-vat bozorining yaqinidagi temiryo'l maktabiga qatnay boshladi, adang uyimizning yonida taxta chiqaradigan zovut bor ekan, shunga ishga kirdi.

Bu orada Lutfi opamning baxti ochilib, Parkentdagi G'ulom aka degan, xotini o'lgan bir kishiga turmushga chiqib ketdi. Ammang bechora umrining oxirigacha befarzand bo'ldi, erining to'rtta yetim bolasini, keyin nevaralarini boqib katta qildi.

Shaharda yashashni ham chidaganga chiqargan ekan. Keng dala joylarda emin-erkin yashab yurgan ekanmiz, bu yerda juda qiynalib qoldik. Ilgari faqat go'sht bilan oqyog'ni bozordan sotvolardik, qolgan hamma narsa o'zimizning tomorqadan, bog'-dalalardan chiqardi, endi suvni ham sotvoladigan bo'ldik. Bor topgan-tutganimizni hovliga to'laganmiz, hatto ko'chadan ozgina qarzimiz ham bor edi. Bitta rabochiyning oyligi yetti jonning qay biriga yetsin?

Bir kuni ishxonada adangning oshqozon yarasini ochilib ketib, kasalxonaga opketib qoldi, bir oydan ko'proq Taxtapuldagi infeksiionniy banisada qon ketib yotdi. Sizlarning baxtingizga Xudo qaytarib berdi. Kasalxonadan chiqqanidan keyin ham ikki-uch oy ishga yaramasdan yotib qoldi.

Ahvolimiz tang bo'lib, bir kuni nonga ham pulimiz qolmadi. U yoq-bu yoqni titkilab qarasam, bitta xalta-

da bosvoldi qovunning urug'i bor ekan, shuni qozonga solib qovurdim, tog'orachaga solib, ikkita istakon topib, akang bilan birga zovutning oldiga chiqib o'tirdim. Uch soat o'tirdik, qani, bir odam so'rasa. Oxiri, joyimizni o'zgartirib, kinoprakatning idorasi oldiga borib turdik, «Семичка, кому жаренный семичка!» – deb baqirib odam chaqirdik. O'tgan-ketganlar umrida bunaqangi «semichka»ni ko'rmagani uchun hayron bo'ladi, ba'zilar ustimizdan kuladi. O'n yoshlardagi bitta qiz besh tiyin berib bir istakon oldi, xursand bo'lib, yaxshilab qog'ozga o'rab berdim, nariroqda, iskameykada onasi o'tirgan ekan, ko'tarib borgan edi, urishdi shekilli, birpasdan keyin «Yoqmadi», deb qaytarib berdi.

Xullas, peshingacha kinoprakatning eshigi oldida sarg'ayib o'tirdik. Akang bechora ham oftobda shaftoli qoqi bo'lib ketdi. Hammasi bo'lib o'n besh tiyinga savdo qilgan edik, bitta buxanka olish uchun yana bir tiyin yetmasdi.

Shu payt, yo Olloh, qudratingdan, ne ko'z bilan ko'rayki, ro'paradagi ko'prikning o'rtasidan Abdusalom dodang, yelkasida katta brezent sumka, ikkala qo'lida bidon idish, to'g'ri biz tomonga qarab kelyapti. Akang: «Ana, dodam, dodam kelyaptilar!» – deb yugurib borib, bo'yniga osilib oldi. U kishi ham qo'lidagi narsalarini yerga qo'yib, «Dodaginang aylansin!» – deb akangni quchoqlab oldi, mening ahvolimni ko'rib hayron bo'lib qoldi.

Ko'zimning yoshini artib, yelkasini tutib so'rashdim. Birgalashib uyga keldik. Dodang sumkasini to'ldirib go'sht-yog', Parkentning bo'rsildoq noni, oq olma, qantak o'rik, bidon idishlarda sut-qatiq, suzma olib kelgan ekan, uyimizda xuddi hayit bayram bo'lib ketdi.

Yarim kechagacha uxlamasdan gaplashib o'tir-dik. Dodang ahvolimizga achinib, hovlimizni sotib, Parkentga ko'chib ketishni maslahat berdi. Ammo qiy-nalsak ham, Toshkentga endi-endi o'rgana boshlagan edik, ketolmasdik. Menga qolsa, bolalarim shahardagi yaxshi maktablarda o'qib, institutlarni bitirib, odam bo'lsa...

Dodang Chorsu bozorida ishi bor ekan, ertasi adangga uch-to'rt so'm pul berib, nonushta ham qil-masdan barvaqt turib ketdi.

Adang asta-sekin tuzalib, ishga chiqdi. Lekin bari-bir topgani ro'zg'orga uchma-uch ham yetmasdi.

Oxiri, o'ylab-o'ylab, hovlining chetiga tandir qur-dik, qaynonam bilan non yopib sotadigan bo'ldik. Erta-lab azonda bir marta yopaman – Guljahon opang bilan akang zovutning oldiga chiqib birpasda sotib keladi. Peshinga ikkinchi tandirni uzaman – Gulbahor opang bilan sen sotib kelasan. Sen u vaqtda besh-olti yoshda eding, og'irlik qilmasin, deb tog'oraga o'nta-o'nta non solib berardim. Melisa o'lgurlar, yosh bola savdo qili-shi mumkin emas, deb shunga ham qo'ymasdi.

O'shanda Zafariddin ukang qornimda yetti-sakkiz oylik edi. Tinimsiz tandirning oloviga kirib-chiqaverib, holdan toyib qoldim.

Bir kuni tandirning tepasida boshim aylanib, qo'limda rapida bilan gup etib yiqilibman. Guljahon opang yonimda edi, qo'rqib ketib, darrov qo'shnimiz Oyjon opaga chiqibdi, u «tez yordam» chaqiribdi. Bir-pasda do'xtir kelib, Chilonzordagi raddomga opketdi.

Umrimda kasal-pasal bo'lmaganman, lekin Zoya Petrovna degan do'xtir tekshirib, bir dunyo kasal topdi, rosa urishdi. Eng yomoni, qonim juda kama-yib ketgan ekan, bu ahvolda tug'ish mutlaqo mumkin

emas, dedi. Lekin oy-kunim yaqinlashib qolgan edi, dori-darmon qilgan bo'lishdi, shu alfozda bir haftadan keyin ukang tug'ildi. Shu oltinchi farzandim chaylada emas, yerto'lada emas, birovlarining ijara uyida emas, odam bolasiga mos sharoitda dunyoga keldi.

E, nimasini aytay, bolam, Guljahon opangga kechasi kir yuvib o'tirganimda to'lg'oq tutib qolgan, akangni dalada beda bog'lab yurib tuqqanman. Nega hayron bo'lasan, u paytda faqat men emas, hamma xotinlarning peshonasiga yozgani shu edi.

Zafariddin tug'ilgan yili Gagarin osmonga uchgan edi, Zoya Petrovna uni yaxshi ko'rib, «Gagarin» deb erkalatardi.

Bolamning holati yaxshi edi-yu, mening ahvolim kundan-kunga yomonlashib borardi. Ko'kraginga sut kelmay qo'ydi, do'xtirlar shisha butilkaga sut solib ukangni boqdi. Menga ikki marta bir litrdan qon quydi, sal tuzalgandek bo'ldim, lekin boshimni yostiقدan ko'tarishga majolim yetmas edi.

Raddomda uzoq ushlamas ekan, sakkiz kundan keyin uyga javob berdi. Turib yurolmas edim, zambilga solib meni Do'mbiroboddagi kasalxonaga jo'natdi, ukangni Ishqi oying uyga opketdi.

Shunaqa qilib, bolamni to'yib bag'rimga bosolmadim ham. Kasalxonada uch oy yotdim, beri qarash o'rniga tobora orqaga ketyapman. Nafasim qisadigan bo'lib qoldi, yuragim to'rga tushgan qushga o'xshab tinimsiz tipirchilaydi, do'xtirlar ko'rib, «попок сердца» dedi. Bilmadim, dori-pori yoqmadimi, butun a'zoyi badanimga yara-chaqa toshib ketdi. Uyqum yo'qoldi, kechalari vahimaga tushib, o'rnimdan sapchib turib ketardim. E, Xudojon, deb yig'layman nuqul, o'lib-netib qolsam, oltita bolamning holi ne kechadi?

Parkentdan onam, opalarim kunora xabar olib turishadi, yaxshi gaplar aytib, ko'nglimni ko'tarmoqchi bo'lishadi, lekin yuz-ko'zlaridagi sarosimani ko'rib, ahvolimni xuddi oynada ko'rgandek bo'lardim.

Otin opam bechora ikki-uch marta Chirchiqdan kelib, Saidaxon degan yaxshi do'xtir juvon bor edi, shundan ruxsat so'rab, Qur'on o'qib dam soldi. Sal yengil tortgandek bo'ldim.

Bir kuni kechasi og'riqqa chidolmasdan, ko'zimning yoshi yana daryo bo'lib yotgan edim, Saidaxon navbatchi ekan, oldimga kirib keldi. Issig'imni o'lchadi, bir piyola choy ichirdi, yuzimni, peshonamni siladi. Juda mehribon, shirinso'z, farishtali ayol edi o'ziyam.

«Opa, – dedi qo'llarimni silab o'tirib, – men anketangizni yana ko'rib chiqdim. Nazarimda, sizga Toshkentning havosi to'g'ri kelmabdi, bilasizmi, uy-ingizning yonida karbaron zavodi bor-a, turgan-bitgani zahar chiqaradi. Maslahatim, havo almashtiring, asli parkentlik ekansiz, qishlog'ingizga ko'chib keting. Men ikki-uch marta kasal ko'rgani borganman u joylarga, opa, jannatning o'zi-ku Parkent. Meni aytdi, deysiz, tog' havosidan to'yib-to'yib nafas olsangiz, ko'rma-gandek bo'lib ketasiz, yosh ekansiz hali...»

Saidaxonning shu gapi yuragimga tog'dek dal-da bo'ldi, ertalab adang kelganida: «Meni Parkentga, onamning oldiga oborib qo'ysangiz, peshonamda bo'lsa, tuzalib ketarman, ajalim yetgan bo'lsa, o'shatda o'larman», dedim.

Adang rahmatli ertasiga bir «Volga» taksini kira qilib, kasalxonadan opchiqib ketdi. Bu yerga qandoq kelgan bo'lsam, yana shundoq – zambilga solib mashinaga ortishdi.

Guljahon opang bilan akang orqamdan yig'lab qoldi.

Siddiqa oyingning uyida bir hafta yotdim, keyin tag'in ahvolim og'irlashdi. Bir qultum suvni ham arang yutadigan bo'lib qoldim. Parkentning kasalxonasiga oborib yotqizishdi.

Qiyin-qiyin, adang bechoraga qiyin bo'ldi. Ishdan chiqib, kunora buyoqqa qatnaydi, kechasi bilan oldimda o'tirib chiqadi. U paytda avtobuslar kam, yo'lovchi mashinalarga osilib, azonda zovutga ishga ketadi.

Bir kuni – Jo'raxon opam tepamda o'tirardi – tashqariga chiqqanidan foydalanib, tumbochkada turgan xaltachasini ochib ko'rsam, qaychi, nina-ip, paxta, doka-poka bilan birga kichkina oyna ham bor ekan. Oynaga qarab, o'zimning ahvolimdan o'zim qo'rqib ketdim.

Ertasiga adang keldi, bir soatcha o'tirib, ketishga otlanganida: «Adasi, men sizdan mingdan-ming roziman, siz ham mendan rozi bo'ling, – dedim. – Xudo xayringizni bersin, mendan keyin bolalarimni detdomga topshirmang. Onam qarib qolgan, qarashga kuchi yetmaydi, qiynalsangiz, opalarimga bering», dedim.

Adang yig'lab yubormaslik uchun atay jahl qilib: «Ahmoq, esipast, niyatingni yaxshi qil!» – deb urishib berdi.

Shundan keyin ikki kecha-yu kunduz daragi bo'lmay ketdi. Uchinchi kuni peshin payti Lutfi am-mang shoshib kelib qoldi. Bilsam, adangning oshqozoni og'rib, yana kasalxonaga tushibdi. Dard ustiga chipqon, degandek, Zafariddin ham qattiq shamollab, Ishqi oying vagzalni yonidagi detskiy banisada olib yotganmish. Bolalardan xavotir olmang, dedi am-mang, qo'ni-qo'shnilar qarab turganmish, zovutdan ham kelib xabar opketishayotgan emish.

Ertasiga Po'lat akam Toshkentga bir ish bilan borgan ekan, qaytishida Guljahon opangni oldimga opkeldi. Opang bola-da, soddalik qilib aytib qo'ydi: Ishqi oying banisada kir yuvaman, deb ovora bo'lganida, sanitarka qiz Zafariddinni cho'miltiraman, deb, marganso'pkali¹ suv to'la vannaga solgan ekan, bolam bechora kuyib qopti.

Bu gapni eshitib, dodlab yubordim, dunyo ko'zimga qorong'i bo'ldi, yig'lashga ham majolim qolmagan edi, shipga termulib, ich-ichimdan nola qildim: Xudojon, shu bolalarimning haqqi-hurmati, meni hozir o'ldirma, shu norastalarning haqqi-hurmati o'zing shifo ber.

Xudo ohimni eshitdi.

Shu kundan boshlab asta-sekin tuzalishga o'tdim. Endi yo'lga kirgan go'dakka o'xshab, amallab yurishni boshladim. Hisorakda Suluv opa degan tabib xotin bor ekan, shu kelib ko'rdi, har kuni nahorga qora bug'doyning noni bilan qimiz ichishni buyurdi.

Yaratgan egamning qudrati bilan dard-u kasalim arib, bir yil-u ikki oy deganda Toshkentga – uyimga qaytdim, Zafariddin ukangni ham birinchi marta qo'limga oldim, yotsirab yig'ladi. Kasalxonada qattiq kuydirib qo'yan ekan, ko'kragida xuddi yomon kasalning iziga o'xshab, oq-oq dog'lar bitmasdan qolib ketibdi, ko'rgan odam nima deb o'ylaydi, deb battar siqildim.

Bu orada bir qiziq voqea bo'ldi: kasalxonadan chiqqanimdan keyin yasangan-tusangan bir ayol uyimizga qidirib keldi, ko'zining yoshini oqizib, Ishqi oyingga hasrat qildi. Peshonasida bitta-yu bitta qizi bor ekan, o'n yildan beri befarzand emish. Bizning

¹ *Margansupka* – margansovka.

daragimizni kimdandir eshitib kepti. «Qiyналgan oila ekansizlar, shu bolani Xudo yo'liga bizlarga bersangiz, ota-onasidan ziyoda qilib boqardik, qancha pul desa-ngiz – beramiz», dedi.

Buving rahmatli bu gapni eshitib, alangayi otash bo'lib ketdi. «Kim sizni bu yerga yubordi? Qaysi uying kuygur imonsiz, Ishqinisa bolasini sotadi, deb aytdi sizga? Kafanligimni sotib bo'lsayam o'zim boqaman, bildingizmi? Beshtasiga rizq bergan Egam oltinchisi-ga ham beradi. Qani, tur o'rningdan, kuchala yegan joyingda tirish!» – deb haligi bechorani oldiga solib quvdi.

Shu-shu, Ishqi oying Zafariddinni o'zining o'g'li qilib oldi.

«Bo'ldi, bir marta banisada sanitarkaga ishonib, adabimni yeganman!» deb, hech kimga, hatto mengayam ishonmasdi. Bolani bir qadam yonidan siljitmaydi, kechasi o'zi bilan olib yotadi, to'y-ma'arakaga boradigan bo'lsa, birga opketadi. Ba'zi qarindoshlarimiz g'ashi kelib: «Obbo, muncha endi, nima, shu tirmizak sizga marmartosh qo'yarmidi?» deb kesatadigan bo'ldi, bir-ikkitasi hatto ukangga «marmartosh» – deb laqab qo'ydi, lekin Ishqi buving Zafariddinni umrining oxirigacha birovga bermadi.

Endi non yopish yo boshqa og'ir ishga yaramas edim. Adang kunduzi zovutda ishlab, kechasi kino-prakatning idorasida kocheharlik qila boshladi.

Bu vaqtda Qamariddin amaking SAGUni bitirgan, uyimizga kelib-ketib yurardi, qanaqadir vistapkada¹ ishlardi, shu yerdan menga qorovullik ishini gaplashib berdi.

¹ *Vistapka* – vistavka, san'at asarlari ko'rgazmasi.

Ishim miltiq taqib biron joyni qo'riqlash emas, o'rischasiga «исматритель» der ekan, har xil rasmlar, haykallar qo'yilgan katta zalda tomoshaga keladigan odamlarga qarab turish edi. Oyligi kam, lekin tinch ish edi.

Goh-goh sizlarni hammanglarni opkelib vistap-kani tomosha qildirardim, gazsuv, marojniylar oberardim, xursand bo'lib ketardinglar. Vistapkaning ichida kino ko'rsatadigan kichkina xonasi ham bor edi, «Tohir-Zuhra», «Yalangto'sh» kinolarini shu yerda birgalashib ko'rganmiz.

Men bilan birga ishlaydigan Alfiya opa degan no'g'ay kampir bor edi, shundan to'qishni o'rgandim. Guljahon opangga ham o'rgatdim, hammanglarga jun paypoq, qo'lqop, shapka-yu nimchalar to'qib berdim.

Shu orada yana bir ish bo'lib, Parkentga ko'chamiz, degan fikrimiz tezlashib ketdi.

Bir kuni mahallaning ayollari yig'ilib, sumalak qiladigan bo'ldi. Ko'chaning boshida turadigan Umarvoy akaning hovlisiga o'choq qurildi. Buving hamma qatori non, qand-qurs, un, yog' ko'tarib sumalak bo'ladigan joyga chiqdi, Zafariddinni o'n marta tayinlab, arang menga qoldirdi.

Kechasi bilan qo'shni ayollarga qo'shilib, o't yoqib, qozon kavlab uxlamasdan chiqadi. Ertalab sumalak pishganidan keyin mahallaning dasturxonchisi – korchalon bir xotin hammaning idishiga sumalak suzib tarqatishni boshlaydi. Navbat buvingga kelganida, yonidagi juvonga qarab: «Qani, parkentlik xolangning tovog'ini ol», deb buyuradi.

Ishqi oying rangi bir holat bo'lib, sumalakni ko'tarib to'g'ri uyga keldi-yu adangni chaqirdi.

«Madriddin, Toshkentda yuz yil yashasam ham, baribir toshkentlik bo'lolmas ekanman. Agar mening o'g'lim bo'lsang, tez uyingni sotib, meni Parkentga opketasan, suyagimni suyaginga qo'shasan!» – deb qattiq turib oldi.

«Qo'ying, xafa bo'lmang, dasturxonchi sizni kam-sitishga aytmagan, parkentlik ekaningiz rost-ku, axir», deb qancha gapirsak ham, so'zida turib oldi. Ha, bolam, til jarohati – dil yarasi, deb mashoyixlar bekor aytmagan.

Shundan keyin adang ikki-uch marta Parkentga borib keldi, sotiladigan joy qidirishga tushdi. Devonaning ishini Xudo o'nglaydi, deganidek, shu orada amaking Lazokat oyini ko'rgani qishloqqa borgan ekan, qarasa, Abdusalom dodangning hovlisining yonida Turdi novcha deganning uyi sotilayotgan ekan, shartta, men olaman, deb bay puli berib kepti. Kechqurun, aka, men sizga uy opqo'ydim, deb xursand kirib keldi. Qo'limizda bir so'm pul yo'q, adang hayron bo'lib ukasini koyidi, lekin harakatga tushib qoldi. Bir oyning ichida Toshkentdagi yetti yil yashagan uyimizni sakkiz yuz so'mga sotib, oltmish uchinchi yilning may oyida, mana shu hovliga ko'chib keldik.

Turdi novchadan qolgan pastqam bostirmanini buzib tashladik, qarz-havola bilan, qarindosh-urug'lar hashar qilib, uch xona, bir dahliz, bir ayvonli, sinch imoratni qora qo'rg'on qilib tiklab oldik.

Keyin adang dodangga qo'shilib, Parkentdan o'ttiz kilometrcha naridagi Qoramanas degan joyga, qozoqlarning kalxo'ziga dehqonchilik qilgani ketdi. Men kasal bo'lganim uchun borolmadim, Ishqi oying o'g'liga achinib, Zafariddin ukangni olib, adangning yoniga ko'chib ketdi.

Qora sovuq tushguncha loaqal bironta xonani remont qilib, yashaydigan ahvolga keltirish kerak. Usta qimmat, tavakkaliga bir kuni somonli loy qordim, umrimda birinchi marta qo'linga andava olib, to'rdagi katta xonani suvashni boshladim. Oldiniga hech o'xshamadi, loy yopishmasdan oqib tushaverdi, devorni qing'ir-qiyshiq qilib suvasam ham eshik-derazalarning kesakilarini, tokchalarning raxini eplash qiyin bo'ldi. Yo'q, keyin loyni obi-tobiga keltirib, andavani bir tekis yurgizishni bilib oldim, ikkita xonani bir amallab qora suvoqdan chiqardim.

Endi shiftni bir narsa qilish kerak. U paytlarda faqat kalxo'zlarning kulupi-yu¹ rais-paislarni uyining shifti fanerdan bo'lmasa, qolgan hammaniki yoppasiga chiylampa² bo'lardi.

Chiylampaga avvalo chiy kerak, sotvolishga pul yo'q.

Shu orada bir kuni Siddiqa oying kelib qoldi. Bilmadim, shu to'qayda yashaganimizda o'rgangan bo'lsa kerak, hovlining o'rtasiga do'kon³ qurib, menga qamishdan chiy to'qishni o'rgatdi.

Akang bilan Yayilmaga borib, Hojiko'lning bo'yidan qamish o'rdik. Siddiqa oying qo'shnisining eshak-aravasini so'rab oberdi, shunga ortib opkeldik.

Chiy to'qish uchun oldin qamishni yaxshilab quritib, bittalab tozalash kerak, keyin har birini do'konga alohida-alohida tortib, kanop ip bilan ikki-uch joyidan mahkam chiyrab bog'lash kerak.

Uch kun urinib, ikkita xonaning shipiga yetadigan

¹ *Kulup* – klub (sheva).

² *Chiylampa* – qamish ustidan loysuvoq qilib shiftni yopish.

³ *Do'kon* – yog'och dastgoh ma'nosida.

chiy to'qidim. Ko'chib kelganimizda opkelgan katta choy yashiklar bor edi, shularning yonboshiga qoqilgan temir tasmalarni ko'chirib, bolg'a bilan urib tekisladim. Keyin taxta eshakka¹ chiqib, chiylarni ana shu temir tasmalar bilan shipga mix qoqib mahkamladim. Bu juda qiyin ish edi, bir odam mix qoqsa, ikkinchi odam chiyni ko'tarib turishi kerak edi.

Chiyni ushlab turishga Guljahon opang bilan akangning bo'yi yetmasdi, lekin amallab qoqib oldik. Endi chiyga somonli suyuq loyni ozgina-ozginadan yalatib, yopishtirib chiqish kerak. Agar ko'proq ber-vorsang, paq etib tashlab yuboradi. Birinchi loy quriganidan keyin shiftni rosmana suvoq qilsang bo'ladi.

E, kimdan o'rganardim bu hunarni, bolam, hayotning o'zi o'rgatdi-da. Zehnim o'lgur tuzuk ekanmi, har qanaqa ishni bir marta ko'rsam – bas, qaytarib bajara olardim, lekin bu chiylampa degani azob ekan, tepaga tikilaverib, bo'yin tomirlaring qotib qolarkan.

Shunaqa qilib, bir oycha deganda ikkita xonani qo'ldan chiqardim. Polga taxta yo'q, taxtaga pul yo'q, zambillab, chelaklab tuproq tashib, uyning ichidagi poydevor chuqurini to'ldirdik, somonli loy bilan tekis qilib suvadik. Quriganidan keyin oldin bo'yra, uning ustidan eski namatlarni soldik. Eshik-derazaning o'rniga ola sholchani qalin qilib qoqdik. Harna, issiq-sovuq, shamoldan pana bir joy bo'ldi.

Noyabrning oxirida adang bilan Ishqi buving Qoramanasdan bir-ikki mashina qora tarvuz, qirqma qovun, mosh, loviya, jo'xori, sabzi-piyoz ortib ko'chib keldi. Uyni ko'rib hayron qoldi. Xudo bergan ana shu rizq-ro'zga qanoat qilib, qishni o'tkazdik.

¹ *Taxta eshak* – taxta havoza ma'nosida.

O'zimning o'qimay qolib ketganimni o'ylab, ko'p armon qilardim. Shuning uchun ham sizlarning o'qishingizni juda qattiq nazorat qildim. Ro'zg'or o'lgurning ishi har qancha boshimdan oshib-toshib yotmasin, har shanba kuni kechqurun bir soatmi, ikki soatmi vaqt topib, darslaringizni, kundalik daftarlaringizni tekshirishni kanda qilmadim. Nimasini aytay, bolam, uyimizda na stol, na stul bor, yerda yotib dars tayyorlardinglar, lekin, eslasang, agar kundalik daftarlaringda bironta «uch» bo'lsa, mendan ko'rar edinglar. O'zing ayt, «uch» bahoga umringni xazon qilib, bekor-ga maktabga qatnashning nima ma'nosi bor?

Ikki-uch oyda bir marta maktabga borardim, o'qituvchidan ruxsat olib, har biringning sinfingga kirib, eng oxirgi partaga borib o'tirardim – sizlarning darsga qandoq qatnashayotganingizni tekshirardim. Bu sizlargayam, muallimlargayam yoqmasligini bilardim, lekin boshqa iloji yo'q edi. Sizlarni odam bo'lsin, degan niyatda qilgan harakatlarim-da, endi bu, jon bolam.

Xudoga shukur, o'qib kam bo'lmadinglar, oddiy bir kalxo'zchining oilasi bo'lsak ham, sakkizta bolamning to'rttasi oliy ma'lumot oldi, qolganlariniyam texnikumlarda, hunarga o'rgatadigan kurslarda o'qitdim.

Umr bo'yi adang bilan biron kun tinmadik, yana ko'p yil Qoramanas, Somsarak, Yayilma, Qizilsuv degan joylarda, qo'limizdan faqat ketmon chopish keldi, shu ishni qildik. Biz-ku, mayli, siz bechoralar ham qishin-yozin og'ir ish qilib, qop-qop qovun-tarvuzlarni, kartoshka-piyozlarni orqalab, har xil kasallik orttirdinglar.

Endi, bolam, hadeb noliyversam, noshukurlik bo'ladi, yaxshi kunlarni ham ko'rdik. El qatori sizlar-

ning sunnat to'ylaringizni, nikoh to'ylaringizni qildik. Eng oldin Guljahon opangni uzatdik. Baxtimizga, Xursand pochchang yaxshi kuyov chiqdi, mo'min-qobil, mehnatkash, o'g'illarimiz qatori izzat-hurmat ko'rsatdi, xizmatimizni qildi, iloyo, umri uzoq bo'lsin, bolachaqa-ning rohatini ko'rsin.

Bu orada akang maktabni tugatib, rus tili o'qituvchisi bo'laman, deb, Ukrainaning Cherkass degan shahriga o'qishga ketdi. Tashvishimiz yana ortdi – har oyiga yigirma so'm pul jo'natish kerak, lekin shu pul o'lgur goh topiladi, goh topilmaydi. Ishqi oying o'n ikki so'm pensiya olardi, yemay-ichmay, Sadriddinga yuboringlar, deb berardi. Yetmaganiga jun paypoq to'qib, sut-qatiq sotib topgan pulimni qo'shib jo'natardim.

Yetmish ikkinchi yil oktabr oyida Qizilsuvdagi chaylamizda bod kasalim qo'zg'ab, qimirlolmay yotib qoldim. Adang bir amallab daladan uyimizga opkelib tashladi. Ayni ekin-tikin pishgan vaqt, men bo'lsam shiftga boqib yotibman, Ishqi oying tag'in Zafariddinni olib dalaga ketdi. Ha-a, esimda, sen ham adangning yonida eding. Buving ro'za og'iz, kir yuvib, non yopibdi, sigir sog'ib, kuv pishibdi. Kechasi to'satdan mazasi qochib qolibdi.

Adang Hayitali akaning gurzavoy moshinasiga solib, to'g'ri Parkentning kasalxonasiga opkeldi, do'xtirlar ko'rib, ichagi buralib qopti, lekin aparaysani ko'tarolmaydi, qari odamni qiynamanglar, deb uyga javob berib yubordi. Belimni puxovoy ro'mol bilan mahkam bog'lab, hassaga tayanib, arang o'rnimdan turdim, birpasda yetib kelgan Lutfi ammang, Qo'zixon qaynisinglim, Guljahon opang hovli-joyini yig'ishtirishga tushdi.

Buving bechora uyda ikki soatgina o'zini bilmay yotdi, bir payt hushi o'ziga kelganida: «Nisaxon, Zafariddinni ehtiyot qil, men hammangdan roziman», dedi-yu ko'zini yumdi, qaytib ochmadi.

Ishqi oying yetmish ikki yoshda edi, yetmish besh yosh deb ko'tarishdi.

Ertasiga rayon radiouzelidan, ey odamlar, ro'za tutmanglar, mana, Norxo'jayeva Ishqinisa degan kam-pir ro'za tutib, ochlikdan o'lib qoldi, deb gapiribdi, qarindoshlardan bu gapni eshitib, hammamiz qattiq xafa bo'ldik.

Qaynonam rahmatli umr bo'yi mehnatdan, g'urbatdan boshi chiqmagan, insof-diyonatli, hayotda odamlardan ko'p yomonlik, jabr-u jafo ko'rgan bo'lsa ham birovga kek saqlamaydigan, oqko'ngil ayol edi.

Biz Parkentga ko'chib kelganimizdan keyin oradan bir-ikki yil o'tib, Qamariddin amaking ham Sharqiya kennaying bilan orqamizdan ko'chib keldi. Ko'chamizning etagidagi uyning shikast-rextini tuzatib, onasi Lazokat oyi bilan yashay boshladi. Yonidagi bo'yradek hovlida Qo'zixon amming, Rixsi pochchang, bolalari bilan turardi.

Amakingning ham, ammingning ham uyida sigir-buzoq yo'q, tandir non yopilmasdi, shuning uchun bo'lsa kerak, Ishqi oying rahmi kelib, dam-badam, ba'zan kunora Lazokat oyingni uyidan chaqirtirib kelardi. Lazokat oying oq ro'molni yelkasiga tashlab, ostonadan kirib kelganida buving o'rnidan turib u bilan ko'rishardi, to'rga – yoniga o'tqazib, bir burda issiq nonmi, bir piyola sut yo qaymoqmi, to'rtta mayiz yo yong'oqmi, oldiga qo'yib, baham ko'rardi. Bilmagan odam tashqaridan qarasa, ularni kundosh emas, mehribon opa-singil deb o'ylardi. Nimayam qilsin becho-

ralar, o'rtada talashadigan narsayam, gina-kuduratga o'rin ham qolmagan edi.

Buving nihoyatda saranjom-sarishta, ro'zg'or ishiga pishiq, ozoda xotin edi. Hovlimizda baland ishkomga chirmashib o'sadigan bir tup qari tokdan boshqa daraxt yo'q edi. Ishqi oyingning erta ko'klamda oq surpdan tikib tayyorlab qo'ygan ikki yuztami-uch yuztami xaltachasi bo'lardi, mana shu shivilg'oni uzum endi xol tashlashi bilan havoza chiqib, uzumning har bir boshini bittalab ana shu xaltachalarga solib chiqardi. Na qush, na ariga birontayam g'ujumini cho'qitmas edi. Shivilg'oni pishganidan keyin xaltasi bilan uzib olardik, chang-g'ubor tegmagan, shira bog'lab yotgan karsildoq uzum tilingni yorvorardi. Buving bo'shagan xaltani shu zahoti issiq suvda sovun bilan yuvib, oftobda quritardi, keyin yaxshilab dazmollab, qutisiga solib qo'yardi.

Oltmish to'qqizinchi yilmikan, aniq esimda yo'q, sovuq keldi, eshikning tutqichiga qo'l tekkizsang, chippa yopishib qolardi. Anavi burchakdagi uyda bir mashina qora tarvuzimiz bor edi, yangi yilga yaqin so-tamiz, deb asrab yurgan edik.

Qahraton sovuq bo'lib ketganidan keyin uydagi ko'rpa bormi, palos bormi, opchiqib tarvuzning ustiga yopdik. Ikki-uch kun o'tib qarasak, kambag'alni tuyaning ustida ham it qopib, hammasini sovuq urib ketibdi. Havo iligandan keyin suv bo'lib oqa boshladi, tashlab yuborishdan boshqa ilojimiz qolmadi.

Shunda Ishqi oying, hammamizni ishga solib, tarvuzni bittalab so'ydirdi, chiqqan tog'ora-tog'ora sharbatni qozonda qaynatib, shinni qildirdi. Sharbatni tin-dirish uchun tuproq solingan qopdan o'tqazish kerak

edi, buving rahmatli qora mursagini egniga ilvolib, hovlidagi muzlab yotgan yerdan chelak-chelak tuproq qazib olgani hozir ham ko'z o'ngimdan ketmaydi.

Ishqi oyingning yigirmasi bo'ladigan kun kutilmaganida akangdan – Cherkassdan posilka kelib qoldi. Ochib qarasak, yigirma dumaloq, ustida filning surati bor hind choyi. U vaqtda bunaqa narsalar anqoning urug'i edi. Ko'ngli buzilmasin, deb buvingning vafot etganini akangga bildirmagan edik, haligi posilkaga qo'shib solgan xatida: «Ishqi oyim meni duo qilib ichib yursinlar», deb yozgan ekan, o'qib, hammamiz chidolmay, ho'ngrab yubordik.

O'sha yili kartoshka ekan edik, hosili juda zo'r bo'ldi. Buvingning vafotidan keyin Xursand akang bosh, qarindosh-urug' hashar qilib daladan qazib keldi, har kartoshkaki, eng kichkinasi, lofi bilan choynakday keladi. Hamma hayron, xursand, faqat adang: «Bitmay o'lsin, oyimning boshini yeb ketdi», deb xafa edi.

Zafariddin hali o'n birga ham to'lmagan, erta-yu kech boshida parvona bo'ladigan qadrdon buvisidan ayrilib qolgani uchun ichikib yig'lardi, birpasda ozib-to'zib ketdi. To taqdirga tan berib, ko'nikib ketgunicha besh-olti oy vaqt o'tdi.

Ukang rahmatli katta bo'lib, Ishqi oyingning qabriga marmartosh qo'ya olmadi, umri qisqa ekan, o'ttiz olti yoshida meni tiriklayin o'ldirib, bu bevafo dunyoni tashlab ketdi. Onam bechoraning boshiga tushgan farzand dog'i mening ham peshonamda bor ekan.

O'sha, Parkentning bozori oldida ukangni melisani moshinasi urib ketgan kechasi, sen akang bilan Chirchiqqa, mayitni opkelgani mo'rgga¹ ketgan edinglar,

¹ *Mo'rg* – морт, o'likxona.

boshimni ostonaga urib dodlab yotardim, shu payt hovlida uymalashib yurgan odamlar orasida Ishqi oyingni aniq-tiniq ko'rdim. Egnida uzun qora duxoba kamzul, boshida oq dakana ro'mol, qo'lida bir chelak suv, uzoqdan menga qarab, boshini sarak-sarak qilib o'tib ketdi.

Bir yil oldin adang rahmatli shundoq ko'z o'ngimda yuragini changallab, to do'xtir kelgunicha jon taslim qilgan edi. Bosh egamdan judo bo'lganimning ustiga bu musibat ulanib ketdi. Alamimni faqat ikki ko'zimdan oldim, onam sho'rlik nega savdoyi bo'lib qolganini tushundim.

Adangning Qoyima opa degan bir xolavachchasi bor edi, oliy ma'lumoti bo'lmasa ham, kalxo'zda yordamchi bug'altir bo'lib ishlagan, esli ayol edi. Yigirma uch yoshida eri o'lib, beva boshi bilan bir o'g'il, bir qizini tishida tishlab katta qilgan, past-balandni tushunadigan xotin edi.

Shu Qoyima opam bir kuni meni yo'qlab kelib qoldi. Ko'zimning yoshiga g'arq bo'lib o'tirganimni ko'rib: «Kennoyi, sen o'lguncha men o'lsam bo'lmasmidi, deb yig'lamang, – dedi. – O'lganning ketidan shahid bo'lish dinimizda yo'q. O'ylang, fikr qiling, Xudo taolo sizni, balki o'g'lingizdan qolgan zuryodni tarbiya qilsin, deb bu dunyoda qoldirgandir», dedi.

Bu gapni eshitib, ko'zim yarq etib ochilib ketdi. G'iyosiddin jiyaning otasi o'lgandan keyin uyimizdan qadamini tortib qolgan edi, surishtirsam, meni ko'rsa, buvim faqat yig'laydi, yig'latgim kelmaydi, debdi.

Bolamdan qolgan yodgorimni bag'ringa olmoqchi bo'ldim, onasiyam, o'ziyam ko'nmadi. Bola, yaxshimi-yomonmi, baribir onam der ekan. Ey, o'g'lim,

o'zing ham bilasan, bu endi uzun bir doston, qo'y, yuragimni tirnama. «Sardaftarimni kavlama», deganlar devonayi Mashrab...

Xudo xayringni bersin, shu yetimchani boshini silading, vayanniy¹ o'qishlarda o'qitding, iloyo, orqamda qolsin, otasining chirog'ini yoqib o'tirsin.

Uh, bolam, sen charchamagan bo'lsang ham men charchadim.

Men endi oshimni oshadim, yoshimni yashadim, Xudo umr bersa, yetmish beshga kiraman hademay. Adang rahmatli: «Yetmish – ketmish», deb ko'p gapirar edi, men shu yoshdan ham o'tib ketdim...

Nima deb nasihat qilay sizlarga? Mayli, bolalarim, nevara-chevara, kelin-kuyovlarim, sizlardan bitta iltimosim bor: rizqi nasibam bitib, bu dunyodan ketar bo'lsam, o'zlaringni yo'qotib, yurt-u elga kulgi bo'lmanglar, bilib-bilib ishlaringni qilinglar. Tug'ilmoq ham, o'lmoq ham – Odam Atodan qolgan meros.

O'g'illarim, nevaralarimga atab o'z qo'lim bilan chopon, belbog', do'ppilarni tikib qo'yganman. Paxtali chopon ham bor, paxtasizi ham, keragini sandiqdan olib kiyarsizlar.

Qizlarim, kelinlarimga gapim shuki, ortiqcha dod-u faryod solib olamni buzmanglar, o'lganning ketidan shahid bo'lish dinimizda yo'q ekan. Bosh egalaringni hurmat qilinglar, o'g'ildir-qizdir, nevara-chevaralarimni o'qitinglar, tagli-taxtli, halol-pok odamlar bilan quda-anda bo'linglar.

Ma'rakalarimni katta qilaman, deb hech o'zinglarni urintirmanglar. Sizlar qiynalsangiz, mening arvohim ham bezovta bo'ladi.

¹ Vayanniy – военный, harbiy.

Mana, qandoq yayrab-yashnab yashaydigan zamonlar keldi, ko'rsatganiga shukur, qadriga yetinglar. Ilohim, biz ko'rgan kunlarni sizlar aslo ko'rmanglar.

Bolalarim, ahil bo'linglar – yengilmaysiz, mehnatdan qo'rqmanglar, mehnatdan qochmanglar – xor bo'lmaysiz. O'qib, olim-u dono bo'linglar – butun dunyo sizniki bo'ladi. Lekin qo'lingizda albatta bir hunaringiz bo'lsin – hech qachon nochor qolmaysiz.

Yaxshi kunlaringizda, to'y-tomoshalaringizda bir kekxa onam, ezma buvim bo'lardi, shu gaplarni bizga aytib ketgan ekan, deb bir og'iz eslasangiz, men ham sizlar bilan birga xursand bo'laman...

Nisoxon Ahmedova,
75 yosh (marhuma)

VALIJON KASAL BO'LDI

– Qabulga o'n uch-o'n to'rt yoshlardagi, yupungina kiyingan, ko'zlari katta-katta bir qizaloq keldi.

Xalq qabulxonasi bo'lganidan keyin, xalqning har xil turidan keladi-da. Shuning uchun bunga ortiqcha ajablanmadim.

Qizcha Somonko'ldan ekan. Shuncha yo'l bosib yolg'iz o'zi kelganiga boshida ishonmadim. Bir qo'shni-si «marshrutka» haydar ekan, shunga o'tirib kelibdi. Mening asli-naslim Somonko'ldan ekanini eshitib-bilib yoki ota-onasi yo'l ko'rsatgani uchun qora tortib kelgandir, deb o'yladim. Sekin surishtirsam, yo'q, meni tanimas ekan.

Men ham uning avlod-ajdodini umuman tanimadim.

Arzi-holidan ma'lum bo'ldiki, Valijon degan kasal tog'asi bor ekan. Yoshimi? Yoshi o'ttiz sakkizda. Adre-si... mana, arizada yozilgan.

Bu g'alati bir qizaloq ekan, bir qarasangiz, gaplari dono, burro-burro, xuddiki ellik yashar odamning didini beradi, bir qarasangiz, nihoyatda sodda, hatto, dovdirroq ko'rinadi.

– Tog'ang nima ish qiladi? – deb so'radim.

– Toshda o'tiradi, – deb javob qildi.

– «Toshda o'tiradi», degan kasb yo'g'-u, nima, ish-lamaydimi? – dedim kulgidan o'zimni arang tiyib.

– Valijon tog'am hech qachon ishlamagan, chunki kasal. Tug'ma, – dedi u uzun kipriklarini pirpira-

tib. – Shuning uchun doim ko'cha eshigining oldidagi toshda o'tiradi.

– Qanaqa kasal?

– «Попок сердца», – dedi qizaloq va xuddi bunga o'zi aybdordek, og'ir uh tortib qo'ydi, keyin kuyib-pishib, dardini doston qilishga kirishdi.

Valijon tog'asining ikki o'g'il, ikki qizi bor ekan. Hammasi hali yosh bola ekan. Mahbuba kennoyisi maktabda supuriqchi ekan. Qizaloqning ota-onasi olti yil burun ajrashib ketishgan ekan. Otasi Rossiyada, o'ris xotini bor ekan. Onasi bo'lsa, uni tashlab, Farg'onaga, qari bir cholga erga tegib ketibdi. Keyin Valijon tog'asi uni uyiga olib ketibdi. Qizaloqning boshqa qarindoshlari (yana uchta tog'asi bor ekan) ko'p harakat qilib, Valijonni katta do'xtirlarga ko'rsatishibdi. Har yili kasalxonalarda yotib ham chiqar ekan-u, hech foydasi bo'lmayotgan ekan. Oxiri, Toshkentda Asomov degan zo'r bir yurak do'xtir bor ekan, shunga oborishibdi. Asomov do'xtir ko'rib, Valijon tog'aning yuragini tez aparaysa qilish kerak, debdi. Lekin buning uchun orden topish kerak, debdi. Somonko'ldagi kasalxonada o'sha orden yo'q ekan, berolmaymiz, debdi. Valijon tog'aning bo'lsa, kundan-kunga mazasi qochayotgan emish. Shu orden masalasida yordam so'rab...

– Orden emas, order degin, – dedim uning so'zini tuzatib. – Oting nima?

– Menimi? – deb so'radi u hayron bo'lib.

– Ha, sening bo'lmay, kimning bo'lsin?

– Nozima. Familiyam Berdiyeva. Somonko'l tumanidagi 42-o'rta maktabning 6-sinf o'quvchisi, – dedi u shosha-pisha. – Endi ordeni olsam bo'ladimi?

E, tovba! Odamlar ham xo'p soddamug'ambir bo'lib, o'ligini davlatga tashlab oladigan bo'ldi-da! Bu

yosh bolani arzga kiritib yuborib, o'zlari hoynahoy mashinaning ichida poylab o'tirishgan bo'lsa kerak.

– Sendan boshqa odam yo'qmidi bu yoqqa kelishga? – deb so'radim achchig'imni arang bosib.

Nozima bu savolni kutgan ekan shekilli, shoshib qolmadi:

– Boshqa odamlar bor, lekin ular kelishmaydi-da. Baribir tuzalmaydi, deyishadi. Aparaysaga katta pul kerak ekan.

– Bo'ldi, endi gap bundoq. Operatsiya uchun orderni Sog'liqni saqlash vazirligi har bir tumanga yiliga bitta yo ikkita ajratadi, bildingmi? Men albat-ta surishtiraman, lekin agar Somonko'l bu yil order-ni ishlatib bo'lgan bo'lsa, Valijon tog'ang ozgina sabr qilib turadi, keyingi yili oladi, xo'pmi? Juda mehribon, yaxshi qiz ekansan, rahmat senga. Tog'angga mendan salom deb qo'ygin.

– Lekin tog'am boshqa kutolmaydi-da, – dedi Nozima. – Asomov do'xtir aytibdi, agar tez aparaysa qildirmasa, kech bo'larkan.

Boshim qotib qoldi. Nozimaga bu ishning natijasi bo'yicha telefon qilishga va'da berib, bir amallab jo'natib yubordim.

Aytganimdek, fuqaro Valijon Halimovning arizasi bo'yicha Somonko'l tuman sog'liqni saqlash bo'limidan olingan javob xatida yurak yetishmovchiligi kasalliklari bo'yicha tumanga joriy yilda ikkita order ajratilgan bo'lib, ular navbatda turgan bemorlar – 1954-yilda tug'ilgan, uy bekasi Isaqulova G.M. hamda 1963-yilda tug'ilgan, shofyor Aliboyev A.B.ga ajratilgani, bemor Halimov V. kelgusi yilning 2-choragi ro'yxatiga kiritilgani bayon etilgan edi.

Hech qanday e'tirozga o'rin yo'q, tartib – tartib-da, nachora.

Shu bilan ushbu javobni Somonko'l tumanida yashovchi fuqaro Halimov V.ning murojaatiga ilova tariqasida yo'llab, arizani ro'yxatdan chiqarish va masalani yopish mumkin edi. Lekin nima uchundir umid bilan jovdirab turgan qizaloq va uning «toshda o'tiradigan» Valijon tog'asining bechora qiyofasi ko'z o'ngimdan ketmay qoldi.

Tavakkal deb, Sog'liqni saqlash vazirligiga batafsil bir xat yozdim. Oradan bir hafta-o'n kun o'tib, vazir o'rinbosarining imzosi bilan javob keldi. Xatda respublikaning allaqaysi tumaniga yurak xastaliklari bo'yicha ajratilgan bitta order ishlatilmay qolgani, aniqrog'i, navbati kelgunicha bemor vafot etib qolgani (Xudoyo tavba, shunaqasi ham bo'lar ekan!) sababli ana shu order istisno tariqasida Somonko'l tumanida yashovchi bemor Halimov V.ga ajratilgani ma'lum qilingan edi. Vazir o'rinbosari o'z maktubida, shuningdek, bemor Halimov V.ning holati og'ir ekanini inobatga olib, maxsus reanimatsiya mashinasida uni uyidan Toshkentdagi yurak kasalliklari bo'yicha ixtisoslashtirilgan tibbiyot-ilmiy markaziga transportirovka qilish to'g'risida topshiriq berilganini ham xabar qilar edi.

Haqiqatan ham, olgin desa quliga, chiqarib qo'yar yo'lga, degan naql bejiz aytilmagan. Yosh boladek suyunib, Nozima qoldirib ketgan raqamga telefon qilsam, Valijonning o'zi oldi. Xastaligi ovoizidan ham bilinib turibdi – hansirab, sekin-sekin gapirar edi. Uni olib kelish uchun mashina borishini aytganimda to'satdan yig'lab yuborsa, deng! U yoq-bu yoqdan gapirib, arang yupatdim. So'z orasida surishtirib bilsam,

uning ona tomondan bobosi Eshquvvat aka maktabda bizga fizikadan dars bergan muallim ekan.

Yana xursand bo'lib ketdim.

Xullas kalom, ertasiga Valijon izzat-ikrom bilan Toshkentdagi o'sha hammayam yetolmaydigan tibbiyot markaziga olib kelib joylashtirildi. Yaxshilik qilsang, oxirigacha qil, deb, shu kasalxonada Bahromboy degan kursdoshimning o'g'li – Koreyada o'qib kelib, endigina fan nomzodi bo'lgan yosh kardioxirurg Navro'z ishlardi – shunga qo'ng'iroq qilib, Valijondan xabar olib turishini tayinladim.

Navro'z otasiga bo'lgan «hurmatimning hurmati», qolaversa, chet el tarbiyasini olgan mutaxassis emasmi, bemorning ahvoli to'g'risida menga muntazam «doklad» qilib turishini bildirdi.

Va'dasining ustidan chiqib, birozdan keyin sim qoqdi:

– Shohrux Rasulovich, Valijon akaning oldiga borib, tanishib keldim. Bemor ikkinchi qavatda, bir kishilik 12-palataga joylashtirilgan, umumiy holati qoniqarli, tana harorati 36,3, tibbiy tahlillar uchun qon olingan, shikoyatlari yo'q, ishtahasi yaxshi... Ruxsat etsangiz, birozdan keyin yana doklad qilaman.

– E, yasha, Navro'zboy, senga ishondim Valijonni, – dedim xotirjam bo'lib.

Yarim soatdan so'ng do'xtir yana telefon qildi:

– Shohrux Rasulovich, – dedi dona-dona qilib, – mana, Valijon aka bilan gaplashib o'tiribmiz. Kayfiyatlari a'lo, hozirgina choy ichdilar, sizni duo qilib, salom aytayaptilar.

– Salomat bo'lsinlar, sengayam rahmat, – deb trubkani qo'ymoqchi edim, Navro'z gap boshlab qoldi:

– Birpasdan keyin Valijon akani koronarografiya qilamiz. Ruxsat bersangiz, natijasi bo'yicha doklad qilaman.

– Xo'p, xo'p, – dedim.

Ishdan qaytib, endi ust-boshimni almashtirib turgan edim, qo'l telefonim yana jiringladi:

– Shohrux Rasulovich, bu men – Navro'z.

– Ha, Navro'z, eshitaman?

– Valijon akani koronarografiyaga tayyorladik, professor Nabiyeu bilan. Ruxsat etsangiz, hozir boshlaymiz.

– E, operatsiya qilasizlarmi? – deb so'radim shoshib.

– Yo'q, bu operatsiya emas. Qon tomirlariga maxsus suyuqlik yuborib, kompyuter orqali yurak-qon tizimining butun faoliyati tekshiriladi. Keyin shunga qarab aniq diagnoz qo'yiladi.

– Ishqilib, qiyin protsedura emasmi? – dedim negadir ko'nglinga xavotir oralab.

– Bu protsedurani har kuni o'nlab bemorda o'tkazamiz. Mayli, domla meni chaqirayapti, yana telefon qilaman.

Oradan o'n besh yoki yigirma daqiqa o'tdimi, bilmayman, Navro'z tag'in sim qoqdi.

– Shohrux Rasulovich, doklad qilishga ruxsat eting, – dedi bamaylixotir. – Valijon akaning yuragi to'xtab qoldi...

– Nima?! – Bu gapni eshitib, azbaroyi Xudo, o'zining yuragim to'xtab qolgandek bo'ldi. – Nega to'xtab qoladi, nima bo'ldi, tushuntirib gapirsang-chi?! Hozirgina yaxshi deb turuvding-ku?!

– Hozirgina yaxshi edi, birdaniga to'xtab qoldi. Mana, monitorda ham yurak urishi nolni ko'rsatayapti.

Oyoq-qo'lim bo'shashib, tovushim chiqmay qoldi. Birdaniga Valijonning qarindosh-urug'lari bilan bo'lajak da'vo-janjal manzarasi ko'z o'ngimda yaqqol gavalandi. Somonko'l elining fe'li-xo'yi menga ma'lum: albatta, kecha bemor qarindoshiga bir so'm pulini ravo ko'rmagan urug'-aymoqlari bugun marhumning mehribonlari, jon jigarlari bo'lib maydonga otilib chiqadi, erimni, ukamni, akamni o'ldirvording, deb yoqamdan oladi. Kamiga, pul bermagani uchun do'xtir qaramadi-da, pul berganida o'lmas edi, deb gap tarqatishlari ham tayin.

O'zi, shu mushtdek qizchaning gapiga laqqa tushgan men ahmoq. Axir shu o'lmay ketgur Valijon o'ttiz sakkiz yil kasal bo'lsa ham dardini tortib, tirik yurgan edi-ku! Agar men tashabbuskor bo'lib, uni azza-bazza uyidan reanimatsiya mashinasida Toshkentga olib keltirmaganimda, balki yana kim bilsin, necha yil Xudo bergan umrini yashab, toshning ustida o'tirib, tirik yurgan bo'larmidi?!

Yo'q yerdan qandoq baloni boshimga sotib oldim-a! Qo'llarim qaltirab, Navro'zga telefon qildim.

– Eshitaman, Shohrux Rasulovich, – dedi u pinagini buzmasdan.

– Ey, Navro'z, sendan boshqa kattaroq do'xtirlar yo'qmi? Chop, yugur, birortasini top, kelib ko'rsin, e, Xudoyim-a!

– Kim kelib ko'rsayam, foydasi yo'q, – deydi bu faloqat robot. – Shohrux Rasulovich, o'likni nima qilay? Somonko'lga opketishadimi yo morgga berib yuboraymi?

Dodlay desam, tovushim chiqmaydi-ya, yo as-tag'firulloh!

Muloqotni uzib, jonholatda telefon xotirasidan ikki-uchta tanish do'xtirlarning nomerini topib, qo'ng'iroq qilishga tushdim. Yarim kecha, qani endi, birontasi javob bersa!

Qon bosimim oshganidan oshib, chakka tomirlarim yorilishga yetganda ovozing o'chgur telefon yana jiringladi: Navro'z!

– Shohrux Rasulovich, Valijon akaning yuragi ishlab ketdi, – dedi u odatdagidek hissiz ohangda.

– Yo'g'-e? Voy, tilingdan o'rgilay, ukajon, qanday qilib ishlab ketdi?

– Hali sababini aniqlamadik. Aniqlab, sizga doklad qilaman, Shohrux Rasulovich.

«E, doklad qilmay har balo bo'li!» – dedim ichimda va shu zahoti dami chiqib ketgan pufakdek bo'shashib, holsiz o'tirib qoldim.

Shunaqa. Agar bemor yashashni astoydil istasa, har qanday tibbiyot ham ojiz, degan eski bir hazil esimga tushdi.

Shunday qilib, Valijonning noma'lum sababga ko'ra to'xtab qolgan yuragi noma'lum sababga ko'ra yana ishlab ketdi.

Harqalay, yosh kardioxirurg do'stim Navro'z menga shunday deb doklad qildi.

E, Navro'zboy inim, nega sababi noma'lum bo'lar ekan, axir, sababi shundoq ko'rinib turibdi-ku!

Valijonni operatsiya qilishmadi – dori-darmon bilan muolaja qilib, to'rt kundan so'ng uyiga javob berib yuborishdi. Qolgan umrini endi tinchgina, toshning ustida o'tirib o'tkazsa, ajab emas.

Men esa endi bundan buyon Somonko'ldan keladigan kasallar bilan nihoyatda ehtiyot bo'lib muomala qilaman.

Shohrux Rasulovich,

Navoiy viloyati xalq qabulxonasi boshlig'i, 60 yosh

SUDDA

– Muhtaram sudya, sizdan faqat bitta iltimosim bor: gapimni oxirigacha aytishga ruxsat bering. Masaladan chetga chiqma, deb og‘zimga urmang, xo‘pmi? Rayon sudida ham, viloyat sudida ham shundoq bo‘ldi, bir inson mening arz-u dodimni eshitmadi, Oliy sud bo‘lsangiz, loaqal siz eshiting.

Men sizlardan ot so‘rayotganim yo‘q, tuya so‘rayotganim yo‘q, bor-yo‘g‘i o‘zimning qonuniy haqimni undirib berishni talab qilyapman, xolos. O‘qigan bo‘lsangiz, da‘vo arizamda yozganman, xotinim – Asqarova Klara bilan ajrashgandan keyin Chilonzor tumani, Ko‘korol ko‘chasi, 9-uydagi o‘n xonali uchastkamni oilamga butunlay tashlab chiqib ketdim. Buning evaziga ular menga ikki xonali kvartira sotvolishim uchun yetti ming dollar beradigan bo‘ldi, ana, tilxat, hammasi qo‘l qo‘ygan.

Afsus, o‘shanda kallam ishlamagan ekan, tilxatni notariusdan tasdiqlatib olish kerak ekan. Shuncha yil birga yashagan bola-chaqam-ku, deb lafziga ishonibman, mana, bugun endi bular ko‘zini lo‘q qilib tonib turibdi.

Birinchi instansiya sudiyam, ikkinchisiyam vijdonini yutib, ularning foydasiga hukm chiqarib berdi. Nega desangiz, bu ishlarning tepasida katta qizim Diyora turibdi, o‘zi Chexiyaga ketib qolgan, ergayam

tegmagan, inson huquqining himoyachisi, blogerman, deb internetga chiqib yuradi, sudyalaringizga bir do‘q uruvdi, qo‘rqqanidan, kechirasiz-u, hammasi ishtonini ho‘llab qo‘ydi. Bittasi menga ochig‘ini aytdi, bu ayolga Xudo bas kelmasa, banda bas kelolmaydi, dedi.

Padaringga la‘nat, sen yaramasni, seni dunyoga keltirgan, o‘zi yemay-ichmay, allada aziz, to‘rvada mayiz qilib boqib o‘stirgan, podshoning qizidek yasantirib, kontraktlaringni to‘lab institutlarda o‘qitgan otang inson emasmi, uning haq-huquqi yo‘qmi, dey-digan bir mard topilmadi.

Muhtaram sudya, siz albatta, qarigan chog‘ingda seni nima jin urdiki, o‘ttiz besh yil bir yostiqa bosh qo‘yib yashagan xotining bilan ajrashding, deb aytishingiz mumkin. Lekin agar o‘zingizni mening o‘rnimga qo‘yib ko‘rsangiz, e, aka, shuncha yil bu badbaxt xotinga, bu azob-uqubatga qanday chidading, deb yuborishingiz aniq.

Endi bu bo‘lgan gaplarni boshidan aytib bermasam, tushunishingiz qiyin. Men bir ming to‘qqiz yuz oltmish ikkinchi yili maktabni tugatib, armiyaga ketdim. Bo‘yim bir-u to‘qson, yuz kilolik qopni yerdan dast ko‘tarib olardim, shuning uchun bo‘lsa kerak, flotga tushdim. Bir oy karantindan keyin bizni Vladivostokka opketdi, u yerda «Varyag» degan suvosti kemasida xizmatni boshladim. Yarim yilcha o‘tgan edi, bir kuni kechasi trevoga bilan ko‘tarib, Tinch okeaniga jo‘natdi. Suv ostida qancha bo‘ldik – bilmayman, okean tagidan suzib borib, nihoyat, Kubaning yonidan, Karib dengizining o‘rtasidan chiqdik.

Siz ancha yosh ekansiz, bilasizmi-yo‘qmi, o‘sha paytda Amerika bilan SSSR Kubani talashib urishib qolgan edi. Bizning kattamiz Xrushyov degan bir

kal odam edi, Amerikaning onasini Uchqo'rg'ondan ko'rsataman, deb turib oldi, azbaroyi jahli chiqib, OONGa bordi, oyog'idan botinkasini yechvolib rosa tribunani taraqlatib urdi, peshtaham gaplar bilan bearmon so'kdi. O'zi kichkina, pakana odam, lekin yuragi otning kallasiday edi.

Kennedi degan Amerikaning kattasi undan battar jinni ekan, davay, zo'r bo'lsang, chiq, urishamiz, deb, uyam armiyasini tayyorlashga tushdi. Bechora, keyinchalik eshitishimcha, bir xotinga iliqib yurar ekan, eri bilib qolib, otib o'ldirib ketibdi.

Xullas, urush naqd bo'lib qolganida boshqa davlatlar oraga tushib, qo'y, uyat bo'ladi, deb bularni yarashtirib qo'ydi. Ana o'sha paytda biz Karib dengizida bir yilga yaqin suvning tagida bekinib yotdik. Kemamizning ichi to'la atom bomba, sal bejo harakat qilsak, portlab, asfalasofilin bo'lib ketishimiz hech gap emas.

Qisqasi, bir o'limdan qolib, bir ming to'qqiz yuz oltmish beshinchi yili dembel¹ bo'lib, qishloqqa qaytdim. Egnimda yo'l-yo'l telnyashka, qora shim, qora tufli, boshimda «Дальневосточный флот» degan yozuvli kokildor furajka, bir oycha olifta bo'lib yurdim.

Bir kuni Irisali degan o'rtog'imning to'yi bo'ldi, matros formamni kiyib yasanib bordim, kuyovjo'ra bo'ldim. Og'aynim Toshkentda, do'xtirlikka o'qirdi, kelinniyam o'sha yoqdan topgan ekan, to'yga shahardan bir gala po'rim yigit-qiz keldi. Kelinning oti Lobar, yonida o'tirgan qoracha dugonasining ismi Klara ekan, tanishib, undan-bundan gaplashib o'tirdik. Klara Lobarning xolavachchasi ekan, pedtexnikumda o'qir

¹ Dembel – demobilizatsiya, harbiy xizmatdan bo'shash (jargon).

ekan. Nu, endi to'y komsomolcha bo'lgandan keyin, yedik-ichdik, ashula aytdik, o'rtağa chiqib birga o'ynadik.

Bir haftadan keyin shanba kuni Irisali o'rtog'im Toshkentdan kelib, kechqurun uyiga chaqirdi. Lobar osh damladi, og'aynim bilan ancha gaplashib o'tirdik. Irisali gap orasida Klara menga salom deb yuborgani-ni aytdi. Salomat bo'lsin, dedim. Shu bilan bu to'g'rida boshqa gap-so'z bo'lmadi.

Men endi bir ishning boshini tutishim kerak edi. Ota-onam qarib qolgan, aka-opalarim hovlini menga – kenja o'g'ilga tashlab, uyli-joyli bo'lib chiqib ketgan edi.

Yoshligimdan ustachilikka qiziqardim, mahalla-mizdagi usta Mira'zam akaga shogird tushdim. Bir yil ustamning poyteshasi, arra-boltasini ko'tarib yurib, imoratning poydevoriga tosh terishdan tortib to'sin solishgacha, qalama qo'yishdan tortib, tomning tunkasini qoqishgacha hammasini o'rganib oldim. Ikkinchi yili ustamning yelkasiga chopon yopib, fotiha oldim, o'zim alohida ishlay boshladim.

Shu orada bir oqshom Irisali kelib, xotinining tug'ilgan kuniga taklif qilib ketdi. Kechqurun o'tib borsam, Toshkentdan Lobarning opasi, ikki-uchta dugonalar bilan Klara ham kelgan ekan, ichkaridan chiqib, men bilan juda quyuq ko'rishdi. Oftobda qop-qorayib, negrga o'xshab qolgan edim, ochig'i, ozgina uyaldim.

Klara og'iroyoq Lobarga qarashgan bo'lib, Irisali ikkalamiz o'tirgan so'riga goh choy, goh ovqat tashib turdi, gap orasida kishibilmas bir oydan keyin o'zining ham tug'ilgan kuni bo'lishini qistirib o'tdi.

Uning egnida oq krepdeshin ko'ylak, oyog'ida oq tufli, boshi ochiq, o'zi qorachadan kelgan, bo'yi past bo'lsayam, qosh-ko'zi popukdek, yuragim jiz etib ketdi. O'rislar: «Любовь зла – полюбишь и козла», deb

to'g'ri aytgan. Uch yil musofir yurtlarni kezib kelgan bo'lsam ham, o'zbekchilik, qishloqi tarbiya, haligacha bironta qizning qo'lini ushlamagan bo'z bola edim. Onam bechora, ko'z ostingga olganing bo'lsa, ayt, bo'lmasa, o'zim topaman, deb holi-jonimga qo'ymasdi, birdaniga, shu qizga uylanib qo'ya qolsam-chi, deb o'yladim.

Xotin-qizlar ichkarida o'tirdi, biz – tashqarida, o'zgina musallas ham ichdik. Boshim qizib, Irisalidan, bu Klara qanaqa qiz o'zi, deb so'radim.

«Ha, jigardan urdimi?» deb qiqirladi og'aynim, keyin: «U Lobarning ham qarindoshi, ham eng yaqin dugonasi, xohlasang, surishtirib beraman, ajabmas, qishlog'imizda toshkentlik kelin ikkita bo'lib qolsa», dedi.

Ertasiga oshnam irshayib: «Xotinim xursand bo'lib ketdi, Klara Ma'ruf akani albatta baxtli qiladi, deyapti, – dedi. – Endi, kuyovto'ra, toqqa chiqmasang, do'lona qayda, jon chekmasang jonona qayda, deganlar, harakatingizni qiling, – deb qo'limga bir parcha qog'oz tutqazdi. – Mana bu o'qiydigan joyining, bunisi uyining adresi. Lekin tezroq qimirlamasang, qushcha qo'ldan chiqib ketishi mumkin». «Nega?» deb so'radim anqovsirab. «Negaki, Toshkentdagi ne-ne boyvachchalardan sovchi kelib, eshigining turumini buzib yotgan emish. Потому что, «эй, моряк, ты слишком долго плавал»¹, tushundingmi?» dedi oshnam peshonamga chertganday qilib.

Muhtaram sudya, bir ayolning makri qirq tuyaga yuk bo'ladi, deb bekorga aytmaydilar. Ikkita yosh, o'qimishli ayolning hiyla-nayrangi nechta tuyaga yuk bo'ladi, siz mabodo bilmaysizmi?

¹ «*Odami-fibiya*» filmidagi qo'shiqdan.

Xullas, Lobar Irisalini, Irisali meni qistab, Klaraning tugʻilgan kuni yana matros formamni kiyib, Toshkentga, Oʻqchi koʻchadagi pedtexnikumga bordim, darvozaning oldida dars tugashini poylab turdim. Bir payt gala qizning orasida chiqib keldi, meni uzoqdan koʻrib, lekin oʻzini koʻrmaganga solib, dugonalari bilan xayrlashib, avtobus toʻxtaydigan joyga qarab yurdi. Yurak yutib, qoʻlimdagi bir dasta gulni orqamga yashirib, izidan boraverdim. Qisqasi, tabrikladim, gaplashdik, keyin ham ikki-uch marta «svidaniya»ga chiqdik.

Ochigʻini aytsam, bu qizning oʻktam gap-soʻzlari, shoʻx qiliqlari menga goh moyday yoqardi, goh qoshini chimirib, kibr bilan gapirishlari, maqtanchoqligi hayron qoldirar edi. Unga uylanishni ham, uylanmaslikni ham bilmasdim.

Klaraning oilaviy ahvoli ham meni choʻchitardi – otasi koʻn zavodida bosh injener, onasi bogʻchada mudira, akalarining biri melisa, bittasi temiryoʻlda provodnik, opasi Sohiba aspiranturada oʻqirdi. Hali bular oʻqimishli, erkatoʻy kenja qizini, arzanda singlisini qishloqqa, oʻqimagan bir yigitga, oddiy kolxozchining bolasiga beradimi-yoʻqmi, buyam menga qorongʻi edi.

Bir qish kuni Beshyogʻochdagi Navoiy kinoteatrda «Sangam»ga tushadigan boʻldik. Shu bahonada koʻnglimdagi gapni aytib, uning fikrini ham aniq bilmoqchi edim. Kinoteatr oldida odam koʻp, bir soatcha kassaga navbat turib, zoʻrgʻa ikkita bilet oldim. Koʻzim toʻrt boʻlib kuta boshladim. Kino boshlanib ketdiyamki, Klaraning daragi boʻlmadi. Vaʼdaga vafo qilib, kino tugaguncha sovuqda diydirab turdim – kelmadi. Bunaqa odati yoʻq edi, xavotirga tushdim.

Bir necha marta Doʻmbiroboddagi uyiga kuzatib qoʻygan boʻlsam ham, u yerga borib soʻrashning iloji

yo'q edi, ertasiga texnikumdagi Maktuba degan dugonasidan surishtirib bilsam, kecha o'qishdan chiqib nima ish bilandir Beshyog'ochga shoshib ketayotgan ekan, yaxmalak yo'lda sirg'anib tushib yiqilibdi, oyog'i to'pig'idan sinib, hozir ToshMida yotgan emish.

Yugurib kasalxonaga bordim, ikki kishilik kichkina palatada ekan, o'ng oyog'i tizzasigacha gips. Baxtimga, onasi hozir kelib ketgan, hamxonasi – qari bir ayol uqlab yotgan ekan. Klara meni ko'rib, uyalib-qizarib ketdi, oyog'ini choyshab bilan yopib: «Kechiring, kecha borolmadim», dedi.

Mana shu bir og'iz «kechiring» degan so'zi mening butun taqdirimni o'zgartirib yubordi. Bechora, axir meni deb shu ahvolga tushdi, yana va'da berib, kelolmaganidan xijolat tortib o'tiribdi. Nimasini aytay, yosh, beg'ubor, ko'nglimiz oq qog'ozdek toza paytlar edi-da.

Shu voqea sabab bo'ldi-yu Klaraning meni o'ylantirib turgan hamma kamchiliklarini kechirib, unutib: «Tezroq tuzalib chiqing, xo'p desangiz, onam uyingizga bormoqchilar», dedim. Klara uyalib, yuzini kaftlari bilan bekkitib oldi-yu, indamadi. Men buni «sukut – alomati rizo», deb tushundim.

Albatta, toshkentlik kelinning daragini eshitib, onam, opalarimning kapalagi uchib ketdi, shaharlik qiz senga xotinlik qilmaydi, deb turib olishdi. Onam hatto besh-o'n kun arazlab, men bilan gaplashmay yurdi, lekin otam o'rtaga tushgach, oxiri taqdirga tan berib, Irisalining onasi Fotima xolam bilan Klaraning uyiga sovchi bo'lib bordi. Bu yerda teskarisi bo'ldi – qiz bilan ishni oldindan pishitib qo'yganimiz uchun shu borishning o'zida oq o'rab qaytdi.

Qisqasi, yozga chiqib, Klara o'qishini bitirib, diplomi qo'lga tekkanidan keyin to'yimiz bo'ldi.

Xudoga qarab aytaman, bir-ikki yil yomon yashamadik. Xotinim yonimizdagi maktabda boshlang'ichga dars bera boshladi. Men qishloqning eng oldi ustasi – kimsan usta Ma'ruf bo'lib dong'im ketgan. U paytlarda usta zoti kam, obro'yim baland, uy soladigan odamlar menga yalinib, navbatda turardi. Ishim nihoyatda og'ir edi. Bizning joylar tog'liq qishloq, soy to'la xarsangtosh, imoratning poydevorini betondan emas, ana shu toshlardan ko'tarardik. Misol uchun, bitta uch xonali uyning poydevoriga, agar tagi podval qilinsa, eng kamida o'n besh-yigirma samosval tosh ketadi. Bu taxminan yetmish-sakson tonna yuk degani.

Poydevor ko'tarish uchun katta hashar qilinadi. Hasharchilar qalin chopon, po'payka kiyib, og'ir-og'ir toshlarni orqasida ortmoqlab, ustaga yetkazib beradi. Mana shu o'n besh-yigirma mashina toshni men bittalab qo'ldan o'tkazib, somonli loy bilan xuddi g'isht tergandek tekis qilib poydevorga terib chiqaman. Hasharchilar chumoliga o'xshab tizilib kelaveradi, bir minut nafas rostdashning iloji yo'q, eng asosiysi, shuncha toshni bir kunda terib bo'lish kerak. Bo'lmasa, falonchi usta yalqov, dangasa ekan, toshi qolib ketibdi, degan isnodga uchrab, ishingiz kasod bo'ladi, bildingizmi.

Endi, shunga yarasha topish-tutishim yomon emasdi. Bitta imoratni boshdan-oyoq bitirib chiqarsam, yetti yuz-sakkiz yuz so'm pul olardim. Bir sezonda bunaqa uydan eng kamida to'rt-beshta solib, to'rt ming atrofida topardim. U paytda pul baquvvat, misol uchun aytsam, o'zi yo'q bo'lsayam, bir dollar oltmish tiyin turardi, besh ming so'mga «Gaz-24 Volga» berardi.

Yana deng, qurilish boshlangan kuni uy egalari albatta qo'y so'yib qon chiqarardi. Go'shtning bir qismini hasharga kelganlarga ishlatsa, bitta sonini, hur-

mat qilib, ustaning xaltasiga solib qo'yardi. Imorat bitib, xayr-xo'sh qilayotganida ish haqiga qo'shib, do'ppi-chopon, bitta yaxshi ko'ylak ham berardi.

Demoqchimanki, Klara xonadonimizga kelin bo'lib tushib, moddiy tomondan mutlaqo qiyinchilik ko'rmasdi. Maktabdan oladigan oyligini, o'zingga ishlat, deb men umuman qo'l tekkizmas edim. Aksincha, topgan pulimni ma, sanab ol, bekilib qo'y, deb unga tutqazardim.

Ayolimning bitta, ammo juda katta kamchiligi bor edi: men topib keladigan jaraq-jaraq pulni sanab olishni yaxshi ko'rardi-yu, loyga belangan, kir-chir korjomamni yuvib qo'yishdan jirkanar edi. Keyin-keyin bilsam, u mening oilamga ham, turish-turmushimga ham burnini jiyirib qarar ekan.

Vaholanki, to'yimiz bo'lgan kunning ertasiga, men bor hunarimni, imkoniyatimni ishga solib, Klaraning uyidagi sharoitdan ham ziyoda bo'lgan bir sharoitni o'z xonadonimda muhayyo qilish uchun o'lib-tirilib harakat boshladim.

Hovlimizning to'ridagi kungay yerda alohida to'rt xonali, oldi ravonli, baland uy qurdim, remontini qo'qonlik ustalarga qildirdim. Nail, Albert degan tatar o'rtoqlarim bor edi, boplab bo'yoq, pardozi ishlari qilib berdi. Toshkentdan дядя Vasya degan ustani opkelib, gollandskiy pechka, hammom qurdirdim. U paytda qishloqda bunaqa narsalar hatto raisning uyida ham yo'q edi.

Rayponing kattasi Fayzivoy aka menga imorat soldirgan edi, shu odamdan iltimos qilib, naq ikki ming yetti yuz so'mga yugoslavskiy zo'r mebel oldim, «Orxid» degan, Klaraning qarindoshlari ham ko'rib, og'zi ochilib qoldi.

Bu orada Diyora qizim bog'chaga qatnay boshladi, o'g'lim Bahodir tug'ildi.

Qisqasi, endi oilamning yegani oldida, yemagani ketida, Xudoga shukur qilib, maza qilib yashasak bo'lardi. Uyda hamma narsa bor, faqat... tinchlik-xotirjamlik yo'q. Xotinimga goh qo'shni hovlidagi tezak hidi yoqmaydi, goh «kovushini sudrab keladigan» qarindosh-urug'im jinini qo'zg'aydi, goh zamondan orqada qolib ketgan onamning gaplari-yu talablari ensasini qotiradi. O'tirsa ham, tursa ham, fikri-zikri bitta: qandog' qilib bo'lsa ham Toshkentga ko'chib ketish.

Onamga, menga o'chakishib, bolalar bilan uyda nuqul ruscha gaplashadi, e'tiroz bildirsam, «Nima, tupoy qishloqi bo'lib qolsinmi?!» – deb pishqiradi.

Aslini surishtirsangiz, Klaraning otasi ham bir zamonlar Toshkentga Leninoboddan kelib qolgan, ona tomondan buvisi g'uzorlik bo'lgan. Lekin xotinim ham, aka-opalari ham har qadamda o'zlarining asli eski shaharlik ekanini pisanda qilishdan charchamas edi.

Hech esimdan chiqmaydi, provodnik akasi Sayfullani necha yil tanigan bo'lsam, har ko'rishganimizda irshayib: «Ha, kuyov, **daladagilar** yaxshimi?» deb so'rardi. Holbuki, yigirma besh ming odam yashaydigan qishlog'imiz bu o'rtada tuman markazi bo'ldi, keyinchalik viloyatga bo'ysunadigan shaharcha bo'ldi, lekin qaynog'am uchun u bir umr «dala»ligicha qoldi.

Maqtanyapti, deb o'ylamang, ammo mening uyimdagi sharoit Klaraning urug'larinikidan o'n marta badastir edi. Bularning orasida men birinchi bo'lib «nol bir» «Jiguli» oldim, «Zil» xolodilnik, «Raduga» degan rangli televizor oldim. Lekin xotin tomonning dimog'idan hamon eshak qurti yog'ilardi.

Muhtaram sudya, siz yosh bo'lsangiz ham ko'pni ko'rgansiz, bir narsani menga tushuntirib bering: nega odamlar «qishloqi», «shaharlik», deb bir-birini bir-biridan ajratarkin? Qaysi din, qaysi qonunda bor bunaqa odam ajratish?

Ba'zan o'ylab, hayron bo'lardim – qanday qilib bu Klara menga tegishga rozi bo'ldi o'zi? Qanday qilib men unga uylanishga rozi bo'ldim? Nimasiga uchdim – bo'yi belimga ham yetmaydigan, lo'libashara, tili zahar bir narsa bo'lsa. Ikkita tuqqanidan keyin qarib, battar xunugi chiqib ketgan bo'lsa, nimasiga gerdayadi?

Ilgarilari hafta-o'n kunda sumkasini to'ldirib otonasini ko'rgani borib tursa, keyinchalik har shanba bolalarni ergashtirib shaharga jo'naydigan, uch-to'rt kunlab yo'qolib ketadigan odat chiqardi. Bahodir tug'ilgandan keyin maktabdagi ishini ham yig'ishtirib qo'ygan edi.

Men yoz paytlari yon-atrofdagi qishloqlarga chiqib, ko'pincha imoratning tepasida yotib qolib ishlardim, bola-chaqa nima qilyapti – nazorat qilolmasdim. Onam rahmatli churq etib og'iz ochsa, Klara: «O'g'lingiz yallo qilib yuribdi-ku, nega endi men egasiz uyni poylab o'tirishim kerak?», deb bobillab berarkan. Oxir-oqibatda hamma tirikchilik yetmishdan oshgan onamning bo'yniga qolib ketdi.

Bir-ikki marta Hojar opam yurak yutib, shu to'g'rida gap boshlagan edi, horib-charchab yurgan odam, baqirib berdim. Klara bilan janjalimiz ham asosan shundan chiqardi, bir og'iz gapirsam, bas, lash-lushini ko'tarib, bolalar, bormayman, desa ham sudrab Toshkentga jo'nab qolardi. Nihoyat, o'zim bosh urib borib opkelmasam, ikki oy bo'ladimi, uch oy bo'ladimi – onasining uyida yovg'on sho'rva ichib, yangalari bilan

xo'mrayishib, tosh qotib o'tiraverardi. Na ota-onasi, na akalarining birontasi bu la'natini «dala»ga opkelib qo'yishni xayoliga keltirmas edi. Vaholanki, bu vaqtga kelib, qaynotam ham, qaynonam ham pensiyaga chiqib, otdan tushgan, lekin egardan tushmagan edi. Ahmoq ekanman, xotin, bola-chaqam sig'indi bo'lib, ularning osh-noniga balo bo'lib o'tiribdi, deb siqilar edim. Vaholanki, Klara ishonib topshirgan pulimni bebiliska sovrub, qarindosh-urug'ini boqib, boyvuchcha xotin bo'lib o'tirar ekan.

Muhtaram sudya, yuragingiz siqilib ketgandir bu mayda gaplardan? Lekin shu mayda gaplar boshimga katta balolarni soldi. Olmaxon Hayitovanning bir ashulasi bor edi-ku, «Muhabbat solgan imorat vayrona bo'ldi, naylayin», degan, o'ylab qarasam, xuddi mening haqimda aytgan ekan-da.

Qisqasi, mana shunday araz-duraz bilan yigirma yil it-mushuk bo'lib yashadik. O'rtada bolalarning tarbiyasi buzildi. Klara meni ularning ko'ziga ajdaho qilib ko'rsatib bo'ldi. Bu orada, xotinim istamasa ham, Xudo yana farzand berdi – Farrux bilan Sevara tug'ildi.

Ota-onam bandalikni bajo keltirganidan keyin u yana eski ashulasini boshladi: «Toshkentga ketamiz, bu qishlog'ingizda bolalarning kelajagi yo'q, molning ketida o'sadimi?» «Nega molning ketida o'sar ekan, uyimizda sigir tugul tovuq ham yo'q-ku? Ana, o'ris maktabga kirib o'qiyversin, kelajagi bor», derdim men kesatib. «Nimasi maktab buning, o'ntagina o'ris o'qituvchisi bor», deb o'zinikini ma'qullardi u.

Qisqasi, sakson oltinchi yili aka-opalarimning zorillashiga qaramasdan, ota-onamdan qolgan hovlini sotdim. Chilonzordagi Ko'korol ko'chasidan ega-chi-singil tatar kampirlarning uyini sotib oldim. Ikki-

ta hovlini birlashtirib, bu yerdagi kibitkalarni buzib tashlab, o'n xonali katta imorat soldim.

Toshkentda hashar degan gaplar yo'qolib ketgan ekan, qishloqdan qarindosh-urug', oshna-og'aynilarim kelib qarashdi, mardikor ham ishlatdim, erta ko'klamda boshlangan qurilishni sentabrga qolmasdan tomini yopib oldim, qishi bilan ishlab uyning remontini bitirdim.

Shunda ham bir odam mendan minnatdor bo'lma-di. Aksincha, bir kuni Klara: «Sal gap-so'zingizni tuzatsangiz bo'lmaydimi, bolalar, adam o'rtoqlarimizning oldida qishloqcha qilib gapiradi, uyalamiz, deyapti», deb dakki berdi. Og'zim ochilib qoldi, tilimni burib bo'lsayam bularning shevasida gapirishga urindim.

Ko'klamga chiqib, yana ustachilik qilgani ketdim. Goh Qo'yliq, goh Nazarbek tomonlarda ish qilib yurdim. Bu paytda Diyora inyazga o'qishga kirgan, inglizchada bulbuldek sayrashini ko'rib, repetitorlarga, kontraktlarga to'lagan pullarim bekor ketmaganidan xursand bo'lib, shu Klarayam bir baloni bilgan ekan, deb o'ylab qolardim ba'zan. Bahodir birinchi safar o'qishga kirolmadi, keyingi yili odamini topib, amallab narxozga joyladik, hozir katta bir firmada ishlab yuribdi, topish-tutishi zo'r. Kichkinalar ham biri litseyda, biri maktabda, yo'lini topib ketar.

Mustaqillikdan keyin uch-to'rt yil ancha qiyin bo'lib qoldi. Odamlarda pul yo'q, hech kim imorat solmaydi, mening ishim ham orqaga ketdi. Sovet davrida orttirgan o'ttiz besh ming so'mim bor edi, Klaraning gapi bilan bonkaga qo'ygan edim, kuyib kul bo'ldi. Lekin oilam, bola-chaqaning bu bilan ishi yo'q, katta yeb, katta ichib o'rganib qolgan, men bir so'm topsam, bular o'n so'm talab qilar edi. Klara semirib, g'ildirakka

o'xshab qolgan, pishillab arang nafas olardi, biron joyga kirib ishlashni xayoliga ham keltirmasdi.

Duch kelgan ishni qilishga majbur bo'ldim. Falokat oyoq ostida, deyishadi, lekin falokat tomning ustida ham bo'lar ekan – bir kuni chillaning issig'ida Xonobodda tunuka qoqayotgan edim, sirg'anib, o'n ikki metr balandlikdan asfalt ko'chaga qulab tushdim.

Hushimga kelsam, Cho'ponotadagi «неотложка»da yotibman, basharam dabdala, umurtqam, ikkita oyog'im singan, o'ng yelkam chiqib ketgan, bosh miya qattiq chayqalgan, ichki a'zolari Xudo biladi.

Ketma-ket uch marta operatsiya qilishdi. Oxirgi operatsiyadan chiqib, reanimatsiyada yolg'iz o'zim bir oy yotdim. Bir kuni qandaydir g'o'ng'ir-g'o'ng'ir tovushlardan uyg'onib ketdim, lekin bosh-ko'zim bint bilan chirmab tashlanganidan ko'zimni ocholmadim. Ancha vaqtdan keyin tepamda o'tirgan xotinim bilan Diyoraning tovushini tanidim. Meni behush, komada yotibdi, deb ona-bola bemalol hasratlashardi.

«Mam, – dedi qizim ruschalab, – eng boshdan **shu odamga** tekkaningiz noto'g'ri bo'lgan. Mana endi, bu yog'i nima bo'ladi – hech kim bilmaydi».

«Nega unday deysan, do'xtir tuzalib ketadi, deyapti-ku?» – dedi Klara.

«Qaysi do'xtir? Men Tofiq Mamedovich bilan shaxsan gaplashdim, faqat mo'jiza uni qutqarishi mumkin, dedi, tushunyapsizmi? Bu kishining yoshida qanaqa mo'jiza bo'lishi mumkin? Qisqasi, mam, albatta odam achinadi, lekin realist bo'lish kerak. Xayriyat, miyangiz ishlab, vaqtida uchastkani nomingizga o'tkazib qo'ygan ekansiz, bo'lmasa, qishloqdan anavi ammasshka-pammashkalar kelib da'vo qilishdan ham toymaydi, bilasiz-ku bularni...»

«Ha, shaharga ko'chib kelganimizda propiskasi yo'q edi-da, shuning uchun mening nomimga olingan uchastka. Xo'p, endi nima qilamiz?» – deb so'radi Klara.

«Mam, bu odam o'lmay qolsa ham, endi bir umr ovosh bo'lib yotadi. Shuni o'ylashimiz kerak, – dedi qizim. – Balki indom¹ga berrorish kerakmikan?»

Bu gapni eshitib, yuragim qinidan chiqib ketdi, hushimni yo'qotdim. O'zim suyib olgan, ona yurtimni tashlab, orqasidan begona shaharga ergashib kelgan xotinim, bosh farzandim – to'ng'ichim, umidim, faxr-u g'ururim, deb yurgan qizimning bu gaplari, qaniydi, yolg'on bo'lsa, qaniydi, tush bo'lsa...

Shu, mening sochilib ketgan suyaklarimni yig'ib, tanamga qayta jon ato qilgan ozarbayjon chol – Tofiq Mamedovich to'g'ri aytgan ekan, mo'jiza yuz berib, o'lmay qoldim. Hatto qasdma-qasdiga tuzala boshladim. Yuragim to'la alam, g'azab, shu menga kuch-quvvat berdi, olti oy deganda oyoqqa turib, kasalxonadan chiqdim.

Qo'ltiqtayoqqa tayanib, hovliga keldim. Uyimdagilar rangi-quti o'chib, til uchida suyungan bo'ldi. Kechqurun hammasini to'plab: «Men endi sog'lig'imni yo'qotdim, ilgarigidek ishlab pul topolmayman, – dedim. – Pul topmaganimdan keyin sizlarga albatta keragim yo'q. Shuning uchun bir-birimizni qiynamaylik, men bu uydan ketaman».

Shundoq deb, ichimdan titrab-to'kilib, umid bilan ularning og'zini poyladim – ishonasizmi, muhtaram sudya, birontasidan churq etib sado chiqmadi, faqat kichkina qizim Sevara piqillab yig'lashga tushdi.

¹ Indom – invalidlar uyi.

Nazarimda, Klara ham, Diyora-yu Bahodir, Farrux ham bu gapimdan yengil tortgandek edi.

Xudoyim, axir qachon men bularga bundoq yetti yot begona bo'lib qoldim?

To'g'risini aytganda, Diyoraning meni yomon ko'rishga haqqi bor edi. Ona-bolaning fikricha, men uning baxtiga zomin bo'lgan edim.

Qizim institutni bitirib, Toshkentda hozir nima ko'p, chet el firmasi ko'p, shularning birida ishlay boshladi. U yerda nima ish qiladi – hech kim bilmasdi, so'rasak, ensasi qotib, aytganim bilan tushunmay-sizlar, BAD¹ sotamiz, bo'ldimi, deb javob berardi. Bu BAD degani nima ekan, deb surishtirsam, dorivor gi-yohga o'xshagan bir narsa ekan.

Bir oqshom Qibraydagi ishdan charchab kelsam, Klara xushxabar aytib, suyunchi oldi: nima emish, Diyoramizning baxti ochilib, chet eldan kuyov chiqibdi. Internetda tanishib, bir yildan buyon gaplashib yurishar ekan, endi Rodrigues – bo'lg'usi kuyovning oti shunaqa ekan – qizimiz bilan ko'rishish uchun uni Gollandiyaga taklif qilibdi, bilek ham yuboribdi. Diyora shu kelayotgan shanba ertalab uchib ketar emish.

Bu gapni eshitib, hang-u mang bo'lib qoldim.

«Kimdan ruxsat olib uchib ketarmish?» – dedim jahlimni arang bosib.

«Voy, vizasini olgan, ishxonasidan ham, OVIR²dan ham ruxsat bor», dedi xotinim ko'zlarini pirpiratib.

«Ota-onasidan-chi, ruxsat olmaydimi?» – dedim tutaqib.

¹ BAD – (биоактивная добавка) biofaol qo'shimcha.

² OVIR – (Отдел виз и регистрации) xorijga chiqish uchun viza berish va ro'yxatdan o'tkazish bo'limi.

«E, ota-onasi do'ppisini osmonga otsin, – dedi Klara ishshayib. – O'xshab qolsa, maza qilib chet elda yashaydi, yuradimi bu yerda sudralib? Ajabmas, keyin bizlarni ham opketsa».

Endi bunisiga nima deysiz? Har qancha g'azabim qo'zisa ham, gapning tagiga yetish uchun: «Kim ekan o'zi topgani, surishtirdingmi?» – deb so'radim.

Klaraning chehrasi ochilib, labi-labiga tegmay bo'lajak kuyovni ta'riflab ketdi:

Bu Rodrigues asli Ekvadormi, Gondurasmi degan bir mamlakatdan ekan, uch yildan buyon Gollandiyada yasharkan, kofemi, kakaomi, ishqilib, shunga o'xshagan narsa sotadigan shaxsiy firmasi bor ekan, uch qavatli katta villasida yolg'iz o'zi turarkan. Diyorani juda qattiq yaxshi ko'rib qolibdi, o'laman, sattor, uylanaman, deb, holi-joniga qo'ymayotgan emish...

«Yoshi nechada ekan?» – dedim gapini bo'lib.

«Yoshimi? Yoshi... – Klara talmovsiragan bo'ldi, – Diyoradan sal kattaroq ekan, nichevo, erkak kishi uchun ayb emas...»

«Qancha katta ekan?» – deb so'radim ko'zlarim ola-kula bo'lib.

«Men anig'ini bilmayman-u... qizingiz, har holda, ellikdan oshgan, degandek bo'luvdi», dedi Klara.

Bu gapni eshitib, jon-ponim chiqib ketdi.

«Hoy, kallang joyidami? Yigirma besh yashar qizingni otasi tengi cholg'a, qari bir kofirga bermoqchimisani? E, o'l sen, Asqarxon eshonning avlodi bo'lmay!» – deb baqirib, so'kib-so'kib tashladim.

Diyora ichkari xonada, pardaning orqasida hamma gapni eshitib turgan ekan, eshikni taraqlatib, ko'zlari olazarak chiqib keldi, na salom, na alik bor, tomdan tarasha tushgandek:

«Birinchidan, u siz tengi emas, – dedi, – ikkinchidan, yoshi... nima qipti, endi ellik sakkizga kirdi, zato, siz bilan oyim topayotgan so‘tak kuyovlardan o‘lsa, o‘ligi ortiq, o‘zining biznesi, mol-dunyosi bor. Umuman, meni uning yoshi mutlaqo qiziqdirmaydi, bildingizmi, mutlaqo! Meni faqat shu Rodrigues tushunadi!»

Qarasam, bu nodon, ahmoq qiz bilan adi-badi aytishib o‘tirishdan foyda yo‘q, sekin nasihat qilmoqchi bo‘ldim.

«Aqlingni yig‘, bolam, qarigan chog‘imizda bizlarni ham, o‘zingni ham sharmanda qilma, musulmon farzandisan...» – deganimni bilaman, Diyora ko‘zlari chaqchayib, shartta o‘rnidan turdi-yu onasiga qarab: «Aytuvdim-ku sizga, bu odam bilan gaplashish befoyda deb! – dedi, keyin menga o‘qrayib: – E, jonga tegdi shu o‘zbekizm! Bu mening hayotim, meni o‘z holimga qo‘yinglar!» – deb baqirdi-da, eshikni qarsillatib yopib chiqib ketdi.

O‘shanda onasi bilan Diyora har qancha dod-voy, do‘q-po‘pisa qilsa ham yubormadim.

Oradan biron yillar o‘tib, Bahodir opasi bilan urishib qolgan ekan, menga sekin pichirlab, bir gapni aytib qoldi: «Qizingiz topgan anavi Rodrigues degan qora maymun uchiga chiqqan firibgar ekan, odam savdosimi, narkotik savdosi bilanmi qo‘lga tushib, olti yilga qamalib ketibdi, – dedi, keyin yana sirli qilib: – Buningizning maqsadi aslida erga tegish bo‘lmagan, qoravoyini tramplin qilib, bir amallab bugor¹ga survorish bo‘lgan», deb qo‘shib qo‘ydi.

Shu-shu, men qizimning yer yuzidagi eng ashaddiy dushmaniga aylandim.

¹ *Bugor* – xorij, chet el (jargon).

Kasalxonadan chiqqan kecha o'ylab-o'ylab, hayotimdagi eng katta xatoni tushundim. Bir umr bolalarimning faqat qornini to'ydiribman-u, boshqa narsa xayolimga ham kelmabdi. Ota bo'lib farzandlarim bilan bundoq bir bafurja o'tirib, mehrim qonib gaplashganimni eslolmayman. Ochig'i, bunga vaqtim ham, imkonim ham bo'lmagan. Ertalab tong qorong'isida ishga ketayotganimda hammasi hali uyqudan turmagan bo'lardi, kechqurun qora xuftonda ishdan qaytganimda uyquga ketgan bo'lardi. Doim boshimda ish, pul topish tashvishi turgan. Kamdan-kam uyda bo'lgan vaqtlarimda bolalarimdan biron narsani so'rasam, nomigagina javob qilib, darrov xonasiga urib ketardi.

Ishonsangiz, o'ttiz besh yil xotin, bola-chaqamni kurort-sanatoriylarga, lagerlarga yuborishni sira kanda qilmaganman, ammo o'zim biron marta otpuska nimaligini, dam olish nimaligini bilmaganman. Shular yaxshi yashasin, yaxshi kiysin, deb boshim qora mehnatdan chiqmagan. Lekin na Klara, na farzandlarim biron marta loaqal ko'ngil uchun: «Yuring biz bilan», demagan...

«Uy-joy, hamma narsa sizlarga qoladi, – dedim o'zimni bosib, – bir sidra ust-boshimni olsam – bas. Sizlarni uzatib, uylantirib, uyli-joyli qilarman, degan niyatlarim bor edi, lekin Xudo bunaqasiga xohladi, o'lmasam, qo'limdan kelgan yordamimni ayamayman».

Nihoyat, Diyora aftini burishtirib:

«Ada, qo'ying bunaqa gaplarni, ketib qayoqqayam borardingiz?» – deb piching qilgan bo'ldi.

«Bu nima deganing? Siz endi kimga keraksiz, deganingmi? – dedim o'zimni tutolmay. – Qo'y, qizim, tilimni qichitma, men hammasini bilaman, indom-pindomda bir kunimni ko'rarman...»

Diyoraning rangi bo'zarib ketdi. Bir amallab o'rnimdan turdim, oshxonaning yonida keldi-ketdiga mo'ljallangan kichkina xona bor edi, shu yerga kirib, yaxshi niyatda o'z qo'lim bilan qurgan, lekin menga buyurmagan uyda oxirgi marta bosh qo'ydim.

Ertasiga Qo'yliq bozori yonidan bir karis kampirning bir xonali kvartirasini ijaraga olib chiqib ketdim.

Keyin ajralish dahmazasi boshlandi. Shu paytda tepadan, bilmadim, oilaviy ajrimlarni kamaytirasan, degan buyruq bo'lgan ekanmi, sud hech ajratmaydi-da. Bir yil sarson qildi.

Buning ustiga, xotinim qariganda sharmanda bo'lishni, otasi tashlab ketgan oilaga kim qiz berishiyu kim kelin olishini o'ylab, ajrashmayman, deb turib oldi. Lekin endi hech qanaqa kuch meni bu oilaga qaytarolmasdi.

Oxiri, sudyaning ham joniga tegdi shekilli, bor-e, deb, ajratib yubordi. Uchastkadan bitta xonani menga berish to'g'risida hukm chiqardi. Shunda bular, uchastkani sotmaylik, sizga ikki xonali kvartira olishingiz uchun yetti ming dollar beramiz, deb boyagi tilxatni yozib berdi. Men rozi bo'ldim, lekin, mana, oradan uch yil o'tib ketdi, bir so'm ham bergani yo'q.

Bu orada ochdan o'lmaslik uchun qilmagan ishim qolmadi. Bir paytlar kimsan usta Ma'ruf bo'lib yetti kentga tanilgan odam, bo'ynimga taxta quti osib, ikki yil Qo'yliq bozorining darvozasi yonida jevachka, sigaret sotishga majbur bo'ldim. Sog'lig'im sal tiklanib, qo'ltiqtayoqni tashlaganimdan keyin bozorga uborshik bo'lib ishga kirdim. Jiyanlarim eshitib, qishloqqa opketmoqchi bo'ldi. Bormadim. Borolmadim. Qaysi yuz bilan boraman? Borganda ham qayerga sig'aman?

Ishonsangiz, muhtaram sudya, shu uch yil ichida na xotinim, na bolalarim meni biron marta yo'qlagani yo'q. Qaytaga, men Bahodirga qo'ng'iroq qilib, hol-ahvol so'rab turdim, uysizlik, qashshoqlik jonimga tegib ketganidan keyin, oxiri betimni sidirib, tilxatdagi pulni so'radim. Bahodir, gap yo'q, pulni bir-ikki oy ichida to'liq qilib oborib beraman, siz kvartirani topib gaplashavering, dedi.

Shu bilan qaytib dom-daragi bo'lmadi.

Oxiri majbur bo'lib, muhtaram sudya, o'z pushti kamarimdan bo'lgan bolalarimni sudga berdim. Ilgari bunaqa voqealarni faqat «Otalar so'zi»da ko'rardim, ko'rib ishonmas edim, endi shu savdo o'zimning boshimga tushdi.

Oilam, boya aytganimdek, boshda o'sha la'nati pulni berishga rozi edi. Lekin o'rtada Xadicha paydo bo'lganidan keyin bular menga o'chakishib, to'nini teskari kiydi, pulni bermaslik harakatiga tushdi. Nedirki, sen bizni, mushtipar onamizni tashlab, shu xotin bilan topishib olding, degan alam bor buning tagida, bildingizmi? Ana, arizalarini o'qing, mening to'g'rimda, Xadicha to'g'risida nimalarni yozmagan bular. Tag'in ham qog'oz chidar ekan bu tuhmat-bo'htonlarga. Go'yo men bu fohisha bilan oldindan don olishib yurgan ekanman, shu dog'uli alvasti mening laqmaligimdan foydalanib, oilamni buzib, xotinimni beva, bolalarimni yetim qilibdi. Endi yetti ming dollarga ham qanoat qilmasdan, Ko'korol ko'chadagi uy-joyimni tortib olish payiga tushgan emish.

Klara bilan Diyorada makr ko'p, qolaversa, mendan aldab, o'g'irlab olgan puliyam ko'p, eng qirriq advokatlarni yollab, Xadichani jinoiy javobgarlikka tortish payiga tushdi.

Shuning uchun sizga avval bu ayol to'g'risidagi bor gapni aytib bermasam, hech narsa tushunmaysiz.

Har yili qishda mazam qochib, ishga yaramasdan kasalxonaga tushib qolaman. Bundan bir yil oldin singan suyaklarim qaqshab, hech og'rig'iga chidayolmadim, eski ToshMIda yigirma kuncha yotdim.

Xadicha bilan shu yerda tanishib qoldim. Yoshi elliklardan oshgan, ozg'in, boshidan ko'k ro'moli tushmaydigan bu ayol men yotgan bo'limda sanitarka edi. Juda mehnatkash, xushmuomala xotin edi, lekin biron marta kulganini birov ko'rmasdi. Keyin eshitsam, ikki yilcha burun eri bilan «Neksiya»da Chorvoqqa, lagerda dam olayotgan o'g'lini ko'rgani borayotganida, bularning yo'liga «Kamaz» chiqib ketibdi. Eri mana shu bo'limda bir oycha komada yotib joni uzilibdi, Xadicha bo'lsa hech narsa ko'rmagandek tuzalib ketibdi.

Bu ayol ilgari qaysidir institutda dars berar ekan, eri ham olim bo'lgan ekan, avariya dan keyin negadir shu kasalxonaga sanitarka bo'lib ishga kiribdi.

Bir kuni yo'lakning oxiridagi qo'l yuvadigan joyda kirlarimni chayib turgan edim, eshik ochilib, qo'lida chelak ko'tarib Xadicha kirib qoldi, menga yalt etib qaradi-da, «Kechirasiz», deb chiqib ketdi. Kirlarni yoyib, palataga qaytib ketayotsam, yo'lakda, hamshira posti oldidagi stolda o'tirgan ekan, «Aka, bir minutga mumkinmi?», deb so'radi. «Bemalol», dedim. «Siz viloyatdanmisiz?», dedi u. «Yo'q, Toshkentdanman, nima edi?», deb so'radim. «Ha-a... – dedi o'ylanib. – Erkak odam qiynalib yurmang, kirlaringiz bo'lsa, beravering, yuvib beraman».

Hayron bo'ldim, keyin, muhtojligi bo'lsa, shunaqa qilib uch-to'rt so'm pul ishlab yursa kerak, deb o'yladim. «Bezovta bo'lmang, o'rganib ketganman», dedim.

Ancha gaplashib qoldik. Tomdan yiqilib, sog'ligimni yo'qotganimni, yolg'iz yashashimni qisqacha aytib berdim. U gapimni diqqat bilan eshitdi, «Siqilmang, odamning boshi – Oллоhning toshi, bu kunlar ham o'tib ketadi», deb tasalli bergan bo'ldi.

Ertasi tushlik payti Xadicha bir kosa osh, issiq non, meva-cheva solingan yelim paketni xonamga ko'tarib kirdi. «Bir o'rtog'ingiz kelgan ekanlar, «тихий час» bo'lgani uchun kirolmadilar, salom aytib ketdilar», dedi. Hayron bo'lib, o'rtog'imning otini so'rasam, «Aytmadilar, o'zlari biladi, dedilar», deb chiqib ketdi.

Boshim qotdi. Bu shaharda meni yo'qlab keladigan biron og'aynim yo'q edi. Kelsa, Irisali kelishi mumkin, lekin u bundan o'n yil oldin «grin kart» yutib, oilasi bilan Amerikaga ko'chib ketgan edi. Sezdimki, bu Xadichaning ishi.

U hol-jonimga qo'ymasdan har kuni kirlarimni yuvib, dazmollab bera boshladi. Pul bermoqchi bo'lgan edim, kapalagi uchib ketdi, duo qilib qo'ysangiz bo'ldi, dedi.

Eng yomon ko'rgan narsam – birovdan qarzдор bo'lib yashash, g'alati ahvolda qoldim. Begona bir ayolning bu muruvvatiga qanday javob qaytarishni bilmasdim. Shuning uchun kasalxonadan chiqayotganimda: «Singlim, xizmatlaringizga rozi bo'ling, – dedim. – Sizga aytuvdim, ustachilik qo'limdan keladi, deb, agar uyingizda biron yumush bo'lsa, tortinmay aytavering».

Xadicha zarurat tug'ilsa, albatta telefon qilishini aytib, xayrlashdi.

Men ham g'arib kulbanga qaytdim.

Bir kuni Qo'yliqda piyoz bozorni changitib supurib yotgan edim, guruch rastasining oldida katta sumka

ko'tarib turgan Xadichaga ko'zim tushib qoldi, boshidagi ko'k ro'molidan tanidim. Yonida yashil futbolka, oq krossovka kiygan, o'n yashar chamasidagi bola.

Ust-boshimni qoqib, sekin oldiga bordim. Hol-ahvol so'rashdik, o'g'lini tanishtirdi – Sardor to'rtinchi sinfda o'qir ekan. Ancha narsa olgan ekan, arava chaqirib, yuklarini tashqariga chiqarib, taksiga ortishga yordam berdim. Qoratosh tomonda turar ekan, xayrlashayotganda ustachilik xizmatiga tayyor ekanimni yana eslatdim.

«Ish-ku bor edi-ya, – dedi Xadicha o'ylanib, – lekin noqulay bo'lmasmikan...»

Qistab qo'ymaganimdan keyin, «Oshxonamizning mebelini tuzatadigan, vaqtingiz bo'lganda qarab berarsiz», dedi. Shanba kuni vaqt topib bordim, to'qqiz qavatli uyning oltinchi qavatida turar ekan. Eshikni salom berib Sardor ochdi, onasi ishda ekan. Asboblarning solingan sumkani olib, ichkari kirdim. Uch xonali, toza, ozoda kvartira ekan. Oshxonaga yaqinda tepa qavatdan suv o'tib ketgan bo'lsa kerak, garniturning eshiklari qiyshayib, yopilmaydigan bo'lib qolibdi.

Ishni nimadan boshlashni mo'ljallab turgan edim, Sardor «Amaki, oldin choy ichib oling», deb qo'yarda-qo'ymay zalga boshladi. Zaldagi stolda nonushta tayyor ekan – saryog', asal, issiq non, kolbasa, pishloq. Sardor ustiga duxoba qalpoq kiydirib qo'yilgan gardim choynakdan piyolaga choy quyib, uch marta qaytardi, keyin odob bilan menga uzatdi. «Men hozir», deb o'rnidan turdi-da, birpasdan keyin katta taqsimchada tuxum qovurdoq olib kirdi. Qovurdoqning yonida did bilan to'g'ralgan pomidor, bodring, bolgarskiy, qalampir, ustiga uch-to'rt bosh kashnich qo'yilgan.

«Marhamat, amaki», dedi Sardor taqsimchani oldimga qo'yib. «Buni oying tayyorlab ketdimi?» – deb so'radim ajablanib. «Yo'q, o'zim», dedi bola.

Bir piyola choy ichib, ish boshladik. Sardor balkonga chiqib, katta bir yashikni bazo'r ko'tarib kirdi. Yashikning ichi to'la ustachilik asbobi, buni yaqinda onasiga ayttirib oldirgan ekan.

«Endi uyga o'zim qarashim kerak-da», dedi u. Mushtdek bolaning bu gapini eshitib, ham hayron bo'ldim, ham qoyil qoldim. Kun bo'yi ishlab, garniturni, buzilgan boshqa eshik-derazalarni tuzatdik, Sardor yonimdan jilmay qarashib turdi. Bir payt indamay ichkariga kirib ketdi, balkondan qarasam, labini mahkam qimtib, oshxonada sabzi-piyoz to'g'rab o'tiribdi.

Kechga tomon shoshib Xadicha keldi, men bilan so'rashib ovqatga unnadi.

Sardor ishimni diqqat bilan kuzatib turardi, bir mahal: «Amaki, agar ruxsat bersangiz, sizga shogird tushsam, maylimi?» – deb qoldi.

«E, o'g'lim, qo'y, bu qora ishni havas qilma. Sen, yaxshisi, o'qigin, oliy ma'lumotli bo'lg'in», dedim.

«Men programmist bo'laman, lekin hunar ham o'rganishim kerak», – dedi Sardor jiddiy ohangda.

Xadicha oshxonadan chiqib, ovqatga chaqirdi. Birgalashib osh yedik, choy ichdik, u yoq-bu yoqdan gaplashib o'tirdik. Bular asli Qo'shtut mahallalik ekan, Xadichaning ota-onasi yoshligida vafot etib, uni opasi tarbiya qilib uzatgan ekan, hozir Farg'onada turarkan.

«Xo'jayinim avariya uchraganlarida bir oy yonlarida bo'ldim, – dedi Xadicha xo'rsinib. – Yetgan ajal, u kishini saqlab qololmadik. Qirqlari o'tganidan keyin bir kuni tush ko'rdim, haliyam o'sha kasalxonada yotgan emishlar, sen nega ketib qolding, kim qiladi bu yerdagi ishlarni, deb meni koyib berdilar. Hayron bo'ldim,

ertasiga tush esimdan chiqib ketdi, ishimga borib kelaverdim. Uch-to'rt kun o'tib uyqumni yo'qotdim, kasal bo'lib qoldim, hech tuzalmadim. Men ham ketib qolsam, yolg'iz bolamning holi nima kechadi, deb vahimagatushdim. Do'xtirlar ko'rib, soppa-sog'siz, deydi.

Eskichaga uncha ishonmasam ham, qo'shnimning maslahati bilan Taxtapuldagi Munavvar otin degan bir folbin kampirga bordim. Kimligimni, nima darдим borligini ham so'ramasdan, rom ko'rib, sizga falon kasalxonadan yuk tushibdi, o'shatga borib, Xudo yo'liga bemorlarning xizmatini qilasiz, shoyad, O'zi shifo bersa», dedi.

Shu gap bilan ishimdan bo'shadim, kasalxonaga sanitarka bo'lib kirdim, bir oycha o'tib, yana xo'jayinimni tush ko'rdim, o'ng qo'llarining bosh barmog'ini ko'tarib, menga kulib qo'ydilar. U kishi yosh o'tib ketdilar, shu ishlarimning savobi zora ulargayam tegsa... Har kuni kechqurun jonlari uzilgan joyga kirib tilovat qilaman. Xudoga shukur, hozir ruhim tinch, sog'lig'im ham joyida», dedi Xadicha.

Bu gapni eshitib, yana hayron qoldim. Endi, biz ishonamizmi-yo'qmi, dunyoda savob uchun yetti yot bemorlarga tuvak tutib, ovqatini yedirib, kirini yuvib o'tiradigan odamlar ham bor ekan-da.

Shu-shu, bu xonadonga bog'lanib qoldim. Bozorni supurib oladigan oyligim ijara puliga yetsa, osh-ovqat, dori-darmonimga yetmasdi, bir-yarim eski tanishlarimni surishtirib, shularning uylarida mayda-chuyda remont ishlarini qila boshladim. Bo'sh vaqtlarida Sardorni birga olib yurib ish o'rgatdim, olti-yetti oyda qo'li to'g'ri bo'lib qoldi. Xadicha qo'yarda-qo'ymay, o'g'li orqali har hafta kir-chirlarimni oldirib, yuvib, dazmolab qaytarardi. Bir kuni fursati kelganida boshimdan o'tgan ko'rgiliklarni unga aytib berdim, eshitib, «Siz

ham g'arib ekansiz», deb ko'ziga yosh oldi, keyin har nima bo'lgan bo'lsayam, bolalaringiz yetim qolmasin, oilangiz bilan yarashing, dedi. Ishonsangiz, uch-to'rt marta mening nomimdan uyimga elchi bo'lib bormoqchi ham bo'ldi, men ko'nmadim.

Oradan bir yil o'tdi. Ertam nima bo'ladi, o'ylasam, yuragimni vahm bosadi. Axir yolg'izlik faqat Xudoga yarashadi, rizqi-nasibam bitib, shu ijara kulbada tosh qotib qolsam, birov xabar toparmikan?

Oxiri, o'ylab-o'ylab, Xadichaga, agar xafa bo'lmasa, agar o'zi, Sardor rozi bo'lsa, uch g'arib bir bo'lsak, degan mazmundagi gapni bir amallab aytdim.

Yerga tikilib, indamay eshitdi, ikki-uch kun jim bo'lib ketdi, keyin ko'rishganimizda: «Opamdan so'radim, yo'q demadilar. Bolam bechora yetim, sizni ustam, deb juda hurmat qiladi, agar shu bolaga otalik qilsangiz... qilolsangiz...» – dedi-da, yig'lab yubordi.

«Xayriyat», deb ichimdan yengil tortdim. Lekin yoshim yetmishga yaqinlashganda bir beva xotinning uyiga ichkuyov bo'lib kirish – sha'nimga ham, g'ururimga ham to'g'ri kelmasdi. Chunki bu uy Sardorga otasidan meros qolgan, unga daxl qilishga mening hech qanday haqqim yo'q. Qolaversa, mening ham o'z boshpanam, erta kunim bitsa, yuvib-tarab, tobutimni ko'taradigan bir kulbam bo'lishi kerak emasmi?

Bu masala hal bo'lmasdan turib, Xadichaga nikoh to'g'risida og'iz ochmaslikka qaror qildim. U oilam bilan sudlashib yurganimdan hozir ham bexabar.

Olti oy burun Bahodirga uchrab, va'da qilgan pulni so'radim. «Xo'p», dedi-yu, onasi bilan egachisini qayrab jangga soldi, o'zi sekin panaga o'tib oldi. Bu orada ular qayoqdandir Xadichaning daragini eshitib, shaytonlab qoldi, meni ezish, qasd olishga o'tdi. Advokatlar

pulning kuchi bilan qonunga chap berib, ularning foydasiga yo'l-yo'riq topishga tushdi.

Nima emish, O'zbekiston Respublikasida dollar-da savdo-sotiq qilish qonun bilan qat'iy taqiqlangan ekan, bu – bir. Ikkinchidan, notarius tasdiqlamagani uchun bu tilxatning ikki pullik yuridik qimmati yo'q ekan. Uchinchidan, to'rtinchidan... E, o'rgildim bunaqa qonunlardan, buncha teshik-tirqishi ko'p bo'lmasa!..

Xolnazarov degan sudya masalani tushunib, adolatli ko'rmoqchi bo'lgan edi, Diyora Pragadan turib bir o'shqiruvdi, in-iniga kirib ketdi. Bu o'rtada Klara bilan Sevara oldin kasalxonaga, keyin mahallaga borib, xotin-boz Ma'ruf Nazirovni, fohisha Xadicha Begmatova bilan sharmandasini chiqaramiz, deb janjal qilib yotibdi.

Ey musulmonlar, men qanaqa xotinboz bo'lay, uyat bo'lsayam aytaman – o'sha tomdan yiqilgandan keyin erlik quvvatidan ham ayrilganman, quruq jasadim qolgan, xolos.

Mening na boyligim, na sog'lig'im, na uyim bor. Ko'chada qolgan qari bir darbadarman. Mana, ko'rib turibsiz, ko'zimga ko'zoynak emas, lupa taqib olganman, minus o'n olti.

Sizdan bitta iltimosim, talabim bor: oilamga aytib, menga achinib, azbaroyi savob uchun, Xudo yo'liga yordam bergan bechora Xadicha bilan Sardorni tinch qo'ysin. Bordi-yu tinch qo'ymasa, keyin mendan xafa bo'lmasin.

Mana, muhtaram sudya, yuragimdagi butun dar-dimni doston qilib bo'ldim. Otangizga ming rahmat, sabr-toqat bilan eshitdingiz, ancha yengil tortdim. Endi qanday hukm chiqarasiz – vijdongingizga havola.

Ma'ruf Nazirov,
usta, 69 yosh

KEKSALAR

Arafa

– Otam 85 yoshga kirib olamdan o'tdi. Umr bo'yi kosiblik qilgan, do'sti, ulfati ko'p, dutor ham chaladigan shinavanda odam edi.

Qiziq-qiziq gaplarni ko'p bilardi. O'ttiz-qirq yosh payti, ro'za avji chillaga to'g'ri kelgan ekan, saharlikdan keyin ozgina ish tikibdi, keyin yotib ancha uxlabdi. Bir mahal uyg'onib, tashqariga chiqib qarasa, oftob terak bo'yi balandda turgan emish. Ha, hali vaqt ko'p ekan, deb yana ishga o'tiribdi, tag'in uxlab dam olibdi. Peshin namozini o'qib, tashqariga chiqib qarasa, oftob haliyam o'sha joyda qotib turganmish. Ustaxonasiga kirib yana ishini qilibdi, kun issiq, uyning ichi dim, tashqariga chiqib qarasa, quyosh haliyam o'sha bir terak bo'yi joyda turganmish. Ozgina dam olgan bo'libdi, keyin ikki-uch marta hovliga chiqib qarasa, oftob haliyam o'sha joyidan qimirlamay turganmish.

Juda jahli chiqib ketibdi, quyoshga qarab ko'zini olaytirib:

«Sen hech botma, iloyo, shu joyingda tosh qotib qol! Sen baribir botasan, lekin oldin meni – Nosirqulni o'ldirib, keyin botasan!» – deb do'q qilibdi.

Yana bitta qiziq gapini aytib beray.

Sovet davrida amakimning o'g'li Tolibjon akam Rossiyaga besh yil o'qishga ketadigan bo'ldi. Otam jiyaniga qarab shundoq deb fотиha qildi:

«Tolibjon bolam, bitta bo'lib ketayotibsan – bitta bo'lib qaytgin, ilohi omin!»

Tolibjon akam bilan O'zbekistondan yigirma ikkita yigit o'qishga ketgan ekan, biri Xorazmdan, biri Bo'kadan, biri Qo'rg'ontepadan degandek, hammasi yurtiga juft bo'lib qaytdi, faqat otamning jiyani bitta bo'lib qaytdi.

Otam oxirgi yillarda oyog'i sinib, ozgina zerikib qoldi.

«Hamma ketdi, – derdi zorlanib, – ukam – Sobir amaking o'tib ketdi, Risolat opam, Zaynab opam, Zulfi kennoyim, Mirazim, Mirkarim, Mirhakim, Tojinisa, Qutbinisa jiyanlarim – hammasi ketdi. Men tengidan hech kim qolmadi – Musavoy temirchi yo'q, Abdullatif qoziyam o'ldi, Ergash bujur allaqachon ko'karib chiqdi. Men, bilmadim, Xudoning esidan chiqib ketdimmi... Oshimni oshadim, yoshimni yashadim, endi, odam degan izzatiniyam bilishi kerak. Bu dunyoda haqqim qolmadi».

«Undoq demang, ota, Xudoga shukur qiling, hali ko'p yil bizlarga bosh bo'lib yuring, – deb yupatardik biz. – Zeriksangiz, choyxonaga olib chiqaylik, chollar bilan gaplashib, yozilib kelasiz».

«E, hammasi yosh bollar qolgan, nimani gaplashaman u qoqvoshlar bilan... Yo'q, Xudoyim tezroq jonimni olaqolsaydi, Azroilni qachon yuborsa, men tayyorman...»

Bu gapdan keyin biz tasalliga so'z topolmay ma'yus bo'lib qolardik.

Bir kuni, kuz payti, havo sovuq edi, otam «Bugun arafa, meni yuvintirib qo'yinglar, ertaga hayit namoziga chiqaman», deb qoldi. Ukam bilan birga qushdek yengil bo'lib qolgan otamni ko'tarib hammomga olib

kirdik, yuvib-tarab joyiga yotqizib qo'ydik. Shu orada, bilmadim, jinday shamol tegib qoldimi, kechasi otamning mazasi qochdi. Isitmasi chiqdi, alahlab, o'zini bilmay qoldi. Do'xtir chaqirdik, kelib ikkita ukol qildi. Tongga yaqin biroz tinchib, ko'zi uyquga ilindi. Namozgayam chiqolmadi.

Ertalab akalarim, qarindosh-urug', mahalladan qo'shnilar «Hayit muborak» qilib otamni ko'rgani kela boshladilar. Odamlarni ko'rib otamning chehrasi ochildi, kim kelsa, nuqul bitta gapni takrorlar edi:

«Qattiq mazam bo'lmadi, yomon qo'rqdim, o'lib qolishimga bir baxya qoldi. Oyoq-qo'lim muzlab, belimgacha jonsiz bo'lib qoldi. Xayriyat, G'afforqul bor ekan, do'xtir chaqirdi, bo'lmasa ketib qolardim...»

Ziyoratchilar bosh chayqab, «Xudo saqlasin», «Xudo shifo bersin», deb asta-sekin tarqalishardi.

Bir payt ikkalamiz qolganimizda men hazillashib: «Ota, kecha Azroil qachon kelsa, men pioner, doim tayyorman, degan edingiz...» – deb kuldim.

«E, bolam, men-ku doim tayyorman. Lekin yilda bir keladigan hayitni azaga aylantirmay, dedim-da. Ammo sen ahvolimga qarab beparvo bo'lma. Shayx Sa'diyda bir rivoyat bor. Bir qari odam kasal bo'lib tabibga boribdi. Tabib so'rabdi: «Qayering og'riydi?» «Soqolimning uchi og'riydi», debdi kasal. «Nima yegan eding?» – deb so'rabdi tabib. «Muz bilan non», debdi bemor. Tabibning jahli chiqib ketibdi. «E, qanday badbaxt mo'ysafidsan, – debdi, – na kasaling odamning kasaliga o'xshaydi, na yegan ovqating».

Shunaqa endi, bolam, qarilikka davo yo'q».

G'afforqul,
shofyor, 43 yosh

Ikki kitob – ikki dunyo

– Yaqinda bir kitob qo‘limga tushib qoldi. Nomi-yam ajoyib: «Keksalik quyoshdir, quyosh qarimas». Juda chiroyli kitob.

Avtoriyam yoshi ulug‘ odam ekan. Qarilik, nuro-niylik haqida, keksalar xonadonlarimizning fayz-u farishtasi ekani haqida ko‘p ma‘qul gaplarni yozibdi. Ikkinchi qismida shu gaplarni tasdiqlash uchun Sharq mumtoz shoirlari, mutafakkirlarining she‘rlari, aforizmlaridan misollar keltiribdi.

Lekin, qizig‘i shundaki, bu bayt-u hikmatlarning hammasi qarilikdan shikoyat, afsus-nadomatdan iborat bo‘lib, birinchi qismdagi dono gaplarni rad qiladi. Qisqasi, ularni o‘qigan odam keksalikning quyosh ekaniga mutlaqo ishonmaydi, butunlay ruhi tushib ketadi.

Endi xuddi shunday mazmundagi yana bir kitob bor, avtori – Jeyms Teylor, gerontolog olim, amerikalik. Kitob «Keksa yosh bilan bog‘liq xatarlar va ular-dan himoyalaniş» deb ataladi. Unda birortayam bayt-u g‘azal yo‘q, boshdan-oxirigacha qari odam organizmida yuz beradigan fiziologik o‘zgarishlar sodda, tushunarli tilda, to‘qqiz pulday qilib yozilgan. Turli xatarlardan saqlanish uchun aniq, amaliy maslahatlar berilgan.

Masalan, kishi keksayganida tanasida kalsiy mod-dasi kamayib, suyagi nihoyatda mo‘rt bo‘lib qoladi, salga sinib ketaveradi. Kitob ana shu xavfdan ogohlantirib, jumladan, keksa erkaklarga shimni doimo o‘tirib kiyish kerakligini tavsiya etadi. Aks holda, odam muvozanatini yo‘qotib yiqilish xavfi juda kuchli ekan. Shu

bo'yicha ham statistika bor ekan. Masalan, AQShning o'zida bir yilda 65 mingdan ortiq kekxa odam shim kiyaman, deb oyog'ini yoki belini sindirib olarkan. Kitobda bunaqa misollar juda ko'p. Qari odam qanday yurishi, qanday ovqatlanishi, qanday uxlashi – qo'yingki, hamma masala bo'yicha o'zini asrash choralari ko'rsatilgan.

Mana shu ikkita kitob Sharq va G'arb tafakkuri o'rtasidagi tafovutni yaqqol ko'rsatib turadi. Demoqchimanki, bizda hissiyot, emotsiya kuchli, ularda esa – amaliy ish, pragmatizm kuchli. Buning qaysi biri to'g'ri, endi men bir narsa deyolmayman...

Murodjon Boybo'lov,
vrach-gerontolog, 38 yosh

90 yashar yubilyar

– Atoqli davlat va jamoat arbobi, akademikning 90 yoshga to'lishi munosabati bilan ziyofatga taklifnoma keldi. Rasmiy tadbir ko'zda tutilmagan bo'lsa-da, u kishiga bir qutlov – «adres papka» yuborishga qaror qildik.

Yordamchimni chaqirib, topshiriq berdim:

– Ustiga «90 yosh» degan yozuvi bor papka topish kerak. Keyin tabrik loyihasini tayyorlab menga ko'rsatasiz. Tasdiqlab berganimdan keyin kompyuterda chiroyli qilib ko'chirtirib, imzoga olib kirasiz.

– Xo'p bo'ladi, – dedi yordamchi. Shu bo'yi kechgacha qorasini ko'rsatmadi. Men ham ishga chalg'ib, yubiley esimdan chiqayozibdi. Kechga yaqin yordamchimni chaqirdim:

– Tayyor bo'ldimi?

– Kechirasiz, xo‘jayin, – dedi u gunohkor ohangda yelka qisib, – topshiriq berganingizdan keyin ertalabdan boshlab shahardagi hamma kanstovar magazinlarga, kitob do‘konlariga bordim. Lekin hech qayerda «adres papka» yo‘q ekan.

– Yo‘g‘-e? – dedim ajablanib. – Shu arziyas matohga qirg‘in keptimi?

– «Adres papka» ko‘p, lekin shu... «90 yosh» degani yo‘q ekan.

– Nega?

– Chunki 90 yoshga kamdan-kam odam chiqarkan. Keyin... bu yoshda deyarli yubiley bo‘lmas ekan-da. «50», «60», «70», «75» deganlari bor, lekin «90» degan papka hech topilmadi. Shuning uchun bosmaxonaga alohida buyurtma qilishga to‘g‘ri keldi, Xudo xohlasa, ertaga ertalab tayyorlab berishadi.

– Ulguramizmi, ishqilib? – deb so‘radim kulib yubormaslik uchun.

– Ulguramiz, xo‘jayin, o‘libmizmi ulgurmasdan...

Iloyo, hammamizni «adres papka» topilmaydigan yoshlarga yetkazsin.

Davron Yorqulov,
amaldor, 47 yosh

«OTAMNING AYTGANINI QILISHIM KERAK»

– Tushlik qilgani uyga kelsam, ertalab soppa-sog' yurgan otamning toblari qochib qolibdi.

Yetmishdan oshgan odam, birpasda qon bosimlari tushib ketibdi, ikki-uch marta qayt ham qilibdilar. Xotinim nima qilarini bilmay, yig'lagudek bo'lib o'tiribdi.

Oldilariga kirsam, ranglari bir holat, boshlarini oq chit ro'mol bilan tang'ib, shiftga tikilib, toqi sanab yotibdilar. Meni sezmadilar ham, sekin yo'talib, salom berdim.

– Ha, ota? – deb, yonlariga tiz cho'kib, peshonalari-ga qo'limni tegizdim – isitmalari ham borga o'xshaydi.

– A, Orif, keldingmi? – deb zo'rg'a gapiryaptilar.

– Nima bo'ldi, ertalab otdek edingiz-ku? – deb so'-radim.

– Bandasiga ishonch yo'q, bolam, yetmish – ketmish deb qo'yibdi.

Shu yoshida ham tog'ni talqon qilib yuradigan otamdan bu gapni eshitib, ochig'i, ko'nglimga g'ulg'ula tushdi.

– Ey, nima deyapsiz, ota, – dedim yolg'ondan gul-dirab. – Kelishganmiz-ku, bir yuz-u yigirmaga kirib, anavi ozarbayjon boboy – Sherali Muslimovdan o'zib ketmaguningizcha sizga javob yo'q. Qo'ying bunaqa vahima gaplarni.

Otam behol kulimsirab qo'ydilar.

– Men qo'yganim bilan ajal qo'ymasa nailoj, Orif... Endi gapga quloq sol: darrov Toshkentdan anavi do'xtir oshnalaringni boshimga to'plab kelma, xo'pmi? Banisaga bo'ynimga arqon solib sudrasang ham bor-mayman. Nima bo'lsam, tinchgina uyimda bo'lay, tushundingmi?

Qarasam, choli tushmagurning avzoyi chatoq.

– Xo'p, xo'p, ota, nima desangiz – shu, – dedim.
– Lekin hech narsa tamaddi qilmabsiz-ku. Ayting, ko'nglingiz nima tusayapti?

Otam xo'rsinib, bosh chayqab qo'ydilar.

– Mayli, aytarman... birpas o'z holimga qo'yinglar...

Ko'nglim vayron bo'lib ko'chaga chiqdim. Yaqinda bu la'nati sigaretni tashlagan edim, hozir shundoq xumor qilib, boshlarim og'rib ketdi.

Men mana shu ko'rib turganingiz So'qoq dam olish uyida salkam o'ttiz yildan buyon direktorman. Katta dargoh, yil – o'n ikki oy odam arimaydi, har kuni ishga chiqishga majburman.

Idoraga qaytib kelgach, negadir kabinetga kirgim kelmadi. Eshik oldidagi yog'och o'rindiqda o'tgan-ketgan bilan salomlashib o'tirdim. Ro'paramdagi to'rt tup archa o'sgan maydonchaga o'rnatilgan ona-bola kiyik haykaliga xuddi birinchi marta ko'rayotgandek, tikilib qoldim.

Men direktor bo'lib endi ish boshlaganimda bu yerda Stalinning sementdan qilingan katta haykali bo'lardi. Besh-olti yil o'tib, Stalin shaxsiga sig'inish qoralandi, haykali olib tashlansin, deb raykomdan maxfiy buyruq keldi. Poshsho... e, kechirasiz, partiyaning amri vojib, bir kechada amallab olib tashladik.

Keyin uning o'rniga o'rtoq Malenkovning katta bir byustini o'rnating, deb raykomdan ochiq topshiriq keldi. O'rnatdik.

Bir yarim yil o'tmasdan turib, Malenkov ishda xatolarga yo'l qo'ydi, byustini olib tashlang, deb raykomdan yana maxfiy xat keldi. Bir kechada bu ko'rsatmani ham o'rinlatib bajardik.

Keyin tepadan, endi bu joyga o'rtoq Xrushevning haykali qo'yilsin, degan ochiq topshiriq keldi. Bu buyruqni ham quloq qoqmasdan ado etdik. Endi o'rganib qolgan edik, oltmish to'rtinchi yili raykomdan yana maxfiy xat keldi – Xrushev ham xatolarga yo'l qo'ydi, haykalini yo'qoting, deyilgan edi unda. «Yest!» deb kal boboning beton jasadini bir kechada gumdon qildik.

Bechora haykallar, deyman, birovga foyda-ziyoni yo'q, shu bo'yradek maydonchani obod qilib turuvdi, lekin, nachora, kattalar aytgandan keyin bir nima deb bo'ladimi?

Hammasi mayli-ku, ammo tinimsiz haykal ag'darish, tinimsiz haykal qo'ydirish idoramizga har safar jaraq-jaraq pulga tushardi.

O'ylab-o'ylab, shu bo'sh turgan joyga tag'in kimdir ega chiqmasin, deb otni qamchiladim – mana shu ona-bola kiyikning haykalini qo'ydirdim. Haykal yasataverib, Chilonzordagi Ashot, Mesrop degan armani ustalar bilan oshna bo'lib ketgan edim, azamatlar bir haftada tayyorlab berdi. Xizmat haqini dam olish uyiga o'n kunlik putyovka bilan to'ladik.

Armanilar ijodini «парковая скульптурная композиция» der ekan, mana, yigirma yilcha bo'lib qoldi, qilt etmay turibdi. Raykomdan hech qanaqa ochiq yoki maxfiy buyruq ham kelayotgani yo'q, qulog'im g'alva-

dan tinchidi. Nega desangiz, ey, bu hayvon odamdan aqlli bo'lar ekan. Odam xato qilar ekan, hayvon umuman xato qilmas ekan. Qisqasi, odamga qaraganda hayvonning obro'si tuzuk ekan.

Kabinetga kirib, yana o'ylanib qoldim. Albatta, men otamning aytganini qilishim kerak – Toshkentdan do'xtir oshnalarimni chaqirmasligim kerak. Lekin shundoq ko'z o'ngimda azob chekib yotgan padari buzrukvorimning ahvoliga tomoshabin bo'lib turolmayman-ku? Axir, men otam olti qizning ichida tilab olgan yolg'iz o'g'ilman-ku!

Nihoyat, bir «hiylayi shar'iy» o'ylab topdim. Tuhfat Hazratov degan professor oshnamga qo'ng'iroq qilib, vaziyatni tushuntirdim. U go'yoki hech narsadan be-xabar, dam olish uyiga ikki kunga kelgan bo'lib, biznikiga birrov kirib chiqadigan bo'ldi. Ishonarli chiqishi uchun xotinimni ham birga olvolaman, dedi.

Bu ayni muddao edi, chunki Asya kennoyi ham do'xtir, kardiolog edi.

Sal xotirjam tortib, tashqariga chiqdim, Qiyomid-din zavxozga ish buyurib bo'lgach, endi uyga ketaman, deb turgan edim, havorang «GAZ-24»da raykomning uchinchi kotibi Gavhar Bakirovna instruktori bilan kelib qoldi.

Mehmonlar bemavrid tashrif buyurgan bo'lsa-da, sir boy bermasdan, ochiq yuz bilan kutib oldim. Kabinetga kirdik.

– Orif Odilxonovich, – deb gap boshladi kotiba opa, – xabaringiz bor, partiyamizning yaqinda bo'lib o'tgan yettinchi plenumida KPSS Markaziy Komitetining Bosh sekretari o'rtoq Mixail Sergeevich Gorbachev tomonlaridan juda muhim va dolzarb bir tashabbus ilgari surildi.

– Ha, ha, – dedim talmovsirab. Ichimda esa, «Obbo! Kiyik haykalining ham kuni bitibdi shekilli», deb o'yladim.

– Bu tashabbusning mohiyati shundan iboratki, partiya jamiyatimizda lenincha demokratik prinsiplarni yanada chuqur qaror toptirish maqsadida bundan buyon mehnat jamoalarida, vazirlik, idora va muassasalarda, ishlab chiqarish birlashmalarida birinchi rahbarlarni ilgarigidek tepadan buyruq asosida emas, aksincha, bevosita kollektivning xohish-irodasiga binoan, umumiy majlisda ochiq ovoz berish yo'li bilan saylash to'g'risida qaror qabul qildi. Judayam adolatli qaror, to'g'rimi, Orif Odilxonovich? – Gavhar Bakirovna menga sinchiklab qarab qo'ydi.

– Albatta, albatta, adolatli, – deb bosh irg'ab tasdiqladim men.

– Jamoa o'zi xohlagan odamini rahbar etib saylasa, hech shubhasiz, ish unumi ham ortadi. Partiyamizning ushbu qarori rayonimizdagi idora va tashkilotlarda katta muvaffaqiyat bilan amalga oshirilmoqda. Masalan, kecha «Sotsializm» kolxozida bo'lib o'tgan saylovda oddiy cho'pon Qulto'rayev raislikka saylandi. Eng qizig'i shundaki, uning hatto oliy ma'lumoti ham yo'q, lekin mehnat jamoasi yuz foiz ishonch bildirdi! Ana buni haqiqiy demokratiya tantanasi desa bo'ladi!

Bu gapni eshitib, ochig'i, gangib qoldim. Bechora Yo'ldoshvoy aka – eski rais, bir qo'li yo'q frontovik, Moskvada ijtimoiy fanlar akademiyasida iqtisod bo'yicha nomzodlik yoqlagan, kolxozning bir tiyin haqini o'zi ham yemasdan, boshqalarga ham yedirmasdan, xo'jaligi hududida sotsializm emas, naq haqiqiy kommunizm qurib qo'ygan zo'r rahbar, hoynahoy, infarkt bo'lib yotgandir!

– Saylov navbati endi So‘qoq dam olish uyining mehnat jamoasiga yetib keldi, – deb baland ruhda so‘zini davom ettirdi Gavhar Bakirovna. – Mana, marhamat qilib, tegishli hujjatlar bilan tanishsangiz.

– Xo‘p bo‘ladi, bajonidil, – dedim Opa uzatgan qalin papkani qo‘limga olib. – Partiyamizning qarori biz uchun qonun. Qachon desangiz, og‘ishmay bajaramiz.

– Agar qarshi bo‘lmasangiz, – dedi Gavhar Bakirovna nozik, qora qoshlarini chimirib, – ertaga kunning ikkinchi yarmida umummajlis chaqirib, saylovni o‘tkazsak.

– Ma‘qul, – dedim bosh irg‘ab, – hoziroq tayyorgarlikni boshlavoramiz, Gavhar Bakirovna.

– Orif Odilxonovich, agar ruxsat bersangiz, bu masala bilan... – Opa teatrchilik institutini bitirgan emasmi, chuqur ma‘noli pauza qilib, keyin hamrohiga ishora qildi, – raykom instruktori o‘rtoq Hojimatov Asror Eshonovich dam olish uyi partiya tashkilotining sekretari o‘rtoq Bahriddinov bilan shug‘ullanishsa, to‘g‘ri bo‘ladi. Chunki siz «заинтересованное лицо» siz, так что...

– Bo‘ldi, Gavhar Bakirovna, sizlar nima desangiz – shu, – deb takrorladim yana.

– Kelishdik. Endi bizga ruxsat, – deb raykom kotibasi o‘rnidan turdi. – Asror Eshonovich, siz qolib, majlisni tayyorlaysiz.

– E, bu qandoq bo‘ldi, Gavhar Bakirovna, bir piyola choy ichmasdan? – dedim.

– Rahmat, Orif Odilxonovich, kechqurun byuro majlisi bor.

Opa shunday deb, mashinasiga o‘tirib jo‘nab ketdi.

Boshqa payt bo‘lganida, sho‘x-shaddod, mijgonlari uzun-uzun bu ko‘hlik ayolni «**Kiprigingning soyasida**

bir nafas jon saqladim», degan she'rlarimdan o'qib, xursand qilib kuzatgan bo'lardim-u, hozir otam betob bo'lib yotgan paytda ko'nglimga qil ham sig'mas edi.

Ayni vaqtda o'rtoq Mixail Sergeevich Gorbachevning ham, uning Gavhar Bakirovna singari minglab lashkarlarining ham bu qadar soddaligini, hayotni, sovet xalqining psixologiyasini umuman bilmasligini o'ylab hayron qolar, ham ich-ichimdan kulgim qistar edi.

Axir, mehnat jamoasi degani nima? Yuz foiz ong-li, mas'uliyatli, davlat, jamiyat manfaatini o'z shaxsiy manfaatidan ustun deb biladigan odamlarmi? Kim shunday desa, bekorlarni aytibdi. Jamoa – bu har qaysisi ko'rpani o'ziga qarab tortadigan, turli xil, aksariyat hollarda g'arazli manfaatlarni ilgari suradigan odamlar va guruhlardan iborat olaquroq bir olomon. Bunday to'da hech zamonda bilimdon, prinsipial, qattiqqo'l va talabchan, ish deganda o'ziga ham, o'zgalariga ham tinim bermaydigan insonni rahbar etib saylaydimi? Boshimni garovga qo'yib aytamanki, hech qachon saylamaydi!

Jamoaga qanday rahbar kerak?

Birovning mushugini pisht demaydigan, hech kimdan ish talab qilmaydigan, jamoaning har qanday xarxashasiga churq etmay ko'nadigan, saviyasi o'rtamiyona, bo'sh-bayov bir boshliq kerak, xolos!

Nahotki, ko'rga hassa bo'lib turgan shu oddiy haqiqatni tushunish uchun kishi Aflotun bo'lishi kerak?! Miya ishlamasa qiyin ekan-da.

Endi, o'zimning ishxonamga keladigan bo'lsak, ko'nglim to'q edi. So'qoq dam olish uyida ming marta umummajlis o'tkazsangiz ham, mehnat jamoasi mendan boshqa hech kimni saylamaydi. Однознач-

ho. Nega deysizmi? Negaki, ishchi-xizmatchilarning to'qson foizi o'zimning qarindoshlarim edi-da. Lekin bunda mening hech qanday aybim yo'q, chunki qishlog'imizning butun aholisi azal-azaldan bir-biri bilan urug'-aymoq, quda-anda bo'lsa, hammamiz bir odam bo'lib ketgan bo'lsak, men nima qilay? **«Shul erur aybim, Muqimiy, mardumi Farg'onaman»**. So'qoq, mana, ko'rib turibsiz, tog'ning tagida, tupikda joylashgan do'ppidek kichkina qishloqcha, bu yerdan hech kim boshqa yurtga ketmaydi, chetdan ham biron kimsa kelib yashamaydi.

Masalan, ishxonadagi o'rinbosarim Xolmo'min – amakimning o'g'li, Qiyomiddin zavxoz – xotinimning ukasi, Gavhar Bakirovna «stavka» qilayotgan partkom sekretari Bahriddinov – tog'amning qudasi, bug'altir Emma opa – qo'shnim, zavzal Saida – opamning kelini edi.

Qorovul Sodirxon akadan tortib bog'bon Shorus-tam-u shofyor Qobilbekkacha – biri ona tomondan, biri ota tomondan xesh-aqrabo bo'lardi. Xullas, Erkin akam aytganidek, «o'rtada begona yo'q». Endi, o'zingiz ayting, bir marta emas, yuz marta saylov bo'lganida ham, bular meni saylamasdan kimni saylaydi? Nimadandir xomtama bo'lib, tamshanib yurgan anavi sho'rtumshuq Asror Eshonovichni saylaydimi? Kechirib qo'yasiz, So'qoq xalqi jinni bo'lgani yo'q!

Shu payt uydan xotinim qo'ng'iroq qilib, Tuhfat aka Asya opa bilan mehmon bo'lib kelishganini aytdi.

Shoshib hovliga kelsam, Tuhfat aka otam bilan ilgaritdan qarddon edi, gangur-gungur suhbatlashib o'tiribdi. Professor rolini zo'r o'ynab berdi, ozib-yozib bir dam olishga chiqqanida yana kasal ko'rishga to'g'ri kelganini aytib picha nolidi. Nachora, endi ishi shun-

aqqa bo'lganidan keyin... Odilxon otada hech qanday kasal yo'qligini, faqat shu chillaning issig'i u kishini biroz lohas qilgan bo'lishi mumkinligini, uch-to'rt kun kasalxonaga yotib, bir-ikkita quvvat dorilardan olsalar, otdek bo'lib ketishlarini aytdi. Bu do'xtir oshnamning butun ilmi tilida edi, birpasda otamni eritib, shifoxonaga borishga ko'ndirdi, boyagina o'laman sator, uyimdan chiqmayman, deb yotgan odam, hatto qaysi banisaga boraman, deb so'radi.

«Birinchi gorbálnitsaga, – dedi Tuhfat aka, – o'zim yaxshilab qarayman».

Shunday deb, professor qo'l yuvgani tashqariga chiqdi.

Otam «gorbálnitsa» degan so'zni boshqacha tushundi shekilli, menga jovdirab qaradi:

«Go'r banisasi nima, Orif?»

«Go'r degani yo'q, birinchi banisa, deyapti, ota, xavotir olmang», dedim va kennoyingizni chaqirib, kerak narsalarni tayyorlashni buyurdim.

Ayvonga chiqsam, Tuhfat aka uzoqdagi qorli tog' cho'qqilariga zavqlanib tikilib turgan ekan, meni sekin mehmonxonaga boshladi.

«Otaxonning ahvollari juda jiddiy, – dedi yuzimga tik qarab. – Ancha charchab qolibdilar. Analiz natijalarini ko'rmasdan turib bir narsa deyish qiyin-u, lekin, taxminimcha, yo jigar, yo o't qopi ishlamay qolgan. Balki oshqozon-ichak yo'lida o'sma bordir. Xullas, klinikaga zudlik bilan oborish kerak. Menga ruxsat, borib joy tayyorlab turay».

Tuhfat aka ketdi. Dardi dunyom qorong'i bo'lib, «Tez yordam» mashinasini chaqirdim. Shom aralash kasalxonaga yetkazib bordim.

Professor oshnam baraka topsin, ikki kishilik alohida palata tayyorlatib qo'ygan ekan, otamning yonida qoldim.

Muolajalar boshlanib ketdi.

Biri-biridan eshitib, Toshkentdagi boshqa do'xtir og'aynilarim ham yetib kelishdi. Bularning ko'pchiligi yozda dam olish uchun keladigan eski tanishlarim edi.

Har xil analizlar olishdi, noyob apparatlarga solib tekshirishdi, konsilium ham o'tkazishdi, hatto akademik Bilolovni ham konsultatsiyaga chaqirishdi.

Ammo otam bechoraning ahvoli kundan-kunga og'irlashib borardi.

Uchinchi kunga borib suv ham ichmay qo'ydilar, goh odamni qo'rqitib, uzoq-uzoq uyquga ketar, har zamon-har zamonda sekin ingrab qo'yar edilar. Ba'zan hushi o'ziga kelgandek bo'lar, ko'zlarini arang ochib, «Orif... Orif» deb pichirlar va yana jim bo'lib qolar edilar.

Ichimga chiroq yoqsa yorishmasdi. Hatto ishxo-nadan o'rinbosarim Xolmo'min kelib, umumiy majlisda bir ovozdan direktorlikka saylanganimni aytgani-da ham zig'irdek xursand bo'lganim yo'q.

O'lim to'shagida yotgan otamga tikilib turgan ajal qarshisida butunlay ojiz ekanimni, qo'limdan af-sus-nadomat chekishdan boshqa hech qanday ish kel-masligini o'ylab, dod devorgim kelardi.

Boyaqish padari buzrukvorim biz – sakkiz jon-ni boqaman, deb, umr bo'yi ketmon chopib, boshi qora mehnatdan chiqmay o'tdi. Esimda, Toshkentda, institutda o'qib yurganimda har shanba uyga kelar, ertasi kuni shaharga qaytar paytimda otam qo'lim-ga o'n so'm pul berar, ko'pincha bu pullar bir so'mlik yo uch so'mlik qog'ozlardan iborat bo'lar edi. Kolxoz

yolchitib oylik bermas, keyin bilsam, otam bechora menga haftalik pulni topib beraman, deb, birovlarining bog'ida mardikorchilik ham qilar ekan...

Mana endi, qo'limdan ozmi-ko'pmi ish kelib, xizmatini qilaman, deb turganimda zavolli otam bu bevafo dunyoni tashlab ketyapti.

Oltinchi kuni ertalab Tuhfat aka meni xonasiga chaqirtirdi.

«Orif aka, ko'rib turibsiz, qo'limizdan kelgan hamma ishni qilyapmiz, – dedi kaftini kaftimga qo'yib. – Lekin Odilxon otada, afsuski, salbiy o'zgarishlar kuchayib boryapti. O'zingiz tushunasiz, xo'p, desangiz, otaxonni qiynamaylik, bu yog'i – Xudodan. Цирроз печени, endi bu yoshda... Agarki, yo'q, chiqmagan jondan umid, desangiz, biz oxirigacha turib berishga tayyormiz».

Indayolmay qoldim. Bilsangiz, shu tobda hayotimdagi eng og'ir, eng mushkul qarorni qabul qilishim kerak edi. O'ylab, hech o'yimga yetolmasdim.

«Nega, qanday qilib sirroz bo'lishi mumkin? Axir otam umr bo'yi aroq-vino, popiris degan narsalardan hazar qilib o'tgan bo'lsa, chashma buloqning suvidan boshqa suvni ichmagan bo'lsa, o'n yoshidan boshlab besh vaqt namozini, ro'zayi ramazonni biron marta kanda qilmagan bo'lsa...»

Tuhfat aka sigaret tutatib, quyuq tutunni qo'li bilan haydarkan, xuddi o'y-fikrlarimni o'qib turgandek: «Xudoning ishi-da, Orifxon aka», dedi.

Ko'z yoshlarimni artib, palataga qaytib kirsam, otam sal o'zlariga kelib qolganlar shekilli, hamshira qiz Shahnoza ukol qilayotgan ekan.

«Ota, tuzukmisiz? Xayriyat-e! – dedim tovushimga bardam tus berib. – Mana, ancha yaxshi bo'lib qoldi-

ngiz, do'xtirlar ham bizga javob berishyapti».

Otam, chamasi, hamma gapni sezib-bilib yotgan ekanlar, menga qarab sekin kulib qo'ydilar.

«Ha, Orif, do'xtirlaring meni bo'lmaydi, deyishyaptimi?»

«Yo'g'-e, ota, kim aytdi sizga bu gapni, – dedim shoshib-pishib, – faqat bir haftaga javob berishyapti, ozgina dam olib, yana kelar ekanmiz».

«Ey bolam-a, haliyam yoshliging bor-da. – Otam meni hayratda qoldirib, bilmadim, qayerdan kuch olyaptilar, dona-dona, aniq-ravshan qilib gapirardilar: – Orif, sen sira qo'rqma. O'lim nima – uyqudek bir gap. Keyin... bu do'xtirlaringning gapiga ishonma. Men o'lmayman, o'g'lim...»

Bechora otam, umrlarining so'nggi daqiqasida ham meni ayab, menga dalda berib o'tiribdilar-a, deb o'yladim. Yuragim battar ezilib, gapirolmay qoldim. Axir, sham ham so'nish oldidan bir lipillab, keyin o'chadi-ku!

«Men o'lmayman, o'g'lim, – deb davom etdilar otam. – Nega desang, otam – bobong Nodirxon eshon, iloyo, mening yoshimdan ham oshib ketgin, deb meni duo qilganlar. O'shanda bobong ikki kam to'qson yoshda edilar. Endi, o'zing ayt, o'g'lim, men otamning gapini qilishim kerakmi yo seni do'xtirlaringning gapinimi?»

Bu gapni eshitib, ko'zlarimdan yosh chiqib ketdi, qushdek yengil bo'lib qolgan qiblagohimni mahkam quchoqlab oldim.

Otamning o'lmasliklariga chin dildan ishondim.

Do'xtirlar bilan xayrlashib, kechki payt eson-omon So'qoqqa yetib keldik.

Endi, ishonmaysizlar, uyga kelganimizning ertasi kuni, kechagina «birinchi go'r banisa»da behush bo'lib

yotgan otam, sekin-asta o'zlariga kela boshladilar. Bir piyola – yarim piyola obi yovg'on ichib, ishtahalari ochilib, quvvatga ham kirib qoldilar.

Bir hafta deganda, qimiz ichgim kelyapti, dedilar, Qirg'izovuldagi oshnalarimdan tozasidan oldirib keldim.

Ikkinchi haftaga borib, ko'rpa-to'shakni yig'dirib, o'rinlaridan turib ketdilar. Hech narsa ko'rmagandek bo'lib, yana burungidek hammamiz bilan choy ichib, chaqchaqlashib o'tiradigan bo'ldilar.

Men ham Xudoga shukur qilib, ishimga andarmon bo'lib ketdim.

Chorshanba kuni Toshkentga, Kurortlar boshqarmasiga hisobot topshirgani bordim. Qaytishimda ko'rib ketay, deb Tuhfat akaning kasalxonasiga kirib o'tdim.

Professor meni ko'rib:

«Otaxon... – deb ancha to'xtalib turdi, keyin: – Qalaylar?» – deb so'radi.

Shu payt bir shumlik qilgim kelib qoldi.

«E, sizlarda o'zi odamgarchilik yo'q ekan, – dedim yolg'ondan basharamga motam tusini berib. – Uch, yettilari, mana, yigirmalariyam o'tdi, mundaq bir og'iz ko'ngil so'rab ham bormadinglar...»

«Yo'g'-e? Yo'g'-e? E, Orifxon aka, bandalik, joylari jannatda bo'lsin. UZR, aka, mutlaqo bexabar qolib-miz-da».

«Nega bexabar qolasizlar? – dedim qovoq uyib. – Gazetalarda nekrolog ham chiqdi-yu, yarim Toshkent fotihaga bordi».

Tuhfat aka butunlay dovdirab qoldi.

«Juda xijolatli ish bo'pti-da, eshitmaganimizni qarang... Otaxonni vaqtida opketganingiz to'g'ri bo'lgan ekan-da, Orifxon aka».

«Ha, go'r banisa»dan vaqtida opketganim to'g'ri bo'lgan ekan», – dedim men ham so'zlarimga alohida urg'u berib.

«Orif aka, kech bo'lsayam fotihaga borishimiz kerak. Shu yakshanba kuni borsak, bo'larmikan?» – deb so'radi Tuhfat aka.

«Xo'p, yakshanba kuni kutaman. Boshqa o'rtoqlarga o'zingiz xabar berarsiz?»

«Xotirjam bo'ling, – dedi professor chehrasi yori-shib, – hammasini o'zim boshlab boraman».

So'qoqqa qaytib kelsam, transformator kuyib, dam olish uyi elektrsiz qolibdi. Ishga chalg'ib, Tuhfat aka bilan bo'lgan gap esimdan chiqib ketibdi.

Yakshanba kuni uyda tushlik qilib o'tirgan edim, darvozamiz oldiga kelib to'xtagan mashina ovozi, sal o'tib, eshik qo'ng'irog'ining jiringlagani eshitildi.

Yo'lakka chiqib qarasam, tashqarida oq rangli bir «RAF» turibdi, do'xtir oshnalarim g'amgin qiyofada ichkari kirib kelishyapti.

«E, kelinglar, kelinglar!» – deb, kulib yubormaslikka tirishib, mehmonlarga peshvoz chiqdim.

Shu payt desangiz, ertakda ham, kinoda ham uchramaydigan, nihoyatda g'aroyib bir voqea yuz berdi.

Kun juda ham isib ketgani uchun otam hovlining to'ridagi baland ishkom tagiga qo'yilgan yog'och so'rida, oq ko'ylak, oq ishtonda paryostiqlarga yonboshlab, yelpinib yotgan edilar.

Endi, Xudoyo tovba, bu tasodifni qarangki, mehmonlar ayni darvozaxonaga qadam qo'yganlarida molxonaga bog'lab qo'ygan shoxsiz oq echkimiz yechilib ketib, so'rining oldidagi uzumni shipirib yeya boshladi!

Hech gapdan xabari yo'q otam qo'liga hassasini olib, hayhaylab echkini quvlab qolsa, deng!

Endi bu manzarani bir tasavvur qiling-da: do'xtirlar o'zi davolay olmagan, o'ldi, deb ta'ziasiga kelgan Odilxon ota, oq ko'ylak, oq ishtonda, oq echkini oldiga solib quvgancha, ularning qarshisidan chiqib tursa!

Bundoq qarasam, bechora mehmonlarning rangi-quti o'chib, bir-ikkitasi shaytonlab, dag'-dag' qaltiragancha, devorga suyanib qolishibdi.

Azbaroyi shoshganimdan, «Qo'rqmanglar, o'zlari... o'zlari...» – deyman nuqul.

Xullasi kalom, padari buzrukvorim otalarining aytganlarini qildilar: bu voqeadan keyin yana o'n olti yil yashadilar, sakson sakkiz yoshlarida kulib turib, hammamizga rozi-rizolik berdilar, jilmayib, bu yorug' dunyoni tark etdilar.

Iloyo, oxiratlari obod bo'lsin.

Orif Odilxonov,
So'qoq dam olish uyining sobiq direktori,
shoir (marhum)

O'ZBEK XALQINING MILLIY G'OYASI

– Men uzoq yillar ijtimoiy fan olimi sifatida o'zbek xalqining milliy g'oyasi haqida o'yladim. Ko'pchilik hamkasblarim qatori unga ilmiy-nazariy ifoda topish xususida bosh qotirdim. Tarixni, ulug' mutafakkirlarning asarlarini o'qib-o'rgandim, qancha-qancha dono zotlar bilan goh g'oyibona, goh yuzma-yuz suhbat, bahs-munozaralar qurdim. Bu borada jahon tajribasi va amaliyoti ham e'tiborimdan chetda qolmadi.

Yusufbek hojining so'zlarini biroz o'zgartirib aytsam, bu soch, bu soqol milliy g'oya qayg'usida oqardi.

Aytish mumkinki, izlanishlar natijasida ba'zi bir ajoyib xulosalarga kelib, kutilmagan kashfiyotlar ham qildim.

Sovet davrida bu borada hech qanday muammo yo'q edi. Karl Marks, Fridrix Engels, Vladimir Lenin kabi dohiylar biz uchun bu masalani uzil-kesil hal qilib bergan edilar. Kommunizm g'oyasi butun Sovet Ittifoqi va sotslager mamlakatlari uchun ham siyosiy, ham milliy g'oya sifatida qat'iy, o'zgarmas postulat o'laroq joriy etilgan edi. Kommunizm. Nuqta. Tamom. Bu g'oyaning keyingi taqdiri haqida hozir gapirib o'tirmaymiz.

Bugungi kunda esa ko'p davlatlar o'zlarini mafkuradan xoli, demokratik, erkin mamlakatlar qilib ko'rsatish uchun milliy g'oyasini imkon qadar ko'z-ko'z

qilmaslikka intilar ekan. Masalan, AQShda **«Amerika manfaati – hamma narsadan ustun»** degan g'oya **«amerikacha orzu»** degan tushunchaga juda ustalik bilan singdirib yuborilganini angladim. Turkiyada **turkchilik, ya'ni, panturkizm**, Eronda **shiizm**, Saudiya Arabistonida **vahhobiylik** goh oshkor, goh pinhona tarzda milliy g'oya libosida namoyon bo'lishini sezdim. Yoki Shimoliy Koreyada **«chuchxe»** – ya'ni, **faqat o'zining kuch va imkoniyatlariga tayanish** fikri ustuvor bo'lsa, Xitoy ochiqdan-ochiq **«Bozor kommunizmi»** g'oyasini ilgari surar ekan.

Belarus davlatining milliy g'oyasi hammasidan ham ajoyib bo'lib, ushbu davlatda **«белорусы должны стат белорусами»**, ya'ni, **beloruslar belorusga aylanishi kerak**, degan tamoyil bor ekan. Bunda belarus tili va madaniyati rus tili va madaniyatining soyasida qolib ketmasligi lozim, degan fikr mujassam bo'lsa, ajab emas.

Milliy g'oya haqida O'zbekistonda yurt darg'alari ham, jamiyatimizning gul-u gultojlari bo'lmish olim-u fozillar, arbob-u adiblar ham keng mushohada yuritdilar. Ko'p izlanishlar, muhokama va mulohazalardan so'ng bu mavzuda tadqiqotlar, monografiya va risolalar, darslik va qo'llanmalar, o'quv dasturlari yaratildi va ta'lim-tarbiya tizimiga joriy qilindi.

Lekin bular meni qoniqtirmas edi. O'zimga o'zim tinimsiz savol berardim: xo'sh, nima ekan bizning milliy g'oyamiz? Uni hech kimda e'tiroz uyg'otmaydigan, barchaga ma'qul keladigan bir mazmun va shaklda qanday ifoda etsa bo'larkin?

Ya'ni, **«Jamiyatning orzu-intilishlari, tub manfaatlari aks ettiradigan, bu yo'lda yoshi, jinsi,**

millati, ijtimoiy mavqeyi, bilim darajasi va dunyoqarashi, siyosiy e'tiqodidan qat'i nazar, shu yurtda yashaydigan barcha fuqarolarni birlashtiradigan, safarbar etadigan, muntazam rivojlanib boradigan» qaysi g'oyani milliy g'oya deb qabul qilsa bo'larkin?

Bu savollar menga tinchlik, orom bermay qo'ydi. Qancha-qancha kechalarni uyqusiz o'tkazib, faqat shu to'g'rida o'yladim.

Bedor tunlarning birida kutilmagan, g'alati bir fikr yarq etib, miyamda chaqmoq chaqnagandek bo'ldi.

Nihoyat, men o'zbek xalqining milliy g'oyasini topdim!

Bu fikr kimlargadir qanchalik g'ayritabiiy, noilmiy, boringki, ahmoqona tuyulmasin, lekin ayni haqiqatdir. Men bu to'g'rida istalgan olim, istalgan muxolif bilan bahs-munozaraga tayyorman.

Eng muhimi, o'zbek xalqining milliy g'oyasini juda muxtasar tarzda, bor-yo'g'i ikkita so'z orqali ifoda etsa bo'lar ekan. Ya'ni, asrlar sinovidan o'tib, o'tda yonmaydigan, suvda cho'kmaydigan, tuproqda chirimaydigan metin bir tushuncha, sobit bir e'tiqod bo'lib shakllangan, o'zbek xalqining hayot va mamot tarziga aylangan bizning g'oyamiz **«to'y-hasham»** degan soddagina so'zlarda mujassam topar ekan.

Bu o'rinda **«to'y»** so'zi faqat to'y-tantanani emas, balki milliy odatlarimiz bilan chambarchas bog'langan, marjondek tizilib keladigan bir qator tushunchalarni – aza, ma'raka-marosimlarni anglatga, **«hasham»** so'zi dabdaba, namoyish, boyligi yoki mavqeyini (bor-yo'qligidan qat'i nazar) ko'z-ko'z qilib, shundan chuqur mamnuniyat va qanoat his etib yashashni anglatadi.

Ta'kidlash joizki, to'y-hasham – bu shunchaki an'ana yoki urf-odat emas, balki hayot va tafakkur tarzidir. An'ana va urf-odatni o'zgartirsa bo'lar, ammo hayot va tafakkur tarzini o'zgartirib bo'lmaydi. O'zbek xalqining necha ming yillik tarixi bu haqiqatni yaqqol isbotlab beradi.

Keling, endi mana shu «to'y-hasham» degan tushunchani milliy g'oyaning mavjud qoida-mezonlari nuqtayi nazaridan tahlil qilib ko'raylik.

Demak, milliy g'oyamizning birinchi talabi:

«jamiyatning orzu-intilishlarini, tub manfaatlarini aks ettiradigan...» degan tamoyildir.

O'zingiz ayting, o'zbek millatining orzu-intilishlarini to'y-hashamdan boshqa yana qaysi g'oya bu darajada yorqin, to'la va mukammal aks ettira oladi?

O'lmang, faqat va faqat to'y-hasham.

Maqollar – xalq qalbining ko'zgusi, deymiz. Xo'sh, ana shu ko'zguga boqib biz nimani ko'ramiz?

«Hamamizni to'yga yetkazsin»;

«To'ydan boshing chiqmasin»;

«Topgan-tutganing faqat to'ylarga buyursin»;

«To'yga to'yona bilan»;

«O'g'il uylantirganga o'ttiz yil tegma, Qiz chiqarganga qirq yil tegma» va hokazo.

Yurtimizda o'tgan barcha ulug' allomalar, shariat peshvolari, shoir va mutafakkirlar orasida biron-bir zot yo'qki, to'y-ma'rakadan «dod» demagan bo'lsa!

Loaqa! jadidlarning, bizning millatimizni xor-u rasvo qiladigan ikki narsa bor: biri – to'y, biri – azadir, degan mazmundagi shikva-shikoyatlarini eslaylik.

Xo'sh, milliy g'oya aslida nima? Milliy g'oya – millatning qon-qoniga, suyak-suyagiga singib ketgan, yengilmas ma'naviy kuch bo'lishi kerak. Bu g'oya uchun na-

faqat bir guruh ma'rifatparvarlar, balki butun xalq o'limga ham borishga tayyor bo'lishi zarur.

Bizda «to'y-hasham» g'oyasi ayni shunday kuchdir. U dinimiz arkonlaridan ham, ajdodlar o'gitlari-yu davlat siyosatidan ham doimo zo'r chiqib keladi. Unga bas keladigan, uni yenga oladigan bironta kuch dunyoda yo'q.

Yurtimizda hukm surgan xonliklar davri-yu sovet hokimiyati ham, hozirgi mustaqil davlatimiz ham bu masalaning nafaqat ma'naviy, balki ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyatga ega ekanini hisobga olgan holda, oilaviy tadbir va marosimlarni ixcham, kamxarj va kamtarona o'tkazishga doimo katta e'tibor qaratib kelgan va kelmoqda. Bu borada hatto oliy farmonlar, farmoyish va qarorlar ham qabul qilingan.

Tarix sahifalarini titkilab o'tirib, bu fikrimni tasdiqlaydigan yana bir misol topdim.

Buxoroning so'nggi amiri Sayyid Olimxon 1911-yili **«Juda isrofli to'ylarni tugatish to'g'risida»** farmon chiqargan. Unga binoan, to'ylarda palovdan boshqa ovqat berganlarga 75 (yetmish besh) darra urish jazosi tayinlangan. To'yga kelgan mehmonlarning har biriga chopon berish odati ham man etilgan. Ayni vaqtda, sunnat va nikoh to'ylarida uloq va poygalar uyushtirish taqiqlangan. Shunday tadbirlarni tashkil etganlarga hatto o'lim jazosi belgilangan. Lekin el-ulus o'z bilganidan qolmagan.

Mana, yer yuziga koronavirus degan balo keldi. Hukumat xalq qayg'usini o'ylab, to'ylarni o'ttiz kishidan oshmaydigan qilib o'tkazish to'g'risida qaror chiqardi. Lekin... lekin el baribir «to'y-hasham» degan maqsad-maslagidan qaytmadi. Bu to'ylar uch kunlab davom etdi, odamlar o'z jonini garovga qo'yib,

to'y-ma'rahalarda yurdi. Qanchasi shundan o'lim topdi.

Bundan uch-to'rt yil burun sobiq shogirdlarimdan biri bilan ko'rishib qoldim. O'sha vaqtda u Hukumatda, mas'ul lavozimda ishlardi.

Negadir xomush, parishon ko'rindi. So'ramasam ham, nima uchundir dardini menga yordi: uch qiz, bir o'g'li bor ekan. Ikkita qizini uzatibdi, endi uchinchisiga sovchi kelayotgan ekan. O'g'li yettinchi sinfni bitiribdi.

«Domla, – dedi u yig'lagudek bo'lib, – bu «to'y» degan balo meni xarob qildi. Xotinimni taniysiz, u ham shogirdingiz, universitetda birga o'qiganmiz, biologiyadan fan doktori, professor. Hozir bir institutda prorektor, xotin-qizlar faoli. Maktabda ham, oliy o'quv yurtida ham ruscha o'qigan, aspirantura, doktoranturani Moskvada tugatgan. O'zbekchani qiynalib, «твоя-моя» qilib gapiradi. London-u Parijlarga ilmiy konferensiyalarga borib, ingliz tilida sharillatib ma'ruzalar o'qiydi. Xullas, o'ta ilg'or, superzamonaviy bir xonim. Lekin shundoq ayol mana shu to'y-ma'raka masalasiga kelganda o'qimagan, o'ta johil, lattaparast bir xotindan ham battar bo'lib qoladi. Jon xotin, mana shu odatlarni sal kamaytiraylik, imkonim yo'q, desam, jon-poni chiqib ketadi. Ko'zini ola-kula qilib, hech narsani bilmayman, bilishni ham xohlamayman, deb turib oladi.

Nima, senlarning aytganingni qilaman, deb pora olib qamalib ketishim kerakmi, desam, xo'sh, boshqalar qanday qilib eplayapti, otalik burchingiz, bazarasiz, tamom-vassalom, deydi zang'ar.

Bo'lmasa, men o'zim qudalar bilan gaplashay, desam, nima, esingizni yeb qo'yganmisiz, qaysi quda bunga ko'nadi, deb meni mot qiladi. Revolyutsiyani mendan boshlama, avval butun O'zbekiston xotinlari

shu yo'lga o'tsin, keyin men ham rozi bo'laman, deydi. Qizlarim qaynonasi-yu erining ta'na-dashnomiga qolib, ko'z yoshi daryo bo'ladigan bo'lsa, men bunga sira-sira chidolmayman, deydi».

Amaldor shogirdimning arzi hol qilishdan maqsadi bor ekan. Ya'ni, men bu salbiy illatlarni qoralab bir kitob yozsam, u chiqarishga yordam berar ekan. «Domla, sizning obro'yingiz baland, butun O'zbekiston hurmat qiladi, shu ishni qilsangiz, savobga qolardingiz, zora bu xotin zoti sal-pal insofga kelsa», dedi.

Men albatta ko'ngil uchun yo'q demadim. Garchi mendan qancha dono, qancha buyuk insonlar bu mavzuda qanday o'tkir, ta'sirchan kitoblar yozib, maqsadga erisha olmagan bo'lsalar-da, odamning yuzi isiq, men bir o'ylab ko'ray, deb qutuldim.

Axir, shogird aytgan illatlardan o'zim ham xalos bo'lmagan bo'lsam, bu to'g'rida kitob yozishga mening qanday ma'naviy haqqim bor?

Bu borada bitta, faqat bitta misol keltirmoqchiman, lekin shuning o'ziyoq kifoya, deb o'ylayman.

Bechora Abdulla Avloniyning qayg'u-hasratiga bir zumgina quloq tuting:

«Tarbiyani kimlar qilur? Qayda qilinur?» degan savol keladur. Bu savolga, «Birinchi – uy tarbiyasi. Bu ona vazifasidir. Ikkinchi – maktab va madrasa tarbiyasi. Bu ota, muallim, mudarris va hukumat vazifasidir», deb javob bersak, bir kishi deyurki: «Qaysi onalarni aytasiz? Bilimsiz, boshi paxmoq, qo'li to'qmoq onalarmi? O'zlarida yo'q tarbiyani qaydan olib berurlar?» der. Mana bu so'z kishining yuragini ezar, bag'rini yondirar. «Otasiga nima deysiz?» desak, «Qaysi ota? To'ychi, uloqchi, bazmchi, do'mbirachi, karnaychi, surnaychi, ilm qadri-

ni bilmagan, ilm uchun bir pulni ko'zi qiymagan, zamondan bexabar otalarni aytursizmi? Avvalo, o'zlarini o'qitmak, tarbiya qilmak lozimdur», der.

Mana bu so'zni eshitgach umid qo'llari qo'l-tiqqa urilur».

Qaytib amaldor shogirdni ko'rmadim. Hozir, bilmayman, qayerda ekan, ishqilib, qamalib ketmagan bo'lsin.

Bir o'zbek, musulmon odam umri davomida qancha to'y-hasham qilishi kerak, bilasizmi? Mana, bir sanab ko'raylik: **tug'ruq to'yi, ya'ni, chaqaloqni tug'uruqxonadan olib chiqish, aqiqa, beshik to'yi, sunnat to'yi, muchal to'yi, nikoh to'yi, qiz bazmi, kelin salom, charlar, kumush to'y, oltin to'y, payg'ambar yoshi to'yi va hokazo.**

Ma'rakalarni oladigan bo'lsangiz, uch, yetti yigirma, qirq, «payshanbalik», «yakshanbalik», ikki hayit marosimlari, yil oshi... Hammasini hisoblasak, yana ko'p-ko'p sahifalarning yuzini qora qilishga to'g'ri keladi.

Milliy g'oya mezonlari bilan yondashganda, faqat mana shu odatlarga **«yoshi, jinsi, ijtimoiy mavqeyi, bilim darajasi va dunyoqarashi, siyosiy e'tiqodidan qat'i nazar»,** o'zbek jamiyatining barcha a'zolarini birlashtirish va safarbar etishga qodir.

Faqat mana shu g'oya, ya'ni, to'y-hasham yo'lida odamlarimiz sog'lig'ini, butun borlig'ini, hatto aziz jonini qurbon qilishga tayyor. Shuning uchun ular migrant deb nom olib, Qozog'iston cho'llarida, buzuq avtobuslarda yonib kul bo'lishga, Sibir taygalarida mardikorlik qilishga, Moskva ko'chalarini supurib, qahraton qishda qor kurashga, ayollar esa oilasi, eri,

bolalarini tashlab, Turkiya-yu Dubayda oqsochlik qilishga tayyor.

Ularning aksariyat ko'pchiligida bitta orzu, bitta maqsad: chet ellarda qanday yo'llar bilan bo'lsa-da, bir amallab pul topib kelish va... uni to'y-hashamga, ma'raka-marosimga sarflash.

Milliy g'oya mezonlari asosida tahlil qiladigan bo'lsak, bizda **«muntazam rivojlanib, boyib boradigan»** tushuncha va tamoyillar bormi?

Bor, albatta, yagona bir g'oya bor. U ham bo'lsa, to'y-hasham.

Tan olaylik, to'y-ma'rakalarimizda paydo bo'layotgan yangi va yangi, xilma-xil belgi-alomatlar: nikoh to'ylaridagi «lav storiy» – sevgi qissalari, qaynota va kelinning birga vals tushishlari, kelinning ersiragan dugonalariga guldasta uloqtirishi va ularning buni talashib olishi, «kelin navkar», «kuyov salom» kabi odatlarning joriy etilishi, kelin-kuyovning to'yxona zaliga ot yoki «Mersedes» minib kirib kelishlari, quda tomonga yuboriladigan bo'rdoqi qo'ylarning sochini prichyoska qilish, shoxiga rangli lenta taqish, oyog'iga tufli kiydirib, labiga pomada surish... bunga dalil emasmi?

Yoki to'ylarimizda meva-cheva, pista-bodom, qandolat mahsulotlarini «arenda»ga olib yolg'on dasturxon bezatish kabi «nou-xau»larni dunyodagi bironta xalq ijod qila olganmi? Bunday ishlar faqat to'y-hasham tushunchasini milliy g'oya darajasiga ko'targan, butun aql-u zakovatini shunga baxsh etgan millatning qo'li-dan keladi, xolos...

Vodarig', chindan ham, Alixonto'ra Sog'unliy hazratlari aytganlaridek, agar xalqimiz to'y-ma'rakalarga, nahorgi oshlarga buyuk bir safarbarlik bilan uyushib borganidek, bugun zamon talab qilayotgan, dinimiz

buyurgan maqsadlar yo'lida ham shunday ahillik bilan uyushib, shaxt-u shiddat ko'rsatsa edi, yer yuzida bu xalqni yenga oladigan kuch bo'lmasdi, bu xalq egallamagan marra qolmas edi. Lekin, afsuski...

Nachora, birovga yoqadimi-yo'qmi, millatchi ziyolilarimiz burnini jiyiradimi-yo'qmi, bundan qat'i nazar, **o'zbek xalqining milliy g'oyasi – bu to'y-hasham g'oyasidir**, deb aytish uchun barcha tarixiy, falsafiy, ruhiy-ma'naviy asoslar mavjud.

De-yure boshqacha bo'lishi mumkin, ammo **de-fakto** – ayni shunday. Bu holatdan qachon qutulamiz – «bu savol hamon javobsiz qolmoqda»¹.

Ehtirom Abdullayev,
faylasuf, 71 yosh

¹ "Alisher Navoiy" spektaklidan.

MANTIQ DARSİ

– Salom. Qani, o'tiringlar. Tanishib olaylik, men – dotsent Mirzahamdamov, semestr davomida sizlarga logika, ya'ni mantiq fanidan ma'ruza o'qiyman.

Oldindan ogohlantirib qo'yay, logika juda qiziq, lekin juda qiyin fan. Hatto Qozon universitetida hamma fanlarni «a'lo» bahoga topshirgan Vladimir Ilich Lenin ham mening fanimdan arang «to'rt» olgan. Afsuski, siz – bugungi nodon talabalar Leninning kimligini ham bilmasalaringiz kerak.

Alisher Navoiy bobomiz nima uchun buyuk shoir, buyuk mutafakkir bo'lgan? Chunki u kishi bolalik paytida o'qigan birinchi kitobning nomi «Mantiq ut-tayr» edi.

Xullas, logika bilan hazillashmanglar. Qolaversa, sizlarning baxtingizga qarshi, men o'ta qattiqqo'l odamman – menga «tanka»ngiz ham, «BTR»ingiz ham o'tmaydi.

Xo'sh, logika – mantiq qanday fan, u nimani o'rgatadi va nima uchun kerak? Bu savolning birinchi va ikkinchi qismlariga javob darslikda berilgan, o'zlaring o'qib olasizlar. Savolning uchinchi qismiga, ya'ni, mantiq nimaga kerak, degan gapga nima deyishni, ochig'i, o'ttiz yil shu fandani dars berib, o'zim ham bilmayman.

Bilganim shuki, yer yuzida necha milliard inson yashayotgan bo'lsa, har birining o'z hayotiy falsafasi va

ana shu falsafaning o'z mantig'i bor. Aksariyat odamlar o'zlarining eng bema'ni xatti-harakatlariga ham mantiqiy tus berishga urinadilar va shunisi ajabki, ko'p hollarda bundan ko'zlagan maqsad-muddaolariga erishadilar ham.

Masalan, o'n to'qqizinchi asrda Buxoroda hukmdorlik qilgan Amir Nasrullo to'g'risida eshitgan yo o'qigan chiqarsiz. «O'tkan kunlar» romanida Abdulla Qodiriy ham bu haqda yozgan. Ana shu Amir Nasrullo hech qanday mantiq tog'orasiga sig'maydigan mantiq topib, ya'ni, sen otangning xotiniga uylanding, kofir bo'lding, deb Qo'qon xoni Muhammad Alixonga qarshi yurish qiladi. Xonni bola-chaqasi, onasi Nodirabegim bilan birga qatl qildiradi, go'zal xotini Oyposhshaxonni Buxoroga – o'zining haramiga opketadi.

Ba'zi kishilar o'z qilmishlariga shunday zo'r mantiqiy asos topadilarki, beixtiyor yoqangizni ushlaysiz. Aslida mantiq ilmidan menga o'xshagan noshud domlalar emas, balki aynan o'sha odamlar dars berishlari kerak.

Mana sizlarga bir misol. Bir tumanning hokimi viloyatga kattakon bo'lib ko'tarilib ketdi. Bu odam chorvachilikka qiziqar ekan, hovlisida besh-o'nta zotdor golland sigirlari ham bor ekan. Darvoqe, «chorva» degan so'zning ma'nosini kim biladi? Ko'pchiligingiz qishloqda o'sgansiz, bilishlaringiz kerak. Qani, tortinmasdan dadil qo'l ko'taraveringlar. Yo'qmi unaqa azamatlar?

Bo'lmasa, daftaringizga katta harflar bilan yozib olinglar: «chorva» – «chorpoy» so'zining o'zbekchada buzilgan shakli bo'lib, «to'rt oyoqli» degan ma'noni bildiradi. Chorvachilik – aslida choharpoychilik, ya'ni,

to'rt oyoqli hayvonni boqish, parvarishlash ma'nosini anglatadi.

Logikani tushunish uchun avvalo so'zning tub mazmunini bilish zarur, bo'talarim.

Xullas, o'sha kattakon bir kuni qarasa, molxonasi-dagi sigirlar «kuylab» qopti. Yo'g'-e, kuylab qo'shiq aytish emas, mol qanday ashula aytadi, boshqa ma'no-da... Qizlarimizdan uzr so'rayman, qisqasi, bu sigirlarga buqa zarur bo'lib qolibdi. Kattakon oldin ishlagan tumanda zo'r chorvachilik fermasi bo'lib, u yerda nasldor buqa ham boqilar ekan. O'sha fermaning xo'jayinini chaqirib, shunaqa-shunaqa, buqangizni biznikiga ikki-uch kunga komandirovkaga yuborsangiz, deb iltimos qilibdi. Fermaning xo'jayini kattakonning shaxsan o'zlari xizmat buyurganidan boshi ko'kka yetib, buqani yuvib-tarab, kuyovboladek yasantirib, bir haftalik yemishi bilan yuk mashinasiga ortib, aytilgan manzilga olib kelib tushiribdi.

Oradan bir hafta-o'n kun o'tibdi, bir oy o'tibdi hamki, buqaning qaytishidan dom-darak bo'lmabdi. Bu o'rtada fermadagi boshqa sigirlar ham «kuylab», e, buqatalab bo'lib qolibdi. Fermaning egasi yurak yutib ikki-uch marta kattakonning idorasiga kelibdi-yu, lekin qabulxonadan nariga o'tolmabdi. Nihoyat, ikki oylardan keyin qandaydir yig'ilishda tasodifan kattakonga duch kelib qolib, bir amallab oldiga boribdi. Buqaning ishi bitgan bo'lsa, endi ruxsat bersangiz, fermaga olib ketsak, deb arz qilibdi. Kattakon bu gapni eshitib, nihoyatda hayron qolibdi. Mayli, buqani opketsang opketarsan, debdi picha ranjib, lekin o'zing bir tanangga o'ylab ko'r: ertaga bu sigirlar tug'adi, dunyoga kelgan buzoqlar, bizning otamiz qani, deb so'rasa, men nima

deb javob beraman? Endi, odam degan bunaqa toshbag'ir bo'lmaydi-da, uka.

Agar ferma xo'jayinining o'rnida siz bo'lsangiz va bu gapni nafaqat sizning, balki butun bir viloyatning taqdirini hal qiladigan odam aytib turgan bo'lsa, bunday temir mantiq qarshisida nima qilgan bo'lardingiz? To'ppa-to'g'ri, buqaning egasi ham ikki qo'lini ko'tarib, kattakonning aql-u zakovatiga tan beribdi.

Ana sizga mantiqning kuchi, ana sizga logikaning qudrati!

Xuddi shunga o'xshash yana bir voqea. Buyam mantiqiy tafakkurga zo'r misol bo'la oladi.

Toshkentdagi universitetlarimizdan birida muhtaram bir domla ko'p yillardan buyon rektor bo'lib ishlardi. U kishi ham hayvonot dunyosiga, aniqroq ayt sak, zotdor otlarga qiziqar edi. Uning shu «hobbi»sini sezgan, vo ha tomonlarda amaldor bo'lib ishlaydigan sobiq shogirdlaridan biri domlaning tug'ilgan kuniga nasldor arg'umoq sovg'a qilibdi. Tulpor ham, sobiq shogirdning tasodifan shu universitetga o'qishga kirgan o'g'li ham domlaga juda ma'qul kelibdi. Lekin shahar joyda bu tulporni qanday boqamiz, degan muammo paydo bo'libdi. Bu gapdan xabar topgan kafedra mudirlaridan biri domlaning mushkulini oson qilibdi. Uning ohangaronlik bir aspiranti bo'lib, otasining tog'da yilqichilik fermasi bor ekan. Maslahat rektor-domlaga ham ma'qul kelib, arg'umoqni aspirant bilan birga yuk mashinasiga ortib, uyurga oborib topshirishibdi. Oradan bir yilcha o'tib, ot jonivor domlaning esiga tushib qolibdi. Ilmiy ishlari kutilmagan da te zlashib ketgan aspirantni huzuriga chorlab, Falonchijon, mana, Navro'z ham kelib qoldi, otangiz-

ga aytsangiz, shu shanba-yakshanba kunlari borib, otimizdan bir xabar olib kelsak. Axir u bolali bo'lgandir, o'zidan ko'paygandir. Bahonada tabiat qo'yniga chiqib, biroz yozilib kelarmidik, debdi.

Shogird bu gapni eshitib, darrov otasiga qo'ng'iroq qilibdi, vaziyatni tushuntiribdi. Keyin domlaning oldiga kirib, otam, bosh ustiga, kelaveringlar, dedilar, hozir barra mavsumi, qimizxo'rlik qilib ketasizlar, deyaptilar, debdi. Lekin, domla, otingiz ko'paymabdi, u ayg'ir ekan, debdi aspirant.

Agar rektorning o'rnida siz bo'lsangiz, nima degan bo'lardingiz? Ha-a, shunaqa ekanmi, deb qo'yaqolgan bo'lardingiz, chunki siz logika o'qimagansiz, mantiqiy mushohada yuritishdan bebahrasiz. Lekin bizning rektor, Falonchijon, debdi tabassum qilib, men otimiz ayg'ir ekanini juda yaxshi bilaman, ayg'ir albatta tug'maydi, lekin siz bexabarga o'xshaysiz: bizning tulpor uyurga borganidan keyin uylandi, hozir xotini, bitta bolasi bor. Ya'ni, uch jondan iborat yosh oila paydo bo'ldi. Shu oilani ko'rib kelamiz-da.

Bunday mustahkam mantiqni eshitib, bechora aspirant va uning yilqichi otasi qanday ahvolga tushgani menga noma'lum. Harqalay, ilmiy ishini tezgina yoqlab, yigirma olti yoshida kafedra mudiri bo'lib olganiga qaraganda, yomon ahvolga tushmaganga o'xshaydi. Albatta, bunda ham yaxshimi-yomonmi, to'g'rimi-noto'g'rimi, lekin o'zining bir logikasi bor.

Hurmatli talabalar, endi sizlar bilan bir masalaga ikki xil mantiqiy yondashuv ko'rinishini tahlil qilamiz.

Misol uchun, bir tikuvchi ayol fabrikaning qorovulxonasida bir g'altak ip bilan qo'lga tushib qoldi. Xo'sh, uning bu xatti-harakatiga ma'muriyat qanday baho berishi mumkin?

Agar shu kuni korxona rahbarining kayfi chog' bo'lsa, ha, endi, bu opamiz xayol bilan xalating cho'ntagiga bir g'altak ip solib qo'yibdi-da, shungayam ota go'ri - qozixona qilib o'tiramizmi, qo'yinglar, eshitgan quloqqa uyat, deb janjalni bosdi-bosdi qilib yuborishi mumkin.

Xo'sh, rahbarning gapida mantiq bormi? Bor, albatta.

Agar xo'jayin shu kuni uyqudan chap yonboshi bilan turgan yoki xotini bilan jiqillashib kelgan bo'lsa, ishni urdi Xudo! U taxminan shunday deyishi mumkin: bu qo'li egri xotin korxonadan bir yuz ellik metr ipni o'g'irlab ketishga uringan. U yigirma ikki yildan beri shu fabrikada ishlaydi, har kuni yuz ellik metrdan ip o'g'irlab yurgan bo'lsa, butun o'tgan davrda necha yuz ming metrlik davlat mulkini talon-toroj qilgan bo'ladi. Oramizda bunday nopok, tashmachi kimsalarga mutlaqo o'rin bo'lmasligi kerak. Shuning uchun bu ishni organga topshirib, o'g'riga eng qattiq jazo berish shart, deb yuborishi ham mumkin.

Xo'sh, boshliqning gapida mantiq bormi? Albatta, bor.

Shuning uchun aytadilarki, qozonchining qo'lida qaydin quloq chiqarsa...

Hayotda teskari mantiq bilan yashaydigan odamlar ham ko'p. Ular to'g'ri, sog'lom mantiqni hech qachon aqlariga sig'dira olmaydilar.

Shu xususda yana bir misol. Buni menga bir tanihim gapirib berdi. Uning ilmga berilgan, nihoyatda tirishqoq o'g'li Janubiy Koreyada olti yil bolalar kardiojarrohligi bo'yicha o'qib kelibdi. Butun o'qish davomida meduniversitetga qarashli kasalxonadan tashqariga deyarli chiqmabdi. Boshida farroshlik, keyin

sanitarlik qilibdi, undan so'ng navbatchi do'xtir bo'lib shu yerda tun-u kun ishlabdi. Oxiri diplomini a'lo bahoga yoqlab, Toshkentga qaytibdi. Koreyaga ketishdan oldin o'zi uch yil ishlagan kasalxonaga boribdi. Bosh vrach kekxa bir ayol ekan, kotibasi orqali vaqti yo'qligini aytib, uni qabul qilmabdi. Do'xtir yigit ham erinmagan ekan, uch oy tinimsiz opaning huzuriga kirishga urinibdi, lekin hech qanday natija chiqmabdi. Nihoyat, jonidan to'yib, vazirlikka boribdi. Vazirning qabuliga yozilib, ikki-uch kunda uning oldiga kirishga muyassar bo'libdi. Vazir uning arzini diqqat bilan eshitibdi, zudlik bilan o'sha kasalxonaga bolalar kardiojarrohi qilib ishga olish haqida topshiriq beribdi.

Yigitimiz ertasiga opaning huzuriga kiribdi. Qosh-qovog'i osilib, chimirilib o'tirgan bosh vrachning birinchi bergan savoli shu bo'libdi: «Sen qanday qilib vazirning qabuliga kirding? «Tanka»ng kim?»

Do'xtir bechora bo'g'ilib, hech qanaqa «tanka-panka»si yo'qligini, qabulga el qatori yozilib kirganini tushuntirishga uvvalo urinarmish, qani endi, opa ishonsa!

«Yo'q, – dermish boshini sarak-sarak qilib, – bo'lishi mumkin emas. Meni laqillatma, «tanka»ng kim?»

«Nega bo'lishi mumkin emas?» – deb so'rarmish yigit qizishib.

«E, nodon, o'zing o'yla, – dermish opa diqqati oshib, – axir seni men – oddiy bosh vrach qabul qilmayman-u, qanday qilib vazir seni qabul qilishi mumkin?!»

Ana, mantiqni ko'rdingizmi?

Goho odamlar o'z manfaatlarini himoya qilish uchun bahs-tortishuvlarda shunday mantiqiy asoslarni keltirishadiki, uni eshitib logika fanini yaratgan qadimgi yunonlar ham hayratdan qotib qolgan bo'lishardi.

Bir hafta burun televizorda, qaysi kanal ekan, nomi esimda yo'q, o'rmonchilik sohasining kattalari bilan matbuot konferensiyasi bo'ldi. Zaldagi mahmadona jurnalistlardan biri to'rda o'tirgan rahbarlarga qarab, masalan, ba'zi o'rmon xo'jaliklari boshliqlarining yoshi yetmishdan oshib ketgan, ular davlatdan ham oylik, ham pensiya oladilar, lekin yolchitib ishlamaydilar, tepsa-tebranmas, loqayd bo'lib qolganlar. Eng chatog'i, ular lavozimdan ketadigan bo'lsalar, o'z o'rinlariga albatta o'g'illarini o'tqazib qo'yishga harakat qiladilar, qachon bunga chek qo'yiladi, degan mazmunda savol berdi.

Shunda o'rmonning kattalaridan biri qitmir muxbirga shunday boplab javob berdiki, beixtiyor chapak chalib, yashavor, o'g'il bola, otangga balli, onangga balli, deb yuborganimni o'zim ham bilmay qoldim.

«Sizning gapingizda albatta jon bor, – deb so'z boshladi u, – biz bunday holatlarga qarshi keskin kurash olib borayapmiz. Lekin sizlar bir narsani to'g'ri tushunishingizni istardim. Ma'lumki, o'rmon xo'jaliklarimizda har yili ming-minglab ko'chat ekiladi. Endi, o'zingiz ayting, ota ekan daraxtni bolasi asramasa, begona kelib asrarmidi? Hech qachon! Shuning uchun biz bunday holatlar bilan murosqa qilishga majburmiz», dedi o'rmonning kattasi va butun yig'ilgan jamoat bu gapning logikasiga so'zsiz tan berdi.

Ko'ryapsizlarmi, mantiq ilmida qanday sehr bor, mantiq ilmida qanday hikmat bor! Agar zerikib qolmagan bo'lsalaring, mantiqiy tafakkurga yana bir misol keltiraman.

Mening yon qo'shnim – ichki ishlar polkovnigi, yanglishmasam, yigirma-o'ttiz yildan buyon viloyat boshqarmasida moddiy ta'minot bo'yicha boshliq

o'rinbosari bo'lib ishlaydi. O'zi yomon odam emas, menga o'xshab shaxmat jinnisi, goh-goh ikkalamiz ot surib, fil o'ynatib o'zaro jang qilib qolamiz. Shu kishi yaqinda jig'ibiyron bo'lib hasrat qilib qoldi.

«E, og'ayni, – deydi, – hamma yoqni tushunmagan «harflar» bosib ketdi.

«Nima bo'ldi», deb so'rasam, to'lib turgan ekan, gap xaltasi ochilib ketdi. Xullas, bir hafta burun bosh-qarmaga nazorat-taftish idorasidan bir revizor ke-libdi, o'zi ona suti og'zidan ketmagan so'tak emish-u, lekin dimog'idan eshak qurti yog'armish. Hamma yoqni ag'dar-to'ntar qilib tekshiribdi, yo'q yerdan bir dunyo ayb topib, qo'shnim bechoraning toza boshini qotiribdi. Ayniqsa, zapravkaga kanaday yopishib olibdi. Benzin bo'yicha falon tonna kamomad aniqlandi, deb g'alva ko'taribdi. Mana, zapravkachi yozib berdi, sizning xotiningiz, o'g'lingiz bilan qizingiz shaxsiy mashinalariga doimo shu yerdan benzin quydirib olisharkan, shu rostmi, deb polkovnikni «pushka»ga olmoqchi bo'libdi.

Bu gapni eshitib, boyaqish qo'shnim hayron bo'lib qolibdi.

«Men bu tupoyga aytayapman, – deydi u beg'ubor ko'zlarini pirpiratib, – sening kallang joyidami o'zi, axir, men shu yerda ishlab turib, xotinim bilan bolalarim, nima, ko'chadan zapravka qilishi kerakmi, deb shuncha gapirsam ham hech tushunmaydi-da zang'ar!»

Xo'sh, bu gapning mantiq kuchiga nima deysizlar?

Hurmatli talabalar, sizlar, hoynahoy, domla Mirza-hamdami hayotga faqat qora ko'zoynak bilan qarar ekan, logika fanining ham abjag'ini chiqarib tashladi, deb o'ylayotgandirsiz.

Bu to'g'rida shuni aytmoqchimanki, ayb mantiq ilmida yoki domlada emas, ayb – har qanday fanning mohiyatini o'z manfaati, o'z nafsı yo'lida qurbon qiladigan odamlarda, siz-u bizda.

Shu xususda yana ikkita misol keltiraman, keyin darsimizni yakunlasak ham bo'lar.

Bizning Buvaydada – men asli farg'onalikman – maktabda birga o'qigan Pirnazar chittak degan sinfdoshim bo'lardi. Beshinchi sinfni bitirganimizda ham otini yozolmas edi. Shu bola sakkizni ham tugatmasdan maktabni tashlab ketdi, armiyaga borib kelganidan keyin ham umri dalada traktor haydab, vino ichib o'tdi.

Uch-to'rt yil avval eshitib qolamanki, Pirnazar tabib bo'lib ketgan emish... Avvaliga o'rtoqlarimiz hazil-masxaraga chiqargan gap bo'lsa kerak, deb o'yladim. Yo'q, bir kun qarasam, hamma joyda shu ovoza, «Darakchi», «Tasvir», «Ko'zgu», xo'sh, «Bekajon» degan gazetalarda qurib ketmagur chittakning surati-yu u haqda sahifa-sahifa maqolalar chiqib turibdi. Ularda yozilishicha, mashhur xalq tabibi Pirnazar Otaqulov yer yuzidagi tibbiyotga ma'lum va noma'lum bo'lgan jamiki kasalliklarni – dizenteriyadan tortib kataraktagacha, poliartritdan tortib SPIDgacha, qon bosimidan tortib rakkacha – hamma-hammasini shifobaxsh giyohlar bilan davolar ekan.

Yana bir kuni televizorda «Ibn Sinoning munosib izdoshi» degan bir soatlik ko'rsatuv berib qoldi. Ne ko'z bilan ko'rayki, egniga yashil xalat kiyib olgan, bag'baqalari osilib, ikki beti yaltirab ketgan Pirnazar chittak peshtoqiga «Pirnazar – shifoyi zar» degan yarqiroq lavha osilgan uch qavatli katta xususiy klinikasining oldida rasmiy meditsinaning go'riga g'isht qalab, qarsillatib nutq irod qilardi.

Hech chidab turolmadim, qishloqdagi o'zim aqli raso deb hisoblaydigan insonlardan biriga qo'ng'iroq qilib, shu gap rostmi, deb so'radim.

«Rost, – deb kuldi do'stim, – bu Pirnazar o'g'il-lari bilan har zamonda dala-dashtlarga chiqib, ko'ziga ko'ringan, qo'liga ilingan jamiki o't-o'lan, alaf-larni yulib keladi, hovlisida uchta katta qozon bor, boyagi ko'katlarni qozonga tashlab, toza qaynatadi. Uyidan odam arimaydi, buyog'i butun O'zbekiston, buyog'i – Qozog'iston-u Qirg'iziston, Tojikiston, hatto Rossiyalardan ham kasallar kelib, tirband bo'lib turadi».

«Axir, u g'irt savodsiz-ku, qanday qilib odamlarni davolaydi?» – deb so'radim hayratim battar oshib.

«Pirnazar ishning o'zini bilmasa ham, ko'zini biladi, – dedi og'aynim. – Masalan, u oldin bemorning dard-u kasalini eshitadi, nomiga bo'lsayam tomirini ushlab ko'radi, keyin qozonda qaynab yotgan dam-lamalardan uch litrli bankaga quyib beradi-da, kuniga uch mahal yo ikki mahaldan bir oy yoki ikki oy ichasan, deb «назначение» qiladi».

«Kasal... tuzaladimi?» – deb so'radim.

«Endi, bu alaf qaynagan suvni birov ichib tuzal-maydi ham, birov o'lmaydi ham, – deb sharaqlab kuldi oshnam, – nima buncha surishtirib qolding, kasal-pasal emasmisan? Agar Pirnazarga kelmoqchi bo'lsang, maslahatim, besh-o'n kun oldin qabuliga yozilib qo'y. Keyin o'zing bilan besh-oltita uch litrli banka olvol, hozir bu yerda banka defitsit bo'lib ket-gan», deb do'stim xayr-xo'sh qildi.

Tushundimki, Pirnazar mantiq ilmini suv qilib ich-voribdi.

Bu mavzudagi oxirgi misol. Mening kichik ukam shu atrofdagi tuman prokuraturasida tergovchi bo'lib ishlaydi.

«Yaqinda, – deydi u, – bizga bir signal tushdi. Falon qishloqdagi falon mahallada yashaydigan bir ayol qish kechasi qabristonga kelib, tobutning ichida yotib yurganmish. Tong otgandan keyin mozordan chiqib, uyiga qaytib ketarmish.

Voqeadan xabar topgach, ayolni chaqirtirdik, deydi ukam, surishtirib bilsak, es-hushi joyida, uchta bolasi, eri bor, tuppata-tuzuk xotin ekan. Yig'lab, dardini bayon qildi: eri piyonista, hech qayerda ishlamas ekan, ayol qo'ni-qo'shnilarning yumushlarini qilib, uch-to'rt so'm pul topib kelarkan. Eri bo'lsa ko'chadan qarzga ichib kelib, kechqurun rashki qo'zg'ab, xotinini do'pposlar ekan. Bechora qo'rqqanidan qayerga qochsa, topib kelar ekan-da, yana urar ekan.

Buni eshitib, deydi ukam, ochig'i, juda jahlim chiqdi. Melisaga buyurib, oyog'ini yerga tekkizmasdan idoraga opkeltirdim. Qarasam, ichaverib aft-angori buzilib ketgan, egnida qo'sqi bir to'n, odam siyoqidan chiqib bo'lgan bir maxluq. Ro'paramda meni yeb qo'ygudek bo'lib xo'mrayib o'tiribdi.

Qani, polvon, gapiring, deyman, nega xotiningizni do'pposlab, bolalaringizning yuragini yorib o'tiribsiz? Xo'sh, ayolingiz nima yomonlik qildi sizga, deb so'ra-yapman.

Javobgarning birdan ko'zlari yaltillab, badillay ketdi.

«O'rtoq prokuror, – deydi, – siz bu megajinning gapiga ko'pam ishonmang. Odamlarning xotiniga o'xshab, cho'ntagimga umrida biror marta o'n so'm solib qo'ygan bo'lsa ekanki, dadasi, mana, choyxona-ga chiqib, ulfatlaringiz bilan otamlashib keling, deb.

Shuning uchun uraman-da, urmay nima qilaman», deydi.

Ukamdani bu gapni eshitib, azbaroyi Xudo, kuli-shimni ham, yig'lashimni ham bilmay qoldim.

Ukam bo'lsa, o'lganning ustiga tepgandek qilib, aka, deydi, mana, sen bir umr logikadan dars berasan, shu to'g'rida qancha kitoblar yozgansan, lekin men tushunmadim – bu erkakning logikasini menga tushuntirib ber, deydi.

Mana, hurmatli talabalar, baxtimizga qo'ng'iroq ham chalindi. Agar mening bu parokanda, faromush ma'ruzamni eshitib, mantiq fanidan butunlay hafsa-langiz pir bo'lmagan bo'lsa, keyingi darsga kelarsizlar.

Lekin ogohlantirib qo'yay: bu mantiqsiz dunyodan mantiq izlamang.

Sodirxon Mirzahamdamiy,
dotsent, 52 yosh

ODAM BO'LGAN ODAM

– Assalomu alaykum, Xayriddinjon aka, mumkinmi? Yo'-yo', nega «aka» demas ekanman, mening yoshim ulug' bo'lsa, sizning amalingiz ulug'. Xo'p, «aka» deyishimga xijolat bo'lsangiz, «do'stim» desam, maylimi? Rahmat, otangizga rahmat.

Endi, jon do'stim, gapning indalloosi, nashriyotinigizga bir qo'lyozma topshirgan edim, «Intilganga tole yor» degan. Shuni redaktoringiz Eshmurod aka o'qib, yo'qqa chiqaribdilar. Yo'-yo', tibbiy mavzuda emas, unaqa bo'lganda, ana, «Meditcina» nashriyotiga topshirardim-u. Ko'rgan-kechirganimni bir kitob qilgan edim, bilmadim, nimasi u kishiga ma'qul bo'lmabdiykin. «Ijtimoiy ahamiyati yo'q», deyaptilar.

Bilasiz, men bir pensioner do'xtirman, yozuvchilikka da'voyim yo'q. Lekin yozganlarimning hammasi bo'lgan voqealar. Shu qo'lyozmani o'zingiz ko'rib, adolat qilsangiz.

Qisqacha mazmunini aytib bering, deysizmi? Xo'p, lekin men harbiy odamman, doklad qilishim uchun qancha vaqt berasiz? Menga, masalan, o'ttiz minut yetadi. Boshladim bo'lmasa.

Men bir ming to'qqiz yuz o'n to'rtinchi yili, butun dunyoda Birinchi jahon urushi alanga olib yotgan paytda tug'ilgan ekanman. Nihoyatda sho'x chaqaloq bo'lib, oyoq-qo'limni tinimsiz tipirchilatar ekanman.

Qulog'imga azon aytgani kelgan mahallamizning imomi Qambar domla dadamga: «Egamberdi, buni qara, o'g'ling «zikr» tushyapti, o'lmasa, savobli ishlarini ko'p qiladi, ismi Zikrulloh bo'lsin», depti. Ota-onamning tilida bu nom Zikrillaga aylanib ketibdi.

Keyinchalik, Ulug' Vatan urushida harbiy vrach bo'lib xizmat qilgan davrimda rus o'rtoqlar, umuman, yevropaliklar ism-familiyamni aytishga qiynalib Zikrillani – Zakir, Egamberdini – Bogdanovich, deb atay boshladilar. Shuning uchun ba'zi odamlar meni hozirgacha Zakir Bogdanovich deb chaqirishadi.

Sizga aytsam, shu nom keyinchalik meni turli balolardan, ayniqsa, millatchi, dindor deb qamalib ketishdan asrab qoldi.

Misol uchun, qirq to'qqizinchi yili harbiy gospital boshlig'ining o'rinbosari bo'lib ishlardim, ustimdan partkomga ariza tushdi. Nima emish, men – kommunist Egamberdiyev «именина» degan bahona bilan o'g'lim Husanni sunnat qildirgan emishman.

Buni uch-to'rtta qarindoshdan boshqa hech kim bilmasdi, hayronman, qanday qilib ishxonaga yetib kelgan.

Xullas, razbor boshlandi, bilmas ekanman, joyimga ko'z tikkan dushman ko'p ekan, hammasi birgalashib, hujum qila ketdi.

Gospital boshlig'i Vatsetis degan latish xirurg edi, Raymond Pavlovich, hammaning gapini eshitib o'tirdi-o'tirdi-da, oxiri:

“Товарищи! Лично я не верю, что товарищ Закир Богданович совершал у себя дома какие-то мусульманские обряды. Вы посмотрите, у него даже фамилия не узбекская! А если сделали там

мальчику обрезание, то я думаю, что это с медицинской точки зрения вещь полезная. Так, давайте оставим этот х...й вопрос”, deb meni bir balodan saqlab qolgani esimda.

Men dunyoga kelgan kulba Shayxontohur dahasi, G’ishtmachit mahallasida, Devonayi Burx mozorining shundoqqina yonida edi. Zaxkash bir uyda buvim, dadam, onam birga turardik.

Besh-olti yashar paytimda Toshkentda vabo tarqaydi. Onam og’ir kasal bo’lib qoladi, isitmasi ko’tarilib, alahlaydi, hushidan ketadi. Buvim bilan dadam onamni ota-onasinikiga jo’natishadi. To’g’rirog’i, Malik tog’am kelib singlisini uyiga olib ketadi. Onam u yerda bir necha oy yotib qoladi. Bir kuni sal o’ziga keladi-da, «Zikrilla qani?» deb so’raydi-yu yana hushidan ketadi. «Vabosi yuqadi», deb biz tomondan hech kim onamni yo’qlab bormaydi, meni ham yuborishmaydi.

Bobomning xonadonida bir haftaning ichida buvim bilan xolam vafot etadi. Orada nima bo’lgan, nima qo’ygan – men bilmayman, lekin na buvim ta’ziyaga boradi, na dadam.

Oradan bir yil o’tib, tuzalib qolgan onamni uyidagilar Odil so’fi degan bir dehqonga uzatishadi. U kishi O’nqo’rg’on qishlog’ida turar ekan, oldingi xotini o’lgan, undan ikki qiz, bir o’g’il qolgan ekan, onam ularni o’zining tarbiyasiga oladi. Men sho’rlik Toshkentda tirik yetim bo’lib qolaveraman.

Dadam ham keyinchalik uch-to’rt uylandi, ammo bu ayollarning birortasi ham uyimizda uzoq turmadi: biri sil kasal bo’lib o’ldi, yana biri dadamning zug’umiga chidamasdan ketib qoldi. Bu orada buvim ham bandalikni bajo keltirdi, ayol kishi bo’lmagani uchun xonadonimizdan fayz ham, baraka ham yo’qoldi.

«Onali yetim – gul yetim, onasiz yetim – shum yetim», degan gap bor, eshitganmisiz, men ana shunaqa shoʻrpeshona bir yetim boʻlib oʻsdim.

Buvim rahmatli goh-goh: «Sen ham odam boʻlar-mikansan? Seni yetim qilgan ota-onang ajrashmay har balo boʻlsin», deb koʻziga yosh olardi.

Ey, jon doʻstim, yetimning koʻrgan kuni qursin. Bir zamonda aka-uka yetim boʻlgan ekan. Bechoralarga rahm qilib, qoʻshni bir tovoq atala chiqaribdi. Aka katta yogʻoch qoshiqni qoʻliga olib: «Uka, oʻn qoshiqdan ichamiz, xoʻpmi?» debdi. «Xoʻp» debdi ukasi. Toʻqqiz qoshiq ichib, aka atalani tamom qilibdi. Buni koʻrgan uka yigʻlab janjal boshlabdi. Shunda aka: «Nega doday-san? Menga bir qoshiq yetmasa ham jim oʻtiribman-ku!» degan ekan.

Shunaqa, jon doʻstim. Nashriyotingizda oʻn yildan beri loaqal oʻlikning kaftidek kitobcham chiqmasa ham gʻiq etmay yuribman-ku.

Onam shoʻrlik baʼzan Oʻnqoʻrgʻondan oʻgay qizi Hurbibi bilan meni koʻrgani kelib qolardi, eshikning oldida bagʻriga bosib koʻrishardi. Koʻtarib kelgan chelak-tugunlarida shaftoli, uzum, kabob, sedanali nonlar boʻlardi. Kelganda kulib kelgan onam qaytarda yigʻlab ketardi.

Keyinchalik dadamdan ruxsat olib, meni Oʻnqoʻrgʻonga olib ketadigan boʻldi. Oʻgay otam yaxshi odam edi, bir hafta-oʻn kun ona bagʻrida yayrab kelardim.

Dadam tirikchilik vajidan oʻzini oʻtga ham, choʻqqa ham urib koʻrgan – kosiblik ham, sataroshlik, otboqarlik, tikuvchilik ham qilgan, bu ishlarning hammasida men unga yordamchi-dastyor edim.

Koʻp kasal boʻlardim, aʼzoyi badanimga har xil yaralar toshib ketardi, koʻzim ham ogʻrib turardi. Kin-

nachi Fotima xolaning gapiga qaraganda, menga ko'z tekkan, katta-katta, qop-qora ko'zlarimga ko'p onalarning havasi, suqi kelar ekan.

Yigirma beshinchi yil sentabrda Raisko'chadagi sovet maktabiga o'qishga bordim. Bungacha mahallamizdagi eski maktabda ikki yil o'qib, «alif, be, te, se»dan nari o'tmagan edim. Zehn qo'yib saboq olishga kirishib ketdim. Uchinchi sinfda o'qib yurganimda maktabimizda qiyomat-to'polon bo'ldi.

Ona tilidan bizga Murodilla afandi degan, Turkiyada o'qib kelgan muallim dars berardi. U hammamizni «Turk o'g'lon!» deb chaqirardi. Shu domla bir kuni doskaga: «Musulmon farzandiga shapka kiyish yarashmaydi», degan gapni yozdirib, bolalarga grammatik razbor qildiradi. Bu voqea shu zahoti tegishli joyga yetib borib, Murodilla afandi ishdan haydalib, qamalib ketadi, darsga qatnashgan o'quvchilarning hammasi so'roq-savolga tortilib, boshqa uzoq-uzoq maktablarga tarqatib yuboriladi.

Baxtinga, o'sha kuni ko'zim og'rib darsga kelolmagan edim, jazodan qutulib qoldim.

Endi, u paytlar qiziq zamon edi-da, jon do'stim. Sovet hukumati senga ish beraman, osh beraman, o'qitaman, uy-joyli qilaman, derdi-da, evaziga Xudo yo'q, Xudoga ishonmaysan, deb talab qilardi.

Ko'p o'tmay, men ham mana shunaqangi ikki o't orasiga tushdim.

Oltinchi sinfni bitirib, Ishchilar shaharchasida yangi ochilgan medtexnikumga o'qishga kirdim. Bir yil o'qiganimdan keyin komsomolga qabul qilinadigan bo'ldim. O'rtoqlarimdan so'rasam, komissiya har bir o'quvchiga dangal qilib: «Xudo bormi, yo'qmi?»

degan savolni albatta berar ekan. «Yo'q», desa, komso-mol a'zoliciga o'tkazib, o'qishda qoldirar ekan, «Bor», desa, shu zahoti pattasini qo'liga tutqazib, texnikum-dan haydar ekan.

Bu gapni eshitib, juda xafa bo'lib ketdim, chun-ki hech kimga bildirmasdan dadam bilan ro'za tutib, qo'limdan kelganicha ibodat qilib yurardim-da. Qola-versa, o'zingiz o'ylang, jon do'stim, imonimni yutib, bor Xudoni qandoq yo'q deyman? Xudo urib ketmay-di-mi meni?

Uyga keldim, ertaga bo'ladigan komsomol byuro-si-ni o'ylab, xunobim oshib ketdi. Dadam o'choqqa olov yoqib, moshxo'rda pishirayotgan ekan, avzoyimga qa-rab: «Ha, Zikrilla, mashqingpast?» – deb so'radi. Bo'lgan voqeani gapirib berdim. O'qishimni yaxshi ko'rishim-ni, lekin do'xtir bo'laman, deb dindand chiqmasligimni ham aytdim.

Dadam gapimni eshitib indamadi, qozonga suv solib, olovni balandlatdi, keyin menga qarab: «Shunga diqqat bo'lib yuribsanmi? Qani, bu yoqqa o'tir», dedi. Supaga o'tirdik.

«Bu dunyoda o'limdan boshqa hamma narsaning iloji bor, – dedi dadam. – Hech ko'nglingni buzmasdan, ertaga to'g'ri kamsomoningni (komsomolni shunday deb aytdi) majlisiga boraver. «Xudo bormi, yo'qmi?» deb so'rasa, kalimayi shahodatni aytib javob ber».

«Tushunmadim, qanday qilib?» – dedim hayron bo'lib.

«Nimasini tushunmaysan? – dedi dadam kulib. – «La iloha illolloh» degani – Xudodan boshqa Xudo yo'q, degani. Sen «Xudodan boshqa» degan so'zni dilingda aytasan-da, «Xudo yo'q» degan so'zni komi-siyaga eshittirib, tilingda aytasan. Tamom-vassalom.

Xudoning oldida ham, komissiyangning oldida ham gunohkor bo'lmaysan».

Turgan joyimda qotib qoldim. Men johil, ilmsiz, zolim deb yurgan dadam ne-ne mufti-yu shayxlar ham yechib berolmaydigan shundoq mushkul masalani moshxo'rda pishirgandek osongina hal qilib tashlaganiga qoyil qolmasdan iloj yo'q edi!

Faqat, jon do'stim, bu Zikrilla nuqul o'zining dadasini maqtayapti, deb o'ylamang, bunaqangi dono otalar yurtimizda ming-minglab bo'lsa kerag-u, afsuski, biz ularni bilmaymiz-da.

Ertasiga dadam aytganidek qilib byurodan o'tdim, o'qishdan ham, imonimdan ham ayrilmadim.

O'ttiz uchinchi yili texnikumning oxirgi kursida praktika o'tab yurganimda bir kuni onam paranjisini yopinib uyimizga kepqoldi. Shu kuni dadamning ulfatlari biznikiga «gap»ga yig'ilishgan edi. Onam hamma bilan so'rashib: «Men bir savob ish bilan kelgan edim. Zikrillani uylantirib qo'ysak, qizim Hurbibi ham bo'yi yetib qoldi, axir, bu uyga bir ayol kerak-ku», dedi.

Oqsoqollar biri olib, biri qo'yib, onamning fikrini ma'qullashdi. Dadam «Bo'lmaydi» degandek, boshini chayqab qo'ydi. Ulfatlar qo'yarda-qo'ymay uni ko'ndirishdi. Onam hammaning haqiga duo qilib, hovlidan chiqib ketdi.

Bu gapga qiziq ustida rozilik berib qo'ydig-u, keyin o'ylanib qoldik. To'y qilishga qurbi-qurbatimiz yo'q edi. Dadamning kosibchiligi singan, men student, qora qozonimizni arang qaynatardik.

Boshimiz qotib turgan edi, ertalab eshigimiz oldiga ot-arava kelib to'xtadi. Aravada sabzi, piyoz, guruch, un, bidon idishda yog', to'rt oyog'idan chambarchas bog'langan katta qo'chqor.

Oshna-og'aynilarining qistovi bilan dadam uch-to'rt qadoq guruchni bir xaltaga solib, aravaga qo'ydi, boshqa masalliqalar ham ortildi. Ot-arava qaytib O'nqo'rg'onga jo'nadi. El-yurtning nazarida biz to'y bergandek ko'rindik.

Ertasiga onam bir yosh ayol bilan kelib, qo'lidagi bo'g'chadan sarpo olib menga kiydirdi, Hurbibi ikkimizni ZAGSga obordi.

Shu bilan to'y ham o'tdi, men o'shanda o'n to'qqizga kirgan bo'lsam, Hurbibi o'n oltiga to'lgan edi. Men onamga ham o'g'il, ham kuyov, Hurbibi esa ham qiz, ham kelin bo'lib qoldik.

To'ydan keyin biron hafta o'tar-o'tmas texnikumni bitirib, diplomni qo'lga oldim, dori tayyorlash fabrikasida texnoruk lavozimida ishlay boshladim.

Hurbibi kelib uyimizga son kirib qoldi, hammayoq chinni-charog'on, ozoda, dadamning issiq-sovug'i ham muhayyo.

Menda tibbiyotga qiziqish kuchli, lekin bilimim yetarli emasligini sezardim. Shuning uchun o'ttiz to'rtinchi yili ToshMIga kirish imtihonlarini topshirib, student bo'ldim.

Medsina texnikumini bitirgan emasmanmi, dastlab darslar menga tanish, oson tuyuldi. O'sha o'zim bilgan lotin tili, fizika, matematika, anatomiya, fiziologiya, ximiya-da, deb, o'qishga beparvo qarabman. Leksiyalarni qunt bilan tinglash, kitob o'qish o'rniga bir zumda bir nechta karikatura chizib tashladim. Tanaffus vaqtida esa bironta kulgili voqea yoki qiyofani doskaga chizib qo'yardim.

Bir kuni anatomiya domlamiz Sodiq Maxsumov meni shu ish ustida ko'rib qolib: «Vaqtingni bekor

ketkizma, rassom bo'lsang, rangli anatomiya albomini ishla», deb nasihat qildi.

O'yin-kulgi bilan bir yil ham o'tib ketdi, imtihonlar boshlandi. Men «bilag'on» ba'zi imtihonlardan yiqildim. Rangli anatomiya albomi ham yordam bermadi. Predmetni yaxshi bilmasam ham, «uch» baho uchun o'lib-tirilib harakat qildim.

Fizika, matematikani bir amalladim, lekin noorganik ximiyadan qovun tushirdim. Dotsent Alimov: «Egamberdiyev, doskaga chiqing», dedi, chiqdim. «Qani, ozonni aytib bering», dedi. Komsomolga o'tishdagi g'alvalar esimdan chiqmagan edi, hayron bo'ldim. «Domla, shu yerda azon aytib bo'ladimi?» – dedim. Muallim: «Sen bola odam bo'lmaysan!» – deb qulog'imdan cho'zib, koridorga opchiqib qo'ydi. Keyin bilsam, bu azon emas, «ozon» degan gaz ekan. Shuncha o'qib, shu narsani eshitmaganimga o'zim ham hayron qoldim.

Peshonam taq etib toshga tegdi. Yo'q, bu ahvolda bo'lmaydi. Kutubxonaga borib, hamma tegishli kitoblarni oldim, muk tushib o'qishga kirishdim. Natijada ikkinchi kursning uchinchi semestrndan boshlab to oxirgi davlat imtihonlarigacha «besh» bahoni qo'ldan bermadim. «Ko'r hassasini bir marta yo'qotadi», deb bejiz aytmagan, jon do'stim.

Baxtinga, zo'r domlalarning qo'lida o'qidim. Masalan, Pyotr Fokich Borovskiy degan professor-xirurg, ha, o'lmang, Gogol ko'chasidagi medtexnikum shu kishining nomiga qo'yilgan, afg'on yarasi – pendinkaga davo topgan mashhur olim edi. Operativ xirurgiya bilan topografik anatomiya dars beradigan professor Valentin Feliksovich Voyno-Yasnetskiy ham yozuvchi, ham musiqachi edi, buning ustiga, cherkovda arxi-

yepiskoplik ham qilardi. Valerian Pavlovich Matveyev, Sergey Bondarenko degan domlalarimiz besh-olti oy ichida o'zbek tilini o'rganib, biz bilan o'z tilimizda mashg'ulot olib borishardi. Ko'pchilik domlalar qiy-nalغان studentlarga o'z hisobidan yordam berib turishardi, hammasini shu kitobda yozganman.

O'qishga berilib, ro'zg'orga qaramay qo'yibman. Stipendiya o'ttiz besh so'm, qaramog'imda qari dadam, xotinim bor, buning ustiga, «yangi mehmon» kutyapmiz. Oxiri, 4-dorixonaga ishga kirishga majbur bo'ldim.

Kunduzi o'qiyman, kechqurunlari ishlayman. Shunaqa qiyinchilik bo'lsa ham, barcha davlat imtihonlarini «besh»ga topshirdim. O'ttiz to'qqizinchi yil birinchi iyun kuni uchta yosh o'zbek do'xtir, ya'ni, Mahamadjon Komilov anatomiya kafedrasiga, Vosit Vohidov terapiya klinikasiga, Zikrilla Egamberdiyev rentgen klinikasiga aspirant bo'lib tayinlandik.

Men Hojimalikdagi 4-poliklinikada avval terapevt, keyin rentgenolog bo'lib ishladim. Ishlab turib, Sergey Andreevich Molchanov degan professor ustozim rahbarligida bo'g'ma kasaliga uchragan yosh bolalarning o'pkasida kechadigan fiziologik jarayonlar haqida ilmiy ish boshladim.

Bir kuni poliklinikada kasal qabul qilayotgan edim, «Mumkinmi?» deb onam kirib keldi. Hol-ahvol so'rashganimizdan keyin ko'ziga yosh olib: «Qaynotang olamdan o'tganigayam, mana, bir yildan oshdi, ukalaring bilan qishloqda qolib ketdim. Mehri bilan Toji ham, Komil ham hali yosh, iloji bo'lsa, meni Toshkentga olib kelsang», dedi.

Men «Bo'ldi, shu haftayoq opkelaman», dedim-u miyamga bir fikr keldi. «Bizniki o'z uyingiz, Hurbi-

bi qizingiz, men o'g'lingizman, birga yashaymiz. Undan keyin, yo'q demaysiz, dadam bilan yarashtirib qo'yaman», dedim. «Bolam, sen ko'p sir-sinoatlardan bexabarsan. Bu to'g'rida avval dadang bilan yaxshilab gaplash, keyin bir gap bo'lar», dedi onam.

O'sha kuniyoq dadamga bo'lgan voqeani aytdim. Hayron bo'lib, nima deyishni bilmay qoldi. Ertasiga: «Undoq bo'lsa, onangdan uzr so'rash kerak, bilmadim endi... Tagini surishtirsang, hammasiga nodonlik, johillik sabab», dedi xo'rsinib.

Bir haftadan keyin uyimizda nikoh o'qildi. Ajrashib ketganiga yigirma besh yil bo'lgan er-u xotin qayta topishishdi. Hammamiz katta bir oila bo'lib yashay boshladik. Nihoyat, mening yetimligimga ham chek qo'yildi.

Ota-onam yana yigirma yil birga umr ko'rishdi, tag'in bir farzandli bo'lishdi. Afsuski, ukamning umri qisqa ekan, uzoq yashamadi.

Qirq birinchi yil yozida ilmiy ishim bo'yicha Moskvaga safarga otlanayotganimda to'satdan urush boshlanib qoldi. Endi dissertatsiyani emas, Vatanni himoya qilish kerak edi.

Oktabr-noyabr oylarida ToshMIning evakogospitalida vaqtincha ishlab yurdim. O'n beshinchi dekabrda klinikamizning ikkinchi aspiranti Saidnozim Nosirov bilan Buxoro o'zbek otliq jangchilar diviziyasiga harbiy vrach etib tayinlandik.

Qirq ikkinchi yili shoshilinch ravishda Stalinobod – hozirgi Dushanbe shahriga yuborildim. U yerda ikki yuzga yaqin chopqir ot vagonlarga ortildi. Har bir vagonda oltitadan otboqar, eshelonning boshlig'i, ofitserlari bor, men – eshelon vrachi. Bizga frontda-

gi jangovar kavaleriya qismlariga ot yetkazib berish vazifasi yuklatilgan.

Saratov, Voronej degan shaharlardan o'tdik, ham-mayoq ag'dar-to'ntar, vayrona bo'lib yotibdi.

O'n ikkinchi iyulda Povareno stansiyasiga yaqinlashdik. Kun qoraygan, nima uchundir stansiya bizning eshelonni qabul qilmasdi. Yarim kechada osmonda nemislarning samolyotlari paydo bo'lib, bomba tashlay boshladi. Shosha-pisha vagonlardan chiqib, yon-atrofdagi o'rmonga bekinishga arang ulguridik. Eshelonimiz ustiga uch-to'rtta bomba tushdi.

Oh, jon do'stim, ana qiyomat-qoyim bo'ldi: vagonlar ag'darilib, otlarning jonholatda tipirchilab kishnashi yer-u ko'kni tutib ketdi. Jonivorlar xuddi odamga o'xshab faryod chekardi. Qanchasi vagonning tagida, qanchasi bombaning tagida qolib, qoniga belanib o'ldi.

Zenitchilarimiz samolyotlarga qarshi o'q ota boshladi. Samolyotlardan biri oldin quyuq tutunga burkandi, keyin osmonda yalt etib quyosh charaqlaganday bo'ldi-yu gumburlab portlab ketdi. Boshqalari bombalarini pala-partisn tashlab, tezda ko'zdan g'oyib bo'ldi.

Bekingan joyimizdan chiqib, vagonlarning oldiga kelsak, majaqlanib ketgan yuztadan ko'p ot ko'zlarini katta-katta ochib o'lib yotardi. Ishonsangiz, jon do'stim, shu otlarning ochiq ko'zlari haligacha tushimga kirib chiqadi.

O'ntacha otboqarning ham joni uzilgan edi. Shok bo'lib qoldim. Axir, bu bechoralar urushni ko'rmasdan, bitta o'q otmasdan, birovni o'ldirmasdan, begunohdan-begunoh juvonmarg bo'lib ketdi. Yosh-yosh tojik yigitlar «ни за что» o'lib ketdi, jon do'stim, «ни за что...» Ularni shu o'rmon chetida go'r qazib ko'mdik.

Otlarning bir qismi vagonlardan chiqib qochib ketgan ekan, kechasi bilan yugurib, arang tutib keldik. Ko'p qiyinchilik, mashaqqatlardan keyin tirik qolgan yetmishtacha otni oxirgi manzilga – Borisoglebskka olib borib topshirdik.

Keyinchalik eshitsam, eshelon boshlig'i mayor Afanasev otlarni saqlab qololmadi, deb tribunalga tushib, otilib ketibdi. Bechoraning hech qanaqa aybi yo'q edi.

Borisoglebskda menga Moskvaga, Bosh meditsina shtabiga jo'nash to'g'risida buyruq keldi. Shtabda bir hafta bo'lib, 3-Ukraina frontiga yo'llanma oldim. Balashov shahridagi evakuatsion gospiatalga rentgen bo'limining boshlig'i etib tayinlandim.

Shu bo'yi urushga kirib ketdik. Stalingradda, Izyum ostonasida, Kursk yoyi, Korsun-Shevchenkovsk degan joylarda, Balaton ko'li yonida bo'lgan janglarda ishtirok etdim, Ruminiyaga, Avstriyaning Baden shahrigacha bordim.

Bir kuni hayotimdagi eng dahshatli, eng xavfli operatsiyada qatnashishga to'g'ri keldi. Gospiatalga yoshgina bir askarni olib kelishdi, qattiq yarador, behush edi. Izyum ostonasida samolyotdan otilgan o'q boshiga tekkan ekan.

Rentgen nuri bilan jangchining boshini tekshirdim. Miyaning shundoq tagida, ko'z bilan ustki jag'lar orasida kattagina, lekin hali yorilmagan snaryad yotibdi. Jon hovuchlab ikkita rentgen surat oldim. Suratlarni jarrohlarga ko'rsatdim. Gospiatalning bosh jarrohi Kessel bilan stomatolog-xirurg Lanskix operatsiya qilib, snaryadni olib tashlashga rozi bo'lishdi.

Har ehtimolga qarshi, operatsiyani rentgen kabinetida o'tkazadigan bo'ldik. Men dam-badam rentgen qilib, tig'ni qaysi tomonga yo'naltirishni aytib turdim.

Sochlari oppoq oqarib ketgan Kessel har zamon-da: «Эй, Закир Богданович, смотри, ты у нас как сапёр – не имеешь право ошибаться!» – deb qo'ya-di. Ko'p qiyinchiliklardan keyin, xuddi xamirdan qilni sug'urib olgandek, snaryad bosh miya chuqurligidan tortib olindi.

Xudo ko'rsatmasin, agar shu vaqtda snaryadni portlatadigan halqasi salgina surilib ketsa bormi, biz – uchta vrachniyam, rentgen kabinetiniyam kuli ko'kka sovurilishi mumkin edi. Bu snaryadni keyinchalik Leningrad harbiy meditsina muzeyiga topshirdik, hozir ham o'sha yerda saqlanadi.

Rossosh shahri yaqinidagi jangda yana bir g'aroyib voqeaga guvoh bo'ldim. Qirq besh yoshlardagi bir jangchi, millati ukrain, kechasi qorong'ida o'raga yiqilib ketib, peshonasi yorilibdi. Suyagi sinmaganmikan, deb boshining rentgen suratini oldim. Bundoq qarasam, suyak teshilgan, miyaning qoq o'rtasida esa miltiq o'qi yotibdi. «O'rtoq jangchi, sizni otishibdi-ku», deb yubordim beixtiyor. U bo'lsa: «Yo'q», deb rad javobini beradi.

Rostdan ham, boshidan o'q yegan odamning ahvoli bunaqa bo'lmaydi-ku! Bu esa bemalol yurib, gapirib turibdi.

Hayron bo'ldim. Bir necha kundan keyin jumboqni yaradorning o'zi yechib berdi. U bir ming to'qqiz yuz o'n oltinchi yili, men ikki yosh bo'lgan paytda, jahon urushida boshidan jarohatlanib, oyoq-qo'li ishlamay qolgan ekan. Keyinchalik tuzalib ketgan, lekin hech rentgenda tekshirilmagan ekan.

Shundoq qilib, desangiz, ana shu o'q yigirma olti yil miyada yotgan. Biror zarar bermagani uchun o'q bu safar ham o'z joyida qoldirildi.

Urush tugab borardi. Men harbiy gospitalar bilan birga yurib, rentgen apparatini ixtiro qilgan Vilgelm Konrad Rentgenning vatani Germaniyaga ham kirib bordim.

Baxtim bor ekan, to'rt yil urush degan jahannamda bo'lib, yurtimga, Hurbibi opoqingiz, bolalarimning oldiga eson-omon qaytib keldim.

Toshkentdagi harbiy gospitalda yana salkam o'ttiz yil o'z kasbim bo'yicha ishladim. Ellik uchinchi yili Moskvada Markaziy vrachlar malakasini oshirish institutining harbiy fakultetida kandidatlik dissertatsiyasini yoqladim.

Xudo taolo beshta farzand berdi, hammasini o'qitib, uyli-joyli qildim. Zahro, Zarifa degan qizlarim, Abdullo degan o'g'lim mening izimdan borib do'xtir bo'lishdi. Fotima bilan Husan ham yaxshi kasb-hunarlarini egalladi.

Qizim Zarifa – tibbiyot fanlari nomzodi, ha, men bilan birga tibbiy maqolalar, kitobchalar yozadigan «Z. Egamberdiyeva» shu bo'ladi. Bolalarimning hammasi o'zidan ko'payib, tinch-totuv yashaydi, ming qatla shukr.

Yon-verimga o'girilib qaraguncha oltmishni urib qo'yibman. Umr – bamisoli oqar suv, deganlari rost ekan. Izzat-ikrom bilan podpolkovnik unvonida otstavkaga chiqdim. Pensiyada ham bekor yurmayapman, sizga o'xshagan do'stlarning yordami bilan o'ntacha katta-kichik kitoblarim chiqdi.

Goh-goh o'ylab qolaman. Men kim – bir shum yetim edim, Xudoning marhamati bilan shundoq kunlarga yetdim.

Menga o'xshagan bir yetim bo'lgan ekan. Bir kuni uchta qo'shnidan uch tovoq ovqat chiqibdi. Buni ko'rib

yetim bechora yig'lay boshlabdi. «Nega yig'layapsan?» – deb so'rashsa, «Rahmatli otam bilan onam mening bu davlatimni ko'rmay o'lib ketganiga achinib yig'layapman», deb javob bergan ekan.

Xudoga shukrki, mening ota-onam odam bo'lgan kunlarimni ko'rib, dunyodan xotirjam o'tib ketishdi.

Mengayam har kuni beshta farzandimning uyidan besh xil ovqat keladi, o'zingiz ayting, jon do'stim, dunyoda mendan baxtli odam bormi?

Bo'ldi, doklad tugadi. Endi bizga ruxsat, Hurbi-bi opoqingiz moshxo'rdani suzib, qatiq solmay meni kutib o'tirgandir...

Qo'lyozma Eshmurod akada, vaqtingiz bo'lganda, bir varaqlab qo'yarsiz.

Zikrilla Egamberdiyev,
harbiy vrach (marhum)

OTABEKNING JANOZASI

– Ertalab «Telegram»dan xabar keldi: «O‘zbekiston xalq artisti Falonchi Falonchiyev oltmish besh yoshida vafot etdi...»

«E, Xudo rahmat qilsin, yosh ekanlar hali», deb yuzimga fotiha tortdim.

Birpasdan keyin bir zukko odam «Facebook»da o‘ziga xos izoh qoldirganiga ko‘zim tushdi:

«O‘zbek san’atining Otabegi hayotdan ko‘z yumdi».

Nima uchundir bu gap menga qattiq ta’sir qildi. Vaholanki, men artist-partist emas, kichkina sug‘urta idorasida oddiy bir gumashtaman, marhum bilan tanishligim ham yo‘q. Bir marta “Lasetti”sini bizda sug‘urta qildirganida ko‘rganman, rahmatli yevropacha tabiatli odamga o‘xshardi, o‘zbekchaniyam qiynalib gapirardi. Lekin, xolisona aytganda, Otabek rolini na kinoda, na sahnada bu kishidan o‘tkazib ijro etgan boshqa san’atkor yo‘q, desam, adashmasam kerak.

Odatdagidek, ish ko‘p, vaqtim tig‘iz edi-yu, azbaroyi muxlislik, azbaroyi Otabekning hurmati, shu insonning janozasiga borishni niyat qildim.

Surishtirib bilsam, soat o‘n ikkida uyidan ko‘tarilib, peshinda Minor qabristonida janoza o‘qilar ekan.

Soat o‘n minuti kam birda qabristonga yetib keldim. Yer-u ko‘k xaloyiq, ko‘chalarga mashina sig‘may ketgan, janozaga odam opkelgan bir xil – yashil rang-

dagi o'ttiztacha «Mersedes» avtobus qator tizilib turibdi, DAN xodimlari u yoqdan-bu yoqqa yugurgan...

Beixtiyor to'liqlanib, g'ururlanib ketdim. Qarang, xalqimiz o'zini, o'zligini anglab boryapti! Milliy timsolini, shu yurtni deb shahid ketgan Qodiriyning Otabegini so'nggi yo'lga kuzatish uchun shuncha odam kelibdi-ya! Yoshlarning ko'pligini aytmay sizmi! Bo'lmasa, ish kuni, tushlik vaqti, bundoq tumonatni pul berib ham yig'ib bo'lmaydi.

Shu payt tobut ortilgan mashina ham kelib qoldi. Darvoza oldida ichkariga qarab saf tortgan ming-ming odam, hurmat va tavoze bilan tobutni bir-biriga qo'lma-qo'l uzatar, hamma bu ulug' savobga doxil bo'lishga intilar edi.

«Joyi jannatda bo'lsin», deb ichimda pichirladim va bir necha soniya tobutga qo'l tekkizish baxtiga musharraf bo'ldim.

Xalq sevikli aktyorini – aziz Otabegini boshi uzra ko'tarib, avaylab-ardoqlab, unga o'zining so'nggi, cheksiz izzat-ikromini bildirmoqda edi. Ana san'atga mehr, ana san'atkorga oqibat!

Olomon ortidan asta ergashib, ichkarilab bora-verdim.

Har qadamda televizorda, gazetalarda suratlari chiqadigan kazo-kazolarga duch kelardim: vazir-u vuzarolar, hokim-u deputatlar, formali-yu formasiz harbiylar, eng yuqori idoralarning eng yuqori amaldorlari, akademig-u professorlar, ko'chaning odamlari, nuroniy oqsoqollar, yosh-yalang...

Qarang, g'aflatda yuravergan ekanmiz, bu aktyorimiz, o'zi ham, boshqalar ham bilmay, butun xalqning yuragidan shundoq chuqur joy olgan ekan-a!

Millatimiz xalq bo'lib o'zligini namoyon etayotgan saodatli onlar edi bu.

Chamasi, ikki-uch kilometr qo'lma-qo'l, yelka-ma-yelka uzatilgan tobut, nihoyat, oxirgi manziliga yetib keldi. Qabriston markazidagi obod, xushhavo, yon-atrofi gul-u rayhonlarga burkangan, salqin bir joyda go'r qazilgan ekan, tobut yerga qo'yildi. Yo'lning ikki cheti bo'ylab bir shakl, bir rangdagi minglab kursilar odamlarga muntazir tizilib turibdi.

Peshin ibodatini ado etib kelgan ahli ulamo o'rta chiqdi. Ularning ham yoshi, ham mansabi ulug'i janoza namoziga hozir bo'lishimizni so'radi.

Yana to'lqinlanib, tomog'imga bir xo'rsiniq tiqilib keldi. Qarang, bosh imom hazratlarining o'zlari kelibdilar-a! Azon aytilib, hamma saf tortdi, men ham etakroqdagi qatorga bir amallab suqilib kirib oldim. Azbaroyi odam ko'pligidan olomonning yarmi mozor darvozasidan tashqarida qoldi.

Baraka topkur tashkilotchilar shu tomonini ham o'ylab, mikrofon o'rnatib qo'yishgan ekan, imom hazratlarining muloyim ovozi to'rt tomonga qarab taraldi.

«Muhtaram jamoat! – deb so'z boshladi u kishi, – Olloh taolo o'zining muborak kalomida marhamat qiladikim, «Kullu nafs in zaiqatul mavt», ya'ni, har bir jon o'lim sharbatini totguvchidir. Mana, bugun bar-chamiz ulug' inson, qadrli birodarimiz, ko'p yillar elimizga, yurtimizga sadoqat bilan, halol-pok xizmat qilgan... Eshquvvat akamizni oxirat yo'lga kuzatish uchun janoza namoziga jam bo'lib turibmiz. Azizlar...»

Quloqlarimga ishonmay, hang-u mang qotib qoldim, yon-atrofga olazarak alanglay boshladim.

Imom hazratlari esa hamon marhumning ajoyib sifatlarini aytib ado qilolmas edi.

«Muhtaram Eshquvvat akamiz ko'p yillar turli idoralarda fidokorona ishlab, butun xalqimizga tanildilar...»

Gangib, nima qilishimni bilmasdim. Janozani buzib, safdan chiqib ketib bo'lmasa... Xayriyatki, oxirat namozi qisqa, baxtinga, tezgina tugadi. Lekin savol qoldi: bu sirli Eshquvvat aka kim ekan?

Olomon yana qudratli to'lqinga aylanib, qabr tomon yaqinlashib kelar, marhum bilan vidolashib qolishga zo'r berib urinar edi.

Qisinib-qimtinib, xaloyiq orasidan amallab chetga chiqdim. Sal naridagi qabrlar orasida eski baxmal do'ppi, korjoma kiygan, chelak ko'targan bir mo'ysafid ko'rindi. Chamasi, mozorga qarab yuradigan qorovulmi, farroshmi bo'lsa kerak. Sekin yoniga borib salom berdim. «Otaxon, bilmaysizmi, vafot etgan kishi kim ekan?» – deb so'radim.

Mo'ysafid ishidan boshini ko'tarib, «Kimning janozasiga kelganingni ham bilmaysanmi», degandek, menga hayron bo'lib tikildi. «Anov... kattakonning qudasi-da», dedi sekin, xuddi birov eshitib qoladigandek, keyin hammaga ma'lum-u mashhur bir odamning otini aytdi.

Ha-a, mana endi hammasi tushunarli.

«Bu yerda bundan boshqayam janoza bormi?» – deb so'radim. «Ho'v etak tomonga boya bir mayitni opkelishuvdi, hali janozasi o'qilgani yo'q – domlaning bo'shashini kutib turishibdi», dedi chol.

Shosha-pisha o'sha yoqqa yugurdim.

Borib qarasam, mozorning eng chekkasida, ko'p-dan buyon supurgi tegmagan bir burchakda o'zbek-o'ris aralash o'ttiztacha odam to'planib turibdi. Yo'lning bir chetida tobut, boshini oq chit ro'mol bilan

tang'ib olgan semiz go'rkov hansirab, qabr qazib yotibdi.

Panjaraga cho'nqayib, papiros chekib o'tirgan, beretka kiyib, yelkasiga katta sumka osib olgan soqoldor bir kishiga yaqinlashib, «artist akamizni opkeldinglarmi?» – deb so'radim. «Да, да, вот муллу ждём», dedi u va qo'l telefonini olib, raqam tera boshladi.

Yarim soatcha kutib o'tirdik.

Nihoyat, qabr ham tayyor bo'ldi, Eshquvvat aka-ning dafn marosimidan bo'shagan yosh, hali soqoli ham chiqmagan mulla biz tomonga asta yurib keldi, olaquroq g'aroyib jamoatimizga ajablanib qarab qo'ydi-da, janoza namoziga imomlikka o'tdi.

Turtinib-surtinib, safga tizildik.

«Hurmatli jamoat! – deb so'z boshladi qori domla. – Qazoyi muallaq, bugun mana shu kekxa otaxon bandalikni bajo keltiribdilar. Olloh taolo muborak Qur'oni karimda marhamat qilib aytadiki...»

Beixtiyor ko'zlarimdan yosh tirqirab ketdi. Chamas, ma'hadning birinchi yo ikkinchi bosqich talabasi bo'lgan bechora qori domla ham menga o'xshab, kimning janozasiga kelganini bilmas edi.

Shunday qilib desangiz, «o'zbek san'atining Otabegi»ni dafn qilib, izimizga qaytdik.

«O'zbek oyim qora kiyib aza ochdi»¹.

Qutlug' Tursunboyev,
sug'urtachi, 37 yosh

¹ Abdulla Qodiriy. "O'tkan kunlar".

BEDARAK YO'QOLGAN

– Mening yolg'iz tog'am bundan ellik uch yil burun, yigirma bir yoshida urushda bedarak yo'qolgan edi.

Onam bu voqeani har safar yig'lab eslardi.

Aytishicha, otasi – Ummat taqachi xotini Ruqiya bilan o'n ikki farzand ko'rgan. Bolalarining biri chechakdan, biri qizamiqdan, yana boshqalari ichterlama, zotiljamdan o'lib, Rahmatulla degan bir o'g'il, Hakima, Salima, Karima (mening onam) degan uch qiz omon qolgan.

Tog'am urushdan oldin Toshkentda pedtexnikumni tugatib, Namanganning Kosonsoy tumaniga o'qituvchi qilib ishga yuborilgan ekan.

Bir yil ishlaganidan keyin urush boshlanib, armiyaga chaqiriladi. Frontga jo'nab ketish arafasida tog'amdan bir telegramma keladi. Unda, ertaga kechqurun soat yettida biz o'tirgan poyezd Toshkent vokzalida o'ttiz besh minut to'xtab o'tadi, chiqsanglar, xayrlashib qolishimiz mumkin, deb yozilgan ekan.

Buvim bechora ertalabdan yelib-yugurishga tushadi, qayerdandir bir kaft bug'doy un topib, non yopadi, bolamning nasibasi, deb bir tovoq osh damlaydi.

Bobom buvimni, ikkala xolamni, to'qqiz yashar onamni olib, Piskentdan eshak aravada yo'lga chiqadi. Baxtga qarshi, yo'lda aravaning o'qi sinib qoladi. Bir

amallab tuzatib, vokzalga yetib kelib qarashsaki, po-
yezd o'n minut oldin jo'nab ketgan ekan.

Birinchi yili tog'amdan uch-to'rtta xat keladi. Qirq
ikkinchi yilning qahraton qishida Stalingraddan yubo-
rilgan xat oxirgisi bo'ladi. Bu xatda tog'am, jangga kirib
ketayotibmiz, deb yozgan ekan. Bir oycha o'tib, koman-
diridan, «Bedarak yo'qoldi», degan xabar keladi.

Bobom, buvim, xolalarim – hammalari shunga
ham shukur qilishadi. Ishqilib, o'ldi, demabdi-ku, zora
tirik bo'lsa, bir kun kelib qolar, deb, kunlarni oylarga,
oylarni yillarga ulab yashayverishadi.

Ammo urush tugab, oradan o'n yil, yigirma, o'ttiz,
qirq yil o'tsa hamki, tog'amdan dom-darak bo'lmaydi.
Dastlab, tog'amni kutaverib, ko'zlari teshilgan Ummat
bobom, saksondan oshib Ruqiya buvim, oltmishning
nari-berisida Hakima xolam bilan Salima xolam vafot
etishdi.

Ana shu katta bir oiladan yolg'iz yodgor bo'lib qol-
gan onam keksaygan chog'ida akasini yo'qlab tinimsiz
yig'laydigan odat chiqardi.

– Mana, televizorlarda ko'rsatyapti, tog'angga
o'xshab bedarak ketganlarni bola-chaqasi izlab to-
payotgan ekan. Sen ham u yoq-bu yoqqa yozib su-
rishtirsang-chi, axir. O'zim yozay desam, o'rischani
bilmasam...

Bu vaqtda men endi universitetni tugatib, tuman-
dagi «Paxtakorlar ovozi» gazetasida ishlayotgan edim.
Mayli, keyinchalik armon bo'lib qolmasin, deb surish-
tirishga ahd qildim.

– Tog'amdan qanaqa hujjatlar qolgan o'zi? – deb
so'radim.

Onam bechora, xuddi hozir akasi topilib, eshikdan
o'z oyog'i bilan kirib keladigandek, suyunib ketdi.

– Umringdan baraka top, bolam. Hamma qog'ozlari Salima xolangning uyida turardi. Abulqosimdan so'rasang, topib bersa kerak. O'sha «Bedarak yo'qoldi» degan xat ham shu xolangning nomiga kelgan. Chunki Salima opam u paytda selsovetda sekretar bo'lib ishlardi. Konverti yo'q, ustida ikkita dumaloq pechati bor, uchburchak xat edi, men ham ko'rganman. Akamning komandiri bizga, Rahmatulla do'stimni albatta qidirib topamiz, lekin sizlar ham yaxshi ishlanglar, ham yaxshi o'qinglar, degan gaplarni yozgan edi.

«E, sen qanday jurnalist bo'ldingki, shu paytgacha oilaviy tarixingga bir qiziqib qo'ymagan bo'lsang», deb o'zimni o'zim koyib, Salima xolamning uyiga jo'nadim.

Xolavachcham Abulqosim akani taniysiz, moliyada ishlaydi, xat-hujjatga puxta odam. Gapimni eshitib, meni to'g'ri uyining podvaliga olib tushdi. O'rinko'rpa, eski yashiklar, mayda-chuyda narsalar qalashib yotgan podvalning burchagida Salima xolamdan qolgan ko'hna bir sandiq turardi. Abulqosim akam qayerdandir kalit topib, sandiqni daranglatib ochdi, ichidan sarg'ayib, to'kilay deb turgan bir papkani olib, qo'linga tutqazdi. Ishga shoshayotgan ekan, keyin gaplasharmiz, deb jo'nab ketdi. Yolg'iz qoldim.

Papkaning changini qoqib, ichidagi qog'ozlarni siniq xontaxta ustiga yoyib, ko'zdan kechira boshladim. Nimalar yo'q edi bularning ichida! Xolamning sakkizta bolasining tug'ilganlik haqidagi guvohnomalari, rahmatli Afzal pochchamning harbiy bileti, eski zayomlar, qirqinchi yillarga oid yana qanaqadir qog'ozlar, har xil oq-qora suratlar...

Unniqib ketgan bir fotosuratdan serjant formasidagi, do'ng peshona, qiyg'och ko'zlari charaqlagan,

barvasta bir yigit tik qarab turibdi. Suratning orqa tomoniga ko'k siyohqalam bilan: *«На долую память любимой сестренке Салиме от брата Рахматуллы. 23 ноября 1941 года»* deb yozilgan edi.

Suratga uzoq tikilib qoldim.

Onam ellik yildan buyon zor-intizor kutayotgan, bedarak yo'qolgan tog'am mana shu odam ekan-da...

Chamasi, frontdan jo'natiladigan har qanday xat-xabar harbiy senzura nazoratidan o'tkazilgan bo'lsa kerakki, tog'am olis Stalingraddan Piskentdagi singlisiga yuborgan suratiga rus tilida dastxat bitgan edi.

Qog'ozlarni titkilashda davom etdim.

Papkaning tagidan yashil duxobaga o'ralgan bir qog'oz chiqdi. Sekin ochib qaradim.

Bu o'sha – onam aytgan, konverti yo'q, ustida ikkita dumaloq pechati bor, uchburchak xat edi. O'qidim-u, lol-u hayron bo'lib qoldim. Ko'zlarimni ishqalab, yana va yana o'qidim. Keyinchalik ham qayta-qayta o'qiyverganimdan, ishonsangiz, xatda aniq-ravshan qilib bitilgan so'zlar nuqta-verguligacha menga yod bo'lib ketdi.

«Уважаемая Салима Умматова! – deb yozilgan edi xatda. – С глубоким прискорбием сообщая Вам о том, что Ваш брат, сержант Рахматулла Умматов героически погиб при штурме 489-й высоты под Сталинградом. Я с моими боевыми товарищами собственноручно похоронил его с воинскими почестями.»

Сержант Рахматулла Умматов был мужественным, храбрым бойцом, настоящим патриотом Родины. Он с честью выполнил свой воинский долг. Мы самым решительным образом будем отомстить за его смерть.

Память о боевом друге Рахматулле Усманове всегда сохранится в наших сердцах.

Желаю Вам и Вашим близким терпения и стойкости. Крепитесь. Учитесь хорошо, трудитесь во имя нашей победы.

С уважением,

**Командир 283-го стрелкового батальона
майор Погорелов В. П.**

18.02.1942. Сталинград».

Duvillab yosh oqayotgan ko'zlarimga ishonmasdan, xatni yana takror o'qidim:

«С глубоким прискорбием сообщая...»

Demak, Rahmatulla tog'am qirq ikkinchi yil fevral oyida halok bo'lgan ekan-u, biz shu paytgacha...

Nahotki, shuncha yillar mobaynida bu haqiqatni bironta odam bilmagan bo'lsa?! Deylik, Salima xolam dastlab buni bobom bilan buvimdan yashirgan bo'lishi mumkindir, lekin nega keyinchalik Hakima xolam bilan onamga bor gapni aytmagan?

Yoki bu mash'um xatni olib kelgan pochtaiyon (uning kimligini endi mutlaqo aniqlab bo'lmaydi) sakkiz farzandini qora tuproqqa bergan, yolg'iz o'g'li-dan ham judo bo'lgan chol-kampirga azbaroyi rahmi kelganidan maktub mazmunini o'zicha «tarjima» qilib berganmikan?

Nadomatlar bo'lsinkim, endi buni bilguvchi biron kimsa yo'q. Faqat akasining urushda bedarak ketganiga ishonib, umr shomini hamon umidvorlik bilan o'tkazayotgan mening keksa onam bor, xolos.

Abulqosim akamning nimqorong'i podvalida tanho o'tirgancha, qo'limdagi qoraxatga tikilib uzoq o'y-ladim.

Yarim asrdan ziyod pinhon bo'lib kelgan bu haqiqatni oshkor etish – keksa onamning umidini so'ndirish bilan barobar edi. Odam so'nggi umidi so'nganda o'ladi.

Tog'amning urushda bedarak yo'qolgani – Ummat taqachi xonadonida tug'ilgan, yillar osha sayqal topib, miltillagan uchquni bilan necha-necha dillarga umid baxsh etib kelgan bir afsona edi. Bir afsonaki, haqiqatdan ko'ra yuz marta kuchli, haqiqatdan ko'ra yuz karra qadrli edi. Bas, ellik yil bardavom yashagan bu afsonani yolg'onga chiqarishga mening haqqim bormi?

Qoraxatni kostyumimning cho'ntagiga avaylab joyladim.

Abulqosim akamning ishxonasiga bordim.

– Siz tog'amning bedarak yo'qolgani haqidagi xatni ko'rganmisiz? – deb so'radim.

Xolavachcham stoli ustidagi hujjatlardan bosh ko'tarib, menga horg'in tikildi.

– Shaxsan men ko'rgan emasman. Lekin onam rahmatlidan ham, otam rahmatlidan ham ko'p eshitganman, qirq ikkinchi yili shunaqa xat kelgan ekan. Nimga kerak bo'lib qoldi?

– Maqola yozmoqchiman, – deb gapni qisqa qildim.

Avlodimiz serurug' – xolavachchalarning o'zidan o'n sakkizta. Hammadan so'rab chiqdim – hammasi tog'amning bedarak yo'qolganini tasdiqladi. Hayratim battar oshdi. Nainki, ularning birontasi shu xatni ko'rmagan, o'qimagan bo'lsa?

Urushdan keyin organ xodimlari bedarak yo'qolgan jangchilarni so'rab-surishtirib, ularning uylariga, qarindosh-urug'lari oldiga kelib yurganligi yaxshi ma'lum. Biroq Rahmatulla Ummatovning xonadoniga

bu masala bo'yicha hech kim kelmagan. Demak, hukumat idoralari uning urushda halok bo'lgani to'g'risida aniq ma'lumotga ega bo'lishgan.

Kechqurun onamning huzuriga kirdim.

– Oyi, tog'amning hamma hujjatlarini ko'rib chiqdim. «Bedarak yo'qoldi», degan xat rostdan ham kelgan ekan... – dedim tutilib. – Oxirgi xizmat qilgan harbiy qismining adresini ham topdim. Moskva atrofiga Podolsk degan shaharcha bor, shu yerda SSSR Mudofaa vazirligining markaziy arxivi bor. Ana shu arxivga xat yozaman. Qani, bir surishtirib ko'raylik-chi.

Onam yana ko'ziga yosh olib, meni uzoq duo qildi.

– Topilarmikan, ishqilib? – deb so'radi ilinj bilan.

– Ey, oyi, bu urushda nimalar bo'lmagan deysiz, – dedim ko'zimni olib qochib. – Birov yarador bo'lgan, birov asir tushib qolgan. Kimdir urushdan keyin boshqa mamlakatga o'tib ketgan. Ko'pchiligi o'zining daragini bildirishga qo'rqqan. Sovet hukumati ularni «sotqin» deb qamab yuborgan. Endi, og'ir yillar, har xil voqealar bo'lgan-da, oyi.

– Chiqmagan jondan umid, zora daragi topilsa, – dedi onam. – Mayli, ko'rmi, cho'loqmi, o'ris yo nemisga uylanganmi, ishqilib, omon bo'lsa, bas.

Yuragim ezilib, bosh irg'ab qo'ydim.

Oradan oylar, yillar o'tdi.

Onamning savollariga javoban har safar turli bahonalar to'qirdim. Bir gal: «Podolskdan xat keldi. Ular mening so'rovimni, Stalingradni hozir Volgograd deydi, o'sha yoqqa yuboribdi», desam, keyingi so'raganida, «Tog'am xizmat qilgan harbiy qismning arxivi urushdan keyin Ukrainaga berib yuborilgan ekan, qidirishyapti», deb qutulardim.

Boshqa bir safar: «Tog'amning hujjatlarini chet davlatlardagi elchixonalarimizga yuborib surishtirishmoqchi», degan gap-so'zlar bilan ovutardim.

Oxiri, bunday yolg'onchilik jonimga tegib, Volgogradga borish, serjant Rahmatulla Ummatov jang qilgan joylardan uning qabrini izlash fikriga keldim. Juda bo'lmaganda, u yerdan bir kaft tuproq olib kelib, onamga rostini aytmoqchi ham bo'ldim. Ammo bu orada SSSR tarqab ketdi, yo'llar bekilib qoldi, tirikchilik og'irlashib, niyatimni amalga oshirishning iloji bo'lmadi.

Nihoyat, «bedarak yo'qolgan» yolg'iz akasini kuta-kuta, onam bu foniy dunyodan ko'z yumdi.

Lekin jon berayotganida ham umidini uzmadi. Rozi-rizolik tilash uchun so'nggi bor oldiga kirganimda ko'zlarini katta-katta ochib menga termildi. Unsiz nigohidan **«Tog'ang keldimi?»** degan bir savolni uqdim.

Onamni chiqarishdan oldin qarindosh-urug'imizning kattalari, machitimizning imomiga bor haqiqatni oshkor qildim.

Maslahat bilan, onamga qo'shib, bundan ellik uch yil burun urushda halok bo'lgan tog'amga ham janoza o'qitib, ta'ziya ochdik.

Muxtor Bahodirov,
jurnalist, 65 yosh

IKKI KARRA QAHRAMON

– Mening bir uchuvchi do'stim bor. Qahramon. Yo'q, oti Qahramon emas, o'zi haqiqiy qahramon.

Ismi Muhammadkamol, lekin ko'pchilik Kamol deb chaqiradi.

Ana shu do'stim O'zbekistonda birinchi bo'lib «Bo-ing» haydagan. Faqat o'zi haydamasdan, yosh uchuvchilarga ham o'rgatgan. Ularning aviakompaniyasida maxsus parvozga tayyorlash markazi bor, o'sha yerda bosh instruktor bo'lib ishlagan.

Endi, sizga bir sirni aytsam, Kamol o'n yil «liter» samolyotni beshikast boshqargan. «Liter» – bularning tilida davlat rahbari uchadigan samolyot degani.

Xo'jayinlarga suyaklib qahramon bo'lib olgan ekan-da, deb o'ylayotgan bo'lsangiz, xato qilasiz.

Oliy toifali uchuvchi Muhammadkamol Otaboyev ekstremal sharoitda havo kemasini boshqarish chog'ida ko'rsatgan katta jasorati uchun Qahramon bo'lgan. Bu haqda gazetalarda yozilgan, kinoyam ishlangan, balki ko'rgandirsiz. Faqat kinoda do'stimning nomi Akbar deb olingan, qolgan hammasi yuz foiz rost gaplar.

O'shanda Kamol ertalab Toshkentdan «Bo-ing-757»da uchib, yoqilg'i quyish uchun Angliyaga, Birmingem aeroportiga qo'nib o'tadi. Yarim kechasi samolyot Nyu-Yorkka yaqinlashib qolganida kutilmagan Jon Kennedi nomidagi mahalliy aeroport dis-

petcheri yo'nalishni keskin o'zgartirib, Kanadaning Nyu-Faundlend orolidagi Gander shaharchasi yaqinidagi xalqaro aeroportga qo'nishni buyuradi. Eng qizig'i, hech qanday izoh bermaydi.

Shu orada osmonda AQShning harbiy-qiruvchi samolyotlari paydo bo'ladi. Ular faqat Kamolning emas, osmondagi barcha samolyotlarni ta'qib qilib, ortga qaytishga majbur qiladi.

Xo'sh, nima qilish kerak? Toshkent uzoq, Nyu-York yopiq.

«O'n ming metr balandlikda, soatiga sakkiz yuz kilometr tezlikda uchib borayotgan edik, – deb, keyinchalik gapirib bergan edi Kamol. – Ostimizda bepoyon okean qop-qorayib yotibdi. Sohil bo'ylab uchishga qaror qildik. Nihoyatda ehtiyot bo'lib, sekin uchib boryapmiz. Bo'lmasa, ro'paradan, yon-atrofimizdan shuvillab o'tayotgan boshqa samolyotlarga urilib ketishimiz hech gap emas.

Dunyoning hamma joyidan kelayotgan samolyotlar Kanada osmonida tirband bo'lib ketgan, mahalliy aeroportlarning qo'nish yo'laklari band, faqat yoqilg'isi tugab borayotgan samolyotlarga birinchi galda qo'nishga ruxsat berilyapti. Qolganlar osmonda navbat kutib turishi kerak.

Yaqin-atrofdagi aeroportlardan qo'nishga ruxsat so'rab, tinimsiz aloqaga chiqamiz. Barchasi yo band, yo ruxsat bermaydi. Izlab-izlab, nihoyat, Kanadaning AQSh bilan chegarasi yonidagi Xeppi-Velli shahri atrofida joylashgan Gus-Bey harbiy aerodromi bilan gaplashib, bir amallab qo'nishga ijozat oldik.

Lekin dard ustiga chipqon degandek, havo juda yomon, kuchli shamol, momaqaldir oq bo'lib, tinimsiz

chaqmoq chaqardi. Yo'q, xayriyat, Xudoga aytganimiz bor ekan, samolyotni eson-omon qo'ndirdik. Oynadan tashqariga qarasam, na qutqaruv xizmatlari, na o't o'chirish mashinalari ko'rinadi.

Boya qizig'ida sezmagan ekanman, badanimdan jiqqa ter quyilib, ko'ylag-u kitellarim shalabbo bo'lib ketibdi. Junjika boshladim.

O'rnimdan turishga majolim yo'q. Styuardessa Natasha qo'nganimizni e'lon qilishi bilan vajohatli bir kishi yugurib kelib, «Qani komandir? Komandirni chaqir bu yoqqa!» – deb baqira ketdi. «Men kema komandiri Otaboyev, eshitaman», desam, qo'lini paxsa qilib, rus tilida «Siz kimdan so'rab boshqa joyga qo'ndingiz? Bu qanaqa o'zboshimchalik?! Men Nyu-Yorkka bilek olganman, tushunyapsizmi, Nyu-Yorkka!» – deb do'q ura boshladi.

Qarasam, o'zimizning o'zbeklardan, yuzi ham tanish ko'rinadi, Chorsu atroflarida tursa kerak.

«Oka, o'zingizni bosing, Nyu-York yopiq, qabul qilmayapti», desam ham tushunmaydi, battar baqirib: «Hech nimani bilmayman, bilishni ham istamayman! Hoziroq Nyu-Yorkka uhasan! Qani, uchmay ko'rginchi, bitta qo'ng'iroq qilib, joyingdan uchirvoraman!» – deydi. Kulasizmi, o'lasizmi bu gapga? Tirik qolganimizga shukur qilib, adi-badi aytishib o'tirmadim...

Samolyotdan tushib, aerodrom zaliga kirsak, hamma qotib qolgan, barchaning ko'zi devordagi ekranda: terrorchilar bir yarim soat burun ikkita «Boing» samolyotini olib qochib, Nyu-Yorkdagi Butunjahon savdo markazining osmono'par binosiga opkelib urgan ekan... Ha, o'sha 11-sentabrdagi voqea...

Bir mahal qarasam, yonimda boya samolyotda menga do'q urgan amaldor akamiz dir-dir titrab turib-

di. «Meni kechiring, oka, – deydi, – men bilmasdan... Xudoyim hammamizni bir o'limdan asrabdi-ya!»

Nimayam derdim, «Mayli, sog' bo'ling», deb qo'ya qoldim».

Ana shu parvoz chog'ida bir yuz to'qson yo'lovchi va o'n bir nafar ekipaj a'zosining hayotini va samolyotni omon saqlab qolgani uchun Kamol qahramonlik unvoni bilan, ikkita sherigi orden bilan mukofotlandi.

Do'stimning bunaqa ishlari ko'p. Misol uchun, yaqinda koronavirus tarqagan paytda hayotini xavf ostiga qo'yib, Piterdan yuzlab odamlarni samolyotda O'zbekistonga olib keldi. Yo'lovchilarga qo'shilib, o'zi ham bir oy karantinda o'tirib chiqdi.

Menga qolsa, mana shu tog'day bahaybat samolyotni havoga ko'tarib, osmoni falakda necha ming kilometr yo'l bosib, yana eson-omon yerga qo'ndirishning o'zi har safar qahramonlik, to'g'ri emasmi?

Shuning uchunmi, bilmadim, Kamol juda oilaparvar, ayoli, bola-chaqasi uchun jonini beradi. Xotini Safura pediater, o'g'li Bobur avtozavodda injener, qizi Ma'mura dizaynerlik o'qishini bitirgan, o'tgan yili Sherali degan bolaga turmushga chiqqan, chaqaloq qizchasi bor, hozir uyda o'tiradi.

Peshona ekan, yaqinda do'stimning boshidan og'ir bir voqea o'tdi. Bechora, dardini ichiga sig'dirolmasdan, menga hasrat qilgan edi. Men ham azbaroyi ishonganimdan sizga aytyapman, bitta-yarimtaga doston qilib yurmang yana, iltimos, xo'pmi? Endi, sal nozikroq, intim masala-da.

Xullas, Kamol bir kuni Bangkokdan Toshkentga uchib kelayotgan ekan. Ob-havo yaxshi, parvoz maromida o'tayotgan, kayfiyati ham tuzuk ekan. Do'stim bir kecha-yu bir kunduz «Le Meridian» mehmonxonasi-

da hordiq chiqaribdi, qaytishda odatdagidek, birinchi galda ikkita nabirasiga, keyin boshqalarga sovg'a-salom olibdi. Fermasining ishlari bilan Moskvaga ketgan arzanda kuyovni ham unutmabdi – yaqinda tug'ilgan kuni bo'ladi, deb italyancha kostyum-shim olibdi. Ma'muraga telefon qilib so'rasa, bir razmer kichkina olib qo'ygan ekan. Qaytadan o'sha savdo markaziga borib, almashtirib ham kelibdi.

Umuman, do'stim shu kuyovini, nazarimda, o'g'li-dan ham yaxshi ko'radi. Qachon qaramang, og'zidan bol tomib maqtangani maqtagan. Bir marta hazillashib, buncha endi, shu Sheralidan oy ko'rganmisiz, kuyov baribir kuyov – yov-da, degan edim, baloga qoldim.

«E, o'rtoq, – dedi qizishib, – siz buni tushunmaysiz, chunki hali qiz uzatmagansiz. Bitta-yu bitta qizim shu xonadonda, shu bolaning qo'lida «заложница» bo'lsa, men nima qilay?»

Qarasam, jiddiy xafa bo'ladigan.

«To'g'ri qilasiz, kuyovni payg'ambarlar ham siylagan», dedim darrov yon berib.

«O'lmang», dedi do'stim yuzi yorishib.

Xudoga qarab aytganda, Sherali kuyov ham gapirsa gapirgulik, har qancha maqtasa arzigulik bir yigit edi: ko'rkam, xushqomat, tadbirkor, badavlat, qo'li doim ko'ksida – ta'zim-tavozeda. Kamtar-u kamsuqumligini ko'rib, hech kim uni butun O'zbekiston taniydigan katta bir amaldorning o'g'li ekaniga ishonmas edi.

Agar men rejissyor bo'lsam-u, «O'tkan kunlar»ni qaytadan kino qilishni menga ishonib topshirsa, Otabek roliga sira ikkilanmasdan mana shu Sheralini tanlagan bo'lardim.

Uzr, biroz chalg'ib ketdim shekilli, gap Kamol haqi-da edi-ku.

Xullasi kalom, Bangkokdan kechasi osmonga ko'tarilgan samolyot ikki soatcha uchgach, Kamol avtopilotni yoqib qo'yib, bir zarurat bilan salonga chiqibdi. Salonning ichi nimqorong'i, to'yib ovqatlanib olgan yo'lovchilarning aksariyati uyquga ketgan, biznes-klassda illyuminator tomonga qarab, bir-biriga chirmashib, achomlashib o'tirgan yigit bilan qizni hisobga olmaganda, boshqa odam yo'q ekan.

Kamol boshda bularga e'tibor bermabdi, balki, kelin-kuyovdir, deb o'ylabdi, qolaversa, endi Tailandga kimlar borib, kimlar kelmaydi, deysiz.

Qisqasi, do'stim samolyot etagiga o'tib, biznes-klass orqali kabina tomon qaytayotib qarasa, boyagi oshiq-ma'shuqlar endi... nima desa bo'ladi, juda o'zlarini qo'yvorib, o'zlarini yo'qotib, hansirashib yotgan emish-da...

Bu, Kamol, bir umr o'rischa o'qib, o'rislar bilan ishlab yurgan bo'lsayam, o'zi juda pokiza, betahorat yurmaydi, bunaqa harom-harish ishlarni ko'rsa, jon-poni chiqib ketadi. Sharmandayi sharmisor bu nusxalarni tartibga chaqirmoqchi bo'lib tursa, birdaniga tanish ovozni eshitib, turgan joyida taxtadek qotib qolibdi.

«Ne ko'z bilan ko'rayki, o'rtoq, – deb keyin menga yig'lagudek bo'lib gapirib berdi u, – yigit... arzanda kuyovim Sherali ekan!

Bir besh minutchta dovdirab turdim, keyin shartta chiroqni yoqib yubordim, «Ha, Sherali?» – deb basharasiga tikildim. Qanday qilib bu iflosni pachoqlab tashlamadim, hozirgacha hayronman.

Uyam meni ko'rib baqa bo'lib qoldi, apil-tapil yopinchiqni boshiga tortib, o'rindiq tagiga bekinib oldi. Nima qilarimni bilmayman, titrayman, xolos.

Yonidagi megajin bo'lsa, yalang'och ko'kragini yopishni ham o'ziga ep ko'rmasdan, «Ha, oka, tinchlikmi? Nima problema sozdavat qilyapsiz?!» – deb pishqiradi. Basharasiga qarab bo'lmaydi, betiga chaplagan shpaklyovkasi suykalib, oqib yotibdi, bilmadim, ichvolganmi, chekvolganmi... Bundoq qarasam, yuzi tanishga o'xshaydi. Esladim, Toshkentda nomi chiqqan bir yalachi juvon.

Vijillagan qon tovonimning uchidan boshlab tepaga ko'tarilayotganini, miyamga borib urilganini, chakka tomirlarim hozir yorilib ketishini sezib-bilib turibman. Qulog'im chippa bitib, ko'z oldim qorong'ilasha boshladi.

«E, Xudo, o'zing sharmanda qilma! – deyman ichimda. – Sharmanda qilma, Xudo!»

Endi shu tobda miyamga qon quyilibmi, yuragim yorilibmi ketsa, o'n bir ming metr balandlikda, soatiga sakkiz yuz kilometr tezlikda uchib kelayotgan, bortida uch yuzga yaqin odam bo'lgan bahaybat samolyot uchuvchisiz qolsa...

Shuni o'ylab turibman-u, lekin badanim qizib, ichimdagi shayton, avariya eshigini ochgin-da, bu naqs bosganlarni samolyotdan uloqtirib tashla, alamingdan chiq, deb tinimsiz gijgijlaydi. Rahmon bo'lsa, hushingni yig', jinni bo'lishga haqqing yo'q, chidaysan, deydi.

Juda qattiq xo'rligim keldi, o'rtoq. Bechora baxtsiz qizim, o'lsam ham shu bolaga tegaman, deb turib olgan ahmoq qizim, olti oylik begunoh nabiram ko'z oldimdan o'taverdi.

«Nega? Nega bunday qilding, itvachcha? Bizdan nima yomonlik ko'rgan eding, iflos? – degan alam miyamni, yuragimni o'yib, chidab bo'lmaydigan og'riq berardi.

Hech o'zimni tutolmadim, bir mahal: «Menga qara, ey muttaham!» – dedim jahl bilan shartta ustidagi yopinchiqni tortib: «Tuf betingga, haromi!» – deb basharasiga tupurdim.

Yallachi o'ynashi bo'lsa, «Эй, что ты себе позволяешь, тварь?! Шерик, кто он такой, охренел что ли?» – deb chiyillagancha qolaverdi.

Kabinaga kirib kelishim bilan ikkinchi pilot Sergey ahvolimni ko'rib, qo'rqib ketdi.

«Komandir, nima, mazangiz bo'lmayaptimi? – deb so'radi va javobimni ham kutmasdan, styuardessaga buyurdi: – Marina, tez so'ra, yo'lovchilar orasida vrach bormikan?»

Bir amallab o'zimni qo'lga oldim, mikrofonga qarab borayotgan Marinani to'xtatdim.

«Hech qanaqa vrach-prachning keragi yo'q, – dedim bazo'r. – Bir stakan suv beringlar».

Kitelimning ichki cho'ntagida «qora kunga», deb olib yuradigan dorilarim bor, ketma-ket uchtasini ichdim.

Qop-qora bepoyon osmonga tikilib uzoq o'yladim.

Endi men hamma narsani, avvalo, yurak-bag'rimni kuydirayotgan alam, qasos tuyg'usini unutishim kerak. Ha, unutishim kerak! Unutishga majburman!

Kemaga tushganning joni bir. Men mana shu uch yuzta odamni, shular qatorida anavi ikkita yuvuqsizni ham manzilga eson-omon eltib qo'yishim shart. Majburman! Boshqa yo'lim yo'q mening...

Xudoyim yana kuch berdi. Sabr-bardosh berdi – shturvalni qo'lga oldim. Mijjalarim yoshlanganini ko'rib hayron bo'lgan Sergeyga, ko'zimni shamollatib qo'yibman, dedim. Ishondi shekilli, qaytib savol bermadi.

Men Bangkok–Toshkent yoʻnalishi boʻylab juda koʻp uchganman. Lekin yetti yarim soatlik yoʻlning bunchalik uzoq ekanini hech qachon sezmagani ekanman. Sizga aytsam, mana shu 26-mart men uchun 11-sentabrdan ham ogʻir boʻldi-da...»

Kamol doʻstimning hikoyasini eshitib, ogʻiz ocholmay qoldim.

Ancha vaqt ikkalamiz ham churq etmay oʻtirdik.

«Да, ты настоящий герой! – dedim nihoyat ruschalab. – Дважды Герой».

Doʻstim gʻamgin kulimsiradi.

«Да, пожалуй, – dedi xoʻrsinib, – но, второй раз – посмертно».

Kamol aytgan bu gapning maʼnosini keyin tushundim.

Sharmanda kuyov nima boʻldi, deysizmi? Nima boʻlardi, ota-onasiga borib yigʻlab arz qildi.

Qaynotasi aytayotgan gaplar gʻirt tuhmat ekan, u firmaning ishi bilan Moskvadan Tailandga borib qaytayotgan ekan, charchab, biznes-klassda tinchgina uxlab kelayotgan ekan. Hech qanaqa qiz-pizni koʻrmabdi u. Oʻzi, qaynotasining «krishasi ketib qolgan» emish, uchuvchilarda bunaqa holatlar boʻlib turar ekan, так что, bularning hammasi uyushtirilgan provokatsiya ekan. Oʻzi, shu oytovoq xotini ham joniga tegib ketibdi, allaqachon ketiga tepib haydash kerak ekan-u, tagʻin ham u chidab yurgan ekan.

Kamol bu gaplarni eshitib, jinni boʻlib qolayozdi. Rost-da, isbot-dalili yoʻq, guvohi yoʻq, yuzsiz odamlarga oʻxshab, kuyovini oʻynashi bilan telefonda videoga olmagan boʻlsa, dodini kimga aytadi?

Qudalari arzanda oʻgʻillarining qoʻngʻizdan ham oppoq, tipratikandan ham yumshoq ekaniga ishonib,

bir haftadan keyin Ma'murani qo'lida bolasi, ko'zida yoshi bilan otasining uyiga eltib tashlashdi.

Hozir quda xola Sheraliga onasi o'pmagan qiz oberish uchun butun Toshkentni kezib yuribdi.

Elyor Iskandarov,
arxeolog, 57 yosh

HAR ISH BO'LSA – XUDODAN

– Mana shu xalqaro ilmiy ekspeditsiyani tuzib, butun dunyoda Zahiriddin Muhammad Bobur izlarini izlab yurganimizga, nasib etsa, hademay o'ttiz yil to'ldi. Birinchi safarimiz 1992-yili bo'lgan edi.

Shundan buyon desangiz, bu yog'i Turkmanistondan to Iroqqacha, bu yog'i Misrdan tortib Myanmaga cha to'rt yuz ming kilometr dan ko'proq masofani avtomobilda bosib o'tdik. Urush borayotgan Afg'onistonda o'n besh marotaba bo'ldik. Mashinada yetib borish qiyin bo'lgan Amerika Qo'shma Shtatlari, Yaponiya singari mamlakatlarga safarlarimizni samolyot orqali amalga oshirdik.

Mendan ko'pincha, bu safarlar xatarli emasmi, deb so'rashadi. Hatto, ba'zan orqavarotdan bu avantiyurist chol nafaqat o'zining, balki ekspeditsiya a'zolarining ham hayotini xavf ostiga qo'yib yuribdi, degan ta'na-dashnomlarni eshitib qolaman.

Bunaqa gaplarga mening javobim bitta: albatta, safar bexatar bo'lmas, lekin har ish bo'lsa – Xudodan. Yaratganning o'ziga tavakkal qilib, O'zidan madad so'rab, xolis niyat bilan boshlangan har qanday ish xayrli bo'ladi.

Men bunga mana shu o'ttiz yillik safarlar davomida qayta-qayta ishonch hosil qilganman. Endi, avantiyura masalasiga kelsak, jahon tarixidagi eng buyuk ixtiro

va kashfiyotlar ham o'z vaqtida odamlarga avantyura bo'lib tuyulgan. Agar ozgina avantyurist bo'lmagani-da Kolumb hech qachon Amerikani kashf qilmagan, Gagarin kosmosga uchmagan bo'lardi.

Bir kuni erta bahor payti «Jip» mashinasida besh kishi navbatdagi ekspeditsiya safari bilan Afg'onistonning G'azna shahriga qarab ketayotgan edik. Bomba-yu snaryadlar tushaverib abjag'i chiqib ketgan yo'ldan «atak-chechak» qilib, arang yurib borardik.

Bir mahal kimsasiz yo'lning narigi boshida, do'ng tepalik ortidan bahaybat tank o'rmalab chiqdi, guldiragancha to'ppa-to'g'ri ustimizga bostirib kela boshladi. Kapalagimiz uchib ketdi, nima qilarimizni bilmay qoldik. Izimizga burilib qochay desak – ortimizdan varanglatib otadi, to'g'riga boraversak, bizni yanchib-majaqlab ketishi turgan gap.

Haydovchimiz Ahmadjonga «To'xtal!» deb buyurdim. Bizning to'xtaganimizni ko'rib, tank ham yo'lning o'rtasida taqqa to'xtadi.

Kecha Kobuldan Farid degan bir pushtun yigitini yo'l boshlovchi – dalil qilib yollagan edik. Haydovchining yonida o'tirgan dalilga qarab, «Endi nima qilamiz?» – deb so'radim. Tarjimonimiz G'ayratbek uning gapini ontarib¹ turibdi.

Bu orada tankning tepasidagi zambarak u yoq-bu yoqqa qarab harakat qila boshladi. Chamasi, mashinamizni mo'ljalga olayotgan bo'lsa kerak. Bundoq razm solsam, baraka topkur hamrohlarim, jon shirin, o'rindiqlarning tagiga yotib olishibdi.

«Qani, men bir gaplashib ko'ray-chi», dedi Farid va lip etib mashinadan tushdi.

¹ Ontarib – “tarjima qilib” ma'nosida (sheva).

Buni ko'rib, tankdagilarning asabi buzildi, shekilli, ishqilib, zambarak yana bejo harakat qilib, bizni mo'ljalga ola boshladi.

Farid tank tomon uch-to'rt qadam sekin yurib, ovozining boricha nimadir deb baqirdi. Birpasdan keyin tankning qopqog'i ochilib, qora ko'ylak ustidan qo'ng'irrang nimcha kiygan, boshida chambarak nusxa shapka, ketmon soqol bir afg'onning yarim beligacha qomati ko'rindi.

Dalil bilan tankchi uch-to'rt minut pushtun tilida bir-biri bilan qichqirib gaplashdi. «Nima deyapti?» – deb tarjimondan so'ramoqchi edim, qarasam, azamat eng orqadagi o'rindiqlik tagiga kirib, boshini adyol bilan yopib olibdi.

Nihoyat, Farid tankchiga qarab, «Xudo hofiz!» – deganini eshitib qoldim. Tankchi ham unga javoban nimadir deb xitob qildi va tankning ichiga tushib ketdi.

Dalilimiz kelib joyiga o'tirdi, uning yuz-ko'zidan biron narsani tushunish qiyin edi.

«Pul-mul talab qilgan bo'lsa go'rga edi», deb o'yladim o'zimcha, keyin «Ha, nima gap?» – deb so'radim. Bu orada G'ayratbek ham sal o'ziga kelib qoldi, qizarib-bo'zarib vazifasini bajarishga kirishdi.

«Mashrabuf sohib, – dedi dalil ishshayib, – qo'rq-mang, tank bizga tegmaydi. Bu mardum harbiy emas, shudgor qilgani ketayotgan dehqon ekan».

«A, tank haydab yuribdi-ku?» – dedim hayron bo'lib.

«Ha, bu... o'zining shaxsiy tanki, ichida xotini, bola-chaqalari ham o'tiribdi ekan».

«Bo'lmasa, nega to'xtadi bizni qo'rqitib?» – deb so'rasam, dalil tushmagur:

«Uyam bizni ko'rib qo'rqib ketibdi, Tolibon deb o'ylabdi», deydi.

Qo'rqqanga qo'sh ko'rinar, deb shunga aytadi-da. Kula-kula yo'limizda davom etdik. Tank ham gurillab joyidan qo'zg'alib, bizga yo'l bo'shatdi, uning yonidan o'tayotganimizda Ahmadjon tankchi – dehqonga hurmatini bildirib, signal chalib qo'ydi.

Bir gal bundan ham ajoyib ish bo'ldi. Bu voqea ekspeditsiya haqidagi kitoblarda ham yozilgan, lekin ko'pchilik o'qimagan bo'lishi mumkin.

Peshovar orqali Afg'oniston hududiga o'tib, «Toyota» mikroavtobusida Jalolobod shahriga yaqinlashib kelardik. Atrofda vayrona imoratlar, tomlar tepasida to'p, pulemyotlar. Goh-goh tish-tirnog'igacha qurolangan allaqanday odamlar yo'limizni to'sadi, alanglab mashinamiz salonini ko'zdan kechiradi. O'qtin-o'qtin uzoq-yaqindan o'q tovushlari eshitiladi.

Vaziyatni ko'rib, men ekspeditsiya a'zolari bilan «instruktaj» o'tkazdim.

«Hammamiz nihoyatda hushyor bo'lishimiz kerak. Kim so'rasa, Hajdan kelayotganimizni aytasizlar. Bu odamlar sovetlarga nisbatan alamzada. Bizni ham sho'raviy deb o'ylashadi. Ogohlantirib qo'yay, o'zaro gaplashganda ham juda ehtiyot bo'linsin, og'zimizdan o'rischa gap chiqib ketmasin», deb rosa tayinladim.

Shom aralash Jalolobodga kirib keldik. Shu payt ko'ngilsiz bir voqea ro'y bersa, deng: mashinamizning oldingi balloni yorilib ketdi. Bo'shashib, mashinadan tushdik. Atrofimizni bir to'da odam o'rab oldi, ichida qurollisi ham talay.

Haydovchimiz Bahromjon g'ildirak tagiga domkrat qo'yib ko'tarmoqchi bo'ldi. O'chakishgandek domkrat ham ishdan chiqdi. Atrofdan g'isht topib kelib, mashi-

nani tagiga qo'yib, hammamiz old tomonidan ko'tarishga yopishdik.

Men esa, boyagi aytgan gaplarim esimda yo'q, «Qani, давай, раз, два, взяли!» deb komanda beribman. Vaziyat qaltisligidan u paytda bunga e'tibor qilmabmiz, keyin yo'lda ketayotganimizda eslashib toza kuldik.

Yana boshqa bir safar Kobuldan chiqib, Bomiya orqali Hirotga – hazrat Navoiyning qabr-maqbarasi holatini o'rganish uchun ketayotgan edik. Bir manzilga yetganimizda toliblarning qo'liga tushib qoldik. «Tolibon»ning dala qo'mondonlaridan birining qarorgohiga olib ketishdi. Borib qarasak, hammayoq vahima. Bizni mashinadan tushirib, zalga o'xshagan bir xarob hujraga qamab qo'yishdi. Shom, xufton namozlarini shu yerda o'qidik, shuning uchunmi, bizga tegishmadi. Yarim kechaga yaqin qo'mondon paydo bo'ldi. Egningda qora kamuflyaj forma, boshida qora salla, bir qo'l, bir oyog'i yo'q, sarg'ish soqolli odam ekan. Vajohat bilan bizni tergov qila boshladi, qaysi davlatning josusi ekanimizni aytishni talab qilib, do'q ura boshladi.

Men iloji boricha yotqlik bilan biz siyosatdan yiroq odamlarmiz, ulug' ulamolar, xususan, Hirotidagi Abdulla Ansoriy, Alisher Navoiy kabi aziz zotlarning qabrlarini ziyorat qilishga ketayotganimizni aytdim. Zora, ta'sir qilsa, deb afg'on Abdulla Ansoriyning nomini birinchi bo'lib tilga oldim.

Qo'mondon bo'lsa, pinagini buzmasdan, chaqchayib turibdi. Gapimni davom ettirib, biz mana shu Kobul shahrida dafn etilgan Boburshohning yurti – O'zbekistondan, Andijondan kelganimizni, tarixga oid ma'lumotlarni o'rganishdan boshqa niyatimiz yo'qligini bildirdim.

«Andijon» degan soʻzni eshitib, qoʻmondonning koʻzi chaqnab ketgandek boʻldi, kutilmaganda iljayib, «Andijan... Fergana... Karasho», deb uch ogʻiz ruscha soʻz aytdi. Keyin tarjimonga yuzlanib, nimanidir tez-tez gapira ketdi.

Maʼlum boʻlishicha, u urushdan oldin bokschi boʻlgan ekan, Afgʻoniston terma jamoasi tarkibida 70-yillarda SSSRga kelib, Toshkent bilan Andijonda musobaqalarda qatnashgan ekan. Bir kuni Andijonda kechasi tishi qattiq ogʻrib qolganida, Zayniddin degan doʻxtirga oborib koʻrsatishgani ham esida ekan, shularni gapirib berdi. Lekin u Boburning tugʻilgan joyi Andijon ekanini mutlaqo bilmas, uni afgʻon deb yurar ekan, bizdan bu gapni eshitib, juda hayron boʻldi.

Vaziyat biroz yumshadi.

Men sumkamni ochib, qoʻmondonga paxta gulli choynak-piyola bilan guldor naqshlar solib ishlangan shahrixon pichogʻini sovgʻa qildim.

Choynak-piyolani qoʻliga olib, xursand boʻlib ketdi. Andijonga borganida unga shunday hadya berishgan ekan, urush toʻpolonlarida yoʻqolib ketganini aytib, afsuslangan boʻldi.

Pichoqni esa qinidan sugʻurib, diqqat bilan tomosha qildi, tigʻining damini tekshirib koʻrdi, keyin birdaniga:

– Xudo haqqi, qasam ichamanki, men bu pichoq bilan jamiki islom dushmanlarini soʻyaman! – deb qol-sa boʻladimi!

Azbaroyi qoʻrqqanimdan:

– Hay-hay, unday demang, bu pichoq bilan faqat qoʻy soʻying, novvos soʻying, – deb yubordim, keyin battolning feʼli aynib qolishidan choʻchib, yoʻlga ruxsatnoma yozdirib berishini iltimos qildim. Xatni qoʻlga olganimdan keyin, bizga ijozat berishini soʻradim.

Qo'mondon bizni ziyofat qilmoqchi bo'ldi, ammo hozir tomog'imizdan suv ham o'tmas edi. Ming xil vaj-korsonni bahona qilib, ijozat oldik va yo'lga ravona bo'ldik.

Bu voqeani keyinchalik Toshkentda yozuvchi ukamiz Xayriddin Sultonga aytib berdim. U ham ekspeditsiyamiz a'zosi bo'lgan, birinchi safarimizda qatnashgan. Gapimni eshitib, u kishi nima deydi, deng?

«Zokirjon aka, shu paytgacha butun dunyo mamlakatlarining razvedkalari «Tolibon»ga kim qurol-yarog' yetkazib beryapti, degan jumboq ustida bosh qotirib yotgan edi, mana, endi ularga kim qurol «postavka» qilayotgani aniq bo'ldi», deb kuladi.

Hirot tomon ketayotganimizda bir guruh harbiylar avtomobilimizning orqasiga avtomat qo'ndog'i bilan urib, to'xtatdi. Bizni mashinadan tushirib, poxol to'shalgan xaroba bir hujraga qamab qo'ydi. Boya qo'mondon bergan xatni bizni asir olgan askarga ko'rsatsak, parvo ham qilmadi. To boshlig'i kelgunicha to'rt-besh soat o'tib ketdi. Bir mahal yelkasida yulduzli pogoni bor, cho'qqisoqol ofitser kelib, biz bergan xatni o'qib ko'rdi va birdaniga bizning soqchimizga qarab o'shqira ketdi. Askar bechora unga javoban: «Men esimni taniganimdan buyon urushdaman, umuman harf tanimayman», dedi. Ham kulgili, ham achinarli holat edi bu.

O'n yillar oldin Angliyaga bordik. Bilasizlar, u yerdagi muzey, kutubxonalarda Boburga, boburiylarga oid manbalar juda ko'p. Nodirbek Qalandarov bilan shularni o'rganib yurgan edik, bilmadim, qayerdan eshitishgan, kechqurun bir radiostansiyaning Londondagi o'zbek bo'limidanmiz, deb, bir yigit mehmonxonaga qo'ng'iroq qilib qoldi. Salom-alikdan keyin men bilan studiyada suhbat uyushtirish uchun ruxsat so'radi.

Rozi bo'ldim, ertasi tushga yaqin taksida aytgan manziliga yetib bordim. Darvoza oldida kutib turgan ekan, tanishdik, hol-ahvol so'rashdik. Abdusamad asli o'zimizning vodiya ekan, o'n to'rt yildan buyon mana shu o'zbek bo'limini boshqarar ekan. Studiyaga olib kirdi, mikrofonlarini yoqib, qulog'iga naushniklarini taqdi, kirish so'zini aytib, keyin «Начали!» deb menga navbat berdi.

Men qayerda so'zga chiqsam, radio yoki televideniyeqa intervyu beradigan bo'lsam, gapni odatda bir faktdan, ya'ni, «Bobur xalqaro fondi davlatimiz, muhtaram Prezidentimizning yaqindan qo'llab-quvvatlashi bilan tashkil etilgan bo'lib...» deb aytishdan boshlayman.

Bu safar ham shunday deyishimni bilaman, boshlovchi: «Stop-stop!» deb o'rnidan turib ketdi, naushnigini qulog'idan olib, menga qarab kulimsiradi.

«Zokirjon aka, bu yer O'zbekiston emas, – dedi «O'zbekiston» degan so'zga urg'u berib, – bu Buyuk Britaniya, erkin mamlakat. Shuning uchun o'zingizni cheklamasdan, rost gapni aytavering, kelishdikmi?»

«Kelishdik», dedim.

«Boshqatdan yozamiz», dedi boshlovchi va menga qarab ishora qildi.

«Bobur xalqaro fondi, – deb boshladim men, – davlatimiz, muhtaram Prezidentimizning yaqindan qo'llab-quvvatlashi bilan...»

«To'xtang! To'xtang! – deb sapchib tushdi Abdusamad. – Domla, hozir kelishdik-ku, axir?»

«Nimani kelishdik?» – deb so'radim. O'lay agar, mendan nima xohlayotganini tushungan bo'lsam.

«Aytdim-ku, bunaqa yolg'on, xushomad gaplarning keragi yo'q. Qo'rqmang, Zokirjon aka, siz London-dasiz, bu yerda so'z erkinligi – oliy qadriyat».

«Abdusamad uka, – dedim hayron bo'lib, – bu gaplar sirayam yolg'on yoki xushomad emas. Ko'rib turibsiz, men xushomad qiladigan yoshdan allaqachon o'tib ketganman».

«Yashang, men ham shuni aytaman-da, – dedi boshlovchi quvonib. – Shuning uchun ko'nglingizda borini gapirsangiz, iltimos endi».

«Ko'nglimda bori – shu-da, – dedim battar taajjublanib. – Bu fondni tuzganimda davlat menga qarshilik qilmagan, aksincha, har tomonlama yordam berib keldi. Mana, o'tgan davrda o'ttizga yaqin mamlakatga bemalol borib keldik. Prezidentning topshirig'i bilan fondimiz soliqdan ozod qilingan, Andijonda uch yuz gektarli bog' bizning tasarrufimizga berib qo'yilgan, buning ustiga...»

«E, Zokirjon aka, qo'ying bu gaplarni, – dedi Abdusamad hafsalasi pir bo'lib, – axir, hamma biladi-ku, O'zbekistonda so'z erkinligi, demokratiya yo'q...»

«Siz O'zbekistonda oxirgi marta qachon bo'lgansiz o'zi?» – deb so'radim men ham qizishib.

«Buning ahamiyati yo'q, – dedi boshlovchi, – O'zbekistonga bormasam ham, u yerdagi ahvolni juda yaxshi bilaman. Keling, qo'ying bu gaplarni, nima qildik, boshqatdan yozamizmi?»

«Ixtiyoringiz», dedim. Ochig'i, sobiq hamyurtimizning beadabligidan picha ranjidim.

«Qani, boshladik», dedi u.

Men kar eshitganini, ko'r tutganini qo'ymaydi, degandek, yana boyagi gapdan boshladim:

«Bobur xalqaro fondi davlatimiz, muhtaram Prezidentimizning yaqindan qo'llab-quvvatlashi...»

Abdusamad boshini changallab qoldi:

«Bo'lmaydi, Zokirjon aka».

«Ha, nega bo'lmaydi? Endi to'g'rimi-noto'g'rimi – bu mening fikrim-ku, beravering-da».

Shunda Abdusamad sekin uh tortib:

«Buni berolmayman... O'tkazolmayman», dedi.

Bu gapni eshitib qotib qoldim.

«Berolmasangiz, o'tkazolmasangiz... Londondayam so'z erkinligi yo'q ekan-da? – dedim, keyin «Mayli, uka, omon bo'ling», deb o'rnimdan turdim.

Ba'zi odamlar meni Boburning fanati, deb atashadi, shunday gaplar ham qulog'imga chalinib turadi. Men o'ylaymanki, kimki Mirzo Bobur bobomizning asarlarini shunchaki o'qimasdan, ma'nosini uqqan bo'lsa, bu insonning yuragini anglagan bo'lsa, o'z-o'zidan uning fanati bo'lib qoladi.

Keyin meni bu masalada ko'p o'ylantirgan bir holat ham borki, uniyam aytmasam bo'lmaydi. Bilasizlar, Bobur Mirzo Hindistonda tuzgan imperiya dunyodagi eng qudratli saltanatlardan bo'lgan – xuddi Buyuk Britaniya, Ispaniya yoki, olaylik, Yaponiya imperiyasiga o'xshab. Endi qarangki, bu imperiyalarning vorislari necha asrlar mobaynida bardavom bo'lib, hozir ham davr-u davron surib keladilar. Boburiylar sulolasi esa 1858-yili so'nggi podshoh Bahodirshoh Ikkinchi – Zafarning Birmada qatl etilishi bilan tugaydi.

Men oltmishinchi yillarda Surxondaryo viloyatining neft-gaz boshqarmasi rahbari bo'lib ishlaganman. Jo'rqo'rg'onda, uning atrofida neft konlari ochilishiga ozmi-ko'pmi hissa qo'shganman. Bu yurtda men hurmat qiladigan do'stlarim, birodarlarim hozir ham bor. Qisqasi, shu yerda ishlab yurganimda Sherobodga bir tanishimizning to'yiga borgan edik. To'yga mashhur bir baxshi ham kelgan edi, afsuski, otini unutibman.

Shu baxshi gulxan atrofida do'mbira chertib bir ashula aytgan edi, so'zlari hozir ham qulog'imda jaranglab turibdi:

Chambil eldan ot qochirdim – izi yo'q,

Go'ro'g'liga osh pishirdim – tuzi yo'q.

Go'ro'g'lining o'g'li tugul qizi yo'q,

O'g'li yo'qning, qizi yo'qning o'zi yo'q.

Qarang, «o'g'li yo'qning, qizi yo'qning o'zi yo'q...»

Men bir qator mamlakatlarda boburiylarning bugungi avlodlarini topib, ular bilan ko'rishishga muassar bo'ldim. Ularning ayrimlari o'ta nochor, ayrimlari o'rtahol odamlar. Bobur Mirzoning shon-shuhratini u zot munosib bo'lgan darajaga ko'tarish, ulug'lashga ularning qurbi yetmaydi. Yurtimizda esa boburiylarning hayot bo'lgan haqiqiy avlodlarini, afsuski, uchratmadim.

Shuning uchun ham Bobur bobomizning izi yo'qolib ketmasin, deb biz – o'zbek xalqi hammamiz harakat qilishimiz kerak, deb o'ylayman.

To'qsoninchi yillarning boshida Bobur Mirzoga atab Andijonda haykal o'rnatadigan bo'ldik. Bilasiz, u paytda hamma narsa taqchil, yetishmovchilik. Haykalga bronza kerak edi. Shuni topish katta bir muammo-ga aylandi. Shunda men viloyatimizning hamma tuman-shaharlarini kezib, qayerda Leninning olib tashlangan byusti yoki haykali bo'lsa, qidirishga tushdim. Bir amallab o'ntachasini topdim.

Rahmatli haykaltarosh ukamiz Ravshan Mirtojiev bilan Bobur Mirzo monumentini Andijonda ilk bor bronzadan quyishga qaror qildik. Byustlarni eritib, bobomizning haykaliga ishlatdik. Lekin baribir ozgina yetmay qoldi. Shunda taajjublanib: «Ey tavba, o'nta Lenindan bitta Bobur chiqmadi-ya», deb yuboribman.

Ravshan Mirtojiyev bu gapga rosa zavq qilib kuldi, keyin hamma joyda gapirib yurib, naqlga aylantirib yubordi: «O'nta Lenindan bitta Bobur chiqmadi».

Endi sizlar yaxshi o'tiringlar, menga ruxsat. Ertalab saharda aeroportga chiqadiganman – Germaniyada Bobur Mirzoga bag'ishlangan xalqaro konferensiyada ishtirok etishim kerak, boburshunos olim Klaus Shonig taklif etgan.

Yo'q, u yerda ko'p bo'lmayman, indinga qaytib kelaman. Undan keyin o'n beshinchi martda ekspeditsiya a'zolari bilan Afg'onistonga jo'nab ketamiz. Hirot-dagi Alisher Navoiy bobomizning maqbarasi atrofiga yer qotib qolmasidan ikki ming tup ko'chat oborib ekishimiz kerak.

Afg'onistonda urush bo'lyapti-ku, deysizmi? Ha, Afg'onistonda qirq yildan buyon urush davom etyapti, nailoj. Tavakkal, deb yo'lga chiqaveramiz, har ish bo'lsa – Xudodan.

Zokirjon Mashrabov,
Bobur nomidagi xalqaro jamoat fondi raisi,
87 yosh

BIR DOLLARLIK HIKOYA

– Bizni bu g‘aroyib mamlakatga ancha yillardan beri shu yerda turg‘un bo‘lib qolgan biznesmen do‘stimiz taklif qildi.

O‘zimizning Eski shahar o‘zbeklaridan bo‘lgan bu odam o‘n-o‘n besh yildirki, Bangkokda savdo-tijorat ishlari bilan shug‘ullanar, o‘ziga to‘q, ortiqcha g‘am-tashvishi yo‘q, xushfe‘l, xushchaqchaq, yaqin o‘t-mishda el qatori yashab yurganini esidan chiqarmagan, ya‘ni, «davlatqa yetib, mehnat elin unutma»gan¹ bir kishi edi.

Xullas, ana shu qadrdonimiz er-xotin ikkalamizni nihoyatda ulkan, olam dengizidek guvillab yotgan Suvarnabxumi aeroportida quchoq ochib kutib oldi, loaqal bir zum chakagi tinmayotgan qo‘l telefoniga goh ingliz, goh tay, goh yana allaqanday notanish tillarda javob berar ekan, yo‘l-yo‘lakay biz bilan so‘rashib-ahvollarib ham ulgurdi. Orada Bangkokda uch kundan buyon tinimsiz yomg‘ir yog‘ayotgani-yu bugun kechasi bizning poyqadamimiz yoqib havo ochilib ketganini ham aytib, lutf qilib qo‘ydi.

Do‘stimiz oliyhimmat ko‘rsatib, shaharning ko‘rkam, xushmanzara mavzalaridan birida, boy-boyonlar vaqtichog‘lik qiladigan golf-klub hududida savlat to‘kib turgan «Le Meridian» mehmonxonasidan lyuks-nomer buyurib qo‘ygan ekan, kelib joylashdik.

¹ Bobur Mirzo satri.

Shu tariqa «Tabassum o'lkasi» deb nom olgan ushbu mamlakatda «oq odam» sifatidagi bir haftalik sayr-u sayohatimiz boshlandi.

Har bir turist ko'rishni lozim bo'lgan «diqqatga sazovor joylar» bilan tanishib, ikki kundan keyin mamlakat shimolidagi Ko Chang oroliga jo'nab ketdik.

Olijanob do'stimiz bizni yana bir bor qoyil qoldirib, o'zi shofyorlik qildi.

Orolgacha to'rt soatlar chamasi mashinada bordik. Tabiatning ta'rifi ta'rifiga til ojiz: agar yer yuzida jannat bo'lsa, ayni shu yerdadir.

Meni hayratga solgan yana bir narsa shu bo'ldiki, bu xalq zamonaviy sivilizatsiya qurish bilan birga, atrof-muhitni bu qadar bokira, tabiiy holda saqlashga qanday erishgan ekan?

Qarshimizda sokin mavj urib yotgan Andaman dengizi va yam-yashil, ko'm-ko'k, yaxlit bir o'rmondan iborat Ko Chang oroli namoyon bo'ldi. Pirsda mashinamizni ham paromga ortib, orol tomon suzib ketdik.

Orol mo'jazgina, do'stimizning aytishicha, bu chetidan u chetigacha oltmish besh kilometrni tashkil qilib, bir soatda boshdan-oyoq kezib chiqsa bo'larkan.

Qalin, quyuq daraxtzorlar oralab o'tgan, ideal darajadagi tekis yo'l tepalikka o'rlab borar, uning ikki tomonida marjondek qator tizilgan do'konchalar, kichik-kichik oshxona-yu ustaxonalar.

Xiyla yurib, «Nest Sense» degan mehmonxonalar majmuasiga kelib joylashdik. O'nga yaqin ixcham kottejlardan iborat bu majmua shundoqqina dengiz qirg'og'ida, odamni qo'rqitadigan darajada suvga yaqin edi.

Umrida dengiz ko'rmagan, peshonasiga bitgan yagona dengiz – ko'lini ham quritib bitirgan sho'rlik

bir el vakillari o'laroq biz bahri muhit qarshisida yana lol-u hayron qoldik.

Mehribon do'stimiz biz bilan bir kunni birgalikda o'tkazib, o'zining aytishicha, bizning bahonamizda bir kun dam olib, so'ng ming bor uzr so'rab, Bangkokka qaytib ketdi.

Begona yurtda, begona bir orolda, yetti yot odamlar orasida er-xotin yolg'iz qoldik. Lekin Internet zamonida inson aslo yolg'iz va begona qolishi mumkin emas. Hatto ona tilingizdan boshqa biron tilni bilmasangiz ham, Internet bor joyda hech qachon dar qolmaysiz.

Biz ham Gugldan avtomat tarjimonni yoqib olib, taylar o'lkasida bermalol gerdayib yurdik.

Gapimizning daromadi cho'zilib ketdi – eski roviylar aytganlaridek, «endi keldik maqsudimizga».

Orolda qolgan kunimizning birinchi kuniyoq mening, ya'ni, yozuvchining eng asosiy ish quroli – daftar-qalamning jomadonga solinmagani ma'lum bo'ldi. «Kim aybdor?» degan azaliy savolni muhokama qilishdan foyda yo'q, shuning uchun «nima qilmoq kerak?» degan savolga javob topish lozim edi.

Kechqurun ovqatlanib qaytar ekanmiz, mehmonxonamiz yaqinidagi mini-marketga kirdik va hozir mana shu satrlar yozilayotgan qirq sakkiz varaqli, bir chiziqli daftar bilan oddiy sharikli ruchka sotib oldik.

Xotinim qoramag'iz tay sotuvchi ayol bilan kalkulyator orqali yarim soatcha talashib-tortishib savdolarashganiga qaramasdan, u dastlabki narxdan bir batt ham tushmadi. Oxir-oqibat 30 batt – 1 dollarga ushbu ruchka va daftar sotib olindi.

«O'lsin endi, bitta daftar o'n ming so'm tursa», deb javray ketdi xotinim.

Ayollarga haqiqatan ham qiyin, ayniqsa, bir tiyin bo'lsa ham uyimga, bola-chaqamga qayiray, deb yashaydigan, umrida zahmat-u mehnatdan boshqa narsani ko'rmagan o'zbek ayollariga chet elda yurish oson emas. Arzigan-arzimagan matohning bahosini milliy va xorijiy valyuta kurslariga xayolan konvertatsiya qilaverib holdan toyish va nihoyat, «Voy, o'lsin!» deb yuborish – endi, buni bilgan odam biladi, bilmagan odam – baxtli bo'ladi.

Xususan, umr yo'ldoshingizning guldek umri rivojlangan sotsializm davridagi «ochiratlar»da, bir bo'lak kolbasa yoki saryog', bir banka suv qo'shilgan sut, bir juft paypoq uchun magazinlarda navbat kutib sarg'ayib o'tib ketgan bo'lsa, siz mushtipar ayolingizning qanday qilib diplomsiz iqtisod fanlari doktoriga aylanib qolgani, nima uchun har bir tiyin, har bir sent yoki batt ustida titrab-qaqshashining sabablarini albatta tushunib yetasiz, deb o'ylayman.

Xullas, daftar-qalam olindi, yonimda javrab-koyib turgan bo'lsayam, ilhom parisi muhayyo, hammayoq tinch-osuda, ijodga xalaqit beradigan hech narsa yo'q. Faqat endi eng arzimagan, eng mayda ish, ya'ni, yozish qoldi, xolos.

Lekin mana shu arzimagan ishning naqadar azob-u mashaqqat ekanini yetti yarim milliarddan ziyod odam yashaydigan bu bepoyon sayyorada faqat sanoqli insongina biladi, anglaydi, his qiladi.

Bir paytlar bir shoir do'stim maqtanib aytgan ediki, ko'zim tushgan narsa haqida shu onda she'r yoza olaman, deb. Xudoyim, afsuski, menga bunday iqtidor ato etmagan, lekin shunga bir urinib ko'rsam-chi?

Shunday xayol bilan derazadan tashqariga tikilib, nimani ko'rding, deng?

Uch oyoqli motosikl haydab ketayotgan past bo'yli, qiyofasiga qarab yoshini aniqlab bo'lmaydigan qop-qora bir odamni ko'rdim. Tailanddagi mashinalarning ruli Buyuk Britaniya taomiliga ko'ra o'ng tomonda joylashgan bo'lib, bu mototsikl ham bundan mustasno emas, shu sababli o'rganmagan ko'zga biroz g'alati ko'rinar edi. Kajavasi olib tashlangan ushbu ulov ilgari qishloq joylarimizda ko'p uchraydigan, keyinchalik yo'qolib ketgan «Ural», «Ij-Yupiter» degan motosikllarning, xalqona til bilan aytganda, «pat-pat»larning aynan o'zi edi.

Yoshlik paytimda Irismat aka degan bir qarindoshimiz shunaqa motosikl minib yurardi. U kishi kolxozda zootexnik bo'lib ishlar, tagidagi «pat-pat»ni ham ishxonasi bergan edi.

Irismat aka – ota-onam uchun men kelajakda yetib borishim lozim bo'lgan ideal – ulgu-namuna edi. Sodda, kamtarin, mehnatkash, mehribon ota-onam mening maktabni bitirib, Irismat aka singari mol do'xtiri bo'lishimni orzu qilardi.

«Yegani – oldida, yemagani – ketida, tagida «pat-pat»i, kimdan kami bor Irismatni? Fermaga borsa, bir qop yemmi, kunjarami – molboqarlar matasekiliga o'zi ortib beradi; dalaga borsa – bitta qo'ymi, qo'zimi so'yib, cho'ponning o'zi kajavasiga solib beradi», deb tinimsiz zootexnik qarindoshimizni maqtashardi.

Ammo Irismat aka men uchun «ko'rgazmali qurol»ga aylanganidan bexabar, mototsiklini patillatib, fermama-ferma, otarma-otar kezishdan bo'shamas edi.

Ota-onamning bunday da'vat-maslahatlarini eshitar ekanman, ochig'i, ko'nglim ozib ketar, dod deb baqirib yuborgim kelar edi.

Chunki, esimni tanibmanki, mol-holning ichida, shaharlik ba'zi takabbur kimsalarning ta'biri bilan aytganda, molning ketida o'sgan edim, og'il va go'ng hidi, somon-pichanning talx isi dimog'-dimog'larimga o'tirib qolgan edi.

O'zbek qishlog'ida tirikchilik qilish hech qachon oson bo'lmagan, hozir ham oson emas, balki bundan keyin oson bo'lar, ammo mening yoshligim kechgan o'tgan asrning oltmishinchi-yetmishinchi yillarini eslasam... beixtiyor «Men odam edim-ku, inson farzandi!»¹ deb yig'lagim keladi.

Taxminan yetti yashar qishloq bolasini onasi ertalab, to'rt-beshlarda, «Kun choshgoh bo'lib ketdi, yotaverasanmi g'aflat bosib, ana, qo'shnining bolasi allaqachon moliga qarab bo'ldi, tur o'rningdan, yaramas!» – degan «shirin» so'zlar bilan uyg'otadi. Bola apil-tapil yuz-qo'lini yuvib, molxonaga yuguradi: mollarning tagini tozalaydi, oxuriga pichan soladi, qo'yga yem beradi, somon yuvib, tog'orada tert qoradi. Soat sakkiz bo'lganida bir burda nonni bir piyola quruq choy bilan yutib, maktabga ravona bo'ladi.

Bola o'n yoshga yetganida tong-saharda eshakka minib, qishloqdan o'n-o'n besh kilometr uzoqdagi yaylovga borib, dala qorovulining qo'liga tushib qolmaslik uchun yuragi taka-puka bo'lib, to'rt bog' o't o'rib kelish majburiyati zimmasiga yuklanadi.

Har kuni – qishin-yozin, necha yillar davomida yakkash shu holat takror bo'laveradi: og'il tozalash, molga yem berish, sug'orish, o'tga borish, pichan o'rish, somon yanchish... Jonivorlar soni goh ko'payadi, goh ozayadi, lekin mol boqishning tartib-qoidasi, azob-uqubati aslo kamaymaydi, o'zgarmaydi.

¹ G'afur G'ulom satri.

Bolaning xayoli esa... oh, uning xayollari osmon-u falaklarda parvoz qiladi! U tong yorishib kelayotgan shafaqni, kun botib borayotgan g'urub paytini tomosha qilishni, gullarning ochilishini, bir kunlik kapalaklarning ipak qanotini silkitib uchishlarini, yaproq uzra qo'ngan shabnam tomchilarida quyosh nurlarining sirli tovlanishini kuzatishni, sukunatning tovushini tinglashni yaxshi ko'radi.

Kitob, o'qish – uning joni-dili, ammo bu ochofat, mechkay sigir-buzoqlar, yebto'ymas qo'y-echkilar, bu qari eshak uni bir zum o'z holiga qo'ymaydilar – ular bo'kirib, ma'rab, hangrab, muttasil yem-xashak talab qiladilar, bolaning tinka-madorini quritadilar.

Bola bu g'urbat hayotdan allaqachon to'ygan, qandaydir ichki savqi tabiiy bilan undan xalos bo'lishga intilardi, ammo tirikchilik girdobi uni kundan-kunga o'z qa'riga tortib ketaveradi.

Buning uchun u hech kimni – na ota-onasini, na boshqalarni ayblar, zinhor shikva-shikoyat qilmas, chunki murg'ak ongi bilan o'zi va oilasi muttasil va muntazam ravishda oddiygina, jo'ngina, lekin nihoyatda muhim, hal qiluvchi bir maqsad uchun – bir amallab jon saqlash, ochdan o'lmaslik uchun tinimsiz harakat qilishlari shartligini tushunardi.

Ayni paytda u mavjud turmush qa'ridan ro'shnoqlik, yorug'lik sari eltadigan yagona bir yo'l borligini bilar, garchi u paytda Imom Buxoriyning nomini ham, u zot rivoyat qilgan «Ilmdan boshqa najot yo'q va bo'lishi ham mumkin emas», degan hadisni eshitmagan bo'lsa-da, instinktiv tarzda, butun jon-u jahoni bilan shu girdobdan chiqib ketishga urinar, sharoiti qanchalar og'ir bo'lmasin, o'lib-tirilib o'qir edi.

Baxtiga ota-onasi johil odamlar emas edi, uning bilim olishga bo'lgan ishtiyoqini tushunchalari, imkonlari yetganicha qo'llab-quvvatlashardi.

Qirq birinchi yilda, o'n yetti yoshida Rossiya degan begona mamlakat tuproqlariga – jang maydoniga tashlangan otasi, yoshligi, butun sog'lig'i front uchun, g'alaba uchun xazon bo'lgan onasi hamisha bir gapni takrorlardi: «O'qi, o'qisang – odam bo'lasan».

Lekin o'qib odam bo'lishning chinakam va yuksak namunasini ular yolg'iz Irismat aka siymosida, uning «pat-pat»i misolida ko'rishardi. Bola uchun esa bu istiqbol shu yoshgacha ko'rgan-kechirgan ayanchli, nochor, uqubatli hayotning yana o'ttiz-qirq yillik diqqi-nafas davomi bo'lib tuyular edi, xolos.

O'zbek qishlog'ida ana shunday umrguzaronlik qilgan minglab bolalarning biri men edim.

Shuning uchun ham, ota-onam xafa bo'lishadimi-yo'qmi, kasb, ya'ni, hayot yo'lini tanlashning uzil-kesil vaqti kelganida men ularga Irismat aka bo'lolmasligimni aniq-ravshan aytdim. Ular ich-ichida mendan ranjigan bo'lsalar, ajab emas, lekin Toshkentga – o'zim tanlagan o'qishga boraman, deganimda tovushlari titrab, to'lqinlanib, oq fотиha berganlarini kechagidek eslayman.

Oradan oylar, necha o'n yillar o'tdi.

Qalamkashning noni qattiq, Toshkentning tosh ko'chalarida rizq-nasiba topish – oson emas. Mana shunday mashaqqatli, og'ir damlarda, bolam uchun hatto dori olishga pul topolmagan paytlarimda, tirikchilik o'tmay qolib, kutubxonamdagi noyob kitoblarni bekatlarda o'tirib sotishga majbur bo'lgan kunlarimda o'zimning xudbin hoy-u havaslarim uchun ahli ayolim, farzandlarimni qurbon qilmayapmanmi, degan shub-

ha-gumonlar yuragimni qiymalardi. Shunda, balki o'z vaqtida ota-onamning gapiga kirib, Irismat akamga o'xshab mol do'xtiri bo'lganimda, yeganim – oldimda, yemaganim – ortimda, maza qilib yashagan bo'larmidim, degan xayollarga ham borardim.

Lekin oradan vaqt o'tib, bitta-yarimta yozgan narsam u yer-bu yerda bosilib, arzon-garov shuhrat bilan birga ochdan o'lmaslikka yetadigan uch-to'rt tanga pul ham keltirganida taqdirning o'sha burilish pallasida to'g'ri yo'l tanlaganimga ishonch hosil qilar, aks holda, qishloqda to'rtta cho'pondan boshqa birov tanimaydigan mol do'xtiri bo'lib qolib ketishimni o'ylab, hayotimga shukrona aytar edim.

Ayni vaqtda boshqa bir fikr ham menga tinchlik bermas edi: axir, Chingiz Aytmatovning kasbi ham mol do'xtirlik edi, lekin u qanday buyuk yozuvchi bo'lib, butun dunyoda shuhrat qozondi.

Mening kasbim esa yozuvchilik, yoshim oltmishdan oshdi, uch-to'rtta kitob ham yozdim, lekin mendan hech qanday Aytmatov chiqmadi...

Chindan ham, banda tadbir qilarkan, Olloh taqdir qilar ekan.

Mana, derazam oldidan o'tib ketgan uch oyoqli, kajavasiz motosiklni ko'rib, shu gaplar esimga tushib ketdi va bu parishon bitiklarimni nihoyasiga yetkazdim.

Endi uni biron-bir gazeta, jurnal yoki nashriyot bosib chiqaradigan bo'lsa, noshirlardan kurs bo'yicha 1 (bir) dollar miqdorida gonorar to'lashlarini iltimos qilgan bo'lardim. Ya'ni, menga mana shu narsa yozilgan daftar bilan ruchkaning puli chiqsa, kifoya.

Siz so'rashingiz mumkin: buni arzimagan pulga sotib, qanday naf ko'rasiz, deb?

Naf shuki, ruscha aytganda, «навар остаётся».

Bu o'rinda «навар» – yozuvchining yuragidagi dardini to'kib solganidan iborat, desam, o'ylaymanki, siz, azizlar ham fikrimga qo'shilasiz.

**Isroil Qalandar,
yozuvchi, 60 yosh**

SIYOSAT

– Maktabni bitirib, institutga kiradigan bo'ldim, dadamga maslahat soldim.

Dadam: «Qani, o'zing nima deysan, haliyam artist bo'lmoqchimisani?» – deb kinoya qildi. Bu vaqtga kelib, bo'jama toshgan, g'adir-budur basharamni oynada ko'raverib, mendan artist chiqmasligiga nihoyat iqrar bo'lib, fikrimdan qaytgan edim.

Shuning uchun dadamning savoliga javoban:

«Toshkentda uchta tuzuk o'qish bor, biri – diplomatiya, biri – yuridik institut, biri – narxo'z, qolgan hammasi tufta», deb bilag'onlik qildim.

Dadam gapimni eshitib, ko'zlari qisilib kuldi, keyin: «Senga bu gapni kim aytgan bo'lsa ham, bekor aytibdi, boshqa zo'r o'qishlar ham ko'p, – dedi. – Hayronman, o'ninchini bitirib, attestat olibsan-u, haligacha qayerga hujjat topshirishingni bilmaysan. Men, masalan, beshinchi sinfdayoq mana shu ToshDUning tarix fakultetiga o'qishga kirishimni aniq bilardim», dedi.

«Endi, sizning zamoningiz boshqa edi-da», deb aytolmadim. Dadam yoshligidan siyosatga qiziqqan, komsomol lideri bo'lib, shu yo'ldan ketgan, bir umr rahbar lavozimlarda ishlab, oti gazeta-jurnal, televideniyeda «davlat va jamoat arbobi» deb tilga olinadigan darajaga yetgan savlatli, nihoyatda prinsipial bir odam edi.

O'qishga kirishim uchun hech qanaqa yordam bermasligini bilardim, chunki bu gap birinchi sinfdan boshlab qulog'imizga quyilardi. Shu sababli akam bechora ikki yil ToshMiga topshirib kirolmadi, hozir Chilonzordagi avtoservisda chilangarlik qiladi.

Shundoq ekan, nega dadangga maslahat solib o'tiribsan, deb so'rashingiz mumkin. Endi, avvalo, ayam «Ota rozi – Xudo rozi» deb yo'l ko'rsatdi, qolaversa, dadam hamma narsani biladi, deb o'ylardim.

«Odam boshqa masalada adashsa ham, kasb tanlashda adashmasligi kerak, – dedi dadam. – Peshonangda bo'lsa, balki diplomat bo'larsan, balki yurist, lekin... diplomat bo'lishga sening xaraktering to'g'ri kelmaydi – to'g'riso'zsan, buning ustiga, juda qiziqqon-san. Diplomat qanday odam, bilasanmi? Diplomat – bu dilida bir gapni o'ylab, tilida ikkinchi gapni aytadigan, amalda uchinchi gapni qiladigan odam. Yuristlik ham taxminan shunaqa. Xullas, mening maslahatim shuki, siyosatdan nariroq kasbni tanlaganing ma'qul».

«Nega?» dedim ajablanib.

«Negaki, siyosat doim vaziyatga qarab o'zgarib turadi, vijdoningga, hayotiy prinsiplaringga to'g'ri keladimi-yo'qmi, sen ham turlanib-tuslanib yashashga majbur bo'lasan. Agar o'g'lim bo'lmaganingda edi, bu gapni senga aytmagan bo'lardim. Lekin kelajakda mendan domangir bo'lishingni istamayman, tushundingmi?»

«Nima qilay bo'lmasa?» – deb so'radim.

«Shundoq bir sohani tanlaginki, siyosatga umuman aloqasi bo'lmasin. Masalan, matematika, fizika, ximiya...» – dedi dadam.

«Qiziqmayman-da ularga», dedim boshimni qashib.

«Qiziqmasang, qanday qilib shu qiyin fanlardan «besh» olding?» – dedi dadam qo‘lidagi attestatinga tikilib.

«Nimasi qiyin, ozgina kallani ishlatsa bo‘ldi-da», dedim.

«Bo‘lmasa, gap bundoq, – dedi dadam, – davlatimiz yaqinda aviatsiya institutini ochdi, shunga harakat qilib ko‘r. Samolyot har qanaqa tuzumda ham uchishi kerak. Lekin menga umid qilma, hech qanday yordam berolmayman, faqat repetitorga pul berishim mumkin», deb yana o‘zining prinsipiialligini pisanda qilib qo‘ydi.

Aviatsiya institutiga birinchi marta qabul bo‘layotgani uchunmi, talabgor kam ekan, testlarni topshirib, imtihondan o‘tib ketdim. Faqat tibbiy komissiya «yasitovon» deb topgani uchun uchuvchilik fakultetiga kirolmadim, aviaparvozlarni boshqarish bo‘limiga qabul qilindim.

Bir hafta o‘qiganimdan keyin dadamdan: «Tanishlaringiz ko‘p, menga o‘zimning sohamdan ish topib bering, kunduzi o‘qib, kechasi ishlayman, sizdan pul so‘rab boshingizni og‘ritmayman», deb iltimos qildim.

Dadam qosh chimirib qo‘ydi-yu, indamadi. Ertasiga aeroport kattasining oldiga yubordi, «Interkargo-servis» degan bir tashkilot bor ekan, shu yerda kechasi kompyuter operatori bo‘lib institutni bitirguncha ishladim. O‘qishni tugatganda besh yillik stajim bor edi.

Keyin aeroportda o‘n yil tranzit agenti, yuk tashuvlari bo‘yicha menejer, tijorat departamentining bosh mutaxassisi degan vazifalarda xizmat qildim. Bu orada uylandim, oradan bir yil o‘tib, aviakompaniyaning Kuala-Lumpurdagi vakolatxonasiga avval boshliq yordamchisi, keyin vakil etib tayinlandim.

Ishim qiziq, o'zimga yoqadi, eng muhimi, dadam aytganidek, siyosatga aloqasi yo'q. Meni siyosiy yangiliklar emas, ob-havo yangiliklari ko'proq qiziqtiradi.

Reyslarni vaqtida kutib olib, vaqtida kuzatsam, moliyaviy hisobotni to'g'ri yuritsam – bas.

Lekin nimadan qochib yursangiz, shu narsa albat-ta yopishar ekan – ishlab yurganimning uchinchi yili siyosatga duch keldim.

Bir kuni Malayziyaga qo'shni yurtidan... keling, uni Katta davlat, deb ataylik, bir musulmon odam tranzit yo'lovchi sifatida uchib keldi. Qo'lida Katta davlat – Malayziya – O'zbekiston va uning yonida joylashgan davlatga, mayli, uni Qo'shni mamlakat, deylik, shu yo'nalish bo'yicha aviabilet bor edi. Tartib-qoidaga rioya etib, boshqa passajirlar qatori uni ham Toshkentga uchirib yubordik.

Bu odam eson-omon Toshkentga yetib borib, Qo'shni mamlakat poytaxtiga uchib ketadi. U yerda-gi aeroportda menga noma'lum sababga ko'ra, unga mamlakatga kirish uchun ijozat berilmaydi-yu kelgan joyiga qaytarib yuborishga qaror qilinadi. Tranzit parvozlar haqidagi xalqaro Monreal konvensiyasiga binoan, bunday vaziyatlarda yo'lovchi dastlab qaysi davlatdan uchgan bo'lsa, o'sha yerga qaytarib yuborilishi kerak. Lekin nima uchundir Qo'shni mamlakatdagi tegishli xizmatlar passajirni Toshkentga qaytarib jo'natish haqida buyruq beradi.

Bu kishi o'z yurtidagi siyosatdan norozi bo'lib yurgan ashaddiy dissident ekan, deportatsiya bo'lishidan vahimaga tushib, Internet orqali shovqin-suron ko'taradi, jurnalistlar, blogerlarni aeroportga yig'adi. U etnik jihatdan Qo'shni mamlakatning tub millatiga mansub ekan.

Uni o'z yurtiga taklif etgan, bilet olib bergan mahalliy nodavlat tashkilot darrov gapidan tonib, «Знать не знаю»ga o'tib oladi. Chamasi, bechoralarga yaxshigina bosim o'tkazilgan bo'lsa kerak-da.

Birpasda to's-to'polon boshlandi. O'zimizning ishxona bir chetda qolib, ichki ishlar, tashqi ishlar va boshqa ishlar tashkilotlaridan har turli so'rovlar yog'ilib ketdi: ya'ni, bu shubhali shaxs qanday qilib bizning samolyot bilan uchdi? Qanday qilib bizning mamlakatimizga kirib keldi?

Shu to'g'rida darhol tushuntirish berish talab qilinardi.

Men, shunaqa-shunaqa, bu odam Katta davlat – Malayziya – O'zbekiston – Qo'shni mamlakat yo'nali-shi bo'yicha tranzit yo'lovchi sifatida uchgan, biz unga bilet sotmaganmiz, hech qanday qoidani ham buz-maganmiz, deb uvvalo tushuntirish beryapman, qani endi, tushunadigan odam topilsa! Savol ustiga savol: bu shunday xavfli shaxs ekan, nima uchun tekshirmagansiz? Nima uchun uni samolyotga o'tqazib yuborgansiz? Mana endi, sizning kasringizga Qo'shni davlat bizga norozilik notasi yubormoqchi va hokazo gaplar.

Hoy musulmonlar, tushuninglar axir, tranzit yo'lovchini tekshirish bizning vakolatimizga kirmaydi, qolaversa, u bo'yicha Toshkentdan biron-bir ko'rsatma kelmagan, hatto bazada ham hech qanday salbiy ma'lumot bo'lmagan, shuning uchun Toshkentdan bermalol uchib ketgan, deb javrayman. Bunga javoban: «Siz o'zingizni oqlamang, bu – siyosat, tushundirgizmi? Mana endi uni deportatsiya yoki ekstraditsiya qilish masalasi bizning bo'ynimizga tushib turibdi. Mayli, siyosiy tomonini qo'yib turaylik, xo'sh, biletning pulini siz to'laysizmi?» – degan dag'dag'a.

«Nega biz to'lashimiz kerak, kim uni chaqirgan bo'lsa, o'shalar to'lashi kerak», deb aytaman – hech kim tushunmaydi, eng yomoni, tushunishni ham istamaydi.

Buning ustiga, Internet: «Inson huquqlari faoli Falonchi Toshkentga asossiz ravishda deportatsiya qilinmoqda», degan mazmundagi gaplar bilan «yonib» yotibdi.

Shu o'rtada Qo'shni mamlakat poytaxtida o'tirgan mening hamkasbim Jasur Valiahmedov shoshganmi, hayajonlanganmi, bir xatoga yo'l qo'yadi: mahalliy nodavlat tashkilotning o'zi chaqirgan mehmoniga faqat Toshkentgacha bilek olib bera olamiz, degan taklifiga rozi bo'ladi. Holbuki, biletni Qo'shni mamlakat – O'zbekiston – Malayziya – Katta davlat yo'nalishi bo'yicha rasmiylashtirish kerak edi.

Yana g'avg'o, yana janjal – Toshkentdan Malayziyagacha bo'lgan aviabiletning pulini kim to'laydi?

Bu muammo hal bo'lmasidan yana bir ishkal boshlanadi. Boyagi «persona non grata», ya'ni, «nomatlub shaxs» Toshkentga uchib kelgach, «Yurtinga qaytmayman, chunki u yerda meni qiynoq va o'lim jazo-si kutyapti», deb ijtimoiy tarmoqlarda tag'in to'polon ko'taradi. Katta davlatning muxolifi bo'lgan ikkinchi bir Katta davlatning elchisi aeroportga kelib, tranzit zonada u bilan uchrashmoqchi bo'ladi. Albatta, bunga ruxsat berilmaganidan keyin u: «O'zbekiston inson huquqlariga rioya qilish bo'yicha o'z zimmasiga olgan xalqaro majburiyatlarini bajarmasdan, Katta davlatga yoqish uchun mashhur dissident Falonchini ekstraditsiya qilmoqda», deb chet el ommaviy axborot vositalariga bayonot beradi. Bi-Bi-Sida ham, Si-En-Enda ham, En-Eych-Keyda ham faqat shu gap.

Boshim baloga qoldi, hamma mendan xafa – go‘yo-ki bu odamni shaxsan o‘zim uning mamlakatidan olib kelganman-u majburlab O‘zbekistonga yuborganman. Ey, agar u yomon bo‘lsa, nega o‘z yurtidan chiqib ketishiga ruxsat berishgan, degan savolga javob yo‘q. Umuman, bu savolni beradigan mardning o‘zi yo‘q.

Eng yomoni keyin bo‘ldi: Toshkent aeroportida u soqchilarning ko‘zini shamg‘alat qilib, cho‘ntagidagi avtoruchkasini olib, tomog‘iga tiqib, joniga suiqasd qilmoqchi bo‘ladi. Arang ushlab qolishadi, lekin jarohati jiddiy bo‘lgani uchun kasalxonaga yotqizishadi. Ishqilib, baxtimizga o‘lib qolmasin, degan boshqa bir muammo paydo bo‘ladi. Ikki-uch kun o‘tib, sal o‘ziga kelgach, yoniga soqchi qo‘yib, bir amallab Toshkentdan Kuala-Lumpurga uchirib yuborishadi.

G‘alvaning kattasi endi boshlandi.

U Katta davlatdan Malayziya aviakompaniyasi orqali Kuala-Lumpurga uchib kelgan edi. Demak, uni yana shu aviakompaniya orqali yurtiga qaytarib yuborish kerak edi. Lekin Malayziya ham ikki o‘t orasida qoldi: Katta davlatga muxolif bo‘lgan ikkinchi Katta davlatning bu yerdagi elchisi ham yugurib aeroportga keldi, mahalliy hukumatdan dissidentni qiynoq va o‘lim jazosi kutayotgan mamlakatga topshirmaslikni talab qildi. Uni Birlashgan Millatlar Tashkiloti bilan OBSY degan yana bir tashkilotning vakili qo‘llab-quvvatlab chiqdi.

Dissidentning vatani bo‘lgan Katta davlat bo‘lsa, sukut saqlab, qani, kim o‘zini qandoq tutarkin, deb kutib turibdi.

Mahalliy amaldorlar qattiq bosim ostida qoldi. Hamma bularning barchasi uchun meni aybdor deb

topdi, kechagina kulib-salomlashib yurgan aeroport rahbarlari ham meni ko'rsa, xo'mrayib o'tadigan bo'ldi.

Jonidan to'ygan odamning ko'ziga hech narsa, hatto o'lim vahimasi ham ko'rinmas ekan. Dissident bechora ham shunday ahvolga tushdi. U aeroportning tranzit zonasidagi kichkina bir xonaga qamab qo'yilgan edi, yana payt poylab turib, o'zini o'ldirishga urinadi – yugurib kelib, jon-jahdi bilan boshini devorga urib yoradi, hushidan ketadi. Do'xtir, politsiya, telereportyorlar, qiy-chuv...

Bu baxtiqaro odamning ahvoli kundan-kunga og'irlashib borardi, lekin bu mojaroning ishtirokchisiga aylangan manfaatdor tomonlarning birontasi unga yordam berishni, o'z siyosiy ambitsiyalaridan voz kechishni istamas edi.

Bir haftadan keyin Katta davlatning Malayziyadagi elchixonasi chalajon dissidentni konvoy bilan o'z mamlakatiga olib ketdi.

Siyosiy konflikt go'yoki hal bo'ldi. Ko'pchilik yengil nafas oldi.

Dadam meni ogohlantirgani bilan, bu dunyoda siyosatdan nari yashab bo'lmas ekan.

Doniyor Sharopov,
aviator, 37 yosh

BAYRUT XOTIRASI

– Bayrutda bo‘lganmisiz? Yo‘qmi? E, unda bu dunyoga kelmabsiz, birodar. Aslida yer yuzidagi jami odamlarni ikki toifaga ajratish mumkin – Bayrutni ko‘rganlar va Bayrutni ko‘rmaganlar. Xudoyim sizga tezroq birinchi toifaga kirishni nasib etsin.

Bayrutni «ikkinchi Parij» deyishadi. Lekin menga qolsa, Parijni «ikkinchi Bayrut» degan bo‘lardim, o‘lay agar.

Bu go‘zal shaharda umrimning oltin damlari o‘tdi. Shu yerda ikkinchi o‘g‘lim tug‘ildi, otini Bayrut qo‘ydim.

Qarang, birpasda ellik yil o‘tib ketibdi-ya! O‘shanda men – yosh diplomat Al-Jumhuriya al-Lubnaniya, ruscha aytganda, Livan Respublikasining poytaxti Bayrut shahridagi sovet elchixonasiga referent bo‘lib ishga kelgan edim.

Birinchi marta ko‘rgandayoq dunyodagi eng qadimiy bu shaharga maftun bo‘lib qoldim. To‘rt ming yillik tarixi bor bu shahar o‘zida ham Sharq, ham G‘arbni, ham o‘tmish, ham bugungi zamonni mujassam qilib turardi.

U payt Bayrutning ayni gullab-yashnagan davri, fuqarolar urushi boshlanishiga hali besh yil bor, tinch, farovon, beg‘am hayot qaynab-toshardi. Bu kosmopolit shaharda yo‘q millatning o‘zi yo‘q, mahalliy xalq uch

tilda – arab, fransuz, ingliz tillarida bulbul bo‘lib sayrardi. Butun dunyoning puli shu yerdagi yetmishta xalqaro bankda aylanardi, lekin bironta moliyaviy sir, xuddi quduqqa tushgandek, hech qachon oshkor bo‘lmasdi. U yog‘ini so‘rasangiz, Bayrutning ismiyam jismiga monand, «quduq» degan ma‘noni anglatadi.

Har qadamda muzeylar, teatr-u konsert zal-lari, tungi klublar, restoran-u kazinolar... Shaharning ko‘cha-yu maydonlari tun-u kun nurafshon, dunyoning bor musiqasi yangrab yotadi. Bir kun Gugush, bir kun Aznavur, indiniga Al-Bano, yana bir kun Vena simfonik orkestrining konsertlari...

Bayrut faqat shod-u xurramlik uchun, bu o‘tkinchi dunyoning g‘am-g‘ussasini butunlay unutib, baxtiyor yashash uchun yaratilgan makon, shakkoklik bo‘lmasin-u, jannatning yer yuzidagi kichkina bir maketi edi.

Men shaharning tosh qasrlardan iborat tarixiy qismida – Ashrafiya mavzesida uch xonali kvartirada turardim. Uyimning shundoq ro‘parasida maronit nasroniylarining Muqaddas avliyo Georgiy ibodatxonasi bo‘lib, tillarang qubbalari ostidan jom sadolari eshilib turardi.

Keyinchalik uning qarshisida Livanning eng badavlat odami, marhum Bosh vazir Rafiq al-Hariri o‘z hisobidan Muhammad al-Amin masjidini qurdirtdi. Shu tariqa Xudoning bu ikkita uyi devor-darmiyon qo‘shni bo‘lib qoldi. Afsuski, shundoq insonni ikki minginchi yillarda portlatib o‘ldirib yuborishdi.

Ertalablari, kun qizib ketmasidan, kedr daraxtlari quyuq soya tashlab turgan Hamra mahallasiga chiqardim, undan o‘tib, Verden ko‘chasidan piyoda yurib, ishga borardim.

Tinch, bir maromdagi ish kuni qanday o'tganini ko'pincha bilmay qolardim.

Kechqurunlari ba'zan oilam bilan sohildagi portga borardik, ochiq ravonda qator tizilgan qahvaxonalar-dan birida kuskus¹ tamaddi qilib, quyoshning qip-qizil bo'lib dengiz ortiga botishini soatlab tomosha qilardik. Shanba-yakshanba kunlari shahar atrofidagi Jeyka degan ikki qavatli qadimiy g'orlarga, Bibi Maryamning o'ttiz metrli haykali o'rnatilgan mavzelarga chiqib, tabiat bag'rida dam olardik.

Bu osoyishta hayot ikki yil – elchixonamizga yangi rahbar kelgunicha davom etdi.

O'sha davr sovet tashqi siyosatida islom dunyosi mamlakatlariga milliy respublikalardan musulmon diniga mansub rahbarlarni elchi qilib yuborish qandaydir siyosiy an'ana tusiga kirgan edi. Shu sababli yetmishinchi yillarda Yaqin Sharq mintaqasidagi uchta muhim davlatda SSSRning Favqulodda va Muxtor elchisi lavozimini o'zbeklar egallagan edi.

Masalan, Suriya Arab Respublikasida KPSS Markaziy Komitetining sobiq sekretari, o'zbeklardan birinchi bo'lib Siyosiy byuro a'zoli darajasiga ko'tarilgan Nuriddin Akramovich Muhiddinov, Iordaniya Hoshimiy-lar Qirolligida esa O'zbekiston Kompartiyasi Markaziy Komitetining sobiq sekretari Rafiq Nishonovich Nishonov elchi bo'lib xizmat qilardi.

Shu yillarda bularga qo'shimcha qilib, ilgari O'zbekistonda katta lavozimda ishlagan yana bir rahbar Livan Respublikasiga elchi etib tayinlandi.

Esimda bor, shu munosabat bilan Moskvadagi Tashqi ishlar vazirligida ayrim odamlar: «O'zbeklar

¹ *Kuskus* – livan milliy taomi.

Tamerlandan keyin Yaqin Sharqni yana zabt etdi», deb piching ham qilishardi.

Millatdoshim, ham yurtim elchi etib tayinlangani-ni eshitib, garchi u kishini shaxsan tanimasam ham, xursand bo'ldim. Men o'n yetti yoshimda tug'ilgan yurtimdan chiqib ketgan, MGIMOni bitirib, Moskva-da, Tashqi ishlar vazirligida ishga qoldirilgan edim. Ikki yil Bolgariyadagi elchixonada ishladim, shuning uchun O'zbekistondagi rasmiy shaxslarni yaxshi bil-masdim.

Nihoyat, belgilangan muddatda yangi Elchi Bayrut-ga keldi, ish faoliyatini boshladi.

Elchixona jamoasi baynalmilal edi – ruslar ham, armani-yu ukrainlar, bitta gruzin ham bor edi. Rah-barimiz ularning hammasi bilan qanday rasmiy-quruq muomala qilsa, men bilan ham shunday munosabatda bo'ldi. Ikki yil birga ishlagan bo'lsak, o'zaro biron mar-ta bir og'iz ham o'zbekcha gaplashmadik.

Albatta, men uning ahvolini to'g'ri tushunardim. Agar menga ozgina ortiqcha e'tibor ko'rsatsa, ertaga mahalliychilikda, undan ham yomoni, millatchilikda ayblanishi mumkin edi. Elchixonada to'lib-toshib yot-gan «quloqlar» faqat shunaqa vaziyatni poylab yuri-shardi.

Lekin har qanday sharoitda ham odam, ayniqsa, musofir yurtda o'z qavmini uchratib qolsa, o'rtada qandaydir hissiyot paydo bo'lishi kerak-ku? Bu kishi-ga bunday tuyg'ular mutlaqo begona edi. U – amal-ning shoiri, mansab, lavozim – uning stixiyasi edi. Ish boshlanganidan keyin idorada shunday tartib o'rnat-diki, hamma xodimlar Elchi kelishidan bir soat oldin joy-joylarini egallab, hujjatlarni taxt qilib, o'qlan-

gan miltiqdek, dokladga shay bo'lib turishlari kerak edi. Lekin kun bo'yi dokladga chaqirilmasliklari ham mumkin edi.

Bir-ikki oydan keyin yangi tartib joriy etildi – endi elchixonada ish kuni Moskvada, Kremlda ish tugaganidan keyin bir soat o'tib yakunlanadigan bo'ldi.

Bunday yangiliklar qatoriga keyinchalik juma oqshomlari partiya-hukumatimizning dono siyosatini madh etishga bag'ishlab o'tkaziladigan siyosiy mashg'ulotlar ham qo'shildi.

Eng qizig'i, har o'n besh kunda ishxonamizda kommunistik shanbalik uyushtiriladigan bo'ldi. Bunga hatto partkom sekretari Zvyaginsev ham hayron edi, chunki kommunistik shanbalik SSSRda yiliga bir marta – dohiy Lenin tug'ilgan 22-aprelda tashkil etilishini u yaxshi bilardi.

Idoramizdagi shanbalikda qiladigan ishning tayini bo'lmasa-da, barcha xodimlarning ishtirok etishi majburiy edi.

Elchixonaning bo'yradek hovlisi bo'lib, u yerda ikki tup qandaydir baland buta o'sardi. Shanbalik kuni ertalabdan hammamiz hovlida to'planib, Elchining chiqishlarini kutar edik. Rahbarning yordamchisi – leningradlik Sergey Pankratov, o'ttiz yoshlardagi, tepakal yigit, ichkaridan katta stolni xo'jalik mudiriga ko'tartirib, hovliga olib chiqib qo'yardi. Keyin stol ustida birin-ketin oppoq sochiq, salfetka, bir juft oq rezina qo'lqop, tokqaychi, «Malboro» sigaretesi, zajigalka, kuldon, bir shisha mineral suv, billur stakan paydo bo'lardi.

Seryoja bularning hammasini juda katta ishtiyoq va ixlos bilan stol ustiga joylashtirardi, dam-badam

buyumlarning o'rnini almashtirar, salfetka bilan artar, xullas, tipirchilab, bir daqiqa ham tinch turmas edi. Bizlar esa go'yo fokuschining sehrli barmoqlariga tikilgandek, yordamchining o'lib-tirilib qilayotgan bu g'alati harakatlaridan ko'z uzolmasdik. Ochig'i, antik davr Rim huquqi bo'yicha butun dunyoga tanilgan mashhur akademik Pankratovning o'g'li bo'lgan bu bechoraga rahmim ham kelardi.

Rahbarimiz, qoyil qolish kerak, siyosiy pauzaning haqiqiy ustasi edi. Bir soatcha hammani muntazir kuttirganidan keyin, nihoyat, eshiklar ochilib, Elchining boshdan-oyoq rasmiy protokol bo'yicha benuqson kiyingan, vazmin-salobatli qiyofasi namoyon bo'lar-di. Hammamiz o'rnimizdan turardik, beixtiyor ustboshimizni tuzatib, salom berardik.

U kishi bamisoli bu noraso dunyoning bor dard-u tashvishini hal qilish boshiga tushgan odamdek, chuqur xayol og'ushida chiqib kelardi, qarshisida uy-malashib turgan biz bechora chumolilarni umuman payqamasdi, birozdan keyin sharpamizni sezgandek bo'lib, bilinar-bilinmas bosh irg'ab qo'yardi.

Bir aktyor teatri boshlanardi.

Rahbarimiz boyagi ikki tup butaning oldiga kelib, xuddiki Michuringa o'xshab, ularni nihoyatda diqqat-e'tibor bilan ko'zdan kechirardi, keyin oldin o'ng qo'lini, so'ng chap qo'lini salgina tepaga ko'tarardi. Uning orqasida haykaldek qotib turgan Sergey Pankratov shu zahoti rezina qo'lqoplarni xo'jayinning nozik qo'llariga avaylab kiydirib qo'yardi. Biroz pauzadan so'ng u kishi endi o'ng qo'lini yuqoriga ko'tarardi – Sergey epchillik bilan tokqaychini tutqazardi.

Elchimiz shoshilmasdan, og'ir-vazminlik bilan butaning tepasidan yoki yon-atrofidan ikki-uchta shoxchani chilpib tashlardi. Sergey darhol qirqilgan shoxchalarni terib olib, qo'lidagi yelim paqirchaga solardi. Ikkinchi butaning ustida ham xuddi shunday chekan-ka ishlari amalga oshirilardi.

Bog'bonlik faoliyatini tugatib, Elchi janoblari tag'in qo'lini ko'tarardi. Sergey yugurib kelib, xo'jayinning qo'lidan avval tokqaychini olardi, keyin qo'lqoplarni ohista yechib olardi-da, oppoq sochiqni uzatar edi.

Shu tariqa jismoniy mehnatdan keyin rahbar chekishga mayl bildirardi – ikkita barmog'ini juftlashtirib, orasini ochishi bilan yordamchi sigaret qistirardi-da, zajigalka bilan uni o't oldirardi.

Sigaretni sekin-asta tortib, Elchimiz nari-beri yurib sayr qilgan bo'lardi, Seryoja kuldon ko'tarib, orqasidan sharpadek izma-iz borardi.

Tamaki ham chekib bo'lingach, xo'jayin yana qo'lini salgina yuqoriga cho'zardi, bu safar Pankratov uning kaftiga salfetka qopqoq yopilgan billur stakanda vijirlab turgan mineral suv tutqazardi.

Shu bilan kommunistik shanbalik ham, bir aktyor teatri ham yakuniga yetardi. Bu g'aroyib tomoshani kimdir hayrat, kimdir yashirincha kulgi bilan, yana kimdir ichida «что за барские замашки?» deb kuza-tib turardi.

Ochig'ini aytsam, Rahbarimizning bunday nojo'ya qiliqlaridan men xijolat tortardim, kap-katta odam nega bunday qilarkin, axir, bu yer O'zbekistonning chekka bir qishlog'i-yu bu xodimlar sodda cho'ponlar emasligini, balki hammasi burganing ko'zini ko'rgan,

qitmir diplomatlar ekanligini nahotki bilmasa, deb o'ylardim.

Qanchalik g'alati tuyulmasin, yuksak diplomatik maqomga ega bo'lsa-da, Elchi birontayam chet tilini bilmasdi. Bilishga harakat ham qilmasdi. Chunki rus tili – butun jahonning tili, deb hisoblardi. Xolisona aytganda, diplomatik sohaga ishga o'tkazilgan barcha partiya-sovet kadrlarining ahvoli shunday edi.

Lekin, tan olish kerakki, u kishi tilni bilmasa ham ishni bilardi.

Misol uchun, har kuni ertalab ishxonaga bir das-ta gazeta-jurnal kelardi. «Pravda» bilan «Izvestiya»ni o'ziga olib qolib, Elchimiz qolgan xorijiy gazetalarni yordamchisi orqali xodimlarga bo'lib berardi. Gaze-talarning ustiga «Подготовит дайжест. Срок – 1 часть» degan ko'rsatma yozilgan qog'ozcha qistirib qo'yilgan bo'lardi.

Hammamiz apil-tapil gazetalar sharhini tayyor-lashga kirishardik. Men ko'pincha «Lubnan nyuz», «Xalij tayms», «Bayrut layf» degan ingliz tilida chiqa-digan gazetalar bilan birga, arabcha «Hay'at» gazeta-sining obzorini tayyorlardim. Ayniqsa, «Xalij tayms»-da tahliliy maqolalar ko'p bosilardi. «Xalij» deb arab-lar ko'rfazni aytadi, shu masalada ixtilof bor edi. Bu ko'rfazni ular «Arab dengizi» desa, eroniylar «Fors ko'rfazi» deb atardi.

Biron soatda hammamiz ishni bajarib, jonsarak Pankratovga topshirardik. Keyin majlislar zaliga yig'i-lib, Elchi janoblarini muntazirlik bilan kutib o'tirardik. Bu orada Seryoja to'rdagi prezidium stoliga mineral suv, billur stakan, sigaret, kuldon, zajigalkani tartibi bilan terib chiqardi. Ularning yoniga xorijiy gazetalar

bilan birga boyagina biz tarjima qilgan materiallarni taxlab qo'yardi.

Nihoyat, Rahbar, yerni ham minnatdor bo'lsang bosaman, degan vajohat bilan ohista kirib kelardi. Hushiga kelsa – salomga alik olardi, hushiga kelmasa – yo'q. Devordagi Brejnev suratiga bir razm solib olgach, sekin xo'rsinib joyiga o'tirardi-da, tashvishli ohangda: «Kommunistik partiyamiz va sovet davlatining barcha tinchliksevar sa'y-harakatlariga qaramasdan, imperia-listik kuchlarning aybi bilan butun dunyoda keskinlik va eskalatsiya kuchayib bormoqda», deb gap boshlardi.

Keyin oldida turgan gazetalarni birma-bir qo'lga olib, ularning ichiga Pankratov avaylab solib qo'ygan, boyagina o'zimiz tarjima qilib topshirgan maqolalar mazmunini o'zimizga sharillatib o'qib berardi:

«Mana, masalan, «Gardian» gazetasi bugungi bosh maqolasida shunday deb yozadi...»

Biz og'zimiz lang ochilib, qotib o'tirardik.

«Yoki bo'lmasa, «Xalij tayms» gazetasi Yaqin Sharqdagi vaziyat xususida e'lon qilgan tahliliy maqolani olaylik», deb so'zini davom ettirardi.

Bir soatcha chet el imperialistlari va burjua siyosatchilarini, ularning yugurdagi bo'lgan sotqin jurnalistlarning po'stagini qoqib bo'lgach, Elchimiz bugungi «Pravda» gazetasining bosh maqolasini maroq bilan so'zlab berishga tushardi.

Umuman olganda, u haqiqiy ortodoks kommunist bo'lib, erta-yu kech jahon revolyutsiyasining g'alaba qozonishini kutib yashardi. Siyosiy ambitsiyalari baland edi, sezishimcha, butun fikri-yodi O'zbekistonga birinchi rahbar bo'lishdan iborat edi. Shu bois Livandek kichkina bir mamlakatga elchi qilib

tayinlanishini hech hazm qilolmas, o'zini siyosiy fitna qurboni bo'lgan, deb hisoblardi, lekin, tabiiyki, bu to'g'rida hech kimga churq deb og'iz ocholmasdi.

Mana shunday ehtiyotkor odam bir marta bilib-bilmay, nafaqat Lubnon, balki butun arab dunyosining siyosiy hayotida katta shov-shuvga sabab bo'lgan bir voqeaning qahramoniga aylandi.

U kishi matbuot ahlini xush ko'rmas, ochig'ini aytganda, ular bilan har qanday muloqotdan qo'rqqar edi. Shuning uchun ham elchixonadagi bunday tadbirlar press-konferensiya shaklida emas, balki jurnalistlarning savol berishi ko'zda tutilmaydigan brifing tarzida o'tkazilardi. Elchimiz matbuot konferensiyasida muqarrar ravishda qandaydir provokatsiya yuz beradi, deb hisoblardi. Endi o'sha vaqtda sotsialistik va kapitalistik dunyo o'rtasidagi siyosiy tarang munosabatlarni inobatga oladigan bo'lsak, bunday xavotir albatta bejiz emas edi. Lekin diplomat shuning uchun ham diplomatki, u har qanday sharoitda, har qanday qaltis savolga munosib javob bera oladigan yetuk shaxs bo'lishi lozim. Ayniqsa, SSSRdek qudratli davlatning Favqulodda va Muxtor elchisi bunga so'zsiz qodir bo'lishi kerak.

Har holda, men yoshlik shijoati bilan shunday deb o'ylardim. Odam bir og'iz so'z uchun otilib ketgan Stalin zamonining dahshatlari qon-qoniga singib ketgan Elchi singari rahbarlar esa boshqacha o'ylashi tabiiyki edi.

Xullas, elchixonamizda navbatdagi brifing o'tkazilmoqda edi. Zal to'la mahalliy «qalam nahanglari», minbarda Elchi qog'ozdan bosh ko'tarmasdan, o'n marta muhokama qilinib, chig'iriqdan o'tkazilgan

tayyor matnni sharillatib o'qib berardi. Tarjimon – Revaz Konstantinovich Chirgadze qora terga tushib, bayonotni peshma-pesh arabchaga tarjima qilib borardi.

Bir mahal rahbarimiz o'zining eng yaxshi ko'rgan «shohbayti»ni, ya'ni **«Империалисты всего мира пытаются сделать из мухи слона»**, degan jumlani alohida ta'kidlab, ko'zoynagini qo'liga oldi-da, tarjimonga sinchiklab tikildi. Revaz Konstantinovich Qohira universitetining arab tili va adabiyoti fakultetini bitirgan, ko'p yillar Misr, Liviya, keyinchalik Yamanda tarjimon bo'lib ishlagan tajribali diplomat edi. Muloym, o'ta beozor bu odam oxirgi paytda astma bo'lib qolgan, qiynalib nafas olardi, Rahbardan nima uchundir o'lgudek qo'rqardi, hozir ham Xo'jayinning qattiq, qahrli nigohiga dosh berolmadi-da, birdaniga gapini yo'qotdi, «слон» degan so'zning tarjimasini topolmasdan tutilib qoldi, qizarib-bo'zarib, ikki-uch marta nochor ohangda «слон... слон» deb takrorladi.

Elchimiz unga cheksiz nafrat va afsus bilan ancha tikilib turdi, keyin xuddi so'kkandek qilib: «Fil!» dedi.

Ishonchim komilki, arabchanning «a» harfini ham bilmaydigan bu odam ixtiyorsiz ravishda «слон»ning o'zbekcha muqobilini aytib yuborgan edi. Chirgadze dastro'moli bilan yuz-ko'zini artib, «Da, da... fil», dedi va Xo'jayinga minnatdorlik bilan boqdi. Jurnalistlar kulib, qarsak chalib yuborishdi.

Birozdan keyin brifing tugadi.

Ertasiga nainki Lubnondagi, balki Xalij mintaqasidagi barcha gazetalar «Sovet Ittifoqining Bayrutdagi elchisi janob Falonchi arab tilini mukammal biladi, lekin rus tilida gapirishga majbur», degan mazmundagi

xabarlar bilan to'lib chiqdi. Hatto ayrim nashrlar bunga yanada chuqur ma'no berishga urinib, «Janob Falonchi musulmon farzandi o'laroq, o'z nutqida Qur'oni karimning «Fil» surasiga nozik bir ishorat qildi», deb yozishgacha bordi.

Bu mojaro elchixonada ancha gap-so'zga sabab bo'lib, boyaqish Chirgadzega hayfsan e'lon qilish bilan tugadi.

Ikki yildan keyin safarim qaridi – xizmat muddati bitib, jazirama Bayrutdan sovuq, rutubatli Moskvaga qaytdim. Bu vaqtda Elchimiz mehnat ta'tilida – Karlovi Varida davolanishda edi, u kishi bilan xayrlashib ketish, umuman, keyinchalik qayta ko'rishish nasib etmadi.

Men ketgandan keyin ikki yil o'tib, bir ming to'qqiz yuz yetmish beshinchi yili Lubnonda o'n yetti yil davom etgan fuqarolar urushi boshlandi. Keyin vayron bo'lgan mamlakat asta-sekin qayta tiklandi.

O'tgan yili Bayrutda o'tkazilgan xalqaro bir konferensiyada ishtirok etishimga to'g'ri keldi. Bayrut nihoyatda obod, farovon bo'lib ketibdi, ko'chalar, maydonlar – o'sha, imoratlar – o'sha, odamlar – o'sha, ammo shahar mutlaqo begona edi. Shunda, bilasizmi, biz qachondir yashagan shahar-qishloqlar ham biz bilan birga qarib, biz bilan birga o'lar ekan, degan fikr xayolimdan o'tdi, mahzun bo'lib qaytdim.

Men keyinchalik Amerikadagi O'zbekiston elchixonasida ham to'rt-besh yil ishladim. Sovet zulmidan qochib shu yerga kelib qolgan muhojir vatandoshlar, ularning avlodlari bilan tanishdim. Ular mustaqillikdan oldin ba'zan o'zaro yig'ilishib, «Go'zal Turkiston, sanga na bo'ldi?» degan qo'shiqni aytishar ekan.

So'zlarini Cho'lpon yozgan, juda ta'sirli.

Kuni kecha Bayrutda dahshatli portlash bo'пти, ertalab Internetda ko'rib, qotib qoldim: yuz ellikdan ortiq odam o'libdi, olti mingga yaqini jarohat olibdi, uch yuz ming kishi uy-joyidan ayrilibdi...

Bayrutdagi fojiani eshitib, boyagi qo'shiqning ikki misrasini sal o'zgartirib aytdim, shoirning ruhi meni kechirsin:

*«Ay, go'zal Bayrut, sanga na bo'ldi,
Sahar vaqtida gullaring so'ldi...»*

Abbos Matlabov,
diplomat, 70 yosh

MAKTUB

– Assalomu alaykum, Xayriddin aka!

Qobil akamga bag'ishlab yozgan xotira satrlariningizni o'qib, hammamiz juda ta'sirlandik. Oilamiz barcha a'zolarining samimiy minnatdorchiligini qabul qiling.

Esimda, 1974-yili, yoz kuni, Parkentning bozoridagi temirchilik do'konimizda o'tirganimizda akam rahmatli bilan boshlashib kelib, buvamdan bir narsalarni so'rab ketdingiz. Bir muddat o'tib, «Sur'at» gazetasida «Usta Shonazar va uning farzandlari» degan ocherkingiz bosilib chiqdi. Gazetani buvamga o'qib berganimizda, rahmatli ko'ziga yosh olib, sizni duo qilgan edilar, «Ilohim, iqboli baland bo'lsin», deb. Shunda u kishi yetmish to'rt yoshda edilar. Kim o'ylabdi, oradan qirq uch yil o'tib, siz akam haqida «Do'st xotirasi»ni yozasiz deb. Nailoj, taqdir...

Suhbatlashib qolsak, akam doim: «Xayriddin hozir davlat xizmatida band, lekin men ishonaman, ijod qilib yuribdi, hali ko'rasan, ko'p ajoyib asarlar e'lon qiladi», der, sizga katta umid bilan qarar edi.

Bugun Shonazar otaning farzandlari, nevara-yu evaralari sizni yana ojizona duo qilamiz: ilohim, Parvardigor sizni sog'-salomat asrasin, bolalaringizning rohatini, kamolini ko'ring, kennoyim bilan uzoq yillar baxtli hayot kechiring.

Adam rahmatli siz bilan faxrlanar edilar. Onam ham televizorda ko'rib qolsalar, uyimizga akam bilan birga kirib kelgan paytlaringizni eslab, sizni duo qilardilar.

Men sizning maktabni bitirib, ToshDUga hujjat topshirib, imtihonga tayyorgarlik ko'rayotgan paytlaringizni yaxshi eslayman. U paytda buvamning uyida turib, pichoqchi usta amakilarimga qarashar edim. O'sha vaqtda uyingiz oldidagi Gorkiy nomli istirohat bog'ida, hozirgi hazrati Said ota maqbarasining yonida erta-yu kech kitob o'qib o'tirardingiz.

Bir xabar olgani borganimda so'nggi imtihoningiz nemis tilidan bo'lib, universitetga kirish uchun albatta «besh» olishingiz shart ekanini aytib bergan edingiz. Imtihonga kirganda faqat nemischa gapirib javob berganingiz va oxir-oqibat «a'lo» baho olganingizni eshitib, rosa quvongan edim. Butun O'zbekiston bo'yicha atigi yigirma beshta talaba qabul qiladigan jurnalistika fakultetiga o'qishga kirganingizdan biz oilamiz bilan juda suyungan edik.

Bizning uyda adabiyot fanidan tutgan, akam rahmatliga bergan bir daftaringiz bo'lardi. Unda har xil epigraflar jamlangan bo'lib, o'qiganlarimdan Pyotr I ning **«Kim baxtsiz – baxtsizlikni yenga olmagan kishi baxtsiz»**, degan jumla yodimda qolgan. Bu daftardagi yozuvingiz bir tomonga yonboshlatib yozilgan edi, hali ham ko'zim oldida turadi.

U paytlarda bilimdon bitiruvchilar yoshlar uchun o'rnak, namuna hisoblanardi. Akasi oliygohga kirgan bola chin ma'noda baxtiyor edi. O'sha yillarda biz uch aka-uka va bir singil ketma-ket institutlarga kirib ketdik. Buni ko'rganlar, adam rahmatlining oldiga kelib, o'g'il-qizlarini o'qishga kiritishga yordam berishni ilti-

mos qilar ekanlar. Adam bo'lsa, «Mening tanishim yo'q, ishonganimiz – bolalarning kitobi, kitob o'qiting», der ekanlar...

Bilasiz, adam kasalxonada shifokor, onam hamshira edi. Har hafta bizning qo'limizga pul berish uchun ular kunduzi ishlashar, yana kechalari ketma-ket navbatchilikda qolishar edi. Ko'pincha pul yetmay qolsa, qo'shnilardan qarz olinardi. Oilada yetti aka-uka, ikki singil edik. Oramizdagi farq ikki yoshdan bo'lgani uchun, onam rahmatli xavotirga tushib, «Namuncha bu-lar ketma-ket o'qishga kirib ketmasa, bunaqada qolgan-lariga qanday pul topib beramiz», deb aytgan ekanlar. Keyinchalik, shu gaplaridan o'zlari afsus qilib yurdilar, farishtalar omin degan ekanmi, deb. Nimagadir, ukalarim maktabda yaxshi o'qisa ham, institutga kira olmadi...

Akam rahmatli bizlar uchun hamisha o'rnak va yo'lboshchi edilar. Hammamiz akamga o'xshashga harakat qilardik, unga o'xshab kiyinardik, to'g'rirog'i, u kiygan kiyimlarni kiyardik, unga o'xshab gapirishga harakat qilardik. Rahmatli juda ham mehribon do'st edi. Do'stlari ham ko'p edi. Ikkita maktabda o'qigan, buvamizning mahallasidagi siz kabi o'rtoqlari bilan ham apoq-chapoq edilar.

Kasbini nihoyatda sevardi, ardoqlardi, qadrlardi. Internaturani mashhur 16-shahar kasalxonasida o'tagan edi. Shunda domlari aqlli, qo'li yengil, deb yoqtirib qolib, yangi ToshMIga, xirurgiya kafedrasiga ishga olmoqchi bo'lishdi. Lekin yo'llanma Ichki ishlar vazirligi gospiataliga bo'lgani uchun ruxsat beril-madi. Qarindoshimiz, kinorejissyor Elyor Eshmuhamedovning otasi rahmatli Muhiddin amaki Gosplanda ishlardi, ko'p harakat qilib, u kishi ham yordam berol-magan edi.

Shu sabab akam umrining oxirigacha bitta joyda – shu gospitalda ishladilar.

So'nggi ish kuni shu yil 9-iyul kuni bo'ldi, kech soat sakkizlarda isitmasi chiqib, tobi qochgani uchun ukam G'ayrat borib, akamni navbatchiligidan qaytarib olib keldi. O'n kun o'tgach, 19-iyul kechasi o'sha shifoxonada jon taslim qildilar.

Akam haqidagi xotiranomangizda yozgan bir fikringiz qalblarimizni larzaga soldi: «Balki bemor Qobil Shonazarovning hayotini saqlab qolish uchun shu kasalxonada vrach Qobil Shonazarov yetishmangandir?..»

Akam bu yerga ishga kirgan vaqtlarida ichki ishlar vaziri Haydar Yahyoyev edi, orada qancha vazirlar, gospital boshliqlari almashdi, qancha-qancha organ xodimlari akamning qo'lida davolandi. 1986-yili bo'lsa kerak, u kishini vazirlikning tibbiyot boshqarmasi bosh jarrohligiga taklif qilishgan edi, kabinetda o'tiramanmi, deb rozi bo'lmadi. O'tavering, davlat kvartira beradi, desam ham ko'nmagan edi. 1989-yili Farg'ona voqealari yuz berganida vodiya yuborildi, jonini garovga qo'yib, yarador melisalarga yordam berganlar safida bo'ldi.

Parkent voqealari sodir bo'lganda ham o'z ixtiyori bilan darhol qishlog'imiz kasalxonasiga yetib kelgan, operatsiya xonasidan oxirgi yarador chiqmaguncha bu yerdan ketmagan edilar...

Akam chin ma'nodagi, katta harflar bilan yoziladigan shifokor edi. Shu ona yurtimizni telbalarcha, yurak-yuragidan sevadigan, davlat qiynalsa, dilidan kuyib, biron yaxshilik bo'lib qolsa, bolalarcha beg'ubor sevinib ketadigan, soatlab tariximiz haqida gapirib, faxrlanadigan vatanparvar edi...

Hayotda biron-bir adolatsizlikni ko'rganida, unga qarshi kurashar, lekin bizlarga: «Ko'p siqilma, hamma-sini Yaratganning o'zi ko'rib turibdi, avvalambor insofini bersin, bermasa, bu dunyoda bo'lmasa, u dunyoda jazosini albatta oladi», der edilar.

Akamning yashash tarzi so'zda emas, amalda adolat-u insofga asoslangan edi. Davlat bergan oyli-giga qanoat qilib yashardi. Yetmasa, daladan yer olib, kartoshka, jo'xori ekardi, o'zi qiynalardi, bizlarni ham qiynardi, lekin bemorlarning qo'liga qaramas edi.

«Hali O'zbekiston shunday rivojlanib, jannatdek yurt bo'ladi, mana, ko'rasizlar», deb astoydil ishonardi. Bu ishonch akamni biron soniya tark qilmadi.

Oxirgi paytlar mehribonchiligi, oqibati juda kuchayib ketgan edi. Ukalarimni, qarindoshlarimizni tez-tez yo'qlab, borolmasa, soatlab telefonda gaplashadigan bo'lib qolgan edi. Karantin bahona soqol qo'yib, farishtali mo'ysafidga aylangan edi.

Ro'za payti kichik davrada iftorlik qildik. Xatmi Qur'on buyurilgan bo'lib, Obid hoji domla ham kelgan edilar. Domla akamning soqolini ko'rib, muborak bo'lsin, degan edilar, u kishi: «Yoshim oltmish to'rtga yaqinlashdi, endi bu yog'iga ota-bobomizning qilganini qilaylik», deb jilmayib javob berdi. Hoji domla: «Bu yog'i sunnatga muvofiq bo'libdi», deb tabriklagan edilar.

Endi o'ylab qarasam, akam o'zi bilib-bilmay, oxirat safariga tayyorgarlik ko'rayotgan ekanmi...

Sizga yordam so'rab telefon qilgan kunim rahmatli kamgap bo'lib qoldilar, G'ayrat ukam, «Bardam bo'ling, aka, hali hammasi yaxshi bo'ladi», desa, «Bu yog'i Oллоhga tavakkal, peshonada bori bo'ladi», debdi...

Rahmat, qo'lingizdan kelgan hamma yordamni qildingiz. Aksiga olib, «Tez yordam» mashinasi kech keldi. Gospitalga tungi soat ikkilarga yaqin o'tkazishdi. O'pka yetishmovchiligi ustiga qand kasali ham qiynab qo'ydi. Ollohning taqdiri bahonalari bilan birga kelar ekan.

Biz – aka-ukalar hammamiz koronavirusga chalilib, qattiq karantin nazoratida edik, umrining so'ngi damlarida akamning yonlarida bo'la olmadik, rozi-rizolik aytolmadik. Mana shu narsa armon bo'lib qoldi.

Akamning jasadini qora qopda olib kelishganda yuragim uzilib tushdi. Xayolimda faqat bir fikr: shundoq akam-a, shundoq akam-a... Nachora, Yaratganning buyrug'i shu bo'lsa, sen nima qila olasan, ey ojiz banda... Ko'ndim. Ko'ndik.

Faqat janoza o'qigan domla-imomning: «Vabodan o'lgan odam shahidlar maqomida ketadi», degan gapiyu tinimsiz qo'ng'iroq qilib ta'ziyaga kelayotgan hamqishloqlarimizning, akangiz rahmatli yaxshi inson edi, yaxshi shifokor edi, akangni yaxshi ko'rardim, hurmat qilardim, akangizga o'xshaganlar kam bo'ladi, menga falon payt yordam bergan edi, davolagan edi, joyi jannatda bo'lsin, degan hamdardligi ko'ngilga tasalli bo'ldi, xolos...

Ilohim, ularning duo-yu tilaklari ijobat bo'lsin!

Yo mag'firatining cheki yo'q Rabbim, akamning amallarini hammasini o'zing bilasan – yaxshisini ham, yomonini ham, oshkorasini ham, maxfiysini ham, avvalgisini ham, oxirgisini ham, kattasini ham, kichigini ham. Hech bir banda jannatiga rahmating bo'lmasa, faqat yaxshi amali bilan kirolmaydi. O'zing rahmating bilan akamni marhamatiga ol, mag'firat qil,

bilib-bilmay qilgan barcha gunohlarini kech, qabr va do'zax azobidan panoh ber, yaxshi amallariga savobingni ko'paytirib ber, ulug' jannatingdan joy ato et, oxiratinini obod qil, ey rahmatining cheki yo'q Rabbim!

Ey o'xshashi yo'q, sherigi yo'q Ollohim, o'z jonini garovga qo'yib, akam rahmatlini davolaganlarni, mashinada kasalxonaga ko'chirganlarni, yordam qo'lini cho'zganlarni, bizga hamdard bo'lganlarni, janozada qatnashganlarni, qabrini tayyorlaganlarni, yuvib-tarab, kafanlaganlarni, duo qilganlarni, eslaganlarni, barcha xayrixoh do'st-yaqinlarni, barcha mo'min-mo'minalarni, muslim va muslimalarni ikki dunyo saodatiga yetkaz, ikki dunyo yomonligidan o'zing asra, omin!

El-yurt boshiga kelgan bu vaboni o'zing ko'tar, barcha bemorlarning dardiga shifoyi komil ato et, yo Rabbim! Sening shifoying har qanday dardga chin shifodir, ey yaratgan Egam!

Hamid Shonazarov,
vrach-rentgenolog, 62 yosh.
2020-yil, 5-avgust, Parkent

P.S: 2020-yil 15-oktabr kuni Hamid Shonazarov koronavirus kasalligidan vafot etdi. Olloh o'z rahmatiga olgan bo'lsin...

MUNDARIJA

Sirojiddin Sayyid.

Bir satr va bir kitob taassuroti (So'zboshi).....3

Omad	13
Monolog	18
Millatchining jazosi	36
Uy sotiladi	52
Shodiyona	67
Mastona.....	78
Fojiyona.....	86
Ichki ishlar vazirining oshga borgani.....	97
Qishloq xo'jalik vazirining ta'ziyaga borgani.....	106
Mudofaa vazirining janozada imomlik qilgani.....	112
Ashyoviy dalil	132
Haqiqatchi	140
Birinchi million.....	150
Tarjimayi hol	160
Valijon kasal bo'ldi	206
Sudda	214
Arafa	242
Ikki kitob – ikki dunyo.....	245
90 yashar yubilyar.....	246
“Otamning aytganini qilishim kerak”	248
O'zbek xalqining milliy g'oyasi	263
Mantiq darsi	273
Odam bo'lgan odam	286
Otabekning janozasi	302
Bedarak yo'qolgan	307
Ikki karra qahramon	315
Har ish bo'lsa – Xudodan	325
Bir dollarlik hikoya	337
Siyosat	347
Bayrut xotirasi	355
Maktub.....	368

Adabiy-badiiy nashr

Xayriddin SULTON

ODAMLARDAN TINGLAB HIKOYA

Hikoyalar

Mas'ul muharrir *Ikrom Iskandar*

Muharrir *Dilrabo Mingboyeva*

Badiiy muharrir *Akbarali Mamasoliyev*

Musahhah *Elmurod Nishonov*

Sahifalovchi *Azamat Qayimov*

O'ZBEKISTON YOZUVCHILAR UYUSHMASI
«ADABIYOT NASHRIYOTI» MCHJ

Nashriyot litsenziyasi: № AA 0043. 27.01.2020

100129, Toshkent, Markaz 15. 1/90.

☎ (98) 128-30-04.

Bosishga 2020-yil 30-oktabrda ruxsat etildi.

Bichimi 84x108 1/32. Ofset bosma. «Cambria» garniturası.

Shartli bosma tabog'i 18,9. Nashriyot bosma tabog'i 22,5.

Adadi 5000 nusxa. Buyurtma № 306

“Print Line Group“ XK bosmaxonasida chop etildi.

100097, Toshkent shahri, Bunyodkor
shohko'chasi, 44-uy